Keleti Gyűjtemény (1951–2026)

Az MTA Könyvtár és Információs Központ
orientalisztikai különgyűjteményének története

Keleti Tanulmányok

Oriental Studies

22

Sorozatszerkesztő

Rottár Máté

Keleti Gyűjtemény (1951–2026)

Az MTA Könyvtár és Információs Központ orientalisztikai különgyűjteményének története

Főszerkesztő:
Rottár Máté

Szerkesztők:
Dávid Nóra, Dévényi Kinga, Stumpf Anna

Írták:
Dávid Nóra, Dévényi Kinga, Ferenczi Roland, Jablonkay Judit, Kelecsényi Ágnes, Ormos István, Orosz Gergely, Rottár Máté, Simon Petra, Stumpf Anna, Varsányi Orsolya

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtár és Információs Központ

Budapest

2026

Főszerkesztő:
Rottár Máté

Technikai szerkesztés/tördelés, borítóterv:
Boromisza János

Kiadó:
MTA KIK 1051 Budapest, Arany János utca 1.

Felelős kiadó:
Monok István

Nyomda:
GMN Color-Digital Kft.

Felelős vezető:
Schönviszky Miklós

ISBN 978-615-6792-39-6

ISSN 0133-6193

DOI: https://doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ

© Dávid Nóra, Dévényi Kinga, Ferenczi Roland, Jablonkay Judit, Kelecsényi Ágnes, Ormos István, Orosz Gergely, Rottár Máté, Simon Petra, Stumpf Anna, Varsányi Orsolya

Felhasznált betűtípus:
Linux Libertine

MTA 200 ÉVES A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Tartalomjegyzék

Bevezető 7

I. A Keleti Gyűjtemény története 11

Kelecsényi Ágnes
A Keleti Gyűjtemény előtörténete 13
A Keleti Gyűjtemény megalapításának körülményei 17
Rásonyi László vezetői időszaka 31

Rottár Máté
Bese Lajos osztályvezetői időszaka 37

Kelecsényi Ágnes
A Keleti Gyűjtemény története 1976-tól napjainkig 48

II. A Keleti Gyűjtemény önálló egységei 62

II.1. A Közel-Kelettől a Kaukázuson át Közép-Ázsiáig 63

Dávid Nóra – Dévényi Kinga
A Kaufmann-gyűjtemény 64

Dávid Nóra
A Scheiber-gyűjtemény 86

Dévényi Kinga
Arab kéziratok 94

Varsányi Orsolya
Goldziher Ignác levelezése 104

Jablonkay Judit
Perzsa kéziratok 108
A Kégl-gyűjtemény 114

Stumpf Anna
Török kéziratok és ősnyomtatványok 119
A Vámbéry-gyűjtemény 126
A Szilágyi-gyűjtemény 133

Rottár Máté
Örmény kéziratok 138

Ormos István
Etióp kéziratok 143

II.2. Dél-Ázsia **165**

Ferenczi Roland
Dél-ázsiai és dél-kelet ázsiai kéziratok 166
A Fábri-gyűjtemény 172

Kelecsényi Ágnes
A Stein-gyűjtemények 174

II.3. Belső-Ázsia **179**

Orosz Gergely
A tibeti gyűjtemény 180
Duka Tivadar hagyatéka és a Csoma Archívum 187

Rottár Máté
Mongol–mandzsu kéziratok és nyomatok 193
A Ligeti-hagyaték 207
Az Uray-Kőhalmi hagyaték 216
A Kara-hagyaték 221
Kelet-ázsiai felirat-levonatok 222

II.4. Távol-Kelet **229**

Simon Petra
Kínai, japán és koreai könyvek 231

III. Függelékek **238**

Kelecsényi Ágnes
A Keleti Gyűjtemény munkatársai az alapítás óta 238
A Keleti Gyűjtemény vezetői az alapítás óta 241

Irodalomjegyzék 242

Személynevek mutatója 262

Képjegyzék 277

Bevezető

Jelen kötet ötlete a 2025-ben születésének 200. évfordulóját ünneplő Magyar Tudományos Akadémia jubileuma alkalmából, illetve könyvtára megalapításának 2026-ban esedékes bicentenáriuma megelőlegezéseképpen fogalmazódott meg. A fent említett két kerek százas „életkor" mellett szinte fiatalként hat a Keleti Gyűjtemény nyilvános megnyitása óta idén betöltött 75 esztendeje. Ugyanakkor — ahogy erre a kötet szinte minden elemében elkerülhetetlenül kitér — állományának szövevényes története valójában ennél sokkal korábbra nyúlik vissza; e tekintetben tulajdonképpen a Könyvtárral egykorú.

Egy kerek évforduló ösztönösen is visszatekintésre, az eddig megtett út és elvégzett munka revíziójára, összegzésére, és ezzel együtt a további lehetőségek vizsgálatára és a perspektíva felvázolására is sarkall. Ez a kötet, elsősorban a szakmai közönség számára, de — amennyire ez lehetséges — az érdeklődő nagyközönség számára is érthető, élvezhető módon igyekszik az alapítástól napjainkig eltelt időszak gyűjteménytörténetébe és kialakult gyűjteményének többnyire fizikailag és az idegen nyelv és kultúra leple alatt metafizikailag is rejtve szunnyadó kincstárába részletesebb betekintést nyújtani. Mivel a teljes szerzőgárdának nem volt lehetősége évekig levéltári kutatásokat folytatni minden apró részlet tisztázására, nem merjük azt állítani, hogy a teljesség igényét reálisan célul tűzhettük ki magunk elé. Mégis — kevés kivételtől eltekintve — a korábban megjelent ismertető cikkek, prospektusok mélységét, részletességét jelentősen meghaladó szintézis készítését igen. Ennek megfelelően a fejezetek tartalmazzák a Keleti Gyűjtemény vázlatos előtörténetét, megalakulása körülményeinek és kezdeti önálló éveinek részletes ismertetését, majd a hazai keletkutatás alapkönyvtárának további gyarapodását, későbbi fejlődését, melynek eredményeként nemzetközileg ismert és elismert gyűjteménnyé vált. A klasszikus könyvtárak virágzásának időszaka után kidomborítva azt is, hogy hogyan igyekezett a Keleti Gyűjtemény megfelelni az új évezred elvárásainak és megbirkózni kihívásaival. Így tehát a 2020-as évekig, a közelmúltig vázolja fel ennek a sokak által inkább afféle különös csodabogarak ékszerdobozának, a hazai és nemzetközi orientalisztika számára azonban ma is fontos kutatási bázist jelentő külön(c)gyűjteménynek a történeti fejlődési ívét.

Minden könyvtár tulajdonképpen az emberiség egyetemes tudását, vagy annak saját gyűjtőkörébe eső szeletét igyekszik rendszerbe foglalva elérhetővé tenni. (Ezzel részben elvégezve, részben pedig lehetővé téve minden tudományos munka egyik legfontosabb aspektusának, az adatok helyes egymás mellé rendezésének megvalósulását.) Ez az egyetemesség egy, a teljes orientalisztika elméletileg minden ágát magában egyesíteni hivatott gyűjtemény esetében — még ha

ennek világos határokat igyekszik is kijelölni —, mindenekelőtt olyan technikai nehézségeket eredményez, amivel a kezdetben mindössze két fős Gyűjtemény közelmúltbeli létszámára bővülve is igen nehezen birkózott meg. A nyelvek bábeli zűrzavarát a hozzájuk tartozó írások miriádjával és a mögöttes, egészen szerteágazó kultúrák nemcsak az európaitól, de sokszor egymástól is teljességgel idegen jellegét értve itt mindenekelőtt. (Talán szimbolikusan jól illusztrálja ezt az a tény is, hogy — lévén, hogy minden ókori keleti kötődésű irodalom és szakirodalom is a mi gyűjteményünkbe tartozik — a szó szoros értelemben vett „bábeli" nyelv, nyelvek éppenséggel hozzánk tartoznak.) A többi apró-cseprő nyelvre, nyelvjárásra és nyelvváltozatra, és az ezek lejegyzésére (az ad hoc fonetikus átírásoktól kezdve a legkülönfélébb ábécéken és szótagírásokon át a képírásokig) legyen elég itt csak utalást tennünk.

Emiatt a Keleti Gyűjtemény nyelvek, szakterületek szerint egy másik dimenzióban is részekre oszlik a hagyományos könyvtári szakbeosztáshoz és struktúrákhoz képest: az egyes gyűjteményeknek csakis olyan kurátorai lehettek, voltak és vannak is, akik ezek kezeléséhez megfelelő szakértelemmel rendelkeznek. Nyilván eleve irreális elvárás, hogy mindenki, vagy bárki mindenhez értsen, de esetünkben egymás szakterületeihez jobbára legfeljebb érintőleges kapcsolat fűz, hiszen a kínai az indológusnak, arabistának stb. is ugyanúgy „kínai". Ebből következik, hogy az egyes kézirat- és nyomat-algyűjteményeknek és szakgyűjteményeknek megvan a maga sajátos problematikája és története, amelynek szakszerű feltárása, ismertetése különleges ismereteket követel, tehát jelen munka is szükségszerűen az egyes állományrészeink ismertetéséhez az egykori és jelenlegi munkatársak egész sorát vonultatja fel.

Ezek az önálló ismertetők a gyűjtemény általános történeti leírását követő külön fejezetben kaptak helyet, önkényesen megválasztott sorrendjüknek nincs közük az időrendhez, inkább egy nagy vonalaiban, de nem szigorúan nyugat felől kelet felé tartó földrajzi, illetve etnokulturális regionális elrendezést követ. A tanulmányokban igyekeztünk a gyűjteménytörténeti aspektus és legfontosabb gyarapítók bemutatása mellett a jelenlegi gyűjtemény általános, vázlatos ismertetését is elvégezni, kiemelve az egyes gyűjteményrészek legértékesebb, legkiemelkedőbb, legérdekesebb, illetve legjellemzőbb darabjait. Helyenként valamelyest felboríthatja a gyűjteményre jellemző mennyiségi, jelentőségi arányokat az, hogy a kevésbé fontosként értékelt, ezért korábban részletesen nem ismertetett kisebb állományrészeket is igyekeztünk, akár súlyukat meghaladó részletességgel is első ízben megjeleníteni kötetünkben. A bicentenáriumi jubileum(ok) által meghatározott időkeret miatt rendelkezésre álló idő rövidsége folytán mégsem jelenthetjük ki, hogy tökéletes teljességében sikerült feldolgoznunk állományunk egészét.

A sokszerzős jelleg és a tartalmi heterogenitás kihívás a szerkesztőknek. Szándékunk és törekvéseink dacára talán nem is ígérhető, hogy a fejezetek között-

ti tartalmi, stiláris egyenetlenségeket teljes mértékben kiküszöböljük, másrészt pedig az egyes szerzők eltérő megközelítéseit is igyekeztünk tiszteletben tartani.

A könyv készítésében a szerzőkön kívül sokan mások, elsősorban egykori munkatársak és más könyvtári egységek jelenlegi dolgozói is segítettek jótanácsokkal, adatok pontosításával, helyesbítésével, kiegészítésekkel, amiért őszinte hálával tartozunk mindannyiuknak. Név szerint azonban külön kiemelhetjük Hay Dianát, az Akadémiai Levéltár leköszönő igazgatóját, akinek sokrétű, szakszerű és mindig elérhető segítsége nélkül jelen kötet aligha érhette volna el a szükséges pontosságot és színvonalat.

Természetesen az esetleges hibákért kizárólag a szerzőket, szerkesztőket terheli a felelősség.

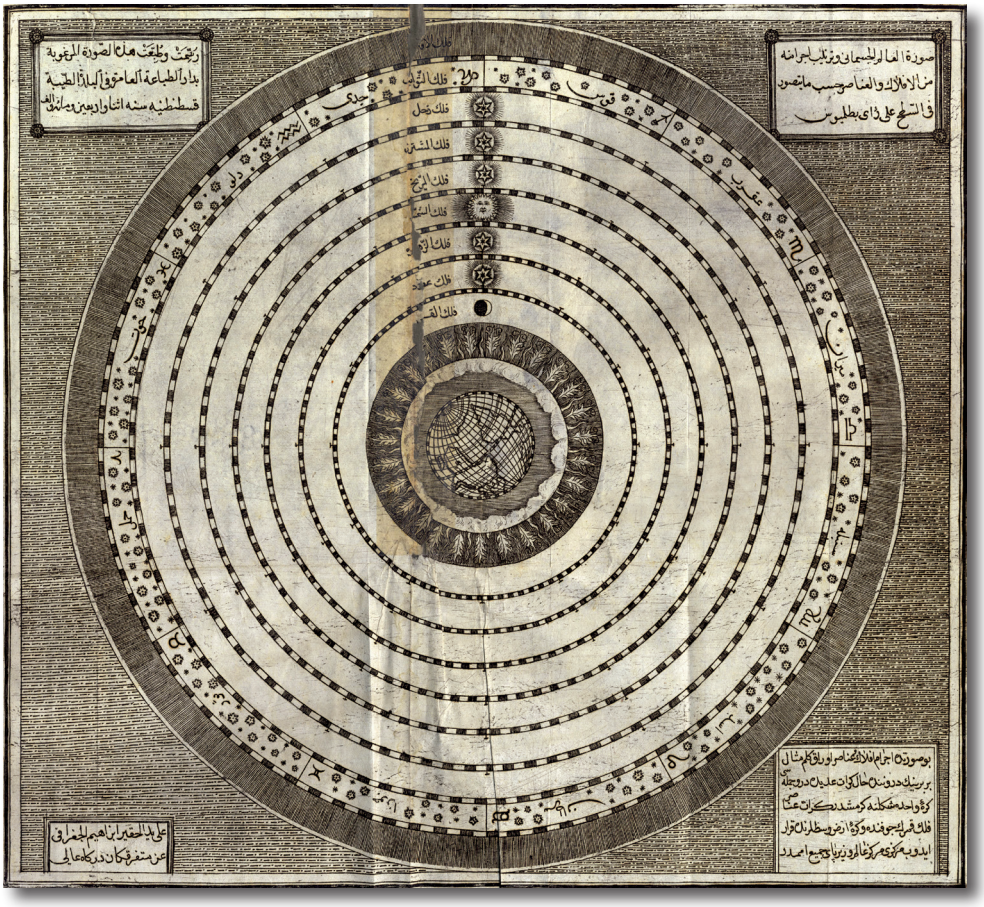

A világegyetem modellje, az első oszmán nyomda 1730-as kiadványának mellékletéből,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *756.152*

Ahasvérós lakomája, Eszter-tekercs
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kaufmann A 14*

I. A Keleti Gyűjtemény története

A keletkutatás különböző ágait a 20. század első feléig a magyar tudós közvélemény nem tekintette a magyarságtudománytól (s különösen a magyarság és a magyar nyelv eredetével való tudományos igényű foglalkozástól) élesen különváló tudományterületnek. Ebből kifolyólag az Akadémia alapítását követő megközelítőleg egy évszázadnyi időszakban a közgyűjteményeinkbe bekerülő keleti nyersanyagok, kéziratok és a szakirodalom is a törzsanyagba beolvadva, elkülönítetlenül került megőrzésre. Világos tehát, hogy az 1951-ben megnyílt különgyűjtemény állománya történetének megírásánál jóval korábbra, a 19. századi előzményekig kell visszanyúlnunk. Az alábbiakban ennek megfelelően a magyar orientalisztika úttörő személyiségeitől indulva — mint akiknek a hagyatéka a későbbi gyűjtemény gerincét képezte — jutunk el a Keleti Gyűjtemény megalapításáig. Ezt követően az egy-egy kiemelkedő személyiség nevével fémjelzett, hosszú vezetői korszakok legfontosabb eseményeinek, folyamatainak bemutatásán keresztül vázoljuk fel a 2026-ban alapításának 75. évfordulóját ünneplő intézményrész történeti fejlődési ívét. Fontos megjegyezni, hogy az egyes gyűjteményrészek külön fejezetet képező, önálló ismertetőiben az itt csak a legszükségesebb adatokra szorítkozó bevezetésnél jellemzően jóval bővebben kifejtve kerül bemutatásra az azokhoz kötődő korai kutatók tevékenysége, illetve a tőlük származó gyűjtemények jellege.

Fegyvermarkolat rajza egy középázsiai versgyűjteményben,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török O. 373*

Az Akadémia palotájának főhomlokzata, jobbra a Keleti Gyűjtemény földszinti ablakai,
Hámori Péter, ELTE HTK Művészettörténeti Kutatóinézet felvétele, az mta.hu oldalról

Kelecsényi Ágnes

A Keleti Gyűjtemény előtörténete

AZ Akadémia könyvtára 1826-os alapításától kezdve őrzi a magyar keletkutatás dokumentumait, az Ázsia és Afrika felfedezésében és kutatásában jeleskedő magyar tudósok és utazók gyűjteményeit, így predesztinálva volt arra, hogy az orientalisztika hazai alapkönyvtárává váljék. Az önálló szakkönyvtári különgyűjtemény létrejöttéig azonban még hosszú, több mint száz évig tartó gyűjtési és feltárási munka által kikövezett út vezetett.

Az Akadémia létrejötte egybeesett a keletkutatás 19. századi európai virágkorával, ami ösztönzően hatott arra, hogy Magyarországon is tudományos alapossággal vizsgálják a nemzeti identitással összefüggő, a magyarság tudatában mindig is élő keleti eredet kérdését, illetve azokat a keleti forrásokat, amelyek a magyarok őshazájára, korai történelmére vonatkoznak. De ebben a származástudat tovább élése mellett ugyancsak jelentős szerepet játszott az ázsiai népekkel való ambivalens kapcsolat szinte teljes történelmünkön végigvonuló, meghatározó korszakainak emlékezete is. Ez az örökség alapvetően meghatározta a tudományos érdeklődés irányait, amelynek eredményeit, emlékeit, kincseit jó sáfárként és méltó örökösként egy arra specializált könyvtár feladata megőrizni és gyarapítani.

Az Akadémia, amely elsődlegesen a magyar nyelv ápolására létrejött tudományos társaság volt, szívesen fogadta tagjai közé azokat a honfitársainkat, akik keleti utazásaik során népünk és nyelvünk eredetére vonatkozó információkat, dokumentumokat gyűjtöttek. Jóllehet ezeknek a tudományos érdeklődés által inspirált utaknak végső eredményei az esetek többségében nem az eredeti célok megvalósulását hozták. Ehelyett lehetővé tették a magyar részvételt a két kontinens földrajzi, geológiai, néprajzi, állat- és növénytani stb. leírásában, a Keletre vonatkozó írásos anyagok pedig az Akadémia könyvtárába kerültek.

Az első kiemelkedő gyűjtemény Kőrösi Csoma Sándor kéziratos és nyomtatott könyv hagyatéka volt, amely nagyrészt Duka Tivadar (1825–1908), az MTA rendes, majd tiszteleti tagja[1] jóvoltából került 1885-ben az Akadémia birtokába. Ez a magyar tudományos keletkutatás úttörőjének hagyatékát, illetve a Duka által Indiában összegyűjtött, a székely tudóstól származó írásos anyagokat, valamint rá vonatkozó iratokat tartalmazott, leginkább másolat formájában.[2] Ezt

1 Duka Tivadar orvos-ezredes, a brit-indiai hadsereg tisztje, az első Csoma életrajz (*Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös,* London, Trübner,1885 és *Körösi Csoma Sándor dolgozatai, összegyűjt. és életrajzzal bev.* Duka Tivadar, Bp., MTA 1885) szerzője volt.

2 *Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben*, szerk. Terjék József, Bp., MTAK, 1976. (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies 1); A Duka által küldött dokumentumok jegyzékéhez lásd MTA KIK Kézirattár, RAL K 804:1903/12.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.2

azonban megelőzte egy közvetlen adományozás a Könyvtár első évtizedében: a Régi Akadémiai Levéltár iratanyagában olvashatjuk, hogy Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) saját munkáit, az 1834-ben megjelent *Essay towards a dictionary, Tibetan and English* és *A grammar of the Tibetan Language in English* című műveket 1836-ban megküldte az Akadémia bibliotékájának.[3]

1886-ban vásárolta meg az Akadémia Szilágyi Dániel (1831–1885), az isztambuli emigrációban antikváriumot működtető egykori huszár kollekcióját, ezzel megalapozva a Keleti Gyűjtemény több mint 800 darabból álló török kéziratgyűjteményét. A Szilágyi-gyűjtemény kapcsán — amely a magyar történelemre vonatkozó forrásértékű művekben is bővelkedik — az Akadémiának szakvéleményt adó turkológus Vámbéry Ármin[4] közvetített az örökösök és a tudós testület között. Később Vámbéry még életében személyesen, illetve hagyatéka révén 1914-ben, további 48 kötettel, köztük keleti török kéziratokkal is, gazdagította az algyűjteményt.[5]

1905. december 24-én kelt adománylevelében ajánlotta fel a Kaufmann-gyűjteményt Gomperz Róza az Akadémia számára örök tulajdonként.[6] Veje, Kaufmann Dávid (1852–1899) vallásfilozófus, az Országos Rabbiképző tanára kéziratokból, geniza töredékekből és nyomtatott könyvekből álló páratlan könyvtárát kiegészítette azzal a 25 gyönyörűen illuminált, kivételes kézirattal, amelyeket saját gyűjteményeként tartott számon. Ezzel az ajándékkal az Akadémia a világ egyik legjelentősebb héber kéziratgyűjteményének birtokosává vált.[7] 1906-ban megjelent a gyűjtemény katalógusa[8] is, amelynek elkészítésével még Kaufmann özvegye, Gomperz Irma bízta meg Weisz Miksát, a könyv megjelenését azonban már nem érte meg.

Az 1920-as évek az orientalisztikai anyag jelentős gyarapodását hozták. A hazájától távol élő, de az Akadémiával mindig kapcsolatban álló régész–felfedező, a Selyemút kutatás egyik legkiemelkedőbb alakja, Stein Aurél (1862–1943) 1922-ben ajánlotta fel, hogy nyomtatott könyveinek nélkülözhető részét már életében

3 Kőrösi Csoma Sándor – Teleki József Akadémiai elnök útján – küldi a Könyvtár számára Tibeti Szókönyvét és Grammatikáját. MTA KIK Kézirattár, RAL K 801:14/1836. („Egyéb könyvtári iratok" egyike a Régi Akadémiai Könyvtár anyagában.)

4 Vámbéry Ármin (1832–1913), az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, aki révén a keleti stúdiumok bekerültek a magyar felsőoktatásba.

5 Kovács Nándor Erik, *Vámbéry Ármin és az Akadémia könyvtára*, M.Tud., 8(2013), 273–284.

6 MTA KIK Kézirattár, RAL 533/1905.

7 Ormos István, *Kaufmann Dávid és gyűjteménye = Örökségünk, élő múltunk*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., MTAK, 2001. 221–269.

8 Weisz Miksa, *Néhai Dr. Kaufmann Dávid tanár könyvtárának héber kéziratai és könyvei*, Pozsony, Alkalay Adolf és Fia, 1906.

átadja az Akadémiának.[9] A könyvtár történetének egyik legnagyobb adománya is ebből az időből származik. 1925-ben Kégl János bátyjának, az öt évvel korábban elhunyt Kégl Sándornak (1862–1920), a magyarországi iranisztika első jelentős képviselőjének mintegy 11.000 kötetes könyvtárát, köztük 59 perzsa kéziratot adott át örök megőrzésre az Akadémiának.[10]

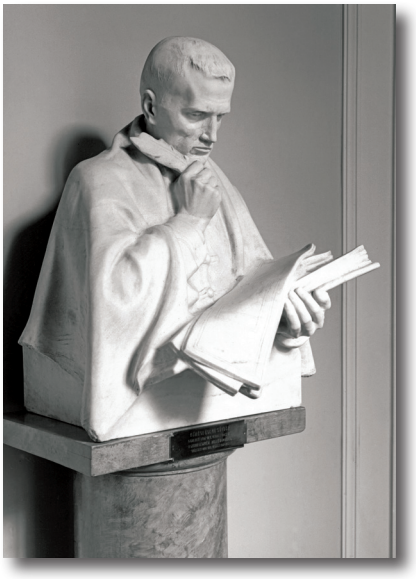

Kőrösi Csoma Sándor
Holló Barnabás szobra, 1904.

1926-ban az európai iszlámtudományok megteremtőjének, Goldziher Ignácnak (1850–1921) a fia ajánlotta fel az Akadémia főtitkárának édesapja kéziratait, excerpta gyűjteményét és tudományos levelezését, ezzel téve eleget néhány nappal előbb elhunyt anyja végrendeletének.[11]

1930–1931 folyamán érkeztek be Ligeti Lajos Kínából hazaküldött ládái, melyek első, legjelentősebb kéziratajándékát, mintegy 120 mongol, 20 tibeti, 19 mandzsu, 31 kínai művet, illetve számos feliratlevonatot foglaltak magukba, jelentősen gyarapítva belső-ázsiai vonatkozású kéziratállományunkat.[12]

9 Szily Kálmán, *Adományok az Akadémia könyvtárának*, Akadémiai Értesítő, 33/1–4 (1922), 38–39.

10 Apor Éva, *Kégl Sándor és az Akadémia könyvtára = Örökségünk, élő múltunk*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., MTAK, 2001, 270–291.

11 *Balogh Jenő Ferenczi főkönyvtárnoknak*, MTA KIK Kézirattár, RAL 811: 66/1926. (További kapcsolódó iratok: MTA KIK Kézirattár, RAL 163/1926; Könyvtári Iratok K 810:1926/10., 23.)

12 Ligeti Lajos (1902–1987) turkológus–mongolista–sinológus–mandzsu-tunguzológus, filológus, akadémikus, 20 éven át (1949–1970) akadémiai alelnök, illetve számos akadémiai

Csak a legnagyobb volumenű ajándékokat és hagyatékokat felsorolva is látszik, hogy viszonylag rövid idő alatt jelentős keleti kézirat és könyvanyag gyűlt össze az Akadémia könyvtárában. Ehhez járult még a hazai nyomdatermékeken kívül a könyvtár nemzetközi cserekapcsolatai révén beérkezett külföldi könyv- és folyóirat állomány. Az orientalisztika területén mutatkozó igen intenzív gyarapodást azonban nem tudta követni a feldolgozás. Azt lehet mondani, hogy a keleti anyag — a szakbeosztás, és az ebből fakadó szétszóródás, valamint a leírásban jelentkező anomáliák miatt is — szinte eltűnt a dokumentumtengerben. Ezért sem véletlen, hogy már a 19. század végétől megfogalmazódott az igény, hogy a törzsállományból leválasztva, különgyűjtemény formájában volna célszerű őrizni, feldolgozni és hozzáférhetővé tenni a keleti nyelveken íródott, illetve keleti népekre vonatkozó állományi egységeket. Ehhez azonban nemcsak anyagi erőforrásokra, de személyi állomány biztosítására is szükség lett volna. A könyvek leírása keleti nyelvek esetében speciális ismereteket igényel, amit hosszú ideig úgy oldottak meg, hogy orientalista akadémikusokat kértek fel arra, hogy segítsék a könyvtárat eme alapfunkciójának ellátásában. Az önálló különgyűjtemény létrehozásának feltételei végül az Akadémia 1949-es újjászervezése során teremtődtek meg.

bizottság elnöke, tagja, az egyetemi és akadémiai orientalisztika egyik meghatározó személyisége már a háború előtti időszakban is, de különösen azt követően. A belső-mongóliai útról származó dokumentumok ideiglenes jegyzéke megtalálható a vegyes könyvtári iratok között: MTA KIK Kézirattár, K 837/20.

Kelecsényi Ágnes

A Keleti Gyűjtemény megalapításának körülményei

Az Akadémia palotája elhelyezkedésénél fogva komoly károkat szenvedett Budapest ostroma alatt, sérült az épület Duna felőli oldalát elfoglaló könyvtár és az Akadémia utcai szárny Széchenyi-múzeumot befogadó első emeleti terme. 1943 tavaszától kezdődően az intézmény vezetése több lépcsőben biztonságos helyekre, vidékre, vagy akár az országhatáron kívül eső területekre szállíttatta a legféltettebb kincseket, elsősorban a kéziratokat, horganybéléses faládákban. A helyben maradt állomány egy része is óriási cementfalú, üvegbélésű hordókban és betonhordókban, az épület pincéjében vészelte át a háború időszakát.[1] Történelmi okai voltak tehát annak, hogy a világégést követően újra fel kellett állítani a könyvtárat. Ez a szükségszerűen elvégzendő feladat ugyanakkor megfelelő alkalmat szolgáltatott az időszerű szerkezeti megújításra is. Az első feladatok közé tartozott, hogy a találatokat kapott területeket újra rendezzék és felmérjék az esetleges károkat. A rejtett állományrész is csak fokozatosan került vissza, helyretételük komoly fizikai megterhelést jelentett — sokszor alapvető közművek hiányában — a könyvtár csekély számú alkalmazottjának. Keletkutatóink azonban ezalatt is figyeltek az orientalisztikai anyagra: 1947 novemberében

A háborús károkat szenvedett könyvtár, Gergely Pál felvétele 1945. *D/2630/b*

1 Berlász Jenő, Sz. Németh Mária, *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene,* Bp. MTAK, 1956, 14–16. Az Igazgató Tanács háborús károk felmérésével foglalkozó 1948. okt. 22-i ülésének jelentését közli: Németh Gyula et al., *Jelentés a háborús károkról,* Akadémiai Értesítő 56 (1948), 70–76.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.3

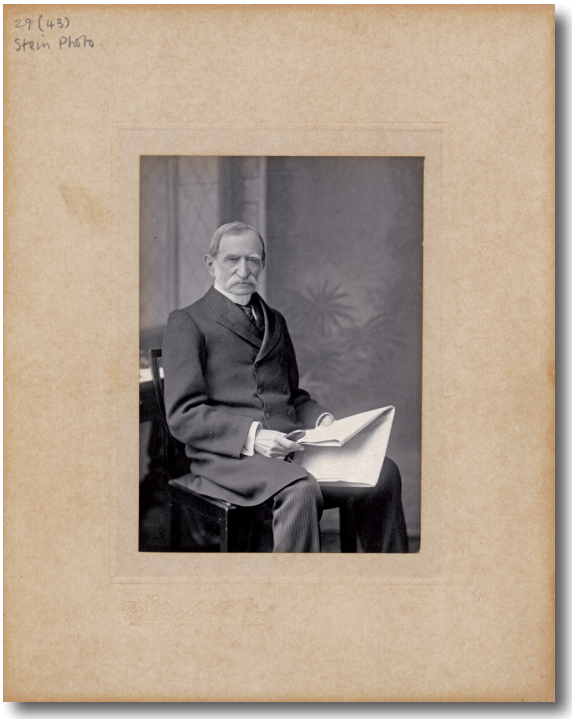

Duka Tivadar (1825–1908)
Cat. Stein LHAS Photo 29/043

Szilágyi Dániel és Vámbéry Ármin, 1857, Isztambul,
Magyar Földrajzi Múzeum, Érd

Kaufmann Dávid (1852–1899)
Thein Izidor festménye, 1900
MTA Művészeti Gyűjtemény, *K16*

Kégl Sándor (1862–1920)
MTA KIK Kézirattár, *5075/108*

Stein Aurél (1862–1943)
Idősebb kori útlevél-kép,
A Keleti Gyűjtemény fotóarchívuma 4.

Goldziher Ignác (1850–1921)
Akadémiai album, MTA KIK Kézirattár,
31537

pl. Czeglédy Károly[2] felajánlotta Melich János főkönyvtárnoknak[3], hogy „keleti gyűjteményünk esetleg katalogizálatlan arab részét szívességből elrendezi".[4]

A háború utáni években az ország politikai életében és az Akadémián is nagy változások következtek be, és ez a Könyvtár szervezetét is érintette. 1948-tól kezdve a Magyar Dolgozók Pártja[5] fokozatosan építette ki a hatalmát a tudományos és kulturális életben. Ennek megvalósítását a könyvtáraknál a Magyar Tudományos Tanács és az 1947-ben átszervezett Országos Könyvtári Központ végezte. A könyvtár munkaterve kapcsolódott az országos újjáépítés 3 éves tervéhez és nemcsak a megrongálódott olvasóterem és raktárak helyreállítását tűzte ki céljául, hanem új raktárak és munkahelyek építését és berendezését is. Így került sor az önálló Keleti Könyvtár kialakítására.

Az ügyért sokat tett Ligeti Lajos orientalista akadémikus, aki ekkor az Igazgató Tanács tagja is volt. Ezt mutatja az az 1947-es levél is, amelyben a főtitkár a következőképp értesítette a főkönyvtárnokot: „A Könyvtári Bizottság azon javaslatát, amely Ligeti Lajos r. tagtól ered, hogy a könyvtár nagybecsű keleti gyűjteménye mellé szakértő kezelő állíttatnék be, az Igazgató Tanács nagy helyesléssel fogadta."[6]

1948 október 1-én új főkönyvtárnok váltotta Melich Jánost a tudós testület könyvtárának élén, az év májusa óta az intézményben dolgozó Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, irodalomtörténész, korábbi vallás- és közoktatási miniszter személyében.[7] Irányítása mellett 1949-től felgyorsultak a különgyűjtemény létrejöttét előkészítő események. Ehhez nagymértékben járult hozzá, hogy Ligeti Lajos az év végétől kezdődően már az Akadémia alelnöki tisztségét töltötte be. De szintén támogatólag hathatott, hogy a könyvtárügy akkori egyik csúcsszervének, az Országos Könyvtári Központnak élén az általános nyelvész, s nem mellesleg kiváló iranista, Telegdi Zsigmond[8] állt.

---

2 Czeglédy Károly (1914–1996) sémi filológus, arabista, a magyar őstörténet és a steppetörténet kutatója.

3 Melich János (1872–1963) nyelvész, az MTA rendes tagja, 1943–1948 között az MTAK főkönyvtárnoka.

4 *Czeglédy Károly felajánlása Melich Jánosnak*, MTA KIK Kézirattár, Könyvtári Iratok K 830/831:1947/543.

5 A sztálinista magyar kommunista párt neve. 1948. június 12-én alakult a Szociáldemokrata Párt (SZDP) erőszakos felszámolásával és a Magyar Kommunista Pártba történő beolvasztásával, 1956. október 31-én, a forradalom idején feloszlott.

6 *A főtitkár leirata a Keleti-gyűjtemény kezelésével kapcsolatban*, MTA KIK Kézirattár, Könyvtári Iratok K 830/831:1947/546.

7 Keresztury Dezső 1948. október 1. és 1950. március 1. között volt a könyvtár főkönyvtárnoka.

8 Telegdi Zsigmond (1909–1994) nyelvész, orientalista, 1945–1948 között a Fővárosi Könyvtár főkönyvtárnoka, az intézmény Keleti Gyűjteményének vezetője, 1948–1950 között az OKK igazgatója.

A tervezett gyűjtemény élére állítandó szakértőt különösebben nem kellett keresni, hisz 1921-től kezdődően[9] hosszabb-rövidebb szünetekkel dolgozott, és nyugdíjba vonulásáig szorosan kötődött az intézményhez a turkológus Rásonyi (Nagy) László (1899–1984), aki sok ismerettel, gazdag tapasztalattal rendelkező tudós-könyvtáros volt.[10] Nem véletlen tehát, hogy 1949 februárjában a Vallás és Közoktatási Minisztérium (VKM) — Weöres Sándorral együtt — a Könyvtárba kívánta beosztani őt. Foglalkoztatását illetően e hónap 26-án a főkönyvtárnok levélben kérte Németh Gyula[11] akadémikus, turkológus véleményét: „Mivel a Könyvtár értékes keleti gyűjteményei jelenleg gazda nélkül vannak, az Akadémia könyvtárának jó szolgálatot tehetne egy keleti philológiával foglalkozó szakember." Németh március 3-i válaszában javasolta, hogy fogadják el a jelölést.[12]

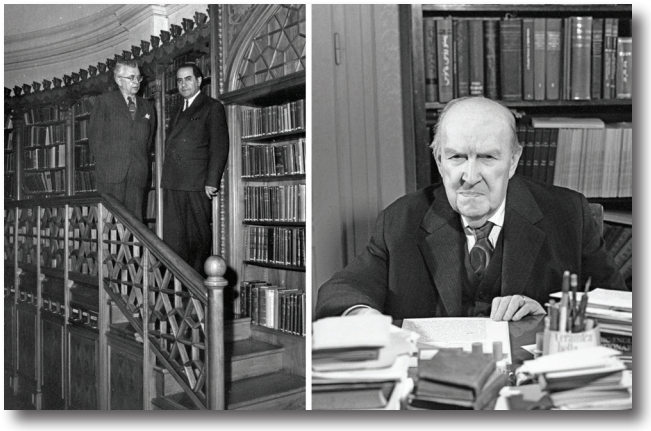

←
Rásonyi László (1899–1984), a Keleti Gyűjtemény első vezetője (bal oldalon) és M. Tayyib Gökbilgin (1907–1981) török történész (jobb oldalon)
A Keleti Gyűjtemény fotóarchívuma
→
Ligeti Lajos (1902–1987) az MTA alelnökeként támogatta, és adományaival gazdagította a Gyűjteményt.
LHAS Photo D7950

1949. május 17-én a főkönyvtárnok kérése alapján az Akadémia I. Osztálya egy öttagú bizottságot küldött ki a Keleti Könyvtár felállításának megbeszélésére. A bizottság tagjai a korszak kiemelkedő keletkutatói voltak: Németh Gyula,

9 Rásonyi 1921-ben még gyakornokként, majd 1923–1934 között az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (azaz 1934-től a Magyar Nemzeti Múzeum) létszámából osztatott és költözött be a Könyvtárba, bár ezt az időszakot több és hosszabb külföldi ösztöndíjas távollét tagolta. 1935–1949 között különféle egyetemi és kutatóintézeti állásokban dolgozott, mielőtt — hivatalosan a VKM beosztásában — ismét a Könyvtárba került, ahol ezúttal már egészen 1961-es nyugdíjba vonulásáig megszakítás nélkül maradt állományban.

10 Kovács Nándor Erik, *75 éves az Ankarai Egyetem Hungarológia Tanszéke… Rásonyi László emlékezünk*, Magyar Tudomány 2011(10), 1213–1215.

11 Németh Gyula (1890–1976) az MTA rendes tagja, nyelvész, turkológus. A Keleti Gyűjtemény török anyagának jelentős része az ő szakvéleménye alapján került a könyvtárba.

12 *Németh Gyula Keresztury Dezsőnek*, MTA KIK Kézirattár, Könyvtári Iratok K 833:1949

Ligeti Lajos, Telegdi Zsigmond, Fekete Lajos[13] és Czeglédy Károly (az eredeti dokumentumokat követő sorrendben). „A megbeszélés előtt néhány nappal kézhez kapták a főkönyvtárnok javaslatát, s annak alapján elhatározták, hogy 1.) Szükségesnek és helyesnek tartják a Keleti Könyvtár felállítását. 2.) A felállítás módjára magukévá teszik a Könyvtár vezetőségének javaslatát. 3.) Felkérik a főkönyvtárnokot, hogy a szervezeti és anyagi kérdéseket az OKK-val, illetőleg annak útján a Tudományos Tanáccsal megtárgyalja."[14]

Mit tartalmazott a bizottsághoz eljuttatott hat oldalas javaslat, amelyen ugyan aláírás nem szerepel, de olyan konkrétumokat tartalmaz, amelyek alapján a főkönyvtárnoki jelentés adatainak forrásaként Rásonyit, illetve akár a Bizottság tagjait is sejthetjük?[15] Az előterjesztés lényegi elemei a következők: „A különgyűjtemény felállítását a következő körülmények teszik szükségessé, illetve célszerűvé: 1.) A magyar nép és a beolvadt keleti népelemek eredetének, őstörténetének, hajdani kultúrmorfológiájának kutatása Belső- és Kelet-Ázsia népeihez, Kínához és Indiához is elvezet. 2.) A török hódoltság kora az iszlámhoz, arab, perzsa tanulmányokhoz, ezek a sémi és iráni filológiához vezetnek. A Szovjetunión és Törökországon kívül egyetlen európai államnak sem fűződik annyi érdeke az orientalisztikai stúdiumokhoz, mint épp Magyarországnak. 3.) Korábban Közép-Európa két nagy keleti könyvtára, a bécsi és a berlini könnyen megközelíthető volt, most — és talán még sokáig — ezek a könyvtárak a magyar kutató számára alig jöhetnek számításba. 4.) Hiába van országunkban az MTA-nak a legértékesebb keleti könyv- és kéziratállománya, ennek nagy része a már elavult szakbeosztás és az orientalista igényeinek nem mindig megfelelő katalóguscédulák hibái révén

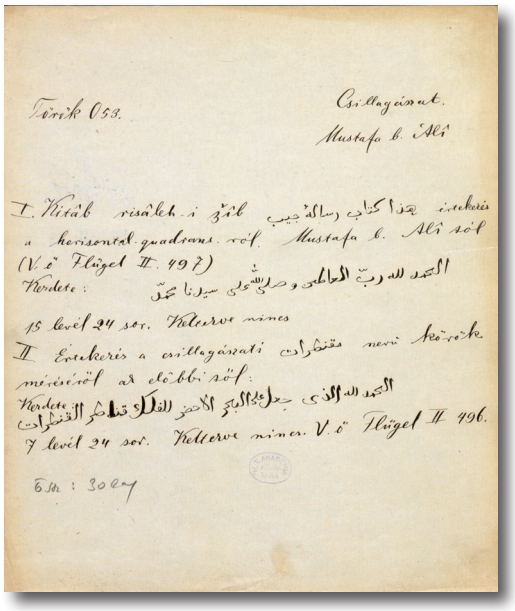

Müncheni rendszerű katalóguscédula
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török O 53a*

13 Fekete Lajos (1891–1969) turkológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, az oszmán-török oklevéltan és paleográfia neves kutatója.

14 Jegyzőkönyv a Keleti Könyvtár felállítása tárgyában, MTA KIK Kézirattár, RAL Könyvtári Iratok 161b/1949.

15 *1949. májusi keltezésű névtelen javaslat* [Keresztury Dezső] *a Keleti Könyvtár felállítása tárgyában*, MTA KIK Kézirattár, RAL Könyvtári Iratok 132b /1949.

kihasználatlanul lappang. A szakokból történő összegyűjtésük és a katalógus revíziója ezeket is könnyebben hozzáférhetővé tenné. 5.) A MTA Keleti Könyvtára a legméltóbb keret lenne az olyan nagynevű orientalisták, mint Budenz József, Vámbéry, Kaufmann, Kégl és Stein Aurél hagyatéka számára, amelyek a szakbeosztás miatt szintén szétforgácsolódtak. 6.) Várhatóan az újabb adományozók, örökhagyók számára is fokozott vonzerővel rendelkezik egy jól berendezett Keleti Könyvtár."[16] A javaslat szerint a gyűjtőkör kialakításához az 1887 és 1926 között megjelent *Orientalische Bibliographie*-t kell alapul venni, valamint a Moravcsik Gyula és Rásonyi László által szerkesztett *Ungarische Bibliographie der Turkologie und der orientalisch–ungarischen Beziehungen* füzeteit. Megállapítja, hogy „az afrikai és óceániai anyag, eltekintve az útleírásoktól, nem annyira gazdag, hogy súlyos tehertételt jelenthetne a Keleti Könyvtár számára. Viszont az még tisztázandó, hogy az őstörténettel összefüggő, magyar érdekű, de nem kifejezetten orientalisztikai munkák esetében meddig toljuk ki a gyűjtés határait."[17] Fenti gyűjtőköri megállapítás után az állomány összegyűjtésére az alábbi forrásokat sorolja fel a pontos elérhető mennyiség meghatározásával:

Gyűjtés a könyvtáron belül

a) az alábbi szakrendekben található anyagból:

Kel[eti] Ir[odalom] szakon	4754 mű, 175 fm,
Széptud[ományok]	61 mű,
Földr[ajz]	182,
Nyelvtud[omány]	1050,
Bibliogr[áfia]	114,
Tört[énelem]	727,
Hadtud[omány]	21,
Rég[észet]	379,
Utazás	kb. 5–600,

Külf[öldi] Foly[óiratok], Ak[adémiai] Társ[aságok], Életir[odalom], Polit[ika(tudomány)], Anthrop[ológia] — összesen140–150 fm.

16 1949. májusi keltezésű névtelen javaslat (de a kontextus alapján biztosan tudható, hogy a főkönyvtárnok Keresztury Dezsőé) a Keleti Könyvtár felállítása tárgyában, MTA KIK Kézirattár, RAL Könyvtári Iratok 132b/1949, 1–2.

17 *Uo.*, 2.

b) [Egyéb]

Keleti kéziratok (török, arab, perzsa, mongol, tibeti, Goldziher kéziratok) összesen	43 fm.
Kaufmann-könyvtár,	57 fm.
A Balkáni Intézetből bekerült nem duplum anyagok	13,5 fm.
Végh Jenő könyvtárából török könyvek	1,5 fm.

Fentiek alapján a Keleti Könyvtár 15 ezer kötete és 1800 kéziratból, illetve kódexből álló gyűjteménye 435 fm. Nyireö István számítása szerint az elhelyezésre szánt helyiségben 480 folyóméternyi polc helyezhető el, így 45 marad a szaporulat befogadására. Kézenfekvőnek látták a volt Kolozsvári Egyetem Török Intézetének anyagát is itt letétbe helyezni.

A rendezés során kiderült, hogy sok minden 2–3 példányban is megvan. Megállapítják, hogy a fontosabb munkák másodpéldánya maradhat a törzsanyagban, zöme pedig cserealapot képezhet, amelyet értékesítve hozzájárulhat a Keleti Könyvtár további fejlesztéséhez. A javaslat szerint más hazai könyvtárak anyagából is össze kell gyűjteni az orientalisztika tárgykörébe eső könyveket, ahol „holt tőkét jelentenek, sorozatot nem csonkítanak, viszont az Akadémián nagy hézagot pótolnának”.[18]

A Keleti Könyvtár berendezésére, néhány fontosabb kézikönyv beszerzésére, a sérült könyvek kötészetére 16 ezer Ft-ot, gyarapításra, amíg csereviszony létesítésére alkalmas folyóirat, illetve más kiadvány nem áll rendelkezésre, évenként 5000 Ft-ot tart szükségesnek.

Június 4-én megérkezett a felterjesztésre Telegdi válasza, ami arról tájékoztatja a főkönyvtárnokot, hogy a tervezett Keleti Könyvtár ügyét továbbította a Magyar Tudományos Tanács titkárságának, ahonnan azt a választ kapta, hogy szakmai szempontból helyes megoldás, nem látják semmi akadályát az Akadémia helyiségében a keleti anyag számára önálló könyvtár létrehozásának. Ezért kérik Kereszturyt, hogy ennek megfelelően a könyvtárra vonatkozó részletes tervezetet készítse el.[19] 1949. június 27-én elkészül a javaslat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjteményének felállítására. A rövid indoklás szerint „Az egyetemi reform az orientalisztikának is megadta méltó rangját a felsőoktatásban, s az újjá alakult Nyelvtudományi Társaság külön szakosztályba tömöríti művelőit. Szükséges lenne ezek után olyan gyűjtemény megszervezése, amely ezen a téren is megfelelően szolgálhatja a tudományos kutatás és után-

18 *Uo.*, 5.

19 *Telegdi Zsigmond Keresztury Dezsőnek*, MTA KIK Kézirattár, RAL Könyvtári Iratok 161a/1949.

pótlás érdekeit."[20] A gyűjtemény megszervezésére részben már adott az anyag, ami orientalistáink hagyatékából, illetve „az Akadémia saját szerzeményeiből tevődik össze, igen szerencsésen kiegészíthető néhány más, jelenlegi helyén feleslegessé váló idevonatkozó gyűjtemény beolvasztásával. Adva van tehát a lehetősége annak, hogy a közeljövőben a kutatók rendelkezésére álljon egy kb. 15–20 ezer kötetet és 1800–2000 kéziratot tartalmazó Keleti Gyűjtemény. Ez méltó és megfelelő módon el is helyezhető a Magyar Tudományos Akadémia épületében."[21] A helyiségek kialakítására, berendezésére, valamint az ostrom alatt sérült könyvek rendbehozatalára és néhány kézikönyv beszerzésére összesen 35.000 Ft biztosítását kéri. A gyűjtemény felállításának és kezelése tudományos szempontjainak meghatározására az I. Osztály által kijelölt fenti öt tagú bizottság hivatott.[22]

Az olvasóterem a nyitás idején,
A Keleti Gyűjtemény fotóarchívuma, 50.

Keresztury Dezső a könyvtár éléről 1950. március 1-i távozása apropóján külön jelentésben foglalta össze az irányítása alatt végzett tevékenységeket, és azok eredményeit. Ebben többek között a Keleti Gyűjtemény létrehozásával kapcsolatos kérdéseket is tárgyalta:

„A bizottság 1949. június 11-i ülésén elfogadta a M. T. Akadémia Könyvtárának Keleti Gyűjteményéről szóló javaslataimat (277/1949.Kvt.sz). Úgy határoztunk, hogy a gyűjtemény a palota épületének I. emeletén kiszemelt 5 helyiség-

20 Keresztury Dezső, *Javaslat a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményének felállítására*, MTA KIK Kézirattár, RAL Könyvtári Iratok 172/1949, 1.

21 *Uo.*, 1.

22 *Uo.*, 1–2.

ben létesül, külön olvasóteremmel, mintegy 100 fm-nyi kézikönyvtárral, illetőleg kézirattárral s egy 30.000 kötet elhelyezésére alkalmas könyvraktárral. A gyűjtemény állományába, a Könyvtár birtokában lévőn túl más könyvtárak idetartozó anyagát is felvesszük (pl. a Fővárosi Könyvtár, a Hopp Ferenc Múzeum, a szegedi Somogyi Könyvtár, a kiskunhalasi kollégiumi könyvtár nálunk hiányzó anyagát), idesoroljuk Stein Aurél hagyatékának jelenleg Londonban, illetőleg Kasmírban őrzött második és harmadik részlegét. Keleti Gyűjteményünkben talál végleges elhelyezést a Kégl, Goldziher s más hagyatékok mellett az ú. n. Kaufmann Gyűjtemény is, amely a héber tudományok területén a maga nemében az egész világon páratlan. Ennek rendbe hozására anyagilag is szíves segítségünkre volt Lőwinger Sámuel rabbiképző-intézeti igazgató és a Joint[23] magyarországi képviselete. Az év folyamán Dr. Rásonyi László, a gyűjtemény designált őre, cédula-katalóguson máris összegyűjtötte a Könyvtár szakjaiban szétszórt idevágó műveket (mintegy 16.000 kötet nyomtatványt, 1.000 kéziratot, ill. kódexet) s összeállította a gyűjtemény kézikönyvtárának anyagát is. A gyűjtemény máris sok értékes könyvvel gyarapodott. Ide került a feloszlatott Balkáni Intézet könyvtárának török nyelvű részlege — 1315 db könyv — s ugyancsak sikerült megszereznünk a volt kolozsvári Török Filológiai Intézet 213 db nagy értékű könyvét is. A VIT kongresszussal[24] kapcsolatban Ligeti Lajos egyetemi tanár a kínai delegáció könyvanyagából 20 modern kínai nyomtatványt küldött. A gyűjtemény tervét részletesen is kidolgoztuk; az Országos Könyvtári Központtal, a Tudományos Tanács illetékes szerveivel megbeszéltük és jóváhagyattuk; a Tudományos Tanács a költségekre az 1950-es tervévben 30.000 Ft-nyi hitelkeretet is biztosított. Minthogy a szükséges bútorzat egy része csupán átalakítást igényel, a gyűjtemény kevés költséggel munkába állítható. Az Akadémia újjászervezésével kapcsolatban a kiszemelt helyiségek más célra váltak szükségessé; a gyűjtemény céljaira azonban igen megfelelők volnának a volt gazdasági hivatal földszinten levő helyiségei, ezek rendbehozása és bebútorozása azonban már nagyobb költséget igényel."[25] A Gyűjtemény végül valóban a földszinti helyiségeket kapta, mert az Akadémia újjászervezése miatt az MTA vezetése (elnök, főtitkár) került az első emeletre, a volt Széchenyi Múzeum helyére.[26]

23 American Jewish Joint Distribution Committee, egy 1914 végén alapított amerikai segélyszervezet, amelynek eredeti célja az volt, hogy az I. világháború, ill. főként a galíciai frontmozgások következtében nehéz helyzetbe került kelet-európai zsidóságot segítse. Tevékenységi körét később kibővítette.

24 A Demokratikus Ifjúsági Világszövetség által szervezett Világifjúsági és diáktalálkozó 1949-ben Budapesten került megrendezésre, 82 ország fiataljainak részvételével.

25 Keresztury Dezső, *Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1948. október 1-től 1950. március 1-ig végzett munkájáról,* AL 215. Könyvtára 3/1 – 141/1950, 28–29.

26 Ennek oka az, hogy 1949. december 15-én megjelent a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1949. évi XXVII. számú törvény, amely az Akadémiát törvényi erővel deklarálta

1950-ben Scher Tibort (1912–1975) nevezték ki könyvtárigazgatónak. Ő, bár az Országos Rabbiképző Intézet és Budapesti Egyetem elvégzését követően hivatalosan ókortörténész végzettséggel rendelkezett, valójában nem elsősorban tudományos tevékenységet folytatott. Mégis talán orientalisztikai kötődésének is köszönhető, hogy 1950–1952 között, amíg a Könyvtár élén állt, lelkesen folytatta a Keleti Gyűjtemény felállítása érdekében végzett munkát[27] és hivatalosan ő lett az új részleg első vezetője is. Ebben, különösen az új helyiségek kialakításban nagy segítségére volt az 1945-től a Könyvtárba beosztott Nyireö István (1893–1977), a debreceni egyetemi könyvtár korábbi igazgatójaként ugyanis Nyireönek egy könyvtár felállításának technikai kérdéseiben is voltak tapasztalatai. 1924-ben ő készített terveket az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezési problémáinak megoldására és irányította az átszervezési munkálatokat.[28] 1948-tól kezdődően feladata a különgyűjtemények gondozása volt, az átalakítások során a részletes tervek kidolgozása, a kivitelezés irányítása: a nagyolvasó, a folyóiratolvasó és a Keleti Könyvtár berendezésének a palota stílusához alakítása, és a várható olvasóforgalomnak megfelelő új bútorzat elkészítésének műszaki felügyelete. A Keleti Gyűjtemény esetében az olvasóterem cseresznyefából készített gyönyörű berendezése a muszlim építészet motívumainak felhasználásával készült, török díszítőelemek megjelenítésével, amely feltehetőleg szintén Rásonyi Lászlónak a Gyűjtemény érdekében végzett sokrétű munkáját dicséri, a minőségi kivitelezés megvalósulása azonban Nyireö érdeme. 1950-ben rendelték meg az új bútorokat,[29] és az új szervezeti egység már 1951 februárjában, két teremben, Keleti Könyvtár néven nyitotta meg kapuit.

Az olvasóterem faragott berendezése, *Boromisza János felvétele*

az ország legfelsőbb tudományos intézményeként, ami szükségessé tette az Akadémia hivatalának a fejlesztését. A későbbi Keleti helyén a földszinten korábban a Goethe szoba és a Vigyázó szoba volt; az olvasótermet ez utóbbiból alakították ki.

27 A Magyar Tudományos Tanács káderbizottsága már 1949. szept. 30-i ülésén javasolta Scher Tibort a Keleti Könyvtár vezetésére. AL 2. Magyar Tudományos Tanács 25/2.

28 Haraszthy Gyula, *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1919–1958 = Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve 1986–1990*, szerk. Kovács Ilona, Bp. OSZK, 1994, 201.

29 AL 215 MTAK 4/5 1153/1950 sz. irat.

A szervezés idején a Könyvtárba érkező keleti tárgyú gyűjtemények: a Szilády Áron Reálgimnázium könyvtára, a Balkán Intézet török anyaga és a Kolozsvári Török Filológiai Intézet könyvtára

A második világháború utáni időszak a magyarországi könyvtárak állományában is nagy változásokat eredményezett. A könyvtárügy újjászervezése több lépcsőben történt, ugyanakkor történelmi vagy politikai okok miatt gazdátlanná, illetve elérhetővé váltak bizonyos gyűjteménytípusok. Az állami intézményrendszer sokszor nem volt elég hatékony, de elkötelezett könyvtárosok sokat tettek azért, hogy ne hordjanak szét, vagy semmisítsenek meg pótolhatatlan szellemi értéket képviselő gyűjteményeket. A közgyűjtemények állami felügyeletét, ideológiai és szakmai irányítását a pártállam szakmai központok felállításával kívánta megoldani: 1945-től, ténylegesen 1949-től látta el feladatát az Országos Könyvtári Központ, amelynek tevékenységét egy idő után a Magyar Tudományos Tanács alá rendelték. 1949–1950 között az Országos Dokumentációs Központ, illetve 1949–1954 között a Népkönyvtári Központ égisze alatt működött a rendszer.[30] 1953-ban hozták létre az MTA keretében a Könyvtártudományi Főbizottságot Kőhalmi Béla irányításával. Az egységes könyvtárügyi rendszer teljes működésének jogszabályi kereteit végül az 1956. március 9-én megjelent és hatályba lépett *Második könyvtári törvény* (1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet és 1.018/1956 minisztertanácsi határozat) rendezte.

Életbe lépett az országos szakkönyvtári gyűjtőköri megosztásra vonatkozó rendelet is, amely a könyvtárakból a feladatrendszerükhöz nem kapcsolódó, tovább nem fejlesztett állománytestek áthelyezését írta elő. Szerencsére a Keleti Gyűjtemény kialakításán fáradozók korábban is folyamatosan figyelemmel kísérték, felmérték az elérhetővé váló könyvtárakat, és jelezték, hol van olyan állomány, amely helyben „feleslegessé vált", de a felállítandó, és országos hatáskörűnek elképzelt gyűjteményben, nagy értéket képviselne.

Szilágyi Dániel könyvtárának csak a kéziratos részét vette meg az Akadémia 1886-ban, a nyomtatott könyveket a Szilágyi fiúk *alma mater*e, a Kiskunhalasi Főgimnázium vásárolta meg. Szilády Áron (1837–1922) nyelvész–történész tanár, turkológus Isztambulban került jó barátságba Szilágyi Dániellel, majd, amikor az a családját hazaküldte Magyarországra, fiait az ő felügyeletére bízta. A Könyvtári Iratok között található egy 1949-es jelentés a kiskunhalasi, akkor már Szilády nevét viselő reálgimnázium könyvtárának állapotáról. A jelentés teljes tervet ad a könyvtár rendezésére, katalogizálására. A 3. pont tárgyalja a máshova szállítandó anyag, többek között az orientália lehetséges sorsát, megállapítva, hogy „a keleti anyag, bár a gyűjtés negyven éve befejeződött, mégis rendkívül értékes,

30 Kégli Ferenc, *Az OKK (1945–1952) = Fejezetek a magyarországi könyvtárügy történetéből, 1945–1956*. szerk. Sonnevend Péter, Bp., OSZK–Gondolat, 2018, 211–212.

a szervezés alatt lévő Keleti Gyűjteményben lenne a helye." Javaslata szerint az MTA a kiskunhalasi könyvtárat a saját kiadványaiból, illetve duplumaiból kárpótolhatná.[31]

1949. február 21-én kelt levelében az Országos Könyvtári Központ elnöke arról tájékoztatja Voinovits Gézát, az MTA főtitkárát, hogy a vallás- és közoktatási miniszter rendeletet adott ki a feloszlatott Balkán Intézet könyvtárának ügyében. A szakmai bizottság (Németh Gyula, Tamás Lajos[32] és Telegdi Zsigmond az OKK részéről) javaslata alapján megszületett a döntés, miszerint „a Balkán Intézet török nyelvű anyaga a Magyar Tudományos Akadémia birtokába menjen át, minthogy Magyarországon ez a könyvtár rendelkezik a török és általában a keleti könyvek leggazdagabb gyűjteményével."[33]

Ugyancsak az elérhető gyűjtemények közé kerültek a volt Kolozsvári Török Filológiai Intézet könyvei. Keresztury 1949-ben ennek a már Budapesten lévő könyvanyagnak a tárgyában készített előterjesztést Telegdi Zsigmondnak. „1944 szeptemberében az 1000 kötetes könyvtár Keszthelyre, majd onnan Budapestre került. A kolozsvári egyetemi ügyekkel megbízott iroda vette át és helyezte el a Néptudományi Intézetben. Nem szállíttatott vissza Erdélybe, mert: 1. egyetlen kötet sem származott az 1919–1940-es román periódusból, 2. a Bolyai Egyetemen nincs turkológiai intézet."[34] Ami a könyvtár provenienciáját illeti: kisebb részben az eredetileg 1918-ban felállított Uralaltáji Intézetnek Bálint Gábor, majd Gombocz Zoltán által beszerzett anyagához tartozott, nagyobb részben pedig a VKM által 1942–1944-ben rendelkezésre bocsátott pénzből (főként Ankarában és Isztambulban) Rásonyi László vásárolta, illetve 50 darabot ő maga adományozott személyes tulajdonából. „A Keleteurópai Intézet, amelynek egyik osztálya, a Néptudományi Intézet kifejezetten nem gyűjt török anyagot, viszont nagyon jól egészítené ki a szervezés alatt álló Keleti Könyvtár anyagát, ezért Rásonyi 1944 szeptemberében elsősorban azokat a könyveket csomagolta be, amelyek az Akadémián nincsenek meg."[35] Ez igen jól mutatja, hogy egy központi orientalisztikai gyűjtemény felállítását célzó előkészítő tevékenységek már a háború idején is folyamatban voltak.

---

31 [Rásonyi László], *Jelentés a kiskunhalasi Szilády Reálgimnázium könyvtárának állapotáról*, MTA KIK Kézirattár, (Könyvtári Iratok) K 833:132/a/1949. Szintén említésre méltó tény, hogy Scher Tibor is a Kiskunhalasi Református Szilády Reálgimnáziumban tanult, és 1930-ban itt érettségizett, így ő is ismerte ezt az értékes könyvtárat.

32 Tamás Lajos (1904–1984), az MTA rendes tagja, nyelvész, balkáni filológus.

33 *Telegdi Zsigmond levele Voinovich Géza főtitkárnak*, MTA KIK Kézirattár, K 833, 1949/64 (Könyvtári Iratok).

34 *Keresztury Dezső az Országos Könyvtári Központ elnökének*, MTA KIK Kézirattár, K 833, 154/1949 (Könyvtári Iratok).

35 *Uo.*

A gyűjteményszervezés tényleges munkájának oroszlánrészét is Rásonyi László végezte, aki később hivatalosan is a gyűjtemény vezetője[36] lett. Rásonyi már 1921–1935 között is a Könyvtárban dolgozott, majd az ankarai, 1941-től pedig a kolozsvári egyetemen oktatott és 1949 februárjában került vissza a Könyvtárba.

Oszlopfő a Keleti Gyűjtemény munkaszobájában
Boromisza János felvétele

36 A Könyvtár szervezeti felépítéséből következett, hogy hosszú ideig egy külön gyűjteményi osztály volt, amely részlegekből állt: Kézirattár, Régi Könyvek Tára, Keleti Gyűjtemény, Mikrofilmtár, és ezeknek nem volt külön kinevezett osztályvezetője. Rásonyi 1957-től osztályvezetőhelyettes, majd 1959-től osztályvezető volt. AL 45. Személyzeti Osztály 328/12

Kelecsényi Ágnes

Rásonyi László vezetői időszaka

A megnyitást követően az állomány kialakítása új lendületet vett. Ugyanakkor komoly problémát jelentett a feldolgozatlan anyag jelentős mennyisége, annál is inkább, mivel az akkor formálódó hálózat kialakításakor úgy gondolták, az MTA Könyvtárában a központi kutatóintézeti hálózati katalóguson kívül országos orientalisztikai központi nyilvántartás is lesz, s azt a Keleti Könyvtárban kell megvalósítani.[1]

A fent már említett, időközben államosított halasi Szilády Áron Gimnázium könyvtára, benne a Szilágyi-hagyatékkal, 1951–1952-ben került az Akadémiára, illetve az akkor már működő Keleti Gyűjteménybe. Az Akadémiára érkezett a Kecskeméti Városi Könyvtárban elhelyezett Szilády-könyvtár is. Szilády halálát (1922) követően családja nehéz helyzetbe került. M. Kovács Gyula, kecskeméti tanfelügyelő, a megboldogult tudós–lelkész nagy tisztelője, kezébe vette a hátramaradt 10 ezer kötetet és 23 keleti kéziratot tartalmazó könyvtár ügyét, és azt 20 ezer kataszteri hold földért a várossal megvásároltatta.[2] Mivel a gyűjtemény mintegy negyede kifejezetten keleti anyag volt, helyben nem talált olvasóközönségre. Már a következő évben, 1924-ben a kecskeméti könyvtár felajánlotta az Akadémiának. Németh Gyula készített a gyűjteményről szakvéleményt, és megvételre javasolta, amit azonban a tudós testület nem támogatott. Végül ez a könyvtár Kecskemét Város Könyvtárának jogutódjától, törvényi úton került az újonnan felálló Keleti Gyűjteménybe: „A harmadik nagyobb ajándékgyűjteményt, Szilády Áron hagyatékát Bács-Kiskun megye levéltárától kaptuk 1952-ben Kecskemétről a levéltár gyűjteményének rendezése kapcsán, a Levéltárak Országos Központja rendeletéből."[3]

Az állománygyarapítás tekintetében új pozícióba került az Akadémia: a nemzetközi könyvtárközi cserében nagyobb jelentőséget kölcsönzött neki a szakkönyvtári jelleg az orientalisztika területén, itthon pedig a kötelespéldányok tekintetében élvezett előnyt. 1953-tól kezdődően áll rendelkezésünkre a Keleti Gyűjtemény önálló kézirat gyarapodási nyilvántartása. Korábban a kéziratok a kézirattári nyilvántartásban szerepeltek. A korszak könyvtárügyi szabályai előírták a könyvtárak gyűjtőkörét, és ennek megfelelően a Népkönyvtári Központ keretében működő KEO elosztotta a magánkönyvtárakból származó, vagy duplumokból álló könyveket a szakkönyvtáraknak. Így érkezett könyv a Műegyetem Könyvtárából, az OSZK-ból, illetve a KEO-tól. Az áthelyezésre került könyvtári állományok között meg kell emlékezni a Hopp Múzeumból és a szegedi Somogyi

1 Sz. Németh Mária, A*z Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta,* MKsz, 1956/3, 228.

2 Ván Benjámin, *Szilády Áron élete*, Kiskunhalas, Református Egyházközség, Szilády Áron Társaság, Thorma János Múzeum, 2012, 268.

3 Berlász Jenő, *Az akadémiai kézirattár átalakulása*, Bp., Akadémiai K., 1957. 13.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.4

Könyvtárból átkerült anyagról is.[4] A bejegyezésekből látszik, hogy egy olyan gyűjtemény létrehozása, amelynek feladata, hogy megőrizze és feldolgozza a keleti anyagot, legyen az bármilyen nyelvű, bármilyen írású, bátorította a hazai könyvtárakat arra, hogy a náluk csak elfekvő, a keleti országokból származó kéziratait átadják a speciális egységnek. A Műegyetem Könyvtára, az OSZK, valamint a Népkönyvtári Központ voltak az első adományozók.

Volt azonban az országban egy olyan jelentős gyűjtemény, amelynek az átvétele külön lépéseket igényelt: a Fővárosi Könyvtár Keleti Gyűjteménye. Gróf Zichy Jenő (1837–1906) politikus, Ázsia-kutató 1901-ben magánmúzeumot létesített, majd azt a fővárosra hagyta egy Zichy-múzeum alapítására. A hagyaték része volt egy könyvtár is, amely a Fővárosi Könyvtárba került. Az 1913-ban elhunyt Vámbéry Ármin, akinek fia, Rusztem[5], Szabó Ervin[6] köréhez tartozott, apja orientalisztikai gyűjteményét felajánlotta a Szabó által vezetett könyvtár számára egy Ázsia-könyvtár létrehozása céljából. A harmadik nagy gyűjtemény Thallóczy Lajos (1857–1916) Balkán-kutató mintegy 6000 könyvet és kisnyomtatványt tartalmazó gyűjteménye volt. Jóllehet ezeknek a gyűjteményeknek az integrálása ellentmondott a Fővárosi Könyvtárban alkalmazott gyűjtőköri elveknek, és az Akadémián már létezett egy orientalisztikai gyűjtemény, Szabó Ervin ebben az esetben a társadalomtudományi megközelítést hangsúlyozta, kiemelte az anyag közgazdasági, politikai, gyarmatügyi és történeti részét, így indokolva az ottani Keleti Gyűjtemény létrehozását.[7] Az első világháború végére a keleti expanzió lehetősége megszűnt, ezért az érdeklődés sem az elvártak szerint alakult, és a különgyűjtemény szakmai vezetése is csak viszonylag későn, Fehér Géza[8], majd Dávid Antal[9] felvétele után oldódott meg. Dávidot Telegdi Zsigmond váltotta a gyűjteményvezetői székben, őt pedig Wessetzky Vilmos[10] egyiptológus követte. Három évtizedes története során ez a gyűjtemény mindig a helyét kereste, és 1948 után már gyarapításra sem kapott lehetőséget, a főváros könyvtárának vezetői afféle „cipelendő teherként" tekintettek rá, mert a könyvtár egyértelműen elmozdult a közművelődési irányba.[11]

4 Róna-Tas András, *Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteménye*, M. Tud., 1976, 574.

5 Vámbéry Rusztem (1872–1948) jogtudós, a kriminalisztika jeles hazai képviselője, politikus.

6 Szabó Ervin (1877–1918) társadalomtudós, 1901-től a Fővárosi Könyvtár könyvtárosa, 1911–1918 között az intézmény igazgatója volt.

7 Katsányi Sándor, *A főváros könyvtárának története 1945-ig,* Bp., FSZEK, 2004, 150–153, 199.

8 Fehér Géza (1890–1955) régész, őstörténész, a magyar–bolgár–török kapcsolatok kutatója.

9 Dávid Antal (1890–1967) teológus, asszириológus, 1919–1927 között volt a Keleti Könyvtár őre, majd az intézmény aligazgatója 1948-ig.

10 Wessetzky Vilmos (1909–1997) történész, egyiptológus, aki könyvtári tevékenységén kívül a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Osztályán és egyetemi oktatóként Budapesten és Bécsben egyaránt tevékeny volt.

11 Katsányi Sándor, Tóth Gyula, *A Fővárosi Könyvtár története 1945–1998,* Bp., FSZEK, 2008, 45, 65.

Szilády Áron (1837–1922)
Akadémiai album, 1865,
MTA KIK Kézirattár, *Ms1410/219*

Németh Gyula (1890–1976)
A Keleti Gyűjtemény fotóarchívuma, 13.

1953. április 6-án kelt levelében Kovács Máté (1906–1972), aki ebben az időben az Akadémia könyvtárát is vezette, kéréssel fordult Budapest Székesfőváros Tanácsa Végrehajtó Bizottságához, amelyben kifejtette: „A Keletre vonatkozó könyvanyagnak csak kb. 50–60%-a van az Akadémián, a többi több könyvtárban, leginkább a FSZEK-ben található. Kívánatos, hogy az Akadémia, ami az eredeti szövegkiadások és kéziratok 90%-át őrzi, az Akadémia idegennyelvű folyóirataira támaszkodva nemzetközi cserekapcsolatok révén megkapja a külföldi akadémiák és tudományos társaságok orientáliáit, kapja meg a FSZEK anyagát is, ami meglepően jól egészíti ki a saját állományt."[12] Jelzi, hogy 1952 őszén született már erről egy elvi megállapodás és a leválogatás megtörtént, sőt „Lukács elvtárs csak 50–60 mű leendő sorsát hagyta függőben, a többit jóváhagyta."[13] A leválogatás eredményeként már pontos adatokat is meg tud adni: „A könyvtárnak mintegy 350 polcmétert elfoglaló A jelzetű keleti vonatkozású anyagából mintegy 80 pm-nyi könyvről van szó."[14] Levele befejezéseként kéri a főváros irányító testületét, hogy adja írásbeli engedélyét ahhoz, hogy az MTAK a kiválogatott anyagot, annak jegyzékbe vétele után, elszállíthassa.[15] Rásonyi 1953-ban készített munkatervében már szerepel, hogy a FSZEK keleti anyagának elhozatalára megkapta a Fővárosi Tanács és — némi huzavona után a kiválogatott könyveknek csak egy részére — a könyvtárigazgatóság engedélyét.[16] Végül 5222 könyv került át a Keleti Gyűjteménybe.[17]

Azonban nem minden szakterületen lehetett saját, illetve hazai anyagból használható alapkönyvtárat összeállítani. Ligeti Lajos alelnök ezért is vállalta, hogy pekingi útja során kínai könyveket vásárol. Rásonyi 1955 évi beszámolójában olvashatjuk: „A könyvtár kínai részlegét jól megalapozó, Ligeti akadémikus által vásárolt több mint 2500 db.-ból álló kínai sorozatok megérkeztek (dec. 13)." [18]

12 Kovács Máté levele Budapest Székesfőváros Tanácsa Végrehajtó Bizottságához — 406/1953, AL 215. MTA Könyvtára 18/8.

13 *Uo.*

14 *Uo.*

15 *Uo.*

16 Szignálatlan, de nyilvánvalóan Rásonyi Lászlótól származó, 1953. január 13-án kelt Feljegyzés a M.T.Akadémia Könyvtára számára történő válogatásról a Fővárosi Szabó Ervin-Könyvtárban (MTA KIK Keleti Archívum).

17 Szignálatlan, de nyilvánvalóan Rásonyi Lászlótól származó, 1954. január 7-én kelt Jelentés a Keleti Könyvtár 1953-ban elvégzett munkájáról, 2 (MTA KIK Keleti Archívum).

18 Rásonyi László *1956. január 5-én kelt jelentése a Keleti Gyűjtemény 1955. évi munkájáról.* MTA KIK Keleti Archívum, 1955. Kínai könyvbeszerzésre (vélhetően) Rásonyi már egy 1953-as feljegyzésben — nem első alkalommal — próbált forrást igényelni: „Ösztöndíjasunk lévén Kínában, ismételjük azt a kérést, hogy jó lenne a pekingi magyar követségre 10.000 F-ot kiküldeni kínai könyvek vásárlására már most is és 1954-ben újra 10.000 F-ot." (Szignálatlan, 1953. szept. 23-án kelt feljegyzés a Keleti Könyvtár könyvbeszerzési kerete tárgyában feltehetően Rásonyi Lászlótól a Könyvtár vezetőségének. MTA KIK Keleti Archívum.)

Noha az új osztály vezetői posztját kezdetben hivatalosan az igazgató, Scher Tibor töltötte be, Rásonyi pedig az ő helyettese volt, mielőtt hivatalosan átvette volna a különgyűjtemény teljes irányítását;[19] a tényleges gyűjteményirányítási feladatokat valójában a kezdetektől ő végezte. Segítője a katalogizálásban segédkönyvtárosként a könyvtár–török szakos végzettséggel, továbbá arab és perzsa nyelvi ismeretekkel is rendelkező Bertalan Emma (később Lenhardt Antalné Bertalan Emma) volt. Rásonyi jelentéseiben mindig hangsúlyozta, hogy szükség lenne három tudományos dolgozóra, és legalább egy hivatalsegédre is, hogy legalább az állomány rendezésével kapcsolatos fizikai munkákat ne nekik kelljen végezni.

Megoldatlan volt a raktározás is. A Keleti Könyvtár két helyiségből állt: az 5000 kötetes kézikönyvtárat magában foglaló, nyolc főre tervezett olvasóteremből, és az akkori elnevezés szerinti Kőrösi-Csoma teremből, ahol a kéziratokat helyezték el, illetve amelyet akadémikus olvasóteremnek is szántak. Később ez utóbbi kiegészült egy szűkös kis oldalfülkével, amelyet keleti folyóirattárként vontak használatba. Ez a kialakítás is mutatja, hogy létrehozásakor a különgyűjtemény feladata kizárólag a kutatók és a kis számú keleti szakos egyetemi hallgató kiszolgálása volt, valamint az orientalisztikai műhelymunka számára kívánt ideális körülményeket, kötetlen szakmai fórumot biztosítani. A harmadik, munkaszobaként és belső raktárként is szolgáló helyiséget az ötvenes évek elején más könyvtári állományok őrzésére is használták, s csak 1958-tól kapta meg kizárólagos használatra a Keleti Gyűjtemény. 1971-ben azonban át kellett adnia a helyiséget az akadémiai büfé számára, és az anyag a III. emeleti körteremben kialakított raktárba került. Végül az 1992-es épületfelújítás után újra a Keleti Könyvtár részévé lett ez a helyiség.

A hatvanas évek elejéig a két turkológus munkatárs jellemzően mindössze a nagykönyvtárban foglalkoztatott könyvtárosok, hivatalsegédek többnyire átmeneti és részmunkaidős segítségére számíthatott.[20] 1961-ben Rásonyi nyugdíjba vonult, visszatért Ankarába, és újra annak a Hungarológiai Tanszéknek lett a vezetője, amelyet alapítását követően 1935–1941 között már vezetett.[21] A Keleti Könyvtár élére pedig Bese Lajos (1926–1988) mongolista került. Bese már

19 A Könyvtár szervezeti felépítéséből következett, hogy hosszú ideig egy Különgyűjteményi osztály volt, amely részlegekből állt: Kézirattár, Régi Könyvek Tára, Keleti Gyűjtemény, Mikrofilmtár, és ezeknek nem volt külön kinevezett osztályvezetője. Rásonyi 1957-től osztályvezetőhelyettes, majd 1959-től osztályvezető volt. AL 45. Személyzeti Osztály 328/12

20 Huzamosabban Szandtner Pálné Tóth Laura segített be a Keletiben, rövidebb ideig Gergely Rezső, Gyulai Andrea és Sáfrán Györgyi.

21 Kovács Nándor Erik, *75 éves az Ankarai Egyetem Hungarológia Tanszéke: az évforduló kapcsán emlékezünk az alapítóra, Rásonyi Lászlóra*, Magyar Tudomány, 2011, 1214.

szakemberekre támaszkodhatott: 1961-től Ecsedy Ildikó sinológus[22] és Szeidovitz (később Apor) Éva iranista,[23] 1968-tól Terjék József tibetológussal kiegészülve alkották a munkatársi közösséget. Ekkortól kezdődően alakult ki az a több évig fennmaradt gyakorlat, hogy az évi 1000–1100 tételes gyarapodás — amelynek legnagyobb része a cserekapcsolatok révén került a könyvtárba — feldolgozása oly módon valósult meg, hogy a különgyűjteményben történt a keleti nyelvű anyag előkészítése címleírásra és szakozásra: transzliterálták a rekord elemeit, lefordították a könyvcímeket, elvégezték a hasonlítást és az annotációt. Ennek alapján a Katalogizáló Osztály készítette el a katalógus cédulákat, ugyanúgy, mint az európai nyelvek esetében. Ez a megosztás lehetőséget adott arra, hogy a Keleti Gyűjtemény dolgozói orientalista szakmai kérdésekkel is tudjanak foglalkozni, mint pl. a magyarországi keletkutatás bibliográfiája, illetve a nyomtatott kézirat katalógusok előkészítése, aminek megvalósítása, Ligeti Lajos és Németh Gyula véleménye szerint, „a magyar keletkutatók kollektív munkája kell, hogy legyen."[24]

22 Ecsedy Ildikó (1938–2004) nyelvész, történész, sinológus, Kína nomád kapcsolatainak elismert kutatója.

23 Apor Éva iranista 1961–2007 között dolgozott a Keleti Gyűjteményben, 1976–2005 között állt az osztály élén.

24 Rásonyi László *Éves jelentés*, MTA KIK Keleti Gyűjtemény Archívuma, 1954.

Rottár Máté

Bese Lajos osztályvezetői időszaka

Összefoglalva a Rásonyi László nevével fémjelzett kezdeti „hőskorszak” néhány alapvető vonását, a Keleti Gyűjteményt az egész intézményre jellemző, de még azon belül is kirívó, krónikus létszámhiány — és ebből fakadó polihisztor jelleg —, ugyanilyen idült, sőt az állomány fejlődésével súlyosbodó raktárproblémák, és a kis dolgozói létszám szakképzettségéből fakadó határozott közel-keleti (arab, perzsa, török) fókusz jellemezte.[1] Szerteágazó feladatok garmadája hárult tehát a sokáig ténylegesen mindössze két fős munkaközösségre, amit a háborús károk egy részének elhúzódó felszámolása, ezek szomorú öröksége, valamint az '50-es évek szigorú tervmunkája tovább nehezített. A központosított állami struktúra alatt a különböző közintézmények közötti összefonódások, a szocializmus építése, és az ehhez kapcsolódó sajátos rituálék (mint a formálisan az Októberi Forradalom ünnepének tiszteletére tett önkéntes munkafelajánlások)[2] előnyeik mellett tovább fokozták a terhelést. Ilyen körülmények között aligha meglepő, hogy a működés első néhány éve az alapgyűjtemény összegyűjtése, hozzáférhetővé tétele, és a kéziratos anyag — elsősorban is annak török, perzsa és arab részének — alaposabb katalogizálásával és indexálásával telt. A valóban heroikus, nem ritkán egyáltalán nem megfelelő körülmények között zajló munka[3] következménye, hogy nem csak nyitva állt a Keleti Gyűjtemény kapuja

1 „A Keleti Könyvtár kicsiben a könyvtár egészének csaknem összes funkcióival bír, munkája sokoldalú, azoknak megoszlását és menetét előre nem látható tényezők nagy mértékben befolyásolhatják.” — írja minden bizonnyal Rásonyi 1952. február 4-én kelt, nem szignált jelentésében. (MTA KIK Keleti Archívum.)

2 Rásonyi László által szignált, 1952. szept. 11-én kelt, cím nélküli feljegyzés, amelyben a folyó hó 8-án tartott osztályértekezlet során megfogalmazott felajánlás tényét és feltételeit fogalmazza meg. A feljegyzés patetikus záró bekezdése a kor elvárásainak megfelelő: „Tisztában vagyunk azzal, hogy bármennyire kis szemecske a Keleti Könyvtár két dolgozójának munkája az országépítés kulturális szektorának mozaikjában, mégis része annak az óriási alkotó munkának, mely az Elbétől a Csendes Óceánig mindenütt a béke ügyét szolgálja.” (MTA KIK Keleti Archívum.)

3 Az 1953-as és 1955-ös éves beszámoló osztály jelentés egyaránt a téli fűtetlenséget említi mint a normális munkát akadályozó körülményt. „Ha még megemlítem azt is, hogy a rendkívül hosszú és kemény télen a dolgozóhelyiségeket nem lehetett rendesen kifűteni és a hőmérő általában mindenütt inkább 10, mint 15°C körüli hőmérsékletet mutatott, nagyjában vázoltam azokat a rendkívül kedvezőtlen körülményeket, amelyek között a Könyvtár dolgozói munkájukat kénytelenek voltak végezni.” ([S. N.], *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1953. évi jelentés,* Bp., MTAK, 1953 (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára évi jelentései, 6), https://real-eod.mtak.hu/274/ (utolsó hozzáférés: 2026.09.15.). „A dolgozók munkáját a zsúfoltság mellett télen a rossz fűtés is nehezítette. A raktárban és a Keleti könyvtárban 10–14° között mozgó hőmérséklet semmi módon sem volt megfelelő

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.5

a jelentős számú érdeklődő előtt, de állománya rekordidő alatt ténylegesen használható lett. Másrészt azonban a rohamtempóban végzett feldolgozás árnyoldala az, hogy a feldolgozás mélysége, alaposssága a különféle gyűjteményrészekre nem érvényesült teljes egységességgel, ami bizonyos esetekben hosszasan lappangó problémák forrásául szolgált. Mindenesetre az évtized közepére a könyvtári alapfeladatok ellátásának képességében mindenképpen bekövetkezett a konszolidáció.[4] Ebben szerepet játszott a külső szakemberek eseti segítsége és a főkönyvtári személyi állomány részmunkaidőben és/vagy ideiglenes jelleggel egy-egy részfeladat ellátásához történő átvezényelése is a Keleti kisegítésére.

Különösen Ligeti Lajos alelnök és Németh Gyula akadémikus támogatásának köszönhetően az állomány gyarapítása viszonylag dinamikus jellegét még évtizedeken keresztül megőrizte. Ez idővel értelemszerűen a személyzeti és elhelyezési korlátokba ütközött, a feldolgozás 1955-ben már aligha volt képes lépést tartani a beérkezett könyvmennyiséggel.[5] Az 1956-os eseményeket — amelyek némi fennakadást okoztak a könyvtári működésben, és különösen visszafogták a forgalmat a könyvtárba eljutni képes, nem disszidált vagy fogva tartott olvasók számának csökkenése által.[6] 1957-től azonban jelentősen javultak a feltételek:

ülőmunkát végzők részére." ([S. N.], *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1955. évi beszámolója*, Bp., MTAK, 1955 (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára évi jelentései, 8), https://real-eod.mtak.hu/276/ (utolsó hozzáférés: 2026.09.15.).

4 Az ehhez vezető úttörő munka sziszifuszi jellegét és nehézségeit Rásonyi a következőképpen foglalta össze: „… a könyvtár új, még a megalapozás stádiumában lévő intézmény, ahol még nincsenek hagyományok, minták, még semmi sem foroghat megolajozott kerekeken. S mire minden megolajozottan fog haladni, s az első nagy feladatok elvégzésén túl vagyunk, már tetemesen nagyobb lesz a könyvtár állománya." Lásd Rásonyi László, *A Keleti Könyvtár fejlesztési terve 1954-re* című 1953. március 20-ra keltezett gépirata, 1. (MTA KIK Keleti Archívum. Két változatban is szerepel.)

5 „Elsőrangú fontosságú ezek mellett a Keleti gyűjtemény anyagának további feldolgozása. Ez személyzeti elégtelenség miatt, sajnos, 1955-ben is szerény keretek között folyhatott." a korábban már idézett [S. N.], *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1955. évi beszámolója*, 6. És a jelentés még csak ezt követően tér ki a zsúfoltság és a fűtetlenség problémakörére, mint további nehezítő tényezőkre.

6 Az 1956-os 130. évfordulós hivatalos beszámoló szerint: „A harci cselekmények , a közlekedési és kijárási nehézségek, a megromlott fűtési viszonyok, valamint az áramkorlátozások ellenére a Könyvtár minden dolgozója már november első felében felvette a munkát s a munka feltételek javulásával párhuzamosan fokozatosan visszatért a 48 órás munkahét teljesítéséhez. Így történt, hogy könyvtárunk a budapesti tudományos könyvtárak között elsőnek kezdhette meg az olvasók és kutatók fogadását, könyvvel és folyóirattal való ellátását." ([S. N.], *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1956. évi munkája*, Bp., MTAK, 1956 (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára évi jelentései, 1), (A fedlapul is szolgáló 1. szöveges oldal számozatlan), https://real-eod.mtak.hu/277/ utolsó hozzáférés: 2026.09.16.). Ugyanakkor Rásonyi 1957. I. negyedévi jelentése palástolatlanul szól a nehézségekről: „A fűtésnek januári és februári folyamán [sic!] még ki nem elégítő volta,

az éves könyvtári beszámolók szerint 1958-ban már 3 főállású és 2 (az év felében 3) részmunkaidős munkatársa volt a Gyűjteménynek, ami 1959-re már 5+1 főre nőtt.[7] Kiemelendő közülük Bese Lajos, mongolista, aki egyrészt az új dolgozók között az egyetlen keletkutató, aki addig hiányzó kompetenciával egészítette ki a Gyűjtemény addigi képességeit, másrészt pedig 1961 közepe tájától Rásonyi Lászlótól fokozatosan átvéve a stafétát, annak második osztályvezetője lett. Noha a két korszak közötti átmenet egyáltalán nem tekinthető paradigmatikus váltást jelző cezúrának, a két időszak jellege mégis jelentősen eltér, köszönhetően elsősorban Rásonyi fent vázolt alapépítő munkájának és az eltérő történeti-politikai körülményeknek.

Bese Lajos előéletével kapcsolatban lényeges, hogy 1926-ban Békéscsabán született vidéki kisiparos családban, hasonlóan későbbi mesteréhez, Ligeti Lajoshoz. Még szembetűnőbb a hasonlóság, ha születési nevére tekintünk, ugyanis az egybeesett a későbbi tanáréval — ami kellő indoknak bizonyult az 1958-as névváltoztatásra. Közvetlenül a háborút követően iratkozott be a budapesti, ekkor még Pázmány Péter nevét viselő Tudományegyetemre. Kiemelkedő képességű hallgatóként élvezte professzora támogatását, ugyanakkor túlságosan egyéni érdeklődéséből, „korlátdöntögetésre hajló természetéből" és az állami ideológia szempontjából „ingadozó magatartásából" már az egyetemi években fegyelmi eljárás és egyúttal az oktatói, illetve kutatói pálya kilátásainak halványulása fakadt. Noha a diplomaszerzést követően rövid időre sikerült bekerülnie az Akadémiai Könyvtárba, innen is hamarosan távoznia kellett, így 1950–1958 között különféle üzemeknél, vállalatoknál végzett fizikai munkát, elsősorban kőművesként, mielőtt újra, már tartósan sikerült megvetnie a lábát a Keleti Gyűjteményben.[8]

1961-ben került a könyvtár állományába három további jeles orientalista is, Szeidovitz (Apor) Éva iranista, Ecsedy Ildikó sinológus és Urayné Kőhalmi Katalin mongolista, tunguzista; közülük azonban — ahogy a hivatalos éves könyvtári beszámoló jelentések névsoraiból kitűnik — csak előbbi kettő a Keleti Gyűjteményhez. Érdekesség, hogy a vezetőváltást követően a gyűjteményi létszám, a korábbi munkatársak távozásával, átcsoportosításával, ha csak átmenetileg is, de jónéhány évre (1962–1967) visszaesett három főre.

továbbá a fiatal orientalisták egy részének (10) az országból való eltávozása az olvasóterem forgalmára átmenetileg kedvezőtlenül hatott." (Rásonyi László által szignált, 1957. április 9-re keltezett Jelentés a Keleti Könyvtár 1957. I. negyedévi munkájáról. (gépirat), 2. MTA KIK Keleti Archívum.

7 [S. N.], *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1959. évi munkaterve*, Bp., MTAK, 1959 (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára évi jelentései, 10), https://real-eod.mtak.hu/227/ (utolsó hozzáférés: 2026.09.16.).

8 Bese Lajos életrajzával kapcsolatban viszonylag szűkösek a forrásaink. Ecsedy Ildikó által írt nekrológja mellett szinte kizárólag levéltári anyag és kortársainak beszámolói állnak rendelkezésünkre. Lásd Ecsedy Ildikó, *In memoriam Bese Lajos (1926–1988)*, Keletkutatás, 1989, ősz, 116–118.

Ugyanakkor a klasszikus közgyűjteményi alapfeladatok mellett, talán részben a lassacskán javuló anyagi és technikai feltételeknek köszönhetően, egyre nagyobb hangsúlyt kaphatott egy olyan részfeladat, amely a későbbiekben is meghatározó maradt a Keleti Gyűjtemény tevékenységében: a hazai és külföldi kutatók, kutatói csoportok, illetve szakmán kívüli érdeklődők, hivatalos személyek látogatásai alkalmából tartott állományismertető „tárlatvezetések" lebonyolítása. A nemzetközileg is egyre ismertebb és elismertebb Keleti Gyűjtemény külkapcsolatai virágzásnak indultak, ami a kutatói látogatások robbanásszerű növekedését hozta magával, ahogy arról az 1955 óta folyamatosan, bár egyenetlen intenzitással vezetett Vendégkönyv bejegyzései egyértelműen tanúskodnak.[9]

LÁTOGATÓI BEJEGYZÉSEK SZÁMA ÉVEK SZERINT

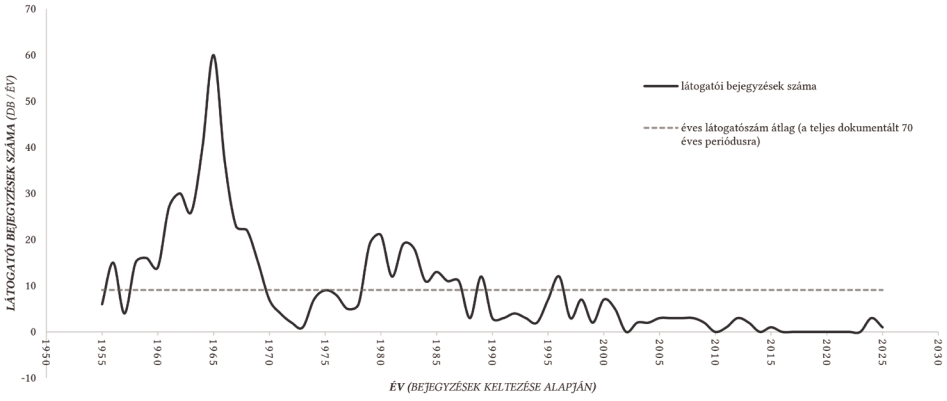

Készítette: Rottár Máté

Egy további, igen lényeges tekintetben a Bese nevével fémjelzett éra egyértelműen a Keleti Gyűjtemény virágkorát jelentette. Ugyanis az '50-es évek elejétől[10] napjainkig vezetett kéziratos növedéki napló bejegyzéseinek tanúbi-

9 A rend kedvéért megjegyzendő, hogy az ilyen jellegű vendégkönyvek használata idővel kikopott a mindennapi gyakorlatból, sőt már a korábbi időszakban sem működött teljes következetességgel, ezért a bejegyzések száma nem okvetlenül egyezik pontosan a látogatók számával, mégis az alapvető változások tendenciáinak szemléltetésére okvetlenül alkalmas. 1961-ben például Rózsa György az intézményen belüli kommunikációjára kimondottan jellemző cédulára vetett autográf megjegyzéssel utasítja Besét ilyetén üzeneteire megint csak jellemző feddő hangon a Vendégkönyv következetesebb használatára: „Bese e. az utóbbi napokban egy izráeli biológus és egy japán prof. is meglátogatta a Keleti O.-t, nem szólva a mongol nagykövetről. A vendégkönyv tükrözi-e ezeket a látogatásokat? A vendégkönyv nemcsak »protokol«, hanem bizonyos mértékben a könyvtárhasználat egy formáját is tükrözi!" Lásd Rózsa György [1961] X. 9-ére datált autográf feljegyzése (cím nélkül), MTA KIK Keleti Archívum.

10 Első keltezett bejegyzése 5-ös sorszámmal 1953. június 27-ét jelöli meg.

zonysága szerint a keleti kéziratállomány egyértelműen ebben az időszakban gyarapodott számszerűleg a legjelentősebb mértékben. Természetesen ez csak a ténylegesen a könyvtáron kívülről beérkező kéziratokat tartalmazza, tehát az alapításkor Rásonyiék által a törzsanyagból leválogatott tetemes anyagot nem. A kiugró mértékű gyarapodás elsődleges oka az, hogy a Magyarország és Mongólia közötti 1950-es hivatalos kapcsolatfelvételt követő diplomáciai közeledés nyomán (Ligeti hathatós közreműködésével) fellendült tudományos kapcsolatok megnyitották az utat mongolisták, tibetisták, de ugyanígy geofizikusok és mérnökök előtt a korábban alig megközelíthető országba. Ennek első, a hazai keletkutatás számára kiemelkedő eseménye az 1957-es első modern kori tudományos mongolisztikai expedíció volt, amelynek 56 darabból álló kézirat- és nyomtatvány szerzeménye a Mongol Tudományos Akadémia ajándékaként még Rásonyi vezetése alatt érkezett be. (Aligha véletlen, hogy Bese Lajost éppen az ezt követő évben vette alkalmazásba a Könyvtár.) Ezt követően, de különösen a kapcsolatok kiszélesítésében az igazi áttörést jelentő 1960-as magyar–mongol tudományos együttműködési szerződés aláírása[11] nyomán, jelentősen felélénkült a kutatói repülőutak, és velük együtt az akkoriban vallási jellege miatt hivatalosan megvetett, sokak által értéktelennek tekintett, régi, mongol, mandzsu és különösen tibeti nyelvű kéziratok és fanyomatok forgalma. Ennek igen látványos eredménye, hogy a növedéki naplóban szereplő 1148 tibeti tétel majd 92%-a, és a 100 mongol egyharmada (továbbá a 6 mandzsu kétharmada) is 1962–1974 között került a Keleti állományába. Külön érdekesség, hogy szinte mind vétel útján. A Gyűjtemény történetében egy-egy elszigetelt példától eltekintve ez az egyetlen olyan szakasz, amelyben döntően nem ajándékozás útján valósult meg a kéziratgyarapodás. Természetesen az alelnöki támogatás mellett ezt e dokumentumcsoport akkori viszonylagos alulértékeltsége magyarázza.

Ennek hátterét és a beszerzés, hazaszállítás körülményeit is kiválóan megvilágítja az a levél, amelyet Bese Lajos 1969. szeptember 18-án dr. Kenéz Ernőnek (1912–1984), az MTAK Szerzeményezési Osztálya vezetőjének küldött haza Ulánbátorból:

11 Külpolitikai, diplomáciatörténeti hátteréhez lásd Szilágyi Zsolt, *A 70 éves magyar–mongol diplomáciai kapcsolatok történetének első szakasza 1950-től 1990-ig*, Bp., 2020. (PEACH Műhelytanulmányok, 24; kizárólag elektronikusan publikált tanulmány) https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1690590/file/peach_wp_24_szilagyi_magyar_mongol_1.pdf (utolsó hozzáférés: 2026.09.15.). A Ligeti és mongol intézményi partnere közötti aláírás pillanatát megörökítő, Friedmann Endre által készített hivatalos MTI fotó a Ligeti-hagyaték részeként elérhető: MTAK Kt Ms. 6502/61. Sajnos hátoldalán csak annyi szerepel, hogy „1960 Magyar–Mongol aláírás".

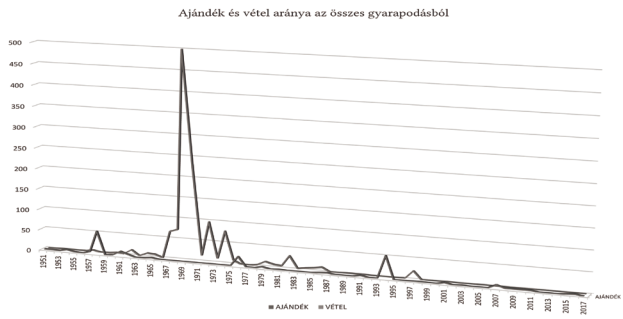

Készítette: Rottár Máté

„Kedves Ernő!

Mintegy háromezer tugrikért kapok vagy száz kötet gondosan válogatott, jó állapotban lévő és nagyformátumú tibeti fanyomatot. Ezt az anyagot a követségre fogjuk vinni és onnan több csomagban hazaszállítjuk.

Azonban még mintegy ötven hasonló jellegű tibeti fanyomatot vehetnénk meg. E célból szükségem lenne ezerhétszáz tugrikra. Ha lehetséges — akár a Keleti Gyűjtemény terhére — utaljátok át ezt az összeget a nagykövetség címére. Soha vissza nem térő alkalom ez, ugyanis ma már Nyugatra is juttatnak el ilyen jellegű anyagot mongol magánosok és a piacon emelkedni fognak az árak. Azonban még így is hihetetlen olcsón jutunk hozzá az anyaghoz, hiszen egy-egy kötet alig került többe százhúsz forintnál.

Egyben arra kérlek, írnál egy pecsétes levelet a nagykövetségünk címére, kérvén őket, legyenek szívesek az ott elhelyezett háromezer tugrikot az összeg rendeltetésszerű felhasználása céljából nekem, a könyvtár osztályvezetőjének átadni egy megfelelő jegyzőkönyv kíséretében (ebből három példányt csinálnánk: egyet nagykövetség, egyet könyvtár, egyet saját kézbe). Ugyanakkor jeleznéd, hogy a megvett anyagról hazatértem után külön jelentésben én fogok elszámolni a könyvtárnak. Ilyenformán megfelelő bizonylatok állnak majd rendelkezésünkre. Köszönd meg légy szíves eddigi segítségüket is. ./.

Én a jövő héten két hétre vidékre utazom nyelvjárást gyűjteni. Október 6-án térek vissza, és nov. hetedikéig maradok itt. Azután utazom Ulán-Udéba egy hétre.

Szeretettel üdvözöl

Bese Lajos”[12]

12 Bese Lajos 1969. szept. 18-án, Ulánbátorban kelt levele Kenéz Ernőnek. MTA KIK Keleti Archívum „Nem iktatott levelek” mappájában

Említést érdemlő tény, hogy alapvetően ekkor állt össze kiemelkedő értékű tibeti kézirat- és nyomatgyűjteményünk, amely a Keleti Gyűjtemény legnagyobb (legtöbb önálló címet tartalmazó) keleti kéziratos gyűjteményrészét tartalmazza. (Ugyanez igaz az algyűjtemény fanyomatos felére is.)

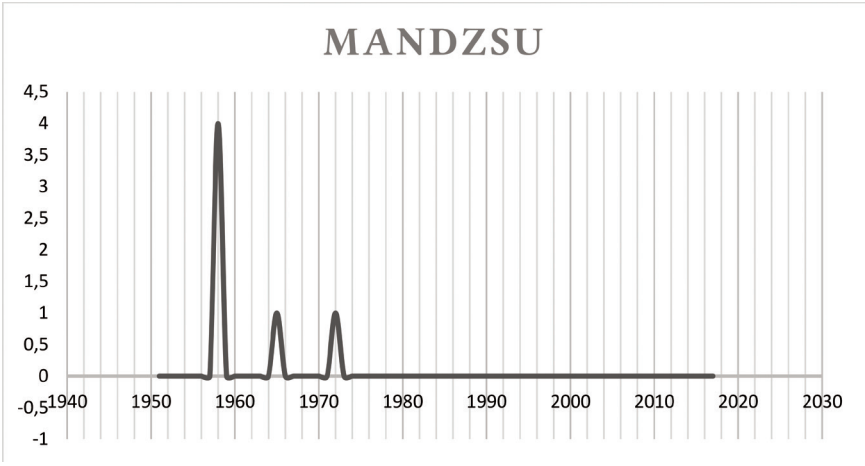

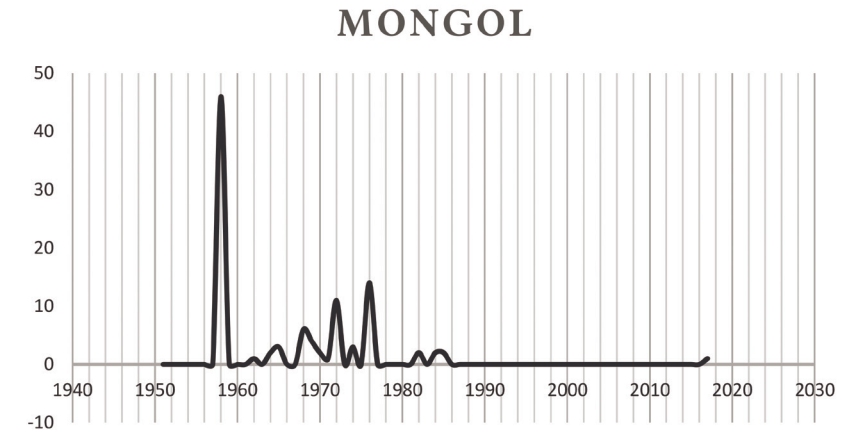

Készítette: Rottár Máté

Míg korábban a mongol, mandzsu, tibeti és kínai anyaghoz elsősorban a Ligeti Lajos által nyilvánvalóan a háború előtt készített kéziratos cédulakatalógus állt rendelkezésre, a megnövekedett belső- és kelet-ázsiai kéziratállomány szakszerű feldolgozása és — Rásonyi alatt kizárólag a közel-keleti anyagon elvégzett munkához hasonlóan — indexálása, részletesebb katalogizálása is elindulhatott. Terjék József tibetista 1968-as állandó munkatársként való csatlakozásával pedig lehetővé vált a tetemes tibeti anyag rendszeres feldolgozása és tervszerű gyarapítása is. Ez Kőrösi Csoma Sándor szellemi és fizikai öröksége miatt különösen is időszerű volt.

A korábbi szakirodalmi állománybővítési ütemet többé-kevésbé ebben az időszakban is sikerült fenntartani, ugyanakkor az '50-es évek első felének jelentős forrását adó közgyűjtemények, illetve államosított magángyűjtemények eddigre kiaknázattak, elapadtak. A különleges kivételt Karácson Imre (1863–1911) győri Megyei Könyvtárban őrzött hagyatéka jelentette, amelynek felmérésére és beszállítására csak 1962-ben került sor — döntően török és perzsa kéziratos és nyomtatott anyaga okán megint csak Rásonyi szakértő közreműködésével.[13]

Szintén ezen időszak legelején indult az UNESCO *Kelet–Nyugat főterv*e néven említett nemzetközi kezdeményezés.[14] A program olyan plusz finanszírozási forrást biztosított, amely lehetővé tette külön könyvtári projektek elindítását, mint például a magyar orientalisztika 1950–1960 közötti termése angol nyelvű bibliográfiájának összeállítása.[15]

13 A győri Kisfaludy Megyei Könyvtárral történő első kapcsolatfelvételről Rózsa György egy 1962. szeptember 21-ei céldula feljegyzésben tájékoztatta Besét, majd október 23-án sürgette meg az intézkedést, amelyre másnap Bese válaszában közölte, hogy a késlekedés oka az, „Rásonyi Lászlót csak nehezen tudta utazásra kapacitálni." Végül november 2-ára sikerült megszervezniük a látogatást, és az anyag első, a rossz elhelyezés miatt csak futólagos átnézését, amelynek eredményeiről Rásonyi autográf jegyzetei és Besével közös november 5-re keltezett hivatalos feljegyzésük. Ebben megállapítják, hogy 9 kötetnyi kéziratról és 3 pfm. nyomtatott könyvről van szó, amely ugyan „aligha tartalmazza mindazt, amivel Konstantinápolyban bekövetkező halálakor [Karácson Imre] bírt", de a kéziratok, amelyeknek alap adatait is feljegyezték, talán egy díván kivételével hézagpótlók a Keletiben, a nyomtatványokról pedig így nyilatkoznak: „egy része hézagpótló, ami meg nálunk is megvan, egyéb szempontból értékes és megszerzésre érdemes" (felvetik a duplumokkal esetleges csere lebonyolításának lehetőségét az egyetemi Török Intézettel). MTA KIK Keleti Archívum anyagai.

14 Ennek magyarországi albizottsági partnerirodája az MTA keretei között szintén Ligeti ellenőrzése alatt működött.

15 A terv előzményeként Jacques Havet, az UNESCO *Kelet–Nyugat Főterv* kérdéseivel foglalkozó Osztályának vezetője magyarországi látogatása keretében az MTA Tudós Klubjában szeptember 27-én rendezett cocktail fogadáson kívül ellátogatott a Könyvtárba, illetve azon belül a Keleti Gyűjteménybe is, a Keleti Vendégkönyv tanúbizonysága szerint ugyanazon a napon. Lásd Ligeti Lajos, mint a Magyar UNESCO Bizottság Kelet–Nyugat Albizottsága elnökének meghívóját, amelyet Rózsa György saját kéziratos megjegyzéseivel kiegészítve

Amikor szükségesnek látta, Bese kérlelhetetlenül és határozottan képviselte a Keleti érdekeit adott esetben a könyvtár vezetőségével szemben is. Például 1962. július 24-i feljegyzésében, amelyben kifogásolja, hogy noha a Könyvtár számottevő kódexállomány restaurálásáról gondoskodott, a Gyűjteményre az állományvédelmi keretből „igen kevés jutott", „pedig a Keleti Osztályon őrzött, mintegy 2500 keleti kódex, kézirat és ősnyomtatvány igen nagy értéket képvisel."[16] Az ezt követő években valóban jelentős mértékű kötészeti, restaurálási és állományvédelmi mikrofilmezési tevékenységet folytattak a keleti anyagon. Hasonlóképpen, szemrehányó üzenetben marasztalja el a könyvtárigazgatót a takarítás hiányosságaival kapcsolatban: „Rózsa e.[!] Már harmadik hete nincs takarítás a Keleti Osztály helyiségeiben. Többszöri ígérgetés ellenére sem oldódott meg a probléma. Helyes volt-e ez a nem kellő időben és módon végrehajtott átszervezés?"[17]

Bese személyes sorstragédiaként élte meg, hogy miután ifjúkori zabolátlanságai járhatatlanná tették előtte a tisztán kutatói/kutatótanári életpálya útját, a könyvtári körülmények között az általános munkafeltételek javulása mellett neki és osztályának még a későbbiek folyamán sem nyílt lehetősége igazi tudományos feldolgozó és kutatómunkára. Ecsedy Ildikó megfogalmazásában: „Nehezen viselte a kötöttségeket, s mindig társadalmi kötelezettségektől mentes, hivatalos feladatoktól szabad kutatási lehetőségekről ábrándozott, bár tapasztalatai alapján úgy ítélte meg, hogy erre már csak nyugdíjas korában nyílik alkalma."[18] Ezzel szinte tökéletesen egybevágnak Apor (Szeidovitz) Éva szavai 1974-es osztálybeszámolójában (ekkor a távollévő Bese helyett megbízottként): „Összegezve az el-

továbbított Bese Lajosnak. (MTA KIK Keleti Archívum.) Az egyeztetések első eredményeit Rózsa György [1961.] szeptember 29-én kelt rövid feljegyzésében ismertette (MTA KIK Keleti Archívum). 1961. szeptemberében Bese egy rövid körlevéltervezetet terjesztett Rózsa elé, amelyben a kutatóktól, szerzőktől igényelt volna adatokat, ezt azonban az igazgató elutasította, mint „szegénységi bizonyítványt", hogy már az adatgyűjtéshez „segítséget kérünk." Másrészt megjegyzi, hogy az UNESCO támogatás ekkor még nem volt minden kétséget kizáróan biztosított. Lásd Bese 1961. december 4-én kelt feljegyzését Rózsa Györgynek, illetve az erre válaszként adott kéziratos megjegyzéseket ugyanazon oldal alján, a MTA KIK Keleti Archívum anyagai közül. A már kiforrott kiadványterv és ütemezés tekintetében a következőt írja Bese: „A Keleti Osztály a bibliográfia elkészítését a jövő évi munkatervébe illesztve végzi el. 1963. június 30-ra 16-od rét papíron gépelésre kész állapotban, címfordítással együtt át tudjuk adni a kiadványt." Lásd Bese 1962. december 1-jén kelt feljegyzését Rózsa Györgynek, 2. MTA KIK Keleti Archívum anyagai. Az elkészült mű adatai: Apor Éva, Ecsedy Ildikó, *Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról: 1950–1962: Válogatott bibliográfia = Hungarian publications on Asia and Africa: 1950–1962: Selected bibliography,* szerk. Bese Lajos, Bp., Akadémiai, 1963.

16 Bese Lajos 1962. július 24-én kelt feljegyzése Rózsa Györgynek (másolat). MTA KIK Keleti Archívum.

17 Bese Lajos 1962. március 23-án kelt rövid feljegyzése Rózsa Györgynek. MTA KIK Keleti Archívum.

18 Ecsedy, *i. m.*, 116.

mondottakat, az elmúlt évben a Keleti Gyűjtemény ellátta szűkebb értelemben vett könyvtári feladatát. Hangsúlyozni szeretném, szűkebb értelemben vett feladatát, — szerzeményezés, olvasószolgálat, tájékoztatás, feldolgozás, raktározás, stb., — s ehhez erkölcsi–anyag[i] segítséget egyaránt megkapott a Könyvtár vezetésétől, a társosztályoktól. Adós viszont a jobb értelemben vett tudományos könyvtári feladatok valóraváltásával, melyek lehetőségeiből adódnának s meg is kívántatnak: gazdag anyagának érdemi feltárásával és bemutatásával. Ezeknek a feladatoknak megvalósítása azonban az eddigieknél jobb személyi feltételeket kíván."[19]

Bese Lajos terepmunkán mongol kollégájával
A Keleti Gyűjtemény fotóarchívuma, *021.2*

Bese Lajos mindazonáltal könyvtári munkája mellett számottevő tudományos tevékenységet végzett, és nemzetközi ismertségre tett szert mint a mongol, elsősorban burját nyelvészet és onomasztika szakértője. Osztályvezetői időszaka alatt, 1965-ben védte meg kandidátusi disszertációját, illetve többször eljutott Mongóliába (1960, 1963, 1969) és Burjátiába terepmunkára is, valamint számos nemzetközi konferencián vett részt. Ez megnyitotta a lehetőséget egy egyesült államokbeli egy éves vendégtanári tartózkodása előtt, amit — noha sem előtte, sem utána nem tanított hazai egyetemeinken — el is vállalt, tehát az 1974–75-ös tanévet a California University oktatójaként Berkeleyben töltötte.[20] Ennek következtében a könyvtárvezetésnek ezen időtartamra (1974. szeptember 1. – 1975. augusztus 1.) helyettesítéséről kellett gondoskodnia. E feladatra természetszerűen nem igen jöhetett más számításba, mint a Gyűjtemény egyetlen jelentős, ekkor már 13 éves tapasztalattal rendelkező munkatársa,

19 1975. január 21-re keltezett, Szeidovitz Éva mb. oszt. vez. által aláírt Jelentés a Keleti Gyűjtemény 1974. évi munkájáról. 4. KGy. ikt. sz..: 2/975. MTA KIK Keleti Archívum.

20 Ecsedy, *i. m.*, 118.

Apor Éva
A Keleti Gyűjtemény fotóarchívuma

Szeidovitz (később Apor) Éva. A helyettesítés már Bese 1973-as átmeneti távolléte alatt példásan sikerült, amiért külön erkölcsi és anyagi elismerésben is részesült.[21] Ennek köszönhetően — a jubileumi rendezvények és események miatt megnövekedett munkaterhek ellenére — az sem okozott igazi fennakadást, hogy Bese 1976. január 1-jétől 6 hónapos alkotói szabadságra ment, majd pedig hivatalosan és végleg távozott a Könyvtár személyi állományából, hogy főállású kutatóként töltse további aktív éveit. Ezzel megkezdődött Apor Éva mintegy 29 éves vezetői időszaka, amellyel ő a Gyűjtemény eddigi történetének leghosszabban tevékenykedő irányítója lett.

21 Dr. Rejtő István mb. igazgató 1973. október 10-én kelt rövid feljegyzése Dr. Szeidovitz Éva tudományos főmunkatárs részére. MTAK központi ikt. száma: 383/73. MTA KIK Keleti Archívum.

Kelecsényi Ágnes

A Keleti Gyűjtemény története 1976-tól napjainkig

(Az Apor-éra, Dévényi Kinga és Kelecsényi Ágnes osztályvezetése)

A negyedszázados összegzés

A Keleti Gyűjtemény munkájának első összefoglaló értékelésére és bemutatására 1976-ban, az Akadémiai Könyvtár 150 éves jubileumi ünnepségei keretében került sor. Az akkor negyedszázados különgyűjtemény új vezetője, Apor Éva beszámolója szerint az 1949–1951 között kiválogatott és rekatalogizált könyvanyag 15 ezerről 32 ezerre növekedett, 800 címből állt a folyóirat állomány, ebből 500 volt kurrens. A keleti kéziratok és fanyomatok közül a legnagyobb, a tibeti anyag pedig az akkori nyilvántartások szerint 3000 tételt tartalmazott. Szeptember 22–23-án ünnepi tudományos ülésszakkal kezdődött a program, Erdey-Grúz Tibor elnök Ligeti Lajost kérte fel, hogy mint a „Keleti Gyűjtemény eszmei létrehozója és pártfogója”[1] előadásával nyissa meg az ünnepi ülésszakot, valamint a hozzá kapcsolódó kiállítást. Ekkor indult a Keleti Gyűjtemény első könyvsorozata, a *Keleti Tanulmányok — Oriental Studies* Terjék József munkájával,[2] majd két év múlva az elhangzott tizenhat előadás idegennyelvű változata jelent meg a sorozat második köteteként.[3] Szeptember 30-án megtörtént a Csoma-gyűjtemény és a hozzá készíttetett új bútorzat ünnepé-

Donátorok táblája,
Boromisza János felvétele

1 Erdey-Grúz Tibor 1976. február 3-án kelt levele Ligeti Lajosnak, MTA KIK Keleti Archívum, Kel. 3/1976. ikt. számú irat mellékleteként (Irattár „1974–1982” Keleti Archívum).

2 Terjék József, *Kőrösi Csoma-dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben,* Bp., MTAK, 1976, (Keleti Tanulmányok, 1).

3 *Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951–1976. Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 1978 (Keleti Tanulmányok, 2).

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.6

lyes felavatása, amelyen részt vettek a Kőrösi Csoma Társaság által Mátrafüreden megrendezett nemzetközi *Kőrösi Csoma Memorial Symposium* résztvevői. Ekkor került leleplezésre az a márványtábla, amely a Keleti Gyűjtemény kiemelkedő gazdagítóit sorolja fel.

Hamarosan a Gyűjtemény új sorozatot indított *Budapest Oriental Reprints* címen, amely a magyar orientalisztika kiemelkedő egyéniségeinek, mint pl. Szentkatolnai Bálint Gábor, Kuun Géza, Uray Géza stb. magyarul, illetve idegen nyelveken megjelent munkáit két alsorozatban gyűjtötte össze, és tette ismét elérhetővé.

1977-ben ismét napirendre került a kéziratkatalógusok kiadásának ügye, és a mongol, a tibeti, a török anyagot, valamint a Kaufmann-gyűjtemény genizáit leíró kötetekre a Könyvtár szerződést kötött az Akadémiai Kiadóval. Végül ezek közül csak a mongol valósult meg a kiadó gondozásában, ám ez is csak 2000-ben és — együtt a tibeti, az arab és a perzsa katalógusokkal — már a Keleti Gyűjtemény *Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences* sorozatának tagjaként látott napvilágot.

1984-ben Kőrösi Csoma Sándornak, a magyar tudományos keletkutatás megalapítója születésének bicentenáriumát itthon és külföldön is nagyszabású rendezvényekkel, kiadványokkal ünnepelték. A Keleti Gyűjtemény is kivette részét, mind a kiállításokhoz (Iparművészeti Múzeum, Akadémia, vidéki városok) kölcsönzött anyagával, a nemzetközi szimpózium vendégeinek fogadásával, illetve a filmekhez, versenyekhez nyújtott orientalista szakmai támogatással.[4]

Scheiber Sándor könyvtára

Az önálló Keleti Gyűjtemény történetében a legnagyobb hazai könyvhagyaték beszerzés Scheiber Sándor (1913–1985) nyelvész, irodalomtörténész, az Országos Rabbiképző igazgatója könyvtárának megvásárlása volt. A mintegy 6000 könyvet, folyóiratot és különlenyomatot és a tudós levelezését özvegye 1985. december 9-én ajánlotta fel vételre az Akadémia Könyvtárának. A becses gyűjteményről, amely külön szobában nyert elhelyezést, nyomtatott katalógus készült.[5] A feldolgozást a Czeglédy Károly irányításával működő munkacsoport (Harasztiné Takács Marianna, Horváth László, Kárteszi Mihályné, Ormos István) végezte, az MTA Soros Alapítványa anyagi támogatásával.[6]

---

4 Apor Éva által szignált, 1985. január 20-án kelt Jelentés a Keleti Gyűjtemény 1984. évi munkájáról, illetve az ehhez csatolt, Somlai György által szignált, 1985. január 21-én kelt Beszámoló, MTA KIK Keleti Archívum.

5 Kárteszi Á., Kordován V., Ormos I., *A Scheiber-könyvtár katalógusa = Catalogue of the Scheiber Library*, szerk. Apor Éva, Bp., MTAK, 1992 (Keleti Tanulmányok, 9).

6 Lásd a MTA KIK Keleti Archívum „*SCHEIBER Kat*" és „*Scheiber-Soros*" mappáinak dokumentumait.

Nemzetközi kapcsolatok — katalogizálás, tudományos együttműködés, rendezvények

a) *Az állomány feltárása, közzététele*

Egy orientalisztikai szakkönyvtár esetében a nemzetköziség megmutatkozik az állomány könyvészeti és tudományos feldolgozásában is, a használók köre pedig az egész világra kiterjed. Előbbit jól mutatják a katalógusok, a tudományos rendezvények, kiállítások, amelyek a világ különböző területein élő szakemberek közös munkájának eredményeként jöttek létre. A Keleti Gyűjtemény története során mindig nyitott volt az ilyen jellegű, minden résztvevő számára eredményes kooperációkra.

A keleti nyelvű kéziratállomány katalogizálásának elhúzódása egyaránt érzékenyen érintette a hazai és a külföldi kutatókat. Az MTA Orientalisztikai Bizottsága többször is foglalkozott a kérdéssel; 1991-ben már annyira tarthatatlannak ítélték a helyzetet, hogy azt javasolták, hogy akár külföldi szakemberek bevonásával, de orvosolni kell a problémát.[7] 2002-ben az I. Osztály elnöke kért tájékoztatást a Könyvtár vezetőjétől a keleti katalógusok állásáról. Domsa Károlyné ekkor még csak a mongol-mandzsu anyag katalógusának[8] megjelenéséről tudott beszámolni,[9] a többi esetében azonban már folyamatban lévő projekteket ismertetett. A Kaufmann-gyűjtemény genizáinak katalogizálásáról 1994-ben született egy memorandum, amely szerint a Könyvtár által rendelkezésre bocsátott negatív mikrofilmek alapján a Jewish National and University Library keretein belül működő Institute of Microfilmed Hebrew Manuscripts végzi a katalogizálást Benjamin Richler vezetésével. Ehhez előzetesen a geniza töredékek restaurálása is megtörtént, a kaliforniai Getty Alapítvány finanszírozásában. A katalógus Ezra Chwat összeállításában elkészült, azonban nyomtatásban nem jelent meg, tökéletesítése és közreadása jelenleg is szervezés alatt áll. A Gyűjtemény tibetológus kurátora, Orosz Gergely sok éves munkájának eredményeként a több mint négyezer egységet tartalmazó, a Gyűjteményen belül legnagyobb számú tibeti

7 Lásd a MTA KIK Keleti Archívum, Keleti Gy. 45/91 ikt. számon őrzött, 1991. október–december között kelt iratcsoportját, amely tartalmazza az Orientalisztikai Bizottság állásfoglalását és ajánlásait az I. Osztálynak, az I. Osztály hasonló tartalmú felterjesztését Láng István főtitkárnak, illetve az ő tájékoztatását és támogató kérését Rózsa György könyvtárigazgatónak a Keleti Gyűjtemény aktuális problémáinak, többek között a kézirat katalógusok égető hiányának ügyében.

8 György Kara, *The Mongol and Manchu manuscripts and blockprints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., Akadémiai, 2000. (Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 1).

9 Domsa Károlyné 2001. november 9-én kelt levele Kiefer Ferencnek, Keleti Gy. ikt. sz.: 2002/12 és mellékletei, MTA KIK Keleti Archívum.

kézirat és fanyomat gyűjtemény feldolgozásra került.[10] A török kéziratok katalógusának készítését Hazai Györggyel együttműködésben, a török nyelvtudományi intézet (Türk Dil Kurumu), illetve a Török Tudományos Akadémia (Türkiye Bilimler Akademisi) részéről İsmail Parlatır végezte. Az eredmény török és angol nyelvű kötetekben jelent meg.[11] Nem elsősorban keleti nyelvű kéziratokat tartalmaz, azonban a nemzetközi tudományos közösség számára szintén nagy jelentőségű Stein Aurél hagyatéka. Az 1957-ben az Akadémiára érkezett gyűjtemény, a nyomtatott könyveket leszámítva, nem volt elérhető egészen 2002-ig. Ez azért is hátráltatta a kutatómunkát, mert a kéziratos, fotó és térképanyag esetében a Selyemút-kutató régész angliai gyűjteményekben őrzött, illetve budapesti hagyatéka, mivel a szétválasztás nem követett sem tematikai, sem időbeli kritériumokat, egymást kiegészítő egységekből állt. Együttműködési szerződés alapján egy három éves projekt keretében a British Museum, a British Library, és az MTA Könyvtára közösen dolgozta fel a budapesti anyagot. A katalógus is közös kiadásban jelent meg 2002-ben.[12] Ezt követően egy külső raktár rendezése során előkerült a hagyaték további része, amelynek hasonló együttműködésben zajló feldolgozása 2007-re fejeződött be.[13]

A Keleti Gyűjtemény arab és perzsa kéziratairól a 70-es években készült egy-egy katalógus kezdemény, a tényleges, a modern szakmai elvárásoknak eleget tévő katalógusok azonban csak jóval később, a Brill kiadóval közös kiadásban[14] jelentek meg. A 2016-ban napvilágot látott arab katalógus hazai szakemberek munkája,[15] míg a perzsa készítésében iráni szakember is részt vett, s ennek az an-

10 Gergely Orosz, *A Catalogue of the Tibetan Manuscripts and Block prints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences,* I–III, Bp., LHAS, 2008–2009 (Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 3).

11 İsmail Parlatır, György Hazai , Barbara Kellner-Heinkele, *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe el yazmaları kataloğu*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2007. és İsmail Parlatır, György Hazai, Barbara Kellner-Heinkele, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., LHAS, 2007.

12 John Falconer, Ágnes Kárteszi, Ágnes Kelecsényi, Lilla Russell-Smith, *Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, eds. Éva Apor, Helen Wang, Bp., MTAK, British Museum, 2002 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 11).

13 John Falconer, Ágnes Kárteszi, Ágnes Kelecsényi, Lilla Russell-Smith, *Supplement to the Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, eds. Éva Apor, Helen Wang, Bp., MTAK, 2007 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 13).

14 A leideni kiadóval már korábban is együttműködött az MTAK. 1986-ban jelent meg a nálunk őrzött levelezés alapján Simon Róbert munkája. Lásd Róbert Simon, *Ignác Goldziher: His Life and Scholarship as Reflected in his Works and Correspondence* Bp., Leiden, MTAK, Brill, 1986.

15 Kinga Dévényi et al., *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Library of the Hungarian*

gol nyelvű katalógusnak[16] perzsa változata Teheránban jelent meg.[17] Goldziher Ignác közel tizennégyezer tételt tartalmazó levelezéséről nyomtatott katalógus nem készült, de elérhető az online katalógusban, és miután 2013-ban megtörtént a teljes anyag digitalizálása, ma már a levelek teljes terjedelmükben olvashatók a Könyvtár repozitóriumában, a REAL-ban.

Különleges katalógus tartalmazza a héber kéziratokban előforduló miniatúrák indexét. A Kaufmann-gyűjtemény illuminált kódexeiről jelent meg az *Index of Jewish Art* sorozat 4. kötete, az MTAK, a párizsi CNRS, az Institut de recherche et d'histoire des textes, valamint a The Israel Academy of Sciences and Humanities kiadásában.[18]

A Friedberg Geniza Project keretében a new york-i székhelyű alapítvány azt a célt tűzte maga elé, hogy a világban szétszóródott geniza anyagról egy közös listát készít, s a lehető legtöbbet közzé is tesz. 2001-ben érkezett Könyvtárunkhoz a megkeresés, 2006-ra készült el az inventárium, és 2011-től már a Kaufmann-gyűjtemény genizái is láthatók a Friedberg Genizah Project megújult honlapján.

Egy 2022–2024-es nemzetközi projekt keretében elkészült a Kaufmann-gyűjteményben található 15–18. századi nyomtatott könyvek online bibliográfiai leírása kibővült az egyes példányok egyedi jegyeinek, mint pl. tulajdonosi és cenzori bejegyzések, pecsétek stb. feltárásával. A leírások nagyban hozzájárultak az európai héber könyvek elterjedésének feltérképezéséhez, ezért 2024-től megkezdődhetett a projekt új, kéziratokra koncentráló szakasza is.

Itt kell megemlékezni a kiotói központú Komatsu Chiko Foundation-ről, amely évtizedeken át jelentős anyagi eszközökkel segítette a Keleti Gyűjtemény legkülönfélébb projektjeit, legyen szó könyvkiadásról, kutatástámogatásról vagy konferencia rendezésről.

Egy muzeális értékű kéziratokkal rendelkező könyvtár számára nagy jelentőséggel bír, ha lehetősége nyílik azokat — jó esetben csatolt tanulmány kíséretében — facsimile formában közzétenni. Az Akadémiai Könyvtár esetében ezek a megjelentetések külföldön kezdődtek: a *Misna* szövegét a 2. században megszerkesztett formában tartalmazó Kaufmann A 50-es számú kézirat először

Academy of Sciences, Leiden, Bp., Brill, MTAK, 2016 (Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences 4; Islamic Manuscripts and Books, 4).

16 Benedek Péri, Mojdeh Mohammadi, Miklós Sárközy, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences,* Leiden, Boston, 2018.

17 Benedek Péri, Moždeh Mohammadī, Miklós Sárközy, *Fihrist-i nusḫahā-yi ḫaṭṭī-yi fārsī-yi Kitāb-ḫāna-yi Ākādimī-yi ʿUlūm-i Majāristān*, Tihrān, Daftar-i Muṭālaʿāt-i Siyāsī va Bayn-ul-milalī, 2020.

18 Bezalel Narkiss, Gabrielle Sed-Rajna, *Illuminated Manuscripts of the Kaufmann Collection at the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., Jerusalem, Paris, 1988.

1929-ban Hágában,[19] majd 1968–1969-ben Jeruzsálemben[20] jelent meg. A gyűjtemény egyik leghíresebb kézirata, a 14. századi katalán könyvművészet remeke, a *Haggáda* (A 422) már a Könyvtár kiadványaként, illetve engedélyével látott napvilágot 1957-ben,[21] majd 1990-ben jobb minőségben és részletes tanulmánnyal adták ki ismét.[22] Azóta több mint egy tucat kéziratunk facsimiléje jelent meg tanulmányokkal és fordítással itthon és külföldön. 2016 óta a széleskörű érdeklődésre számot tartó, különleges szövegeket tartalmazó kéziratainkat az MTAK Lichniae című sorozatában jelennek meg. Ez a sorozat egy 16. századi török elbeszélő költemény fordításával és hasonmás kiadásával indult.[23] A Haggáda legújabb, szintén tanulmánnyal kísért hasonmás kiadása pedig 2025-ben jelent meg.

A *Haggáda* 2025-ös facsimile kiadása
Dávid Nóra felvétele

19 *Faksimile-Ausgabe des Mischnacodex Kaufmann A 50, mit Genehmigung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest*, hrsg. Georg Beer, Haag, Martinus Nijhofff, 1929. (Veröffentlichungen der Alexander Kohut-Gedächtnisstiftung).

20 Az 1968-as egyszerű fotóutánnyomást lásd *Faksimile-Ausgabe des Mischnacodex Kaufmann A 50, mit Genehmigung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest*, hrsg. Georg Beer, Jerusalem, 1968.

21 *Kaufmann Haggadah: Facsimile Edition of MS 422 of the Kaufmann Collection in the Oriental Library of the Hungarian Academy of Sciences*, introd. Alexander Scheiber, Bp., MTAK–Kossuth, 1957.

22 *Kaufmann Haggáda: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyüjteményében őrzött, 14. századból származó héber kézirat*, bev. Sed-Rajna Gabrielle, Bp., Kultúra, 1990.

23 Fuzûlî, Muhammed ibn Süleymân, *A fű és a bor vitája*, ford. Péri Benedek, Bp. MTAK, 2016 (Lichniae, 1).

b) *Részvétel a nemzetközi tudományos életben — konferenciák és egyéb rendezvények*

A Gyűjtemény maga is aktívan részt vesz a szakmai szervezetek munkájában, szervez vagy otthont ad a magyar keletkutatáshoz, illetve könyvtári állományához kapcsolódó hazai és nemzetközi konferenciáknak.

1997. július 7–12. között Budapesten került megrendezésre a szakterület világkonferenciája. A Kőrösi Csoma Társaság és az ELTE szervezésében megrendezett *International Congress of Asian and North African Studies* (ICANAS) programjában részt vett a Keleti Gyűjtemény is. Sőt házigazdája volt az International Association of Orientalist Librarians e konferencia részeként megrendezett szimpóziumának, egyben előadások tartásával vett részt a könyvtáros szervezet szakmai munkájában.

1999-ben nemzetközi Kaufmann-konferenciát szervezett a tudós halálának centenáriuma emlékezve, 2000-ben Goldziher Ignác születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett szimpóziumot, az ezeken elhangzott előadások később a Gyűjtemény sorozatának tanulmánykötetében jelentek meg.[24] 2004-ben a Stein- és Csoma-gyűjtemények katalogizálásához kapcsolódóan került sor külföldi előadókat is felvonultató tudományos ülésre. 2009-ben háromnapos előadás-sorozattal Kőrösi Csoma Sándor születésének 225. évfordulóját a Kőrösi Csoma Társasággal és a Tibet Társasággal közösen tartotta a Gyűjtemény. Ebben az évben került fel az Akadémiai Könyvtár Csoma-archívuma az UNESCO, az emberiség

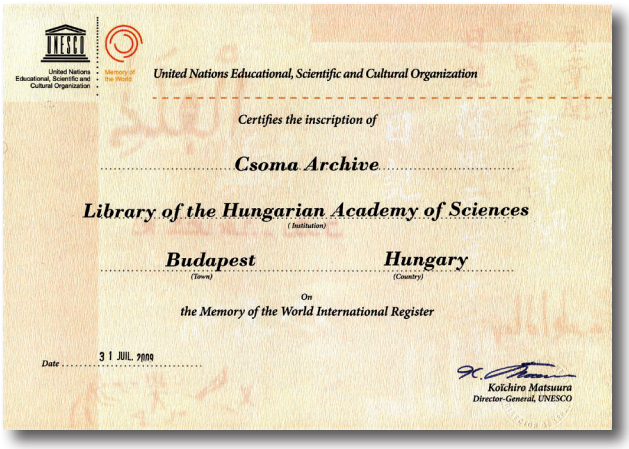
United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Certifies the inscription of

Csoma Archive

Library of the Hungarian Academy of Sciences

(Institution)

Budapest (Town) Hungary (Country)

On

the Memory of the World International Register

Date 31 JUL. 2009

Koïchiro Matsuura
Director-General, UNESCO

Az UNESCO Világemlékezet oklevele

24 *David Kaufmann Memorial Volume*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 2002 és *Goldziher Memorial Conference*, eds. Éva Apor, István Ormos, Bp., LHAS, 2005 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 10; 12).

egyetemes értékkel bíró, megőrzendő dokumentumait felsoroló Világemlékezet listájára.[25] 2010-ben a Gyűjtemény a magyar keletkutatás polihisztoráról, Kégl Sándorról emlékezett meg tudományos ülésszakkal.[26]

A Stein-hagyaték révén a Keleti Gyűjtemény a nemzetközi Selyemút kutatás egyik fontos dokumentum bázisává vált. 2004-ben a Könyvtár nemzetközi workshopot rendezett az e témakörben jelentős állománnyal rendelkező európai gyűjtemények vezetőinek részvételével. A British Library égisze alatt működő International Dunhuang Project-tel ekkor megkötött megállapodás keretében 2005-ben helyben digitalizáltuk Stein Aurél fotóit, s a metaadatokkal ellátott képek — sajnos nem a teljes állomány — felkerültek az *IDP Interactive Web Database* felületére. Az MTA Könyvtára azóta is partnerintézménye ennek a nemzetközi kutatási együttműködésnek, több közös projektjében közreműködött. A 2010-es évek második felében léptünk kapcsolatba a Dunhuang Academy-vel. A 2019-ben Könyvtárunkban megrendezett nemzetközi Dunhuang konferencián már a kínai kutatóintézet is képviseltette magát, majd újabb közös digitalizálási projekt vette kezdetét. A Dunhuang Academy munkatársai Budapesten készítették el közös felhasználásra először a fotóanyag, majd 2023-ban a kéziratos állomány egy részének digitális másolatait. E munka eredményeként a fotógyűjtemény teljes állománya már bekerült az MTA KIK katalógusába és repozitóriumába.

A könyvtáros szakmai szervezetek közül az MTA KIK intézményi tagja lett az Islamic Manuscript Association-nek (TIMA); a társaság vezetősége 2008-ban nálunk ülésezett, és ők támogatták az arab katalógus elkészítését, illetve több kisebb restaurálási projektet is. 2018 júniusában pedig a Keleti Gyűjtemény rendezte a Közel-Kelettel foglalkozó könyvtárosokat tömörítő szervezet (MELCom International, Middle East Librarians Committee) éves konferenciáját.

c) *Kiállítások, ismeretterjesztés*

A tudományos igények kielégítése mellett a szakkönyvtárak esetében is szerepet kap a széles tömegek elérése, az ismeretterjesztés, tudománynépszerűsítés különböző formái. Jóllehet a Keleti Gyűjteményben soha nem volt adott az az ideális múzeumi környezet, amely biztonságossá teszi a rendkívül értékes kéziratok és könyvek közvetlen bemutatását, a Gyűjtemény, — az állományvédelmi szempontok szem előtt tartásával — fogad csoportokat, tart bemutatókat, valamint kihelyezett egyetemi órákat is. Ezen kívül a Külügyminisztérium és más kormányzati szervek kérésére magas rangú külföldi vendégeknek, köztük államfőknek, vallási vezetőknek mutatja be az általa őrzött kincseket. A Budapestre akkreditált

25 *Az UNESCO Világemlékezet lista magyarországi elemei*, szerk. Monok István, Gyarmati Vera, Bp., UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága, 2016.

26 *Varietas delectat: tanulmányok Kégl Sándor emlékére*, szerk. Dévényi Kinga, Bp., MTAK, 2010 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 14).

diplomáciai testületek tagjai sokszor nemcsak megtekintik országuk könyvkultúrájának nálunk őrzött darabjait, de újabbakkal gyarapítják is azt.

Ennek a közművelődési tevékenységnek másik formája a kiállításokra való kölcsönzés, illetve saját rendezésű tárlatok szervezése. Előbbi esetében a Műtárgyfelügyelet engedélyével külföldre, illetve a múzeumi feltételek megvalósulása esetén belföldi kiállításokra kölcsönözzük Gyűjteményünk kiemelkedő darabjait.

Az Akadémián belül a legnagyobb, átfogó kiállításra az MTA Művészeti Gyűjteménye termeiben *Kéziratos kincsek a Könyvtár Keleti Gyűjteményében* címmel az Akadémia májusi közgyűlése részeként 2007-ben — amikor az orientalisztika volt az éves rendezvény kiemelt témaköre — került sor. A Keleti Gyűjtemény nagy érdeklődéssel kísért kiállításai hamar kinőtték az épület adta szűk kereteket, és nemcsak országon belül kerültek bemutatásra, hanem eljutottak például Kínába (Hongkong 2008, Dunhuang 2018) és Indiába (Újdelhi 2015, Újdelhi és Kalkutta 2021) is.

2014-ben a Külügyminisztérium felkérésére a magyar keletkutatás történetét, kiemelkedő személyiségeit bemutató utazó kiállítást készített a Könyvtár. A különféle tudományterületeket bemutató molinókhoz, amelyek összeállításában a Keleti Gyűjtemény munkatársai mellett az egyes területek szakértői is részt vettek, kísérőfüzet is készült magyar, angol, arab, kínai, orosz és török nyelven.[27] Ez a kiállítás a külföldi magyar intézetek közvetítésével a világ számos országában bemutatásra került. 2021-ben a közép-ázsiai török államok számára kazah és üzbég nyelvű változat is készült.

Az Ybl Budai Kreatív Házban a PAIGEO Alapítvánnyal megvalósított *Magyarok a Selyemúton* tematikájú kiállításaink 2018-ban Stein Aurél, 2019-ben Vámbéry Ármin munkásságával, gyűjteményeivel ismertették meg a nagyközönséget. Később e kiállítások eljutottak a hazai egyetemi városokba is.

A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében az Akadémia palotájában 2021-ben Goldziher Ignác, a következő novemberben pedig Ligeti Lajos emlékkiállítással tisztelegtünk az MTA kiemelkedő orientalista akadémikusainak emléke előtt.

A Gyűjtemény kéziratos kincseit, a hazai orientalisztika nagyjairól, illetve hagyatékaikról készült többnyelvű összeállításait nemcsak időszakosan, hanem tematikus digitális gyűjtemények formájában honlapján (www.mtak.hu) teszi megtekinthetővé. A korábban készült oldalak (Kaufmann, Kégl, Kőrösi Csoma, Stein, Müteferrika, Stein, Vámbéry) esetében általában évfordulóhoz kötődően a tudós, illetve gyűjtő életével és a tőle származó dokumentumokkal kapcsolatos szövegek a kiemelkedő darabokból álló válogatás kíséretében kerültek fel az on-

27 *A kelet magyar kutatói,* szerk. Kelecsényi Ágnes, Bába Ágota, Bp., Magyarország Külügyminisztériuma, 2014.

line térbe. A 2021-ben Goldziher Ignác halálának centenáriumára készült honlap minőségi ugrást jelentett nemcsak a nagyközönség, hanem a kutatók számára is, mivel az előbbieken túl már egy számos részletes keresési és szűrési funkcióval ellátott teljes bibliográfiát is tartalmaz. Ennek egyes tételei önálló linkekkel kapcsolódnak a REAL online repozitóriumhoz, ahol a világhírű tudós összes munkája megtalálható teljes terjedelmében és kereshető szöveggel.

A Goldziher Ignác digitális gyűjtemény
https://goldziher.mtak.hu

Az állományfejlesztés és a kialakult gyűjtemény állapota

a) *Gyűjtőkör*

Egy könyvtár életében alapvető fontosságú a dokumentumbázis — legyen az kézzel írott, nyomtatott, vagy elektronikus adatbázis formájú. „A Keleti Gyűjtemény gyűjtőköre Ázsiára és Afrikára vonatkozóan elsősorban a nyelvvel, történelemmel, irodalommal, vallással és művészettörténettel kapcsolatos művekre terjed ki. Az alapítás idején nem tartozott kifejezetten a gyűjtőkörbe a modern politika, a néprajz, a művészeti albumok és a népszerűsítő munkák, s mind a mai napig ezek az elvek határozzák meg a Keleti Gyűjtemény gyarapítási politikáját. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a gyűjtemény csupán a bölcsészettudomány művelőinek kutatómunkáját szolgálja, hiszen az ókori Kelettől a mai társadalmakig, e két kontinens civilizációjának minden megnyilvánulása helyet kap itt: az indiai csillagászattól, a kínai porcelángyártáson és az arab orvostu-

dományon át a sztyeppei lótartásig."[28] A Gyűjteményben mintegy száz nyelven megtalálható dokumentumok nemcsak írásukban, de formájukban és hordozóanyagukban is nagy változatosságot mutatnak: indiai pothi formátumú könyvek, tekercsek, leporellók, a fakéregre, selyemre, pálmalevélre írt kéziratok a világ különféle civilizációinak könyvkultúráját reprezentálják.

b) *Állománygyarapítás és a jelenlegi állapot, volumen*

Ami a gyarapítást illeti, a Keleti Gyűjtemény történetében a vásárlás soha nem állt az első helyen. A Gyűjtemény fejlesztésével megbízott munkatársak mindig is a változó, de jellemzően nem túl magas intézményi keret legfeljebb tíz százalékával számolhattak. A kéziratok beszerzése terén a Keleti Gyűjtemény történetében már nem került sor olyan volumenű vásárlásra, mint pl. a Szilágyi-gyűjtemény megvétele, sőt az is ritkán fordult elő, hogy a Gyűjtemény aukción vett volna részt, hogy az eladásra szánt, és gyűjteményi egységeibe illő kéziratot megszerezze a könyvtár számára. Azt viszont láthatjuk, hogy a már meglevő gyűjteményekhez, ha volt rá lehetőség, — erre jó példa a Mongóliában dolgozó magyar szakemberek által vételre felajánlott, leginkább buddhista tematikájú munkák megvétele — kiegészítették az állományt. Ritkán előfordult egy-egy kézirat beszerzése különféle nyelveken, ezekben az esetekben azonban nem tudatos állományépítésről van szó, inkább csak a gyűjtemény sokszínűségét növelő ritka lehetőség kihasználásáról. Ugyancsak esetleges gyarapodást eredményezett a gyűjtőköri szabályzat alapján átadott keleti nyelvű anyag is.

A könyv- és folyóirat-beszerzések esetében a vásárlás szerény lehetőségeit ellensúlyozta az a kiterjedt kapcsolatrendszer, amely jórészt az MTA révén a világ számos kutatóintézetével, könyvtárával kialakult. Ez elősegítette mind a könyv-, mind a folyóirat-állomány közel megfelelő szinten tartását. Több évtizede aktívan vesz részt a Gyűjtemény gyarapításában a Japan Foundation és a Korea Foundation. 2017-ben nyílt meg a Gyűjteményen belül a Taiwan Resource Center for Chinese Studies. E központon keresztül a tajvani National Central Library rendszeres könyvadománnyal és adatbázisokhoz való hozzáféréssel támogatja a hazai sinológiai kutatást.

Az Akadémiai Könyvtár a kötelespéldány szolgáltatás keretében válogatási joggal rendelkezik, és amennyiben a beszolgáltatott példányszám lehetővé teszi, mint szakkönyvtár megkapja a gyűjtőkörébe tartozó, tehát a tágan értelmezett keletkutatás témakörében Magyarországon megjelent dokumentumokat.

A magyar keletkutatók jelentős részének, éljenek itthon vagy külföldön, hagyatéka végrendeletileg, vagy az utódok felajánlása alapján gazdagítja a Gyűjteményt. Az utóbbi évtizedek magyar származású, de külföldön működő orientalistái közül kiemelkedik a bonni könyvtáros, Kászon-Jakabfalvi László Ferenc,

28 Dévényi Kinga, Kelecsényi Ágnes, *Új kihívások előtt a Keleti Gyűjtemény*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2013, 4. sz, 175.

akinek 2150 kötetes indológiai szakkönyvtára 2000-ben érkezett meg. 2008-ban Indiából kerültek haza a művészettörténész Fábri Károly kéziratai és könyvei. A hazai hagyatékok közül Ligeti Lajos, Fodor Sándor, Boga István, Juhász Ernő és Venetianer Lajos kéziratos gyűjteményei és könyvtárai jelentősen egészítették ki a Könyvtár szakterületükhöz tartozó állományát. De kaptunk kiemelkedő orientalista hagyatékokat külföldről is. Két oxfordi professzor, a turkológus Geoffrey Lewis, és a közelmúltban az arabista Alan Jones könyvtára révén hiánypótló művek érkeztek a Keleti Gyűjteménybe.

A magánszemélytől eredő, tartós mecenatúra ritkaságnak számít a hazai könyvtári világban. A Keleti Gyűjtemény ebből a szempontból kivételezett helyzetben van, mert a hosszú ideig Szaúd-Arábiában működő Korvin Gábor matematikus-geofizikus professzor rendszeres támogatását élvezte. Korvin professzor 2008 óta mintegy 3500 könyvvel, valamint arab, perzsa, szanszkrit, tibeti, török, urdu kéziratokkal és ősnyomtatványokkal gazdagította a Gyűjteményt. Szintén egyedülálló, amikor egy leszármazott tovább gondoskodik a tudós ős által gyűjtött könyvekről. Erre példa csalai Kégl Miklós, aki 2006-ban jelentős adománnyal járult hozzá Kégl Sándor kéziratainak és könyveinek restaurálásához, illetve az elektronikus katalógusban történő feldolgozásukhoz. Külön kategóriaként tartjuk számon, amikor egy tudós már életében a közre bízza szakkönyvtárát: Wojtilla Gyula, indológus-ókortörténész és Major István dravidológus felajánlása a dél-ázsiai tanulmányok szakirodalmához jelentett jelentős hozzájárulást.

2024-ben a nyomtatott könyvek numerus currens raktári száma a 88 ezerhez közelít, ez kötetszámban kétszázezer feletti tételt jelent. A teljes állományban a 15–18. századi könyvek 2000 bibliográfiai egységet tesznek ki, amelynek mintegy negyede a Kaufmann-gyűjteményben található. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy az adott korszak könyvtermése akkor került biztosan a különgyűjteménybe, ha azt a nyelv indokolta. Abban az esetben, ha csak tematikailag tartozna egy orientaliszitikai szakkönyvtár állományába, sok esetben meghagyták a törzsállományban, illetve a Kézirattár régi könyvek gyűjteményében. A folyóiratok esetében volt olyan időszak, amikor a Gyűjtemény 800 címmel büszkélkedhetett, és a kurrens folyóiratok száma a teljes mennyiség közel kétharmada volt. Ezeknek legnagyobb része nem előfizetéssel, hanem nemzetközi csere révén került hozzánk. Az akadémiai acták világszerte elismert kiadványok, és mindig is jó cserealapot képeztek. Mai világunkban azonban már egyre csökken a nyomtatott periodikák száma, helyükbe az online előfizetések léptek, ezért miközben a katalógusunkban fellelhető keleti témájú, Keleti Gyűjteményhez kötődő folyóiratcímek száma az elmúlt évtizedekben 1444-re emelkedett, a kurrens állomány 223-ra csökkent. Ezzel ellentétben a kutatók, olvasók számára a különböző adatbázisokon keresztül digitálisan elérhető periodikaállomány folyamatosan növekszik.

c) Raktározás és állományvédelem

Világszerte, a nagy történeti múlttal rendelkező, általában a városok szívében található könyvtárak esetében a raktározás előbb-utóbb problémává válik. A fellépő helyhiány arra készteti az intézményeket, hogy a település szélén, vagy akár másik helységben hozzanak létre nagy raktárkomplexumokat. Ez alól az Akadémia könyvtára sem kivétel, s különösen igaz ez az Akadémia palotájában található különgyűjteményekre, ahol az évszázados falak között egyre nehezebben megoldható a folyamatosan gyarapodó állomány elhelyezése. Bármennyire is elvárás egy modern könyvtár esetében, hogy a szabadpolcos állomány részaránya minél nagyobb legyen, egy műemléki épületben ez nehezen megvalósítható. Épp azért a Keleti Gyűjtemény olvasótermi kézikönyvtára esetében a rendelkezésre álló szűkös helyen, tudományterületenként (arabisztika, egyiptológia, iranisztika stb.) elhelyezett állomány folyamatos frissítésével és cseréjével, illetve az épületben levő raktárhelyiségek esetében, a legújabb és legtöbbet használt állományrész benntartásával lehet az olvasói igények minél jobb kielégítésére törekedni. A Könyvtár törökbálinti raktára ugyan egyre bővül, és technikai felszereltség szempontjából a könyvek, folyóiratok számára ideálisabb körülményeket biztosít, olvasói szempontból viszont a külső tárolás növeli a hozzáférési időt, mert előrendelési kötelezettséggel, másnapi beszállítással kell számolni.

Az elhelyezés mellett fontos az állagmegőrzés és javítás, esetleg fertőtlenítés. Korábban az Akadémiai Könyvtárnak önálló kötészete volt, amelynek éves kapacitása meghatározott hányadával a Keleti Gyűjtemény gazdálkodott, így folyamatosan lehetőség volt a sérült, elhasználódott könyvek javítására, illetve a füzetben megjelenő kiadványok és a folyóiratok egybekötésére. A műhely megszűnte után a szükséges munkák elvégzése az anyagi fedezet függvényében külső cégek megbízásával történik.

A restaurálás — figyelembe véve nemcsak a kéziratos anyag korát és különleges voltát, hanem az európaitól sok esetben eltérő anyaghasználatot, a földrajzi területekre és kultúrkörökre jellemző technikákat is — speciális ismereteket igényel. Épp ezért Magyarországon meglehetősen szűk az a szakember gárda, amely vállalni tudja ennek a dokumentumtípusnak a helyreállítását, konzerválását.

A saját erőforrás, valamint a közgyűjtemények számára kiírt pályázatok mellett, a Keleti Gyűjtemény kéziratainak restaurálásában többször kaptunk külföldi támogatást, köztük 1994-ben a Kaufmann-genizák a Getty Alapítvány, török kéziratainak pedig ezt követően az Islamic Manuscript Association közreműködésével újultak meg.[29]

29 Lásd a Kovács Nándor Erik, *Hüszrev ve Sírín kéziratok és restaurálásuk a MTA KIK Keleti Gyűjteményében* című tematikus honlapunkat, http://khusraw.mtak.hu/ (utolsó hozzáférés: 2026. 09. 27.).

Új kihívások előtt

Az elmúlt bő hét évtized alatt a Gyűjtemény feladatköre és olvasói tábora is megváltozott. Létrehozásakor még egy szűk kutatói és egyetemi hallgatói réteg kiszolgálása volt a feladata, az Akadémiai Könyvtár országos szakkönyvtárrá válása azonban a Keleti Gyűjtemény vonatkozásában is új helyzetet teremtett. Ma a legtöbb olvasó a felsőoktatási intézmények oktatóiból és hallgatóiból, valamint tudományos intézetek kutatóiból kerül ki. A 21. században egyre kevésbé jellemző a helyben olvasás, a személyes könyvtáros-olvasó találkozó. Előtérbe került az online kapcsolattartás és hozzáférés biztosítása, az adatbázisok előfizetése, a digitalizált tartalomszolgáltatás, a digitális másolat szolgáltatás, valamint a könyvtárközi kölcsönzés. Mindennek köszönhetően az olvasóközönség is minden korábbinál inkább nemzetközivé kezd válni. Ennek természetesen előfeltétele, hogy a katalógus, illetve valamilyen formában maguk a dokumentumok is hozzáférhetők legyenek távolról. A másolatkészítés korai szakaszában a mikrofilm töltötte be ezt a szerepet, az 1960–1970-es években nagy mennyiségben készültek ilyen felvételek a Keleti Gyűjtemény különféle állományi egységeiről. Ma már a digitális formátumok korát éljük. A Könyvtárban 1985-ben bevezetett online katalógus esetében elmondható, hogy a Keleti Gyűjtemény állománya — néhány, leginkább kéziratos egységet leszámítva — már megtalálható benne. Itt külön is hangsúlyozni kell, hogy ezt annak ellenére sikerült elérni, hogy a jelentős részt kitevő keleti nyelvű anyag esetében a Gyűjtemény nem tudott élni az automatikus rekatalogizálás lehetőségével, mivel többször is változtak egyes nyelvek átírási szabványai, vagyis csak a kötetek újbóli kézbe vételével kerülhettek leírásra. A Keleti Gyűjteményben készült katalógus rekordok esetében a teljes leíráshoz ma már egyre inkább hozzátartozik az eredeti írással történő bevitel is. Folyamatos a könyvek digitalizálása is, illetve mindkét típusú dokumentum hozzáférhetővé tétele a Könyvtár repozitóriumán keresztül. Az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) csekélyebb mértékben az orientalisztikai területek adatbázisaihoz való hozzáférést is biztosítja.

Ma már elképzelhetetlen, hogy a közösségi médiában ne legyen jelen egy művelődési intézmény. A Keleti Gyűjtemény már nemcsak a Könyvtár közös felületein, de önállóan is megjelenik az online térben, ahol a Kelettel tudományosan foglalkozók, illetve az érdeklődők követhetik az eseményeket, tematikus összeállításokban tudománytörténeti és az állománnyal kapcsolatos naprakész információkat kaphatnak.

Szerteágazó tevékenységeivel a Keleti Gyűjtemény igyekszik megfelelni a folyamatosan változó igényeknek: hasznos könyvtári és információs hátteret nyújt Ázsia és Afrika kutatóinak, az állománnyal kapcsolatos tudományos tevékenységet folytat, ismeretterjesztő programokkal, kiadványokkal fordul a Kelet világa iránt érdeklődő nagyközönség felé.

II. A Keleti Gyűjtemény önálló egységei

A fent vázolt történeti háttérből adódóan a gyűjtemény meglehetősen szerteágazó; abban Ázsia, Európa és Afrika számtalan kisebb-nagyobb irodalmi, írott, vagy „csak" beszélt nyelve, nyelvjárása, nyelvváltozata és a kapcsolódó etnikumok (történelem előtti koroktól kezdődő) története, kultúrája képviselteti magát. Ennek a hatalmas, heterogén területnek és vizsgálati anyagnak a kutatása a történelmileg meghatározó civilizációk, (etno-)kulturális régiók és a rájuk jellemző irodalmi nyelvek mentén hagyományosan önálló kutatási hagyományokat, eszköz- és módszerkészletet kifejlesztve külön szakterületekre és iskolákra vált szét már a 19. sz. végére és a 20. század első felére.

A nagy nyugati gyarmatbirodalmakat fenntartó nemzetek praktikus birodalomigazgatási igényei és lehetőségei egyes tudományos részterületek fejlődését nagyban ösztönözték, ugyanakkor a magyar tudományosság az őshazakeresés problémaköre mentén más alapról indulva és sokszor más irányból közelítve szintén meghatározó nemzetközi kutatási bázist alakított ki, elsősorban a magyar őstörténet szempontjából relevánsnak ítélt területeken, vagy a zsákutcába jutott őshazakeresési irányok szerencsés melléktermékeként. Az említett szakosodás, frakcionálódás a nemzetközi folyamatokkal összhangban, illetve párhuzamosan hazánkban is lejátszódott, minek következtében a legtöbb tudományterület a múlt század derekára már itthon is önálló kutatói műhelyek körül iskolákba szerveződött, intézményesült. Idővel — természetesen számos megmaradt kapcsolat, átfedés és határterületi összeolvadás mellett — mind a magyarságtudománytól, mind a többi keletkutatási szakiránytól egyre inkább elfejlődő orientalisztikai kutatási ágak alakultak ki.

Bár a szerteágazó anyag tökéletes lefedésére elegendő szakértelmet felvonultató munkatársi gárda foglalkoztatása a Rásonyi-féle időszakban nyilván nem valósult meg, a körülmények ezt nem is tették lehetővé. Az efféle teljesség a későbbi bővítések során sem lehetett a Könyvtár reális célja, a nagyobb súlyú területek szakértői kurálása azonban többnyire megvalósult. Az egyes kiemelkedő időszakokban tömegesen beérkező kéziratos anyag feldolgozására képes szakemberek alkalmazása hasonlóképpen megtörtént előbb vagy utóbb. Emellett a Keleti Gyűjtemény hagyományosan bevont mind hazai, mind külföldi külső szakértőket is egyes feldolgozási részfeladatokba.

A továbbiakban a számottevő kézirat- és nyomatállományt tartalmazó gyűjteményi alegységek jellegét és történetét fő vonalaiban nyugatról kelet felé haladva, abban a szakterületek, régiók, nyelvek által természetesen meghatározott bontásban ismertetjük, ahogy hagyományosan a Keleti Gyűjtemény mindig is kezelte anyagát. Az adott gyűjteményrész bemutatásánál fő szempontnak tekintettük az állomány mennyiségi, keletkezési idő szerinti és tematikus tartalmi jellemzését, illetve a gyarapodás folyamatának tendenciáit, külön kiemelve a legnagyobb jelentőségű adományozók személyét, illetve az egyes algyűjtemények legértékesebbnek tartott darabjait, érdekességeit.

II.1. A Közel-Keletről a Kaukázuson át Közép-Ázsiáig

Nem kizárólag az őstörténet kutatása, hanem a történeti kapcsolataink és a mindenkori Magyarország területén élő nemzeti kisebbségek miatt is kézenfekvő, hogy a gyűjtemények tárgyalását a kiemelkedő — majdnem ugyanannyira európai, mint közel-keleti — héber gyűjtemény tárgyalásával kezdjük, és a bibliai stúdiumokhoz jobban kapcsolódó, ezért (is) komoly európai hagyományokkal rendelkező egyéb közel-keleti népekhez és nyelvekhez kapcsolódó anyag ismertetésével folytassuk.

Talán még kevésbé szorul indoklásra, hogy a honfoglalást megelőző és környező időszaktól a kun, krími tatár, később oszmán-török történelmi kapcsolatokon át egészen a jelenig milyen szoros szálak fűzik a magyarságot a törökséghez. Ez sokáig alapjaiban meghatározta nem csak a magyar orientalisztika fő kutatási irányvonalait, de a nemzet diplomáciai törekvéseit is, melyek óhatatlanul nyomot hagytak az Akadémia keleti vonatkozású vagyonán is. Nem csoda tehát, hogy a Keleti Gyűjtemény kéziratos anyagában is a legfontosabb, mennyiségre is jelentősebb gyűjteményrészek közé tartozik a török vonatkozású anyag.

Ennek ismertetését az országnak szintén történeti kisebbségét alkotó örményekhez kötődő, Gyűjteményünk darabszámra szerényebb, mégis jelentős kollekciója, illetve a sajátos kultúrájával, stílusával és viszonylagos ismeretlenségével kiemelkedő etióp állományunk követi.

Dávid Nóra – Dévényi Kinga

A Kaufmann-gyűjtemény

Kaufmann Dávid, a gyűjtő

A Keleti Gyűjtemény egyik ékköve a héber kéziratok, geniza-töredékek, ősnyomtatványok és 16–19. századi könyvek világhírű tárháza, a Kaufmann-gyűjtemény. Alapítója, Kaufmann Dávid[1] kora kivételes személyisége, 1852. június 7-én született a morvaországi Kojeteinben (ma Kojetín, Cseh Köztársaság) Édesanyja támogatásával alapiskolái után a breslaui (ma Wrocław, Lengyelország) Zsidó Teológiai Szeminárium gimnáziumába került, mellette az osztrák-sziléziai Teschenben osztrák érettségit is tett, majd szemináriumi tanulmányai mellett a Breslaui és a Lipcsei Egyetemen széleskörben gyarapította tudását, természettudományokat, orientalisztikát és filozófiát is hallgatott. 1874-ben doktorátust szerzett, disszertációja témája a 10. században élt Szaadja al-Fajjúmi vallásbölcseleti rendszere volt. Teológiai stúdiumait 1877. januárjának végén zárta, ezután állandó állást keresett. Bár bemutatkozó prédikációját a berlini közösség túlságosan konzervatívnak tartotta, az éppen alakulóban lévő budapesti Országos Rabbiképző Intézet tárt karokkal fogadta. Az 1877/78-as tanévtől az intézményben és a hozzá kapcsolódó gimnáziumban zsidó történelmet, vallásfilozófiát, hitszónoklattant, nyelveket és irodalmat is tanított, egy év után már magyarul.[2] Az intézmény könyvtárának alapító atyja, majd huszonkét éven át könyvtárosa is volt. 1881. április 10-én feleségül vette a jómódú

1 Kaufmann Dávid életéről és gyűjteményéről az ezredfordulón jelent meg az eddigi legátfogóbb tanulmány, a gyűjtemény akkori kurátora, Ormos István tollából. Jelen tanulmányban ezt használtuk vezérfonalként a gyűjtő életére és a gyűjtemény legértékesebb kéziratira vonatkozóan. Ormos István, Kaufmann Dávid és gyűjteménye = *Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., MTAK 2001, 221–269, 221–228; angolul István Ormos, *David Kaufmann and His Collection = David Kaufmann Memorial Volume,* ed. Éva Apor, Bp., MTAK, 2002, 127–196, 127–138. A továbbiakban: Ormos, *Kaufmann... i. m.* és Ormos, *David... i. m*. Az ezekben említett további irodalmon kívül Kaufmann életének fontos forrása még Leopold Zunzcal (1794–1886), a *Wissenschaft des Judentums* vezéralakjával évtizedeken át folytatott levelezése, amely a korabeli zsidó tudományokra vonatkozó információk értékes tárháza is. Lásd Mirjam Thulin, *Kaufmanns Nachrichtendienst. Ein jüdisches Gelehrtennetzwerk im 19. Jahrhundert*, Göttingen, Bristol, CT, Vandenhoeck & Ruprecht, 2012 (Schriften des Simon-Dubnow-Instituts, 16), 34–90. Kaufmann terjedelmes és nagy jelentőségű levelezése, amelyet egyik húgának családja őrzött, a II. világháborúban nagyrészt megsemmisült. Közel háromszáz levél és dokumentum azonban megtalálható Jeruzsálemben, A Zsidó Nép Történetének Központi Levéltárában (The Central Archives for the History of the Jewish People; https://www.nli.org.il/en/discover/archives/cahjp) (utolsó hozzáférés: 2025. 10. 25.). Köztük néhány kiemelkedő fontosságú a gyűjtemény története szempontjából.

2 Ormos, *Kaufmann... i. m.*, 223.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.7

Gomperz család[3] leányát, Irmát, aki kifinomult műveltségével és szeretetével támogatta férjét.[4] A biztos családi és anyagi háttér lehetővé tette, hogy a tudományos munka mellett másik szenvedélyének, a kéziratok és könyvek gyűjtésének is hódolhasson. Ebben társa és támogatója volt felesége mellett anyósa is, aki különösen az illusztrált kéziratok iránt rajongott.[5] Kaufmann Dávid életét beárnyékolta cukorbetegsége, melynek akkoriban a tüneteit sem tudta érdemben enyhíteni az orvostudomány. Ennek ellenére fáradhatatlanul kutatta a zsidóság történelmét, irodalmát, de avatott szakértője volt a filozófiának, irodalomnak, genealógiának, és még számos humán és — kora szellemiségének és képzettségének megfelelően — reál tudományterületnek. Mintegy harminc könyv és több mint ötszáz tudományos írás szerzője.[6] Munkásságából kiemelkedően fontos területek a zsidó (és arab) vallásfilozófia, genealógia, orvos- és helytörténet. Ez a hatalmas tudás és fáradhatatlan érdeklődés egyesült könyvgyűjtő szenvedélyében, hiszen könyvtára létrehozásakor a legnagyobb körültekintéssel tudta megválogatni a beszerzendő tételeket. A kéziratokat és könyveket azonban nemcsak gyűjtötte és magáénak akarta tudni, hanem megérkezésük után alaposan tanulmányozta is. Legtöbbjükhöz szoros kapcsolat fűzte, melynek sok esetben hangot is adott jellegzetes lila tintával írt bejegyzéseiben, megemlékezve egy-egy jelentősebb alkalomról, beszerzésről. A kutatás és a gyűjtés által bekapcsolódott és hamar meghatározó alakjává vált kora zsidó szellemi

3 A család történetét Kaufmann Dávid kutatásainak köszönhetően jól ismerjük. Művét sajnos korai halála miatt nem tudta befejezni, azt özvegye, majd anyósa biztatására Max Freudenthal tette meg: David Kaufmann, Max Freudenthal, *Zur Geschichte jüdischer Familien. III. Die Familie Gomperz*, Frankfurt am Main, Komissionsverlag von J. Kauffmann, 1907. Magyarul, rövidebben a családról lásd: Ónody Péter, *A Gomperz család története = A Magyar Zsidó Levéltár és Múzeum Évkönyve*, szerk. Bányai Viktória et al., Bp., Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, 2019, 30–59.

4 Kapcsolatuk egyik ékes tanúbizonysága a gyűjtemény egyik értékes, 1540–41-ben nyomtatott imakönyvének (Kaufmann B 466) bejegyzése, amely szerint a könyvet Gomperz Irma vásárolta férjének negyedik házassági évfordulójuk alkalmából (Fabrizio Quaglia, '*Questa terra è di Dio. Questo libro è il mio*.' *Catalogue of Fifteenth- to Eighteenth-Century Books from the David Kaufmann Collection*. Bp., MTAK, 2026, 1609.

5 Az MTA-nak szóló adománylevél alátámasztja, hogy ebből 25 darab az ő tulajdonát képezte. Az 1905. december 25-én kelt és december 28-án érkezett adományozólevele Könyvtárunk Kézirattára őrzi, jelzete: MTA KIK Kézirattár RAL 533/1905.

6 Kaufmann műveinek bibliográfiáját Marcus Brannak köszönhetjük: Marcus Brann, *Verzeichniss der Schriften und Abhandlungen David Kaufmann's = Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*, hrsg. Marcus Brann, Ferdinand Rosenthal, Breslau, Schottlaender, 1900, LVII–LXXXVII. és David Kaufmann, *Gesammelte Schriften,* III, hrsg., Marcus Brann, Frankfurt am Main, J. Kauffmann, 1915, VIII–IX. Legjelentősebb tanulmányait Brann szerkesztésében három kötetben jelentették meg: David Kaufmann, *Gesammelte Schriften*, hrsg. Marcus Brann, Frankfurt am Main, J. Kauffmann, 1908–1915, I–III. Munkásságához részletesen lásd: Ormos, *Kaufmann... i. m.,* 225–228.

életének nemcsak szűkebb hazájában, de bátran állíthatjuk, hogy az egész világban. Tevékenységéből kiemelkedett az illusztrált kéziratok kutatása, méltán tartja az utókor a zsidó művészettörténet megalapítójának.

Kaufmann jellegzetes lila tintás tulajdonosi bejegyzése
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kaufmann A 410*

Kiterjedt kapcsolatrendszere lehetővé tette, hogy annak ellenére, hogy ő maga (feltehetően betegsége miatt) nem sokat utazott, elsők között értesüljön mindenről, ami fontos volt a zsidó vonatkozású források tekintetében.[7] Könyvtárának gyarapítására minden alkalmat megragadott. A gyűjtemény különösen gazdag itáliai kéziratokban és nyomtatott könyvekben, mivel különböző antikváriusok révén történt beszerzésein, illetve kisebb rabbi-hagyatékok megvásárlásán kívül Kaufmannak 1895-ben sikerült megvásárolnia a családtól az előző évben elhunyt jeles mantovai rabbi, Marco Mortara (1815–1894) teljes kézirat- és könyvgyűjteményét, amely egyben számos nagy tudású korábbi gyűjtő hagyatékát is tartalmazta.[8] A dobozok Budapestre érkezése feletti örömének Kaufmann az egyik

7 Levelezéséhez lásd: Thulin, *i. m.* és jelen tanulmány 3. jegyzete.

8 Mortara gyűjteménye megvásárlásának körülményeit illetően ld. Quaglia, *i. m.*, 30–31, a Mortara által korábban megvásárolt itáliai rabbi-könyvtárakra vonatkozóan ld. *Uo.*, 31–33. A Kaufmann-gyűjtemény anyagába került könyvek és kéziratok útjáról, azok korábbi tulajdonosairól és gyűjtőiről részletesen beszámolt Fabrizio Quaglia a *Libraries within Libraries: The creation of the Kaufmann Book Collection* blog öt bejegyzésében: https://edblogs.colum-

könyvbe tett ujjongó bejegyzéssel adta tanújelét 1895. június 7-én.[9] E termékeny élet fejeződött be 1899. július 6-án, amikor is egy karlsbadi fürdőbaleset szövődményeinek következtében, negyvenhét éves korában elhunyt.

Özvegye fontosnak tartotta férje és munkássága emlékének és eredményeinek ápolását, így megbízta annak egyik kedves tanítványát, Weisz Miksát egy részletes katalógus elkészítésével. Gomperz Irma azonban már sajnos nem érte meg a mű megjelenését, 1905. június 19-én életét vesztette. A gyűjteményt „az elhunytak intentiói" alapján édesanyja, Gomperz Zsigmondné, született Gomperz Róza a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta „örök tulajdonaként", „Kaufmann Dávid és neje, szül. Gomperz Irma alapítványa" néven.[10] Kaufmann Dávid gyűjteményével együtt huszonöt „dúsan illuminált" kéziratot is átadott, melyek saját tulajdonát képezték. Ezek jelentős része feltehetően a padovai Trieste testvérek gyűjteményéből származik[11] és máig a gyűjtemény legértékesebb darabjaiként tartjuk őket számon, művészettörténeti jelentőségük elvitathatatlan.

Az összesen közel háromezer kötetet tartalmazó gyűjtemény hebraisztikai és judaisztikai tárgyú kéziratainak, valamint nyomtatott könyveinek Weisz Miksa által összeállított katalógusa 1906-ban jelent meg.[12] Ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia április 23-i ülésén Goldziher Ignác adott tájékoztatást a gyűjteményről és annak jelentőségéről.[13]

bia.edu/footprints/tag/kaufmann/ (utolsó hozzáférés: 2026. 01. 30.). A gyűjtemény további könyvei és kéziratai beszerzését illetően két litván származású kereskedő nevét ismerjük, akik biztosan segítették Kaufmann Dávid gyűjtői tevékenységét. Jeruzsálemben Mordekhai Adelmann szerezte be számára elsősorban a közel-keleti, főként jemeni kéziratokat, míg Raphael Natan Rabinowitz müncheni antikvárius az európai piac kincseit közvetítette felé. Részletesen ld. Quaglia, *i. m.*, 497–498, 615–616, és blog bejegyzéseiben: https://edblogs.columbia.edu/footprints/tag/kaufmann/ (utolsó hozzáférés: 2026. 01. 30.).

9 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Kaufmann B 68.

10 MTA KIK Kézirattár RAL 533/1905. Gomperz Róza adományáról a főtitkár az Akadémia 1906. január 29-én tartott ülésén számolt be a tagoknak, akik azt „örömmel és hálával" fogadták el. *A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei 31*., Akadémiai Értesítő, 17 (1906), 126–127.

11 Ormos, *David... i. m.,* 143, Quaglia, *i. m.*, 35. A Trieste családról és egyes tagjairól ld. *Uo.*, 644–647.

12 A katalógus német nyelvű, a címlapja és a bevezető két változatban, magyarul és németül is elkészült. Mindkét változatot Pozsonyban nyomtatta az Alkalay Adolf és Fia cég, a kiadási helyként azonban Frankfurt, illetve Budapest szerepel: Weisz Miksa, *Néhai Dr. Kaufmann Dávid tanár könyvtárának héber kéziratai és könyvei*, Bp., 1906 és Max Weisz, *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann s[eligen] A[ndenkens].* Frankfurt am Main, 1906.

13 Goldziher Ignácz, *Kaufmann Dávid könyvtára. Olvasta Goldziher Ignácz r. t. az április 23-iki ülésen*, Akadémiai Értesítő 17 (1906), 306–314.

A katalógus közel hatszáz kéziratot[14] és ezeregyszáz nyomtatott könyvet[15] tartalmaz, közöttük a héber nyelvűek mellett számos olasz, judeo-arab, jiddis és arámi nyelvű mű is található. A kéziratgyűjtemény műfaji sokszínűsége kiemelkedő, tükrözi a szenvedélyes gyűjtő, a tudós rabbi szerteágazó érdeklődési területét. Megtalálhatóak benne különböző bibliai szövegek (kommentárokkal, nyelvtani magyarázatokkal), a rabbinikus irodalom alkotásai, teológiai, filozófiai, történeti és kabbalisztikus művek mellett prédikációk és imák szövegei, és olyan világi tudományos iratok is, mint pl. matematikai, orvostudományi, helytörténeti írások. A kéziratos művek mellett a gyűjtemény tartalmaz kézzel írt jogi dokumentumokat, ún. responsumokat is. Ezek az olaszországi rabbik által a feltett kérdésekre adott válaszok fontos jogtörténeti források, de emellett ablakot nyitnak a korabeli mindennapi életre és társadalomra is. Kaufmann szakkönyvtárában a fentieken kívül több száz geniza-töredék,[16] valamint folyóiratok, illetve különböző európai nyelveken írt könyvek is voltak. Az adományozás során ezek is az Akadémiára kerültek, de Weisz csak mennyiségüket közölte,[17] tartalmukat — néhány értékes ritkaságtól eltekintve — nem részletezte.

A Kaufmann-gyűjtemény legjelentősebb kéziratos kincsei

A Kaufmann által vásárolt kéziratok közül a leghíresebb, a Biblia utáni zsidó irodalom alapműve, az úgynevezett szóbeli tan alapját képező *Misna* kézirata.[18] A „Codex Kaufmann", e mű legteljesebb korai kézirata a világon, s a 2. századi Palesztinában használt rabbinikus héber nyelv alapvető forrása. Máig három teljes Misna-kézirat ismert a világon, ezek közül a kutatás kéziratunkat tartja a legjobbnak és a legkorábbinak.[19] A kézirat keletkezésének körülményei vitatottak, a jelenleg legelfogadottabb nézet szerint Itáliában készült a 11.

14 Jelzetük: Kaufmann A, 594 tétel található a gyűjteményben. Ormos, *Kaufmann... i. m.*, 229–230.

15 Jelzetük: Kaufmann B, C, illetve D. A „C" jelű könyvek a spanyol judaikák, míg a „D" jelűek közül csak néhányat említ részletesen Weisz katalógusa.

16 Weisz, 1906b, 183–184, XVII. Genizah-Stücke, Kaufmann A 592–594.

17 47 bibliográfia munka, 258 kötet folyóirat, 127 általános keleti munka és 157 egyéb mű (Weisz, Katalog..., *i. m.* III.). Lásd még Goldziher, *14. jegyzetben, i. m.*, 313. E művek nem a Kaufmann-gyűjteménnyel együtt lettek kezelve, hanem jellegük szerint lettek beolvasztva a könyvtár állományába.

18 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Kaufmann A 50. A kézirat facsimile kiadásban is megjelent: Georg Beer (hrsg.), *Faksimile-Ausgabe des Mischnacodex Kaufmann A 50 mit Genehmigung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest*, Haag, Nijhoff, 1929 [Hebrew], reprint kiadása: Jerusalem, Makor, 1968.

19 Shmuel Safrai, *The Literature of the Jewish People in the Period of the Second Temple and the Talmud,* III, *The Literature of the Sages, First Part: Oral Tora, Halakha, Mishna, Tosefta, Talmud, External Tractates*, Leiden, Brill, 2014, 240; Ormos, *Kaufmann... i. m.*, 230, 232.

Misna, Codex Kaufmann (Sabbat I.1–6),
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
Kaufmann A 50, fol. 42v

század tájáin.[20] A szöveg különlegessége, hogy a vokalizációs ékezeteket és egyéb mellékjeleket nem az alapbetűkkel azonos időben írták, hanem néhány száz évvel később,[21] egy olyan szöveg alapján, amely eltért kéziratunk mássalhangzós szövegétől.[22] Kaufmann Dávid a kézirat megszerzésekor érzett örömét egy az annak előzéklapjára jellegzetes lila tintájával írt versben fejezte ki, melynek szójátékos címe, „Dávid zsoltára". Ebben az ünnepi versben saját magára utalva számol be örömérőll és a kézirat megszerzésének nehézségeiről.[23]

Amint azt már említettük Gomperz Róza huszonöt héber nyelvű, gazdagon illusztrált pergamen kéziratot adományozott az Akadémiának a könyvtárral egy időben, melyek az ő saját tulajdonát képezték.[24] Ezeket Kaufmann a padovai Trieste család gyűjteményéből szerezte meg, s első művészettörténeti leírásukat is ő maga adta. Kaufmann Dávid írta a Müller és von Schlosser által 1898-ban kiadott *Szarajevói haggáda*-facsimile kiadásának egyik kísérőtanulmányát,[25] amely — amint az azóta eltelt idő bizonyította — az illusztrált héber kéziratok és a zsidó művészettörténet

20 A kéziratban nincs kolofon, emiatt keletkezésének ideje és helye hosszú idő óta tudományos vita tárgyát képezi. Fabrizio Quaglia kutatásai és szíves közlése alapján tudjuk, hogy a kötetben több tulajdonosi és cenzori bejegyzés is olvasható, ezek alapján bizonyítható, hogy a 16. századtól olasz tulajdonosai voltak. Kaufmann a kéziratot a Trieste testvérektől vásárolhatta meg más művekkel együtt.

21 Az eredetileg elsősorban a sémi kultúrákra jellemző abdzsad írástípus — így a héber és arab írás — alapvető rendszere a mássalhangzókat és hosszú magánhangzókat jelöli önálló betűkkel, míg a rövid magánhangzókat jelölő „ékezet" megjelenítése ezek mellett csak opcionális.

22 Safrai, *i.m.*, 253.

23 Weisz, *Néhai..., i. m.*, 14.

24 *A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei,* 127.

25 David Kaufmann, *Zur Geschichte der jüdischen Handschriftenillustration = Die Haggadah von Sarajevo*, hrsg, David Heinrich Müller, Julius von Schlosser (nebst einem Anhange von David Kaufmann), Wien, Alfred Hölder, 1898, 254–311. E kéziratok részletes ikonográfiai leírását lásd Bezalel Narkiss, Gabrielle Sed-Rajna, *Index of Jewish Art: Iconographical Index of Hebrew Illuminated Manuscripts, vol. 4., Illuminated Manuscripts of the Kaufmann Collection at the Library of the Hungarian Academy of Sciences,* Bp., Jerusalem, Paris, 1988.

területének is átütő fontosságú alappublikációja lett. Úttörő szerepét mutatja az írás bevezető gondolatsora is, mely szerint „a zsidó kéziratok illusztrációinak története a mai tudományos ismeretek szerint sokak számára még mindig egy utazás a semmibe".[26] Ennek okát is részletesen vizsgálja, leginkább abban látja, hogy a zsidó vallási törvényeket sokáig félreértelmezték és az ábrázolások tévesen, de széles körben vélt teljes tilalma miatt a mégis létrejött illusztrációkat nem is próbálták vizsgálni. A második parancsolat azonban nem vonatkozik a kétdimenziós („*auf der Fläche*") ábrázolásokra,[27] főként, ha azok nem Istent ábrázolják. Már korai Biblia-kéziratokban is találunk olyan rajzokat, melyeket feltehetően a másolók helyeztek el a margókon, vagy éppen a szöveghez fűzött megjegyzéseket, magyarázatokat, a maszóra szövegét formálták képekké. Kaufmann szerint ezek a későbbi gazdag illusztrációk gyökerei.[28] Tanulmányában sorra veszi a leggyakrabban illusztrált szent könyveket, melynek sorában az Exodus és így a haggádák előkelő helyet foglalnak el.[29] Tanulmánya második felének nyitómondata[30] a későbbi kutatás egyik alapkérdését veti fel: vajon mennyiben befolyásolja az illusztrációk vizsgálatát az, ha azok keresztény kéz, vagy hatás nyomait viselik? Amint azt a következőkben látni fogjuk, e kérdés végigkíséri a gyűjteményében található illuminált kéziratok kutatását is.

Bár pontos listát nem ismerünk a Gomperz Róza gyűjteményébe tartozó kéziratokról, feltételezhető, hogy ezek egyik legértékesebb darabja a Kaufmann A 422-es jelzetű peszahi szertartáskönyv, a *Haggáda*,[31] melynek történetéről sajnos keveset tudunk. Bár Kaufmann Dávid az általa megszerzett kéziratokba és könyvekbe szívesen helyezett el különleges lila tintájával írt bejegyzéseket, melyekből megtudhatjuk, hogy azok mikor, milyen alkalomból és honnan kerültek hozzá, ebben a kéziratban nem találunk ilyet. A kutatók egyöntetű véleménye szerint az illuminált héber kéziratok 14. századi virágkorában (annak is második felében) írták, legtöbbjük szerint Katalóniában és egy halvány bejegyzés tanúsága szerint

26 „Eine Geschichte der jüdischen Handschriftenillustration dürfte nach dem heutigen Stande der Wissenschaft gar Vielen noch als eine Reise nach Nirgendheim erscheinen." Kaufmann, *i. m.*, 255.

27 Kaufmann, *i. m.*, 256.

28 Kaufmann, *i. m.*, 257.

29 Kaufmann, *i. m.*, 274–276. Megjegyzendő, hogy a tulajdonában lévő kéziratot egyáltalán nem említi (míg pl. az Eszter-tekercs, vagy a Misné Tóra esetében ezt megteszi).

30 Kaufmann, *i. m.*, 295, később maga Kaufmann elutasítja az illusztrációk keresztény voltának ötletét. A Kaufmann-gyűjteményben található kéziratok kereszténységként azonosított illusztrációihoz és a rájuk vonatkozó szakirodalomhoz lásd: Ormos, *Kaufmann... i. m.,* 233–242.

31 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Kaufmann A 422. Részletes ismertetését lásd Ormos, *Kaufmann... i. m.,* 252–262 és legutóbb: Sarit Shalev-Eyni, Nóra Dávid, *The Kaufmann Haggadah: Studies for the Facsimile Edition*. Bp., Szekszárd, LHAS, Schöck ArtPrint, 2025.

a 17. században Itáliába került. A katalán eredetet támasztja alá a szefárd írásmód, a díszítőelemek között is könnyen felismerhető Kasztília és Aragónia címere (39r és 42r), illetve a számos oldalon megjelenő korabeli viselet, fegyverek, a szöveg és az illusztrációk elrendezése és az ábrázolásmód. Mindemellett azonban a kéziraton — kevéssé meglepő módon — jelentős olasz és némi francia hatás is kimutatható. A kézirat 60 pergamenlapból (120 oldal) áll, jelen fizikai állapotában tizennégy füzet alkotja, melyek a kódex elején és végén is tartalmaznak bibliai képeket, azonban nem a történet sorrendjében. A kézirat kutatói[32] hamar felismerték, hogy eredeti állapotában feltehetően az összes bibliai történet a mű elején szerepelt, a történetek bibliai sorrendjének megfelelő rendben. E történeteket áttekintve, a kivonulás eseményeit felidézve készült a család a megfelelő rendben megterített asztal körül ülve a széder estén a peszah megünneplésére. A részletgazdag illusztrációk felkeltették kicsik és nagyok érdeklődését, ám a bibliai történet, az imák és a szertartásrend mellett számos olyan elemet is tartalmaznak, melyek ablakot nyitnak a korabeli zsidó társadalom mindennapjaira.[33] Kéziratunk családi használatban lehetett, sok helyen igencsak megviselt lapjait az évszázadok során többször újrakötték és számos alkalommal körbe is vágták, amely műveletek során a lapszéli illusztrációk sérültek, a lapok mérete csökkent, az aranyozás és a festék számos helyen leesett, lekopott. A kéziratot 1987-ben restaurálták, majd 2025-ben újra, minden eddiginél jobb minőségben digitalizálták az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai.

Kaufmann Haggáda
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Kaufmann MS A 422, 26r

32 A részletes kutatástörténetet lásd: *Uo.*, 15–27.

33 A szakállas Mózes kócsagtollas, csúcsos kalapban vezeti a népet, akik a kor divatjának megfelelően öltöznek, máshol mamlúk-kori lámpák világítanak.

Maimonidész, *Misné Tóra*, törvényadás a Szinájon, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kaufmann A 77, 4 fol. 32r*

A „középkori héber könyvművészet egyik legértékesebb darabja”[34] Maimonidész *Misné Tóra* című vallásjogi kódexének impozáns méretű, négykötetes kézirata[35] Északkelet-Franciaországban készült és 1296-ban fejezték be. Különlegessége szövegének jelentősége mellett gazdag illusztrációiban rejlik, melyekről számos értékes tanulmány született.[36] Ezek közül több is amellett érvel, hogy az illusztrációk elkészítésében keresztény kéz is közreműködhetett. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a IV. kötet 32r oldala. A ma itt látható kép alól, amely Mózest ábrázolja, amint törvényt ad népének,[37] a lapot átvilágítva egy glóriás alak tűnik elő, aki átnyújtja — a keresztény ikonográfiából jól ismert, de a kéziratban kikapart — szarvakkal ábrázolt Mózesnek a kőtáblákat.[38] A kézirat zsidó megrendelői átfestették az illusztrációt, abból csak az Úr kezét hagy-

34 Írja Sed-Rajna Gabriella művészettörténész a kézirat legszebb lapjainak Scheiber Sándor által szerkesztett 1980-ban megjelent facsimile-kiadásában: *A Májmúni Kódex [Móse Májmúni törvénykódexe]. A budapesti* »Misné Tóra« *legszebb lapjai*, szerk. Scheiber Sándor, Bp., Magyar Helikon, Corvina, 1981, 31.

35 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Kaufmann A 77. Lásd: Ormos, *Kaufmann... i. m.*, 232–242.

36 Gabrielle Sed-Rajna, *The Illustrations of the Kaufmann Mishneh Torah*, Journal of Jewish Art 6 (1979), 64–77; Sed-Rajna Gabriella, *A budapesti »Misné Tóra« festményei és díszítése* = Scheiber (szerk.), *Májmúni Kódex*, *passim*; Narkiss, Sed-Rajna, *Index... i. m.,* Card Nos. 1–45. Evelyn M. Cohen, *The Kaufmann Mishneh Torah Illuminations = David Kaufmann Memorial Volume*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 2002, 97–104.

37 Kaufmann értelmezése szerint Izráel gyermekeit látjuk egy nyíláson keresztül a sziklafalban, amint a távolból figyelik a jelenetet. Kaufmann, *i. m.,* 284. Gabriella Sed-Rajna így fogalmazott: „A kép forrása a bibliai szöveghez kapcsolódó legenda. E szerint Isten kitépte helyéből a Szináj-hegyet, felfordította, s kosárként Izrael gyermekei fölébe helyezte, így akarván őket arra kényszeríteni, hogy alávessék magukat a kinyilatkoztatott Törvénynek. A Misné Tóra festője a hegy alá szorult népet mutatja be, valamint Mózest, amint átadja a Tízparancsolat vésett kőtábláit.” Sed-Rajna 1980, 25.

38 A felfedezés Evelyn M. Cohen nevéhez fűződik. Evelyn M. Cohen, *The Artist of the Kaufmann Mishneh Torah = Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies. Jerusalem, August 4—12, 1985, Division D,* II, *Art, Folklore, Theatre, Music*. Jerusalem, World Union of Jewish Studies 1986. 25—30. Uő., *The Decoration of Medieval Hebrew Manuscripts = A Sign and a Witness: 2,000 Years of Hebrew Books and Illuminated Manuscripts*, ed. Leonard Singer Gold, New York, New York Public Library, Oxford University Press, 1988, 49—50. Részletesen e kézirat, valamint a Kaufmann- és más haggádákban található hasonló feltételezhetően keresztény ábrázolásokról lásd: Ormos, *Kaufmann... i. m.*, 233–238.

ták meg, ami a vallási törvények szerint is elfogadott ábrázolás volt a középkorban. A kézirat illusztrációinak különlegessége, hogy egyaránt találunk közöttük olyanokat, melyek hűen követik a szöveg tartalmát, vagy az ahhoz kacsolódó hagyományt (pl. Dávid és Góliát ábrázolása királyként és lovagként; Kaufmann A 77/II. f. 118r.), akadnak azonban szép számmal olyan (olykor teljesen profán, néhol obszcén) ábrázolások is, melyek teljesen függetlenek a szövegtől. Ez utóbbiak kapcsolódhatnak a kézirat keletkezési korából ismert állatmesékhez, vagy éppen az alkotói szabadság megnyilvánulásai (pl. Kaufmann A 77/I. f. 46 v. kapcsolódik „*A róka regényé*hez"). Bár budapesti bejegyzés nem került a kéziratba, annak korábbi sorsa jól rekonstruálható a benne található olasz tulajdonosi és cenzori bejegyzéseknek köszönhetően, másolója pedig (aki egyben az illusztrátora is lehetett) megnevezi magát és megbízóját is a kolofonban.[39] Nem ez az egyetlen *Misné Tóra* kézirat, amely a Kaufmann-gyűjteménybe került, az A 78-as jelzetű kétkötetes fóliókódexet Ábrahám b. Jichák másolta, 1310. decemberében fejezte be német földön. Bár ennek díszítettsége elmarad az előbb bemutatott munkától, ebben is szép számmal találunk illusztrációkat.[40]

A középkori illusztrált héber kéziratok közül gyűjteménytörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű az ún. „*Háromosztatú Mahzór*". Ez a legfontosabb ünnepeken és különleges szombatokon elmondandó imádságokat tartalmazó könyv, az 1320-as években Dél-Németországban, a Bodeni-tó környékén készült.[41] Bevett elnevezése abból fakad, hogy a három részre osztott kéziratot három különböző gyűjtemény őrzi. Első része Budapesten, a Kaufmann-gyűjteményben található, míg a másik kettőt az oxfordi Bodleiana, illetve a londoni British Library őrzi. Hasonlóan illusztrált askenázi mahzórokat a zsinagógai gyakorlatban is használtak: a *bimá*n (pulpituson) a *hazzan* (kántor) olvasott fel belőlük.[42] Kéziratunk mérete (300×200 mm) azonban azt sugallja, hogy azt inkább személyes használatra szánták.

---

39 Scheiber Sándor, *A Kaufmann-gyűjtemény A 77. számú kódexe* = Scheiber (szerk.), *Májmúni Kódex*, 15–18.

40 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Kaufmann A 78 (1310). *Uo*., 15.

41 A kéziratot Kaufmann Rabbinowitz antikváriustól vásárolta 1883-ban. Narkiss, 1965, 129–133; A kéziratról ld. Narkiss, Sed-Rajna, *Index... i. m.,* Tripartite Mahzor, vol. I. Card Nos. 41. Bezalel Narkiss, *A Tripartite Illuminated Mahzor from a South German School of Hebrew Illuminated Manuscripts around 1300 = Fourth World Congress of Jewish Studies [Jerusalem 1965], Papers*, Jerusalem, 1967–1968, II, 129–133; Sarit Shalev-Eyni, *The Tripartite Mahzor* [Ph.D. dissertation], The Hebrew University of Jerusalem (Hebrew), 2001; Uő., *Jews among Christians. Hebrew Book Illumination from Lake Constance,* Turnhout, Brepols, 2010.

42 Shalev-Eyni, *Jews among... i. m.,* 10–11; Uő., *The Aural-Visual Experience in the Ashkenazi Ritual Domain of the Middle Ages = Resounding Images: Medieval Intersections of Art, Music, and Sound*, eds. Diane Reilly, Susan Boynton, Turnhout, Brepols, 2015, 189–204; Uő., *Between Interpretation and Distraction: Image, Text and context in the illuminated Ashkenazi Mahzor = Jewish Prayer. New Perspectives*, ed. Uri Ehrlich, Beer Sheva, Ben Gurion University, 2016, 355–357; Uő., *Aural-visual and Performing Aspects of Illuminated Manuscripts for Liturgical and Ritual Use = Clothing Sacred Scripture*, eds. David Ganz, Barbara Schellewald, Berlin, De Gruyter, 283–296, 291–294.

A kézirat érdekessége, hogy a nőket állatfejjel ábrázolja. Az állatfejek alkalmazása nem ritka, a 13–14. században francia és német területeken is ismert illuminált héber kéziratokból, azonban többnyire minden alakon megjelent, nem kizárólag a nőkön.[43] A jelenség oka nem tárható fel egyértelműen — az emberábrázolástól való idegenkedéstől kezdve az esetlegesen keresztény illuminátorok által kifejezésre juttatott zsidóellenességen át, a misztikus irodalomban is megjelenő hasonló illusztrációkkal való összehasonlításig több iránya is van a kutatásnak. Ikonográfiáját tekintve ez a kézirat is nagyon változatos, a margókon előforduló groteszk jelenetek mellett megjelennek benne a csillagos eget reprezentáló állatöv (zodiákus) különlegesen ábrázolt elemei, vagy éppen (a kézirat datálása szempontjából is kiemelkedő jelentőséggel bíró, Szép Frigyest és Bajor Lajost ábrázoló) csatajelenetek is. A kézirat legkülönlegesebb ábrázolása az Éne-

Zodiákus jelek az ú.n. Háromosztatú Mahzórban
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
Kaufmann A 384, 144r

Salamon király és Sába királynője
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
Kaufmann A 384, 183v

43 Lásd pl. az ún. *Madárfej-haggádát* (*Bird's head Haggadah*; Israel Museum, Jerusalem, Ms. 180/57), amit azért neveznek így, mert mind a férfiakat, mind a nőket madárfejjel ábrázolták. A kézirat Dél-Németországban készült 1300 körül. Ormos, *Kaufmann... i. m.*, 75. jegyzet.

kek éneke elején látható, a felső kép Salamon királyt ábrázolja, trónján állatok társságában, amint fogadja (az állatfejjel lefestett) Sába királynőjét, az alsón pedig a király bölcs ítéletének ábrázolása szerepel.

Az illusztrált különlegességek közül nem hagyhatjuk ki azt az Eszter-tekercset (Kaufmann A 14), melyet Kaufmann a padovai David Gabriele Trieste-től vásárolt. A 17. századi itáliai pergamentekercs 16 columnában, gazdagon díszített architektúrájú keretbe foglalva tartalmazza Eszter könyvének szövegét. A felolvasásához kapcsolódó imák szövegét egy külön lap hordozza. Az élénk színekkel festett és aranyporozott építészeti elemek és a történet egyes jelenetei gazdag formakinccsel rendelkeznek, motívumaik eredetét az 1500-as évektől kereshetjük az itáliai *cinquecento* neves mestereinél, de egyes ábrázolások a barokk és a manierizmus stílusjegyeit is hordozzák. A puttók, nőalakok levélfonatokkal ékesített csavart oszlopok és stilizált oszlopfők széles körben elterjedtek a 16. század könyvművészetében,[44] azonban előfordulásuk zsidó liturgikus kontextusban mindenképp figyelmet érdemel.

Amint azt említettük, az illusztrált kincsek mellett a kéziratok fontos csoportját alkotják az itáliai rabbik jogi döntéseit tartalmazó források (*responsum*), amelyeket egy-egy hétköznapi problémával hozzájuk fordult személynek adtak válaszként. Weisz Miksa katalógusában különösen nagy figyelmet szentelt ezeknek az iratoknak, többnek közülük részletesen közli tartalmát is. Megismerhetjük általuk a legfontosabb korabeli itáliai zsidó hitközségeket, azok számos tagját név szerint is, a zsidó vallásjogi kérdések mellett a mindennapi élet gyakorlatát, a helyi kereszténnyekkel való kapcsolat egyes epizódjait, de bepillantást nyerhetünk a gazdasági ügyekbe is. [45]

Magyar vonatkozású kéziratokat is találunk Kaufmann gyűjteményében, a legfontosabb ezek közül a tudós rabbi, Schulhof Izsák leírása, aki átélte Buda 1686-os ostromát, s *Megillat Ofen* című művében átfogó képet festett a budai zsidók helyzetéről a török uralom utolsó két évtizedében, illetve az ostrom után.[46] A kéziratot 1800-ban másolták Prágában. A héber szöveget a margón jiddis fordítás kíséri, a szöveg már 1895-ben megjelent Kaufmann Dávid kiadásában (amely szintén megtalálható a gyűjteményben).[47]

További irodalmi érdekesség, hogy az első héber nyelvű színmű, amelyet a 16. században élt mantovai Leone de' Sommi írt, két kéziratban is megtalálható

44 Harasztiné Takács Marianna, *Kaufmann Dávid Eszter-tekercsének helye az európai könyvművészetben = Eszter könyve*. Bp., Helikon, 1989, 39–65, 47.

45 Weisz, *Néhai..., i. m.*, 31–79.

46 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Kaufmann A 349.

47 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Kaufmann B 418. A mű magyarul is megjelent: Schulhof Izsák, *Budai Krónika*, Bp., Helikon, 1979.

itt.[48] A Kaufmann A 257 jelzetű *Nova chirofisionomia* című olasz nyelvű kézirat szerzője, Abramo Colorni (1544 k.–1599) mantovai mérnök, matematikus, feltaláló és polihisztor volt. A kézről szóló tanulmányát I. Vincenzo Gonzaga mantovai hercegnek (1562–1612) ajánlotta. Később a kézirat egy bizonyos Tomaso Brigniano tulajdonába került.[49] Kaufmann 1894. december 26-án Lugóban (Ravenna) vásárolta meg a kiemelkedő könyvgyűjtő, Giuseppe Cavalieri (1834–1918) könyvtárából mantovai barátja, az akkori ferrarai rabbi, Giuseppe Jarè (1840–1915) közvetítésével, 250 líráért. Jarè egy 1905-ös tanulmányában közölte ezt a kéziratot, és megemlítette, hogy 1894-ben Kaufmann megbízásából vizsgálta és vásárolta meg azt, akit „*illustre e rimpianto amico*" („jeles és hiányolt barát") és „*dottissimo indimenticabile amico*" („rendkívül művelt, felejthetetlen barát") néven nevezett.[50]

Ez utóbbi kéziratok olasz tulajdonosoktól, illetve cenzoroktól származó bejegyzései átvezetnek bennünket a könyvek világába.

Muzeális értékű nyomtatott könyvek

A könyvek túlnyomó többsége muzeális értékű, mintegy ötszáz származik a 15–18. századból, amelyek között tizennégy ősnyomtatvány tizenhat címet tartalmaz.[51] E kötetek azonban nem csupán könyvészeti értékkel, hanem felbecsülhetetlen kultúrtörténeti jelentőséggel is bírnak. A bennük lévő tulajdonosi és cenzori bejegyzések révén lehetőség nyílik arra, hogy nyomon kövessük az általuk bejárt utat, s ezáltal bepillantsunk az európai zsidóság történetébe, olvasási szokásaiba, sőt némely esetben hagyományaiba is.[52]

48 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Kaufmann A 550 és A 551.

49 Részletesen lásd Fabrizio Quaglia leírását a MTAK katalógusában: https://mta-konyvtar.primo.exlibrisgroup.com/discovery/delivery/36MTA_INST:KIK/12111323440009321

50 Giuseppe Jarè, *La Chiriofisionomia [!] di Abramo Colorni*, Rivista israelitica, 2 (1905/1), 25–28.

51 A gyűjtemény 15–18. századi nyomtatott könyveinek részletes, a könyvek bibliográfiai adatain kívül azok történetére is kiterjedő, illetve a korábbi tulajdonosok és cenzorok életét is tartalmazó katalógus 2026-ban jelent meg: Quaglia, *i. m.* Az ősnyomtatványok, egy kivétellel, szerepelnek a könyvtár ősnyomtatvány katalógusában is: Marianne Rozsondai, Béla Rozsondai, *Catalogue of the Incunables in the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences,* Bp., Argumenum, MTAK, 2013.

52 A muzeális könyvek tulajdonosaira és cenzoraira vonatkozóan lásd Fabrizio Quaglia részletes bejegyzéseit: https://edblogs.columbia.edu/footprints/ (utolsó hozzáférés: 2026. 01. 30.) és Quaglia, *i. m.*

Korábbi tulajdonosok és cenzorok

Amint arról fentebb már esett szó, a Kaufmann-gyűjtemény jelentős része Marco Mortara mantovai rabbi hagyatékából származott, amely azonban szintén számos jeles korábbi könyvtárat olvasztott magába. E tulajdonosok közül kiemelkedik Mortara atyai jóbarátja, a mantovai orvos, Samuel Vita Dalla Volta, aki szigorú rendben tartotta könyveit, amelyeket az azokba tett jelzések alapján vélhetően hat polcon rendezett el. S. V. Dalla Volta könyvei jelentős részét édesapjától, a gyógyszerész Leon Samuel Dalla Voltától örökölte, akihez pedig ezek Sanson Sacerdote Modon, mantovai orvos és költő könyvtárából kerültek. Négyük és egy eleddig azonosítatlan mantovai hölgy, Rachele Norci tulajdonában volt például a neves talmudista és mantovai főrabbi Mose Provençal *Be-sem kadmon* („Az örökkévaló nevében") című verses héber nyelvtana (Velence 1596, B 213).

A több értékes gyűjteményt is magába foglaló Mortara hagyatékon kívül sok más ismert tulajdonos könyve is Kaufmann Dávid gyűjteményébe került. A Mantovából származó egyik legfigyelemreméltóbb kiadvány kétségkívül Selomo b. Avraham b. Semuél urbinói rabbi *Óhel moéd* („A találkozás sátra") című bibliai szótára (Velence, 1548, egyetlen kiadás, B 33), amely egykor a fejedelmi és császári udvarokban élt polihisztor, Abramo Colorni tulajdonát képezte. A kötet korabeli kötése ókori latin szerzők profiljával, valamint erényeket megnevező feliratokkal van díszítve, így valószínű, hogy Colorni megrendelésére készült.

Rafael Natan Rabinowitz, antikvárius és talmudista adta el Kaufmannak 1882-ben a 14. században élt Jichák Aboab *Menórat ha-máór* („A világosság menórája") című művének több szempontból is különleges példányát. A címlap szerint a kiadványt Mantovában nyomtatták 1563-ban, de a kutatás bebizonyította,[53] hogy ez csak annak a kiadásnak egy 1587 után, nagy műgonddal készített hasonmása (B 498). További érdekesség, hogy a kötet korábban S. V. Dalla Volta könyvtárának részét képezte, de onnan nem került M. Mortarához. Végül megemlítendő, hogy margóján a mantovai Malkiél b. Avraham Askenazi kiadatlan *Semen lamáór* („Világításra való olaj") című kommentárjának egyetlen ismert példányát tartalmazza a szerző kézírásával.

Más itáliai városokból származó művek közül kiemelkednek a 17. században élt Avraham Joszef Selomo Graziano modenai rabbi és neves gyűjtő könyvtárából származó kötetek. Az egykor mintegy négyezer tételt számláló kiemelkedő bibliotékából jelenleg nyilvántartott mintegy száz nyomtatott könyv közel fele a Kaufmann gyűjteményben található. Graziano rendszerint nemcsak a nevét írta be a kötetekbe, s írt rövidebb-hosszabb tulajdonosi bejegyzéseket, hanem magukat a műveket is többnyire sűrűn látta el lapszéli jegyzetekkel, kisebb rajzokkal.

53 Jichák Judlov, *Le-Toledot ha-defusz ha-'ivrit be-Manṭova be-me'ah ha-ses 'aszara* [A héber könyvnyomtatás története Mantovában a 16. században], Qiryat Sefer, 49 (1973–1974), 236–241.

Bár a Graziano könyvek néhány korábbi tulajdonosa mára már ismert, további útjuk többnyire még felderítetlen, így a mai napig nem derült fény arra sem, hogy Kaufmann e köteteket kitől szerezte be.

Azonban nem kizárólag itáliai tulajdonosok könyvei alkotják a Kaufmann-gyűjteményt. A számos különböző forrásból származó és sok egyedi utat bejárt könyv között külön csoportot alkotnak még azok a kevés kivétellel Amsterdamban nyomtatott héber, spanyol, illetve portugál művek, amelyek egykor az odamenekült és hitét újra gyakorló szefárdi közösség számára készültek a 17–18. században. E többnyire pergamen kötéses köteteknek a Kaufmann gyűjteménybe kerülése, bejegyzések híján nem tisztázott. A művek korábbi tulajdonosaira is csak ritkán derül fény. Érdekes kivétel Isaac Acosta *Conjeturas sagradas sobre los Prophetas primeros* („Szent sejtések a korai prófétákról") című művének példánya (Leiden [tkp. Bayonne?] 1722, C 1086), a mű egyetlen kiadása, amelynek első tulajdonosa feltételezhetőleg a suriname-i Jodensavanne szefárdi Beraha ve-salom gyülekezetébe kinevezett kántor és tanító, Mordechai Mendes Quiros volt.

A tulajdonosok mellett érdemes rövid kitérőt tenni a könyveket kézjegyükkel ellátó, közel harminc, elsősorban 16–17. századi itáliai cenzorra, akik közül Giovanni Dominico Carretto, Domenico Gerosolimitano, Girolamo de Durazzano és Camillo Jaghel volt a legtevékenyebb. Gyakran tapasztalható, hogy egy-egy művet több cenzor is ellenjegyzett. 1640–41-ben például Girolamo de Durazzano számos olyan nyomtatott könyvet és kéziratot ellenőrzött újra Modenában és Reggio Emiliában, amelyeket korábban Camillo Jaghel, Renato da Modena és Luigi da Bologna is ellátott kézjegyével (pl. B 394, B 525, B 777).

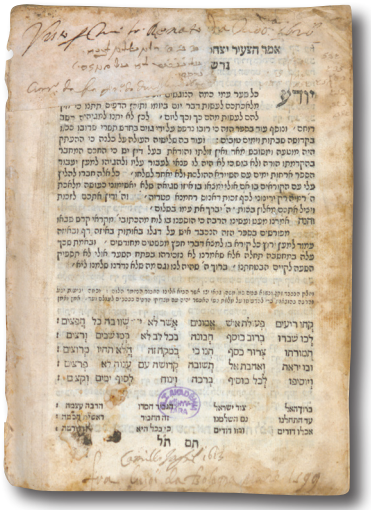

Olasz és héber nyelvű cenzori és tulajdonosi bejegyzések, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kaufmann B 777 (számozatlan utolsó nyomtatott oldal)*

Tematikai változatosság

Az élet és tudomány majd minden területe megtalálható e gazdag könyvgyűjtemény műfajai között. Az egyetemes jelentőségű szövegek — mint a héber Biblia, Rási kommentárjai és a zsidó vallás törvénykönyvei (*Sulhán árukh*, „Terített asztal") — mellett a gyűjtemény jelentős mennyiségben tartalmaz máshol nehezen fellelhető efemer kiadványokat is, melyeket jórészt Mantovában nyomtattak, köztük egyetlen lapból álló röplapokat, alkalmi költeményeket és a kö-

zösségek belső szabályzatait. Ezek önmagukban is számottevő kulturális értéket képviselnek.

Fentiek mellett a nyomtatott művek egyik legfőbb témája a zsidó misztika. Az idetartozó művek közül kiemelkedik a Kabbala meghatározó műve, a *Zóhár* („Ragyogás") könyve első két kiadása (mindkettő három kötetben), az 1558–60-ban készített mantovai (B 226) és a rendkívül ritka, gyors kinyomtatása után kétezer példány kivételével bezúzott cremonai (1559–60, B 227). Az előbbi A. J. S. Graziano könyvtárából származik, amelynek feltételezhetően mindhárom kötetét 1894-ben, a modenai rabbi, Salomone Jona könyvtárából vette meg jelentős summáért Kaufmann Dávid, barátja, Giuseppe Jarè, ferrarai rabbi közvetítésével.[54] A cremonai kiadás pedig Marco Mortara gyűjteményéből került hozzá. E témakör jeles darabja a korai kozmológiai-misztikus értekezés, a *Széfer Jecíra* („A teremtés könyve") első kiadása (Mantova 1562, B 866), amely egykor szintén Graziano tulajdonában volt. Itt említhetjük meg a zsidó misztika 17. századi nagy alakja, a messiásként fellépő Sabbataj Cvi és a hozzá kötődő mozgalom elleni kiadványokat is, köztük Jaakov Emden egyetlen, fametszetekkel illusztrált kiadást megért, s megjelenése után azonnal betiltott, három rövid értekezését (*Szefer Simmus*, „A gyakorlati használat könyve", Amsterdam [tkp. Altona], 1758–1762k, B 854).

Megtalálhatók itt a halákhát, a közösségi életet és a rituálékat dokumentáló források, amelyeket elsősorban itáliai, szefárd és askenázi imakönyvek (*szidduro*k és *mahzór*ok) őriznek a hétköznapi és ünnepi imák révén, továbbá a helyi közösségek (különösen Mantova) rendeletei, a zsidóságot érintő történelmi események, mint például a térség zsidó lakosságát 1648-ban megtizedelő zaporozsjei nagy kozák felkeléssel kapcsolatos művek (B 247, B 250, B 321, B 311 és B 415), illetve a 16. században Itáliában élt szefárdi származású Joszef ben Jehosua ha-Kohen korabeli történelemmel foglalkozó igen ritka művének első kiadása (Sabbioneta, 1553, B 150). Szinte mindegyik alkotás bővelkedik a tulajdonosaikhoz köthető kuriózumokban. Az utolsóként említett mű jeles korábbi tulajdonosa, Graziano nemcsak azt örökítette meg a végére írt bejegyzésében, hogy ezt az értékes könyvet egy meg nem nevezett, tanult rokonától kapta, hanem azt is részletesen leírta, hogy az erősen elhasználódott kötetet 1680 márciusában egy modenai könyvkötővel új, mára megbarnult piros bőrbe köttette.

A kéziratokhoz hasonlóan a nyomtatott művek között is találunk rabbinikus válaszokat (*responsum*) tekintélyes szerzőktől, mint például a mainzi származású, de Itáliában élt 15. századi Jehuda Minz (Velence 1553, B 190) vagy a 17. századi itáliai rabbi, kabbalista és költő Mose Zakhut (Velence 1760, B 798) és mások, valamint filozófiai szövegeket, mint a toledói Jichák Arámá polemikus munká-

54 Mivel a vételre vonatkozó bejegyzés és ár (70 líra) a 3. kötetben szerepel, az sem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy az csak arra az egy kötetre vonatkozik. Ennek azonban csekély a valószínűsége, mivel mindhárom kötet korábban Graziano tulajdonát képezte, aki a cenzori bejegyzések alapján a köteteket Modenában vásárolhatta.

ja (*Hazút kasah*, vagyis „Súlyos látomás”, Sabbioneta, 1551, B 272) és a 14–15. században élt francia Menahem Bonafoux filozófiai, etikai és orvostudományi kifejezésekkel foglalkozó enciklopédiája (*Széfer ha-gedárím*, vagyis „A meghatározások könyve”, Salonika, 1567, B 134), amelynek érdekessége, hogy feltételezett tulajdonosa egy kényszerrel keresztény hitre térített, de eredeti vallását titokban őrző, majd az ibériai félszigetről Itáliába költözött család tagja, Semuel Hamisz volt.

Az ősnyomtatványokon kívül számos ritka első kiadás tekinthető a nyomtatott könyvek legértékesebb darabjainak, nemcsak a korai, hanem akár a későbbi kötetek között is. Az elsőre jó példa a 12. században élt neves toszafista, Jaakov Tam jogi értekezésének konstantinápolyi kiadása (*Széfer ha-jásár*, „Az igaz ember könyve”, 1515–20k., B 339). A másodikra pedig a 16. századi hispániai zsidó tudós Joszéf Káró, *Sulhán árukh* című, nagy hatású törvény- és szertartásgyűjteményének első német kiadása (Hanau 1627–28, B 812), amely megszerzése feletti örömének Kaufmann ezúttal is a könyvbe írt bejegyzésével adott hangot 1896. április 14-én. E műhöz kapcsolódó különlegesség annak mnemotechnikai rímekbe szedett, ábécébe rendezett összefoglalása egy 16–17. századi szerző tollából, egy 1640 körüli prágai kiadásban (Jichak Sapira, *Széfer zikkárón*, „Emlékezés könyve”, B 237). A *Sulhán árukh* 1565-os első velencei kiadása is része a gyűjteménynek (B 811). E kötet ma már külön őrzött korabeli pergamen kötéstáblája — a gyűjteményben található több más kötéshez hasonlóan — egy középkori latin kódex újrafelhasználásával készült, ami az európai könyvkötéstörténet egyik különleges aspektusába enged betekintést.

Több egyedi kiadás is figyelmet érdemel, mint például a Sebastian Münster által 1527-ben Bázelben megjelentetett *Hokhmat ha-mazalot* („A csillagképek bölcsessége”), amelynek héber és latin párhuzamos szövege a zsidó naptárt és történelmet taglalja (B 286), valamint a krétai születésű, de Padovában többek között Galileinél tanult 17. századi polihisztor, Joszef Selomo Delmedigo *Maaján ganím* („Kertek forrása”) című műve, amely a szerző által művelt tudományokról szóló értekezéseket tartalmazza (Amsterdam 1628–29, B 516). E kiadványok között említésre méltó még Menasseh ben Jiszrael *Conciliator* („Békéltető”) című, spanyol nyelven írt műve (Frankfurt am Main [tkp. Amsterdam] 1632–51, C 1069), amely a zsidó Biblia látszólag egymásnak ellentmondó szakaszainak összeegyeztetésére törekszik.

A kisszámú jiddis nyelvű kiadvány közül kiemelendő Jozef Maarssen egyetlen kiadásban megjelent *Tikkún szóherím ve-tikkun hillúfím* („A kereskedők kiigazítása és váltók kiigazítása”) című összeállítása, amely kereskedelmi levelek és váltók mintaszövegeit tartalmazza. A kurzív askenázi betűtípus nyomtatásban történő alkalmazása e kiadás egyedülálló sajátossága, amelynek célja az volt, hogy a kereskedők és írnokok közvetlenül a könyvből könnyen másolhassák a szöveget (Amsterdam, 1714, B 1017). Megemlítendő még a 12. századi regensbur-

gi Petahja világjáró rabbi útleírásának (*Szivuv* „Körutazás") egyébként ismeretlen jiddis kiadása (*Umringelung*; Frankfurt am Main 1724, B 1045) és ugyanebben a kötetben a Weisz által nem említett, héberből fordított rövid történet egy raguzai (ma Dubrovnik, Horvátország) zsidó kereskedőt illető vérvádról (*Maaszé Jesurun*, vagyis „Jesurun története", Wilhermsdorf 1720k.).

Vérbeli könyvgyűjtőhöz méltóan sok mű több kiadásban is megtalálható a gyűjteményben. Ennek jó példájaként tekintsük át a 11. századi andalúziai zsidó tudós, Bahja ibn Pakuda alapvető etikai és filozófiai műve a *Ḥóvót ha-levávót* („A szívek kötelességei") és a belőle készült rövidebb változatok és fordítások itt megtalálható példányait: az 1489-ben készült nápolyi ősnyomtatvány (B 262); az 1559-es mantovai negyedik kiadás, amely prominens tulajdonosaitól és ismert cenzoroktól származó bejegyzései miatt különösen figyelemre méltó (B 263); egy érdekes töredékes, nem lezárt kiadás, amelyet 1774-ben nyomtattak (Frankfurt an der Oder, B 264); a mű kivonatának 1664-es prágai második kiadása (B 552); és az 1670-ben Amsterdamban megjelent portugál fordítás (egyetlen kiadás, C 1077). A gyűjteményt az 1980-as években sújtó lopások sajnos ezt a művet sem kímélték: az elsőként említett két kiadás a mai napig nem került vissza.

A geniza-töredékek

A Kaufmann-gyűjtemény harmadik pillérét a geniza-töredékek alkotják. Ez a ma mintegy ötszáz tétel alá besorolt több ezer fragmentum a 9. században alapított ó-kairói Ben Ezra zsinagóga tárházából származik, ahova az évszázadok során elhelyezték a már nem használt iratokat. A több százezer héber, arámi, judeo-arab és arab, s kisebb részben egyéb nyelvű töredék a 19. század végén a világ nagy gyűjteményeibe került.[55] A változatos tartalmú szövegek nemcsak vallási, nyelvi, jogi, történeti forrásként elsőrangúak, hanem többek között híven tükrözik az Egyiptomban élt zsidó közösség életét is,[56] emiatt felfedezésük jelentőségét a kumráni tekercseknél is nagyobbnak tartják. Nem tudjuk, hogyan jutott Kaufmann a töredékekhez; a történetről csupán néhány utalás ismeretes leveleiből, néhány tanítványától (pl. Goldberger Izidor és Weisz Miksa), valamint Scheiber Sándor és legutóbb Rebecca J. W. Jefferson kutatásaiból.[57] Ezek szerint Kauf-

55 Többségük, mintegy százötvenezer töredék, Solomon Schechter erőfeszítéseinek köszönhetően a Cambridge-i Egyetem könyvtárába került. Lásd Stefan C. Reif, *A Jewish Archive from Cairo*, London, Psychology Press, 2000. Schechter szoros kapcsolatban állt Kaufmannal, kettejük levelezéséről lásd Mirjam Thulin, *Wissenschaft and Correspondence: Solomon Schechter between Europe and America,* Jewish Historical Studies, 48 (2017), 109–137.

56 Ennek első, nagyszabású feldolgozását lásd Shelomo Dov Goitein, *A Mediterranean Society, The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza,* Berkeley, University of California Press, 1967–1985, I–V.

57 Rebecca J. W. Jefferson, *The Cairo Genizah and the Age of Discovery in Egypt*, London, Bloomsbury, 2022.

Ámosz próféta könyvének judeo-arab kommentárja, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kaufmann GEN 330, frg. 1r*

mann az elsők között értesült az „egyiptomi zsinagógából" származó kéziratokról egy „keleti barátja"[58] révén. Scheiber egyik tanulmányában így emlékszik vissza: „Saját szemével látott egy nagy kartondobozt, amelyre Kaufmann kézírásával fel volt írva az 1894. december 11-i dátum és a következő szavak: »*Aus der Genisa einer egyptischen Synagoge*«".[59] A Kaufmann-genizák közül számos kiadása köthető Scheiber Sándor nevéhez, aki nemcsak ennek a gyűjteménynek az anyagát ismerte jól, de a többi európai könyvtár geniza-töredékeit is. Ennek köszönhetően több kézirat hiányzó töredékeit vagy éppen különböző dokumentumok közös íróit is azonosította. Kiemelkedőek a genizában talált liturgikus költemények (*pijjut*ok) területén végzett kutatásai is.[60] Scheiber mellett számos geniza-töredéket publikált Goldziher Ignác, Löwinger Sámuel, Hahn István, Widder Salamon, Róth Ernő, Komlós Ottó, valamint más kollégáik, tanítványaik, de számos közülük bekerült S. D. Goitein *A Mediterranean Society* című alapművébe is.[61] Az arab nyelvű töredé-

58 Kaufmann írja, hogy az oxfordi genizah-gyűjteményt Jeruzsálemben vásárolták. Legfontosabb kapcsolata ott Mordekhai (Moritz) Adelmann volt, aki több bejegyzés tanúsága szerint 1881-től kezdve — nem sokkal azután, hogy Jeruzsálembe költözött — látta el Kaufmannt keleti kéziratokkal. David Kaufmann, *Or ha-ganuz: ginzei ha-genizah aser haytah be-Miszrajim ha-atiqah,* Hashiloah 2 (1897), 488.

59 Alexander Scheiber, *Ketaim hadasim mi-Széfer Talmuda rabba sel Joszéf ben Jákov ha-bavli = Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*, ed. Uő., Bp., Alexander Kohut Memorial Foundation, 1947, [héber rész], 164.

60 Scheiber Sándor geniza-kutatásairól lásd: Dávid Nóra, *„Az élők megvénülnek, az álmok soha": Scheiber Sándor és a genizakutatás*. Megjelenés alatt.

61 Goitein, *i. m.*

keket Anne Regourd közölte,[62] a költeményeket pedig Widder Salamon gyűjtötte egybe.[63] A töredékek online katalogizálása és digitalizálása a 2000-es években történt meg nemzetközi együttműködésben.[64] A már többször említett Weisz-féle katalógusba a gyűjteményben található töredékek csupán három jelzetnyi helyet kaptak (A 592, A 593 és A 594)[65], így már korán egyértelművé vált, hogy azok szakszerű feldolgozása és részletes leírása elengedhetetlen. A munka elvégzését, a genizák katalógusának elkészítését az Izraeli Nemzeti Könyvtár szakembere, Ezra Chwat vállalta. A teljes geniza-gyűjtemény anyaga felkerült a Friedberg Jewish Manuscript Society adatbázisába, amely a National Library of Israel KTIV[66] oldalán érhető el.

Színes *ketuba* (házasságlevél) töredéke a kairói genizából, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kaufmann GEN 294a*

62 Anne Regourd, *Arabic documents from the Cairo Geniza in the David Kaufmann Collection in the Library of the Hungarian Academy of Sciences—Budapest*, Journal of Islamic Manuscripts, 3/1(2012), 1–19.

63 Selomo Widder, *Resimat ha-pijutim ve-ha-sirim ben kitbe ha-genizah be-szifrijat David Kojfman se-ba-Aqademijah ha-Madait ha-Hungarit be-Budapest = Semitic Studies... i. m.*, [héber rész]: 15–113.

64 A Friedberg Genizah Project keretében digitalizált töredékek és azoknak az Izraeli Nemzeti Könyvtár bibliográfusa, Ezra Chwat által készített leírásai az alábbi linken érhetők el: https://fjms.genizah.org, (utolsó hozzáférés: 2025. 12. 10.). Lásd még Scheiber Sándor, *A Kaufmann-geniza kutatása és jelentősége = MIOK Évkönyv 1977–78*. Bp., 310–328 (ugyanez angol nyelven: *The Kaufmann Ganizah: Its Importance for the World of Scholarship = Geniza Studies*, Uő., Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag, 1981, 176–188, és = *Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951–1976: Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 1978 (Oriental Studies, 2), 175–188.

65 Weisz, *Kaufmann... i. m.*, 183–184.

66 https://www.nli.org.il/en/discover/manuscripts/hebrew-manuscripts (utolsó hozzáférés: 2025. 11. 22.).

A gyűjtemény jelene

Gomperz Róza adománytétele óta a Kaufmann-gyűjteményt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzik. Fontos fordulópont volt az intézményen belül a Keleti Gyűjtemény létrejötte 1951-ben, hiszen az anyag ekkor ennek állományába került.[67] Az évtizedek során azonban számos próbálkozás történt arra, hogy a Kaufmann-gyűjtemény az alapítók intencióinak figyelmen kívül hagyásával más intézményben vagy magángyűjteményben kerüljön elhelyezésre. A vételi ajánlatokat ugyan a könyvtár mindig elutasította, azonban az 1980-as években sajnálatos módon nem tudta megvédeni a gyűjteményt attól, hogy számos értékes darabját ismeretlen tettesek eltulajdonítsák és a nemzetközi műkincspiacon értékesítsék. Az ellopott kéziratokat, nyomtatott köteteteket és geniza-töredékeket csak az 1960-as, illetve 1970-es években készített mikrofilmek őrizték meg. A könyvtár azonban nem mondott le jogos tulajdonának visszaszerzéséről, az elmúlt évek során több dokumentum hollétére fény derült, sőt volt, amelyik már újra gyűjteményünk polcára került. Fontos feladatunk, hogy a restitúció ügyét a jövőben is kiemelt prioritással kezeljük.

A Kaufmann-gyűjtemény anyagának kutatása az elmúlt években több nemzetközi és hazai projektnek köszönhetően nagy lendületet vett. Ezekben fontos szerepet játszanak külső munkatársunk, Fabrizio Quaglia kutatásai. 2022 és 2024 között *"Questa terra è di Dio. questo libro è il mio". Cenzorok, tulajdonosok és régi gyűjtők a Kaufmann-gyűjtemény 15–18. századi héber könyveiben* című program eredményeként a digitalizálás mellett elkészült a kötetek részletes katalógusa a cenzori és tulajdonosi bejegyzésekkel, illetve az ezeket jegyző személyek részletes bemutatásával. Ezek nemcsak azt segítenek feltérképezni, hogy egy könyv mikor és hol volt, hanem olyan, a helyi közösségek története szempontjából is fontos adatokat is megtudhatunk, mint például, hogy egy-egy közösségnek ki volt a rabbija, milyen fontos események történtek életükben, milyen műveket olvastak, stb. A bejegyzésekből fény derül számos könyv esetében arra is, hogy Kaufmann Dávid honnan, milyen áron szerezte be azokat. A katalógus elérhető online, illetve nyomtatott változatban is.[68] A kutatás eredményeit egy, a mádi zsinagógában megrendezett kiállítás is bemutatta.[69]

67 A Keleti-gyűjtemény történetéhez lásd jelen kötet vonatkozó fejezetét.

68 Quaglia, *i. m.* A Keleti Gyűjtemény *Oriental Studies* sorozatának 21. köteteként elérhető open access formátumban a MTAK REAL repozitóriumába, https://real-eod.mtak.hu/20364/ (utolsó hozzáférés: 2026. 06. 12.).

69 *Egy különös utazás: Kaufmann Dávid (1852–1899) és gyűjteménye*. Mád, 2024. június 6. – augusztus 30. A kiállításhoz vezető is készült: Kelecsényi Ágnes, Fabrizio Quaglia, *Egy különös utazás: Kaufmann Dávid (1852–1899) és gyűjteménye*, Bp., MTAK, 2024.

A Kaufmann-gyűjtemény mágikus kéziratait kutatta Zsom Dóra, eredményeiről az elmúlt években több tanulmányban számolt be.[70] Emellett kiadta a *Toledot Jesu* című művet is magyar fordításban, kommentárral.[71]

A Keleti Gyűjtemény 2025 januárjában hároméves projektre nyert nemzetközi támogatást, ennek tárgyát a Kaufmann-gyűjtemény kéziratai képezik, címe: *„E csodás tárgyak kincstára megérkezett hozzám" — A Kaufmann-gyűjtemény kéziratainak változatos történelmi és földrajzi eredete*. A munka három fő pillére 1) a katalogizálás; 2) egy új, nemcsak a kiemelt kincseket, hanem a repozitóriumban elérhető összes művet integráló Kaufmann-honlap létrehozása; 3) a dokumentumok vízjeleinek feltérképezése és digitalizálása. Mindemellett fontos feladat a kötetek állományvédelme, ezért kéziratainkat mindegyike savmentes kartondobozba kerül. A legújabb kutatási eredményekről Szegeden, az Új Zsinagógában rendeztünk kiállítást[72] 2026 nyarán, melynek célja, hogy bemutassa Kaufmann Dávid életét és életművét, ezen belül is kiemelt szerepet kap a kéziratok világa: a tulajdonosi és cenzori bejegyzések, az illusztrációk és a papírokon található vízjelek.

A Magyar Tudományos Akadémia bicentenáriumának évében a Kaufmann-könyvek fent említett katalógusa mellett még egy jelentős kiadványunk jelent meg, a *Kaufmann Haggáda* új facsimile-kiadása.[73] Ebben — az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai által készített — az eddigieknél lényegesen nagyobb felbontású képek, az oldalszélek szabálytalanságainak pontos reprodukciója körbevágással, illetve az eddigi kutatás által helyreállított eredeti oldalsorrend is azt a célt szolgálja, hogy a *Kaufmann Haggádá*t mind szélesebb körben megismerjék, szövegét és csodás illusztrációit tanulmányozzák.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a Kaufmann-gyűjtemény anyaga folyamatos kutatások tárgya nemcsak hazánkban, hanem a világ számos pontjáról érkező kutatóknak köszönhetően nemzetközi szinten is. Célunk a minél alaposabb tudományos feldolgozás mellett az is, hogy a kutatás mellett a nagyközönséggel is megismertessük ezt a páratlan gyűjteményt.

---

70 Dóra Zsom, *Magic Squares in the Hebrew Manuscripts of the Kaufmann Collection*, Acta Orientalia Hung. 79(2026/2), 329–350; Uő., *Geomancia a Kaufmann-gyűjtemény kéziratiban = Betűk és kövek: Hebraisztikai tanulmányok*, szerk. Péntek Dániel, Zsengellér József, Bp., L'Harmattan, 2026, 158–166.

71 *A zsidó evangélium: Jézus élettörténete (Toledot Jesu): Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Keleti Gyűjtemény, Kaufmann A 559*, szerk. Zsom Dóra, Bp., MTAK, 2023 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 19).

72 *Csodás tárgyak kincstára*. Szeged, Új Zsinagóga, 2026. augusztus 11. – október 4.

73 *The Kaufmann Haggadah,* Bp., Szekszárd, LHAS, Schöck ArtPrint, 2025.

Dávid Nóra

A Scheiber-gyűjtemény

Scheiber Sándor, a tudós rabbi

Scheiber Sándor (1921–2007) rabbicsaládok leszármazottjaként 1913. július 9-én született Budapesten. Fiát mindenben támogató édesapja őt is rabbinak szánta, aminek a szorgalmas és komoly ifjú nem is állt ellen. 1932-ben érettségizett és már ekkor kitűnt tudásával. Fel is vették a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára, magyar-latin szakra, s emellett a Rabbiképző növendéke is volt.[1] Utóbbi intézményben különösen aktív diák volt, könyvtárosként, önképzőköri vezetőként is tevékenykedett, professzorai, különösen Heller Bernát nagy hatással voltak rá. 1937-ben doktorált, disszertációjának címe *Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről*. Ugyanebben az évben ismerte meg későbbi feleségét, Bernáth Líviát, akivel 1942-ben kötöttek házasságot, s aki egész életében támogatta férje munkásságát, később pedig fontos szerepet töltött be könyvtára sorsának rendezésében is.

Scheiber Sándor portréja
az 1950-es Országos Gyűlés tablóján,
MILEV, 2019.4

Scheibert 1938. február 21-én avatták rabbivá, majd alig egy évvel később, 1939. februárjában egy éves tanulmányútra indult Angliába.[2] Útját addigi munkásságáért jutalomként és tehetségét meglátva ösztönzésként egyaránt fontosnak tartotta családja, különösképp édesapja és tanárai. Az anyagi feltételek

1 Hidvégi Máté, *Scheiber Sándor (1913–1985) = Scheiber Sándor és munkásságának bibliográfiája*, szerk. Hidvégi Máté, Bp., OR-ZSE, 2013, 49–90, 50–51.

2 Erről az időszakról tárnak fel számos részletet Scheiber Sándor családjának hazaküldött levelei. Lásd: Hidvégi Máté, *Scheiber Sándor 1939-es angliai napló-levelei,* Múlt és Jövő (1988), 38–54; Scheiber Sándor életéről részletesen lásd: Hidvégi Máté, *Scheiber... i.m.*, 49–90.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.8

megteremtésére — az atyai támogatást kiegészítendő — összefogás indult, így, ha szűkösen is, de sikerült összegyűjteni a szükséges keretet. Heller Bernát volt az út fő szervezője, összeköttetései révén segítette a fiatal kutatót bejutni a különböző könyvtárakba és gyűjteményekbe, de a szállást keresni is. London és Oxford könyvtáraiban, a British Museum és a Jews' College kézirattárában vizsgálta fáradhatatlanul a kéziratokat.[3] Ekkor már biztosan foglalkozott geniza[4]-töredékekkel és azzal is tisztában volt, hogy az Angliában megszerzett tudás és gyakorlat nagy hasznára lesz majd Budapesten is.

Scheiber Sándor érdeklődését ugyanis korán felkeltette a Kaufmann-gyűjtemény, azon belül is hamar felismerte a genizák jelenőségét. Szerteágazó munkásságát látva nem meglepő, hogy miért találta oly vonzónak ezt a kéziratcsoportot, hiszen az ebben található dokumentumok az élet, az irodalom és a tudomány majd minden területét lefedik, hasonlóképp Scheiber érdeklődési és kutatási területeinek sokszínűségéhez. A feldolgozáshoz pedig különleges képességekre volt szükség, melyeknek ő birtokában volt. Itt nem csak a corpusban előforduló nyelvek (héber, arámi, arab) ismeretére gondolok, de a fotografikus memóriára is, amely nélkül a gyakran egymástól több ezer kilométerre szétszórt töredékek összeillesztése, egy-egy szöveg darabjainak azonosítása elképzelhetetlen lett volna a digitális technika előtti korban. Hahn István szerint a geniza-anyag töredékei közötti kapcsolatok felfedésének „valóságos virtuóza" volt, idézi róla a Scheiber-bibliográfiában Hidvégi Máté,[5] aki hebraisztikai tárgyú kutatásai csúcsának tartja a genizával kapcsolatos munkásságát.

Felesége, akivel ekkor már levelezett, visszaemlékezései alapján életének egyik „legszebb és legzavartalanabb"[6] időszaka volt az Angliában töltött időszak, nélkülözései ellenére is. Számos töredéket tanulmányozott, sokat közülük le is másolt, hogy későbbi tanulmányaihoz felhasználhassa őket. Később dunaföldvári rabbiként is szánt időt a genizák fotómásolatainak tanulmányozására. A háború után több kutatóúton is tanulmányozta a geniza-töredékeket, Cambridge-ben, Oxfordban, illetve Londonban, később körutat tett az USA-ban (1977) és járt a Szovjetunióban is (1978). Bár ezek az utak nagyrészt valamilyen

3 Hidvégi, *Scheiber... i.m.*, 52–53.

4 A geniza szót több értelemben is használjuk. Az eredeti, már nem használatos, az istennevet tartalmazó, szent iratra vonatkozó megjelölést felváltva minden már nem használatos, elrejtett kéziratra is alkalmazhatjuk, a felfedezés jelentősége miatt azonban gyakran utalunk e kifejezéssel a kairói Ben Ezra zsinagóga rejtekhelyére, az ú.n. kairói genizára (részletesen szólunk róla jelen kötet Kaufmann-gyűjteményről szóló fejezetében). Ugyanakkor a magyar szóhasználatban használjuk a genizában talált egy-egy töredékre (rövidítve a genizatöredék kifejezést), továbbá magára a rejtekhelyre is. Emiatt használatos többesszámú alakja is ebben az értelemben, tehát több töredékre vonatkoztatva. Scheiber leggyakrabban a *constructus* alakot használta, *Ginzé Kaufmann*ként utalva a gyűjteményre.

5 Hidvégi, *Scheiber... i.m.,* 71.

6 Scheiber Sándorné Bernáth Lívia, *Életem Sanyival* = Hidvégi, *Scheiber... i.m.,* 103–112, 104–105.

ünnepi alkalomhoz vagy vállalt feladathoz (pl. díszdoktori avatás, előadássorozat) kötődtek, ha lehetősége nyílt rá, nem mulasztotta el az elérhető geniza- és más kéziratok tanulmányozását. Ezekről az utakról rövid közleményekben és riportokban számolt be lelkesen, főként az *Új Élet* és a *Múlt és Jövő* hasábjain.

Angliai tanulmányútjáról való hazaértét nehezítette és késleltette a világháború kitörése, végül 1939. októberében megérkezett Budapestre. Kutatásait a következő években Dunaföldváron is folytatta, ahol 1941. március 30-án tartotta székfoglalóját. Ehhez elengedhetetlen volt aktív levelezése a világ minden pontján élő tudós kollégáival. 1944. március 19-én Heller Bernát síkövének avatására utaztak Budapestre, innen azonban már nem térhettek vissza otthonukba, Scheiber szüleihez költöztek. A háború legsötétebb időszakában az Országos Magyar Zsidó Múzeumban tevékenykedett, majd a nyilasok sáncmunkára hurcolták, de ekkor is sok-sok embernek segített, amiben csak tudott, számos életet megmentve. Saját szüleit azonban sajnos elvesztette.[7] A nyilas önkény alóli felszabadulás után 1945. március 22-én megindult az oktatás a Rabbiképzőben,[8] majd július 8-án ünnepi beszédet tartott az intézmény könyvtárának megnyitóján. Az intézmény professzoraként irodalmat és bibliatudományt oktatott, 1950-től Róth Ernővel évenkénti rotációban, majd 1956 után haláláig már folyamatosan az intézmény vezetője volt. Mindez nagy lendületet adott munkájának. Kéziratai és cédulái ugyan megsemmisültek a háborúban, de kutatásait tovább folytatta. Bár számos felkérést kapott a világ nagy zsidó oktatási intézményeiből, rabbinak is hívták, ő hazájában maradt, hogy beteljesítse célját, a zsidó kultúra, a „magyar zsidó művelődés”[9] túlélésének biztosítását. Levelezései bekapcsolták a nemzetközi tudományos és a zsidó társadalmi élet vérkeringésébe, számos intézmény választotta tiszteletbeli tagjának, díszdoktorának, ha külföldre utazott, mindig szánt időt szeretett kéziratainak tanulmányozására is. 1984 nyarán egy hivatalos delegáció tagjaként jutott el Izraelbe, ahol nagy tisztelettel és szeretettel fogadták. 1985. március 7-én bekövetkezett halála után pótolhatatlan űr és örök mérce maradt az itt maradók számára.

Scheiber Sándor szellemi öröksége tovább él több, mint 1700 publikációjában. Legtöbb írása magyar, angol, német és héber nyelven született, de jelent meg francia és olasz munkája is a „hebraisztika, judaisztika, orientalisztika, nyelvészet, klasszika-filológia, textológia, irodalomtörténet, irodalomtudomány, bibliográfia, néprajz, tárgytörténet. könyvtörténet, kézirattörténet, művészettörténet, ikonográfia, történelem, művelődéstörténet, epigráfia, régészet”[10] tárgykörében. Munkássága bibliográfiája Hidvégi Máté szerkesztésében, Barabás Györgyi és Dán Róbert összeállításában jelent meg 2013-ban.[11]

7 Hidvégi, *Scheiber... i.m.,* 53–61.

8 Lőwinger Sámuel (szerk.), *Az Országos Rabbiképző Intézet* Évkönyve az 1943/44, 1944/45 és az 1945/46 tanévről, Bp., 1946, 49.

9 Hidvégi, *Scheiber... i.m.,* 65.

10 Hidvégi, *Scheiber... i.m.* 70–71.

11 Györgyi Barabás, Róbert Dán, *Bibliography of the Writings of Alexander Scheiber between*

Scheiber Sándor és a Keleti Gyűjtemény

Scheiber Sándor életében a Keleti Gyűjtemény, azon belül is a Kaufmann-hagyaték fontos szerepet játszott. Sok időt töltött tanulmányozásával, szívügye volt anyagának mind szélesebb körű megismertetése. E célt szolgálta több kézirat facsimile-kiadásának elkészítése, szerkesztésében jelent meg a *Kaufmann Haggáda*, az *Eszter-tekercs* és a *Misné Tóra* legszebb oldalainak hasonmáskiadása is. Munkásságára és a Kaufmann-geniza kutatására visszatekintve elmondhatjuk, hogy Kaufmann Dávid és Goldziher Ignác mellett Scheiber Sándor volt eddigi legjobb ismerője az anyagnak és történetének. Erősen foglalkoztatta annak kiderítése, hogy hogyan jutott Kaufmann a genizákhoz. A MTA-n 1976. szeptember 22-én, a Keleti Gyűjtemény alapításának 25. évfordulóján rendezett ülésszakon elhangzott beszédében[12] utal arra, hogy londoni tanulmányútja alatt „egy kereskedő házában" Kaufmann levelezésére bukkant, azonban sajnos nem állt módjában elolvasni azt, így nem jutott közelebb a rejtély megoldásához. A datáláshoz azonban jelentős, hogy ő még látott a gyűjteményben egy dobozt, melyen az 1894. december 11-i dátum és az „*Aus der Genisa einer egyptischen Synagoge*" felirat állt.[13] Eszerint Kaufmann már jóval Solomon Schechter felfedezése előtt birtokolt geniza-töredékeket. E beszédében összefoglalta a Kaufmann-gyűjtemény genizáihoz kapcsolódó 1976-ig elvégzett kutatásokat és publikációkat. Külön mutatta be a magyar és külön a külföldi szerzők munkáit. Mind közül kiemelkedő Goldziher Ignác és Weisz Miksa munkássága. Widder Salamon[14], M. Zulay és H. Brody különösen fontos szerzők voltak Scheiber számára, mert mindegyikük fő kutatási területe az általa is olyan szívesen kutatott liturgikus költészet a *pijjut*ok voltak.

Scheiber tudományos főműve, addigi genizákkal kapcsolatos tanulmányainak összegzése a *Geniza Studies*,[15] amely 41 német vagy angol nyelvű és 21 héber

1933 and 2005 = Hidvégi, *Scheiber... i.m.,* 191–349.

12 Scheiber Sándor, *A Kaufmann-geniza kutatása és jelentősége = MIOK Évkönyv 1977–78*, Bp., 310–328 (ugyanez angol nyelven: *The Kaufmann Ganizah: Its Importance for the World of Scholarship = Geniza Studies*. Alexander Scheiber, Hildesheim, New York, Georg Olms Verlag, 1981, 176–188), valamint megjelent É. Apor (ed.), *Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951–1976: Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., LHAS, 1978 (Oriental Studies 2.), 175–188. oldalain is.

13 Alexander Scheiber, *Ketaim hadasim mi-Széfer Talmuda rabba sel Joszéf ben Jákov ha-bavli = Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*, ed. Uő., Bp., Alexander Kohut Memorial Foundation, 1947, [héber rész] 158–168, 164.

14 Ő készítette el a költői szövegek katalógusát, ami érdeklődési körének köszönhetően különösen fontos volt Scheiber számára. Selomo Widder, *Resimat ha-pijutim ve-ha-sirim ben kitbe ha-genizah be-szifrijat David Kojfman se-ba-Aqademijah ha-Madait ha-Hungarit be-Budapest = Semitic Studies... i. m.,* [héber rész]: 15–113.

15 Alexander Scheiber, *Geniza Studies*, Hildesheim, G. Olms, 1981.

nyelvű publikációját gyűjti egybe. Kiadása fontos mérföldkő, hiszen ezáltal szerte a világon megismerhették kutatásainak eredményeit. A Kaufmann-gyűjtemény szempontjából is kiemelkedő fontosságú, hiszen addig nem jelent meg olyan mű, amelyben ilyen sok geniza-töredékét publikálták volna. A tanulmányokat időrendben vette sorba, a függelékbe bekerült három, nem a genizákkal kapcsolatos írása is, melyeket azonban fontosnak tartott, hogy „könnyebben hozzáférhetőek legyenek."[16] A kötet el is érte célját, legtöbb írására ennek alapján hivatkoznak a mai napig.

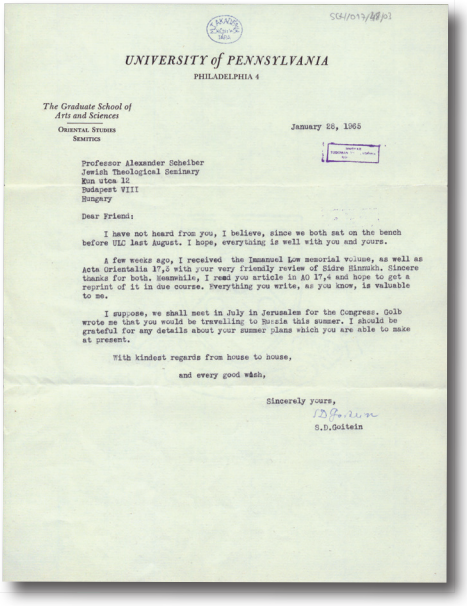

UNIVERSITY of PENNSYLVANIA
PHILADELPHIA 4

The Graduate School of Arts and Sciences
ORIENTAL STUDIES
SEMITICS

January 28, 1965

Professor Alexander Scheiber
Jewish Theological Seminary
Kun utca 12
Budapest VIII
Hungary

Dear Friend:

I have not heard from you, I believe, since we both sat on the bench before ULC last August. I hope, everything is well with you and yours.

A few weeks ago, I received the Immanuel Low memorial volume, as well as Acta Orientalia 17,2 with your very friendly review of Sidre Hinnuch. Sincere thanks for both. Meanwhile, I read you article in AO 17,4 and hope to get a reprint of it in due course. Everything you write, as you know, is valuable to me.

I suppose, we shall meet in July in Jerusalem for the Congress. Golb wrote me that you would be travelling to Russia this summer. I should be grateful for any details about your summer plans which you are able to make at present.

With kindest regards from house to house,

and every good wish,

Sincerely yours,

S.D.Goitein

Shelomo Dov Goitein baráti hangvételű levele
Scheiber Sándornak, 1965. január 28.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *SCH/017/48/03*

Hamar felismerte a genizák katalógusának szükségességét és több művében is utal arra, hogy dolgozik rajta, vagy hogy közel áll ahhoz, hogy elkészítse azt. A munkával azonban sajnos nem végzett. Szerteágazó kutatói tevékenysége (melynek csak egy szelete volt a geniza-kutatás), a rabbiság, a tanítás mellett nem is juthatott elég ideje a Kaufmann-genizák szisztematikus feldolgozására. Feltehetően ennek köszönhető az is, hogy geniza-publikációinak nagy része primer szövegkiadás. Szerkezetüket tekintve a szöveg paleográfiai leírását a tartalmi összefoglaló

16 *Geniza Studies*, Preface.

követi, majd a kutatástörténet, esetleges párhuzamok bemutatása következik. Ezután közli a szöveg fotóját, majd kvadrátbetűs átírását, néhány esetben fordítását is. Természetük miatt pedig e publikációk jelentősége felbecsülhetetlen, mivel ezeken keresztül ismerhette meg őket a tudományos közösség. Scheiber szerette kéziratait kollégáinak megmutatni, azokról véleményüket kikérni, s ők szívesen segítettek neki, pl. az arab szövegekkel kapcsolatban szinte mindig segítséget kért Hahn Istvántól, Georges Vajdától vagy Blau Lajostól. Nemzetközi kapcsolatrendszerének kiépítésében is nagy szerepe volt szakmai kérdésekről is folytatott levelezésének. Kérdezett, válaszolt, sokszor hivatkozott saját korábbi publikációira is. Halála után levelezése is az Akadémia könyvtárába került.

A Scheiber-gyűjtemény anyaga

Scheiber Sándor halála után az országban egyedülállóan gazdag magánkönyvtárát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára vásárolta meg. Az anyag felmérése már 1985-ben megtörtént, 1986-ban pedig, legfőbb gyűjtőköreihez kapcsolódóan a Keleti Gyűjtemény állományába került, azóta is ott, a kézikönyvtár elkülönített gyűjteményeként kezelik.

A könyvtár katalógusa 1992-ben jelent meg, a Keleti Tanulmányok sorozat 9. köteteként.[17] Ennek bevezetőjében a hagyaték megvásárlásával kapcsolatban így fogalmazott Apor Éva: „kettős célt reméltünk ezzel szolgálni: a Kaufmann-gyűjtemény középkori kódexeihez akartunk illő „kézikönyvtárat" teremteni, s egyben a tudományos kutatás számára kívántuk hozzáférhetővé tenni a modern hebraisztika-judaisztika eredményeit felölelő, Magyarországon egyedülálló könyv- és folyóirat-gyűjteményt."[18] A katalógusban jelent meg Menahem Schmelzer (The Jewish Theological Seminary of America, New York) megemlékezése is, *Scheiber professzor szeretett könyvei* címmel.[19] Ebben részletesen írt Scheibernek a könyvtárához fűződő kapcsolatáról, arról a lelkesedésről, ami annak gazdagításában hajtotta.

A Scheiber-gyűjtemény három fő részből áll, tartalmazza a kiváló tudós könyveit és különnyomatait, folyóiratait és igencsak kiterjedt levelezését. Amint azt láthattuk, Scheiber kutatásai nagyon sok tudományterületre kiterjedtek, így nem meglepő, hogy saját házi könyvtára is nagyon komplex: legfőbb gyűjtőköre a genizakutatás, a zsidó folklór, történelem és vallástörténet, filozófia, liturgia, misztika és a nyelvészet volt. Kiemelkedő jelentőségűek a magyar folklór és helytörténet vonatkozású tételek is.

17 Kárteszi Á., Kordován V., Ormos I., *A Scheiber-könyvtár katalógusa*, szerk. Apor Éva, Bp., MTAK, 1992 (Keleti Tanulmányok, 9). A kötet megjelenését a Soros-alapítvány támogatta.

18 Apor Éva, *Bevezető* = Uő. (szerk.), *i.m.*, v–vi, v.

19 Menahem Schmelzer, *Scheiber professzor szeretett könyvei* = Apor (szerk.), *i.m.*, vii–x.

A mintegy ötezer tételt számláló, csaknem tízezer kötetes könyvtár harmada héber nyelvű. Számos olyan tétel található benne, amely nemcsak Magyarországon, de Közép-Európában is egyedülálló, ide tartoznak pl. kora legjelentősebb kutatóinak *Festschrift*jei és emlékkönyvei, vagy a Rabbiképző disszertációi. Számos példányban találunk dedikációkat, melyek mind Scheiber professzor megbecsültségét mutatják. Már említett kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerének köszönhetően jutottak el hozzá a legnevesebb kiadók publikációi is, gyakran könyveket kért fizetség gyanánt műveiért, vagy éppen lektori tevékenységéért. A gyűjtemény nem tartalmaz muzeális értékű példányokat, különleges értékét kötetei egyedi sokszínűsége adja.

Menahem Schmelzer írta már említett ajánlójában, hogy „Scheiber Sándornak három szerelme volt: a könyvek, az emberek és a tudomány."[20] Azon kutatók közé tartozott, aki szeretett társaságban lenni, több kortárs beszámoló szerint is mindig és mindenhol nagy hatással volt környezetére. Levelezése is ezt tükrözi. Nemcsak számos kutatási területén lévő kollégáival tartotta a kapcsolatot e módon, hanem rabbiként, tanárként, magánemberként is gyakran címeztek neki levelet. Ő pedig minden bizonnyal meg is válaszolta ezeket, hiszen egészen hosszú levélfolyamokat is találunk a gyűjteményben. Ezúton tartotta a kapcsolatot az Izraelbe vagy Amerikába emigrált volt diáktársaival, kollégáival, barátaival is. Scheiber társadalmi aktivitását jelzi a levelek között érkező számtalan meghívó (a *bar mitzvá*któl avatásokon át a megszámlálhatatlan, gyakran az ő hathatós közreműködésének köszönhető esküvőig) is. Kollégáival is bensőséges hangot használ, ritkán maradt ki egy-egy kézirat, vagy éppen korrektúra érkezésekor a beszámoló a levelezőpartnerek gyermekeinek fejlődéséről, a legfontosabb családi eseményekről.

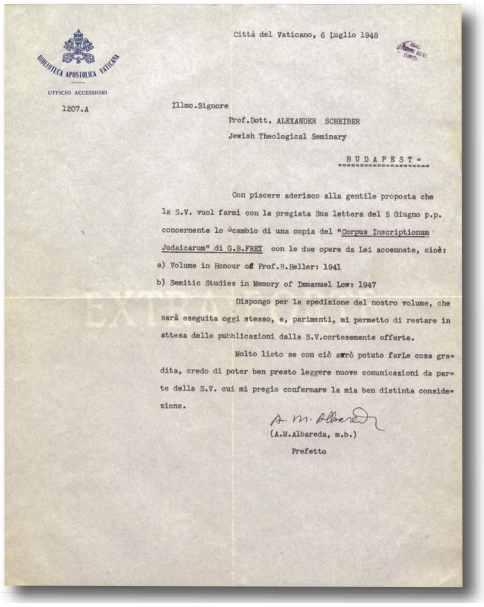

Città del Vaticano, 6 Luglio 1948

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA

UFFICIO ACCESSIONI

1207.A

Illmo.Signore

Prof.Dott. ALEXANDER SCHEIBER

Jewish Theological Seminary

BUDAPEST

Con piacere aderisco alla gentile proposta che la S.V. vuol farmi con la pregiata Sua lettera del 5 Giugno p.p. concernente lo scambio di una copia del "Corpus Inscriptionum Judaicarum" di G.B.FREY con le due opere da Lei accennate, cioè:

a) Volume in Honour of Prof.H.Heller: 1941

b) Semitic Studies in Memory of Immanuel Low: 1947

Dispongo per la spedizione del nostro volume, che sarà eseguita oggi stesso, e, parimenti, mi permetto di restare in attesa delle pubblicazioni dalla S.V.cortesemente offerte.

Molto lieto se con ciò avrò potuto farLe cosa gradita, credo di poter ben presto leggere nuove comunicazioni da parte della S.V. cui mi pregio confermare la mia ben distinta considerazione.

A. M. Albareda

(A.M.Albareda, m.b.)

Prefetto

A Biblioteca Apostolica Vaticana elöljárójának levele Scheiber Sándornak, könyvek cseréjével kapcsolatban, 1948. július 6. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *SCH számozatlan intézményi levél*

Levelezése, és ezáltal könyvgyűjtői tevékenysége egyben ablakot is nyitott számára a világ felé, a szocia-

20 Schmelzer, *i.m.*, 141.

lizmus időszakában a Nyugattól elzárt magyar tudományos világban kiemelkedő mennyiségű és minőségű szakirodalmat sikerült beszereznie, így nemcsak, hogy lépést tartott az általa is vizsgált kéziratokhoz nála sokkal könnyebben hozzáférő külföldi kollégáival, de a levelek tanúsága szerint számos esetben segítette őket egy-egy tudományos probléma megoldásában. A Scheiber-levelezés kutatását a közeljövőben nagyban meg fogja könnyíteni a levelezés teljes digitalizálása és részletes katalogizálása, mely munka folyamatban van.[21]

A Scheiber-könyvtár állománya bár külön algyűjtemény a különgyűjteményben, a Könyvtár integrált katalógusában megtalálható, a Keleti Gyűjtemény olvasói rendelkezésére áll, kötetei a Könyvtár szabályzatának megfelelő módon használhatóak. A Keleti Gyűjtemény a jövőben is fontosnak tartja, hogy a Scheiber-hagyaték kiemelt szerepe megmaradjon, hogy szolgálhassa a jövő kutatógenerációit is, ugyanakkor „élő emlékműve [legyen] a kimagasló tudósnak, ihlető tanárnak, bátor rabbinak, a nagy könyv- és emberbarátnak."[22]

21 A levelek listáját azoknak a Könyvtárba érkezése után Harasztiné Takács Marianna készítette el.

22 Schmelzer, *i.m.*, 144.

Dévényi Kinga

Arab kéziratok

Magyarországon az MTA KIK Keleti Gyűjteménye őrzi a legtöbb arab kéziratot, összesen 308 művet, 181 kéziratban.[1] E kötetek adományozás, illetve vétel útján kerültek a könyvtár állományába.

A kéziratok egy részének eredete a török időkre nyúlik vissza. A datált kéziratok közül negyvenhét származik az 1541 és 1699 közötti korszakból. A török hódoltság korából származó arab kéziratok egyikét, egy teológiai értekezést, Budán másolták 1638-ban (Arab O. 145/2). Nem minden kézirat datált azonban, amely ebből a korszakból származik. Ezek közé tartozik egy Korán kommentár (Arab F. 4), amelyet Vámbéry Ármin (1832–1913) adományozott a könyvtárnak, s amelynek előzéklapjára saját kezűleg jegyezte be a kézirat eredetére vonatkozó alábbi információt: „Ezen könyv a török korszakból visszamaradt a Hazában és 1868-ik év Marcz. 10-ikén Schiller Zsigmond barátom által Nyitrán egy öreg asszonytól nehány krajczáron megvásároltatva nekem Pestre hozatott". További harmincöt mű a 20. század elején Magyarországon élt török muszlim közösség vezetőjének, Abdullatif[2] (megh. 1946) imámnak a tulajdonában volt. Százhuszonöt mű került a gyűjteménybe azok közül, amelyeket egy magyar teológus, Mosony(i)

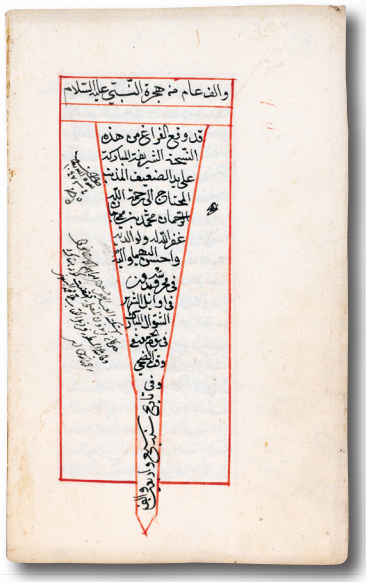

Ezt a teológiai értekezést a kolofon tanúsága szerint Budán másolták. 1047/1638-ban MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab O. 145/2, f. 63v*

1 E gyűjtemény történetéről ld. Kinga Dévényi et al., *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Leiden, Brill, Bp., MTAK, 2016, 3–11. A nyomtatott katalógus megjelenését követően az állomány két kézirattal gyarapodott (Arab O. 164 és O. 165). A többi gyűjtemény rövid áttekintését ld. Alexander Fodor, *Hungary = World Survey of Islamic Manuscripts*, ed. Geoffrey Roper, London, Al-Furqān Islamic Heritage Foundation, 1992, I, 387–394, valamint Kinga Dévényi, *"Traces of Turkish Flowers": Islamic Manuscripts in Buda and Pest from Ottoman Times until Today = Multilingual Islamic Manuscripts in Eastern and Western Europe: Languages, Scripts, and Messages*, ed. Katarzyna K. Starczewska, Berlin, De Gruyter, 2026 (The European Qur'an, 11), 105–139.

2 Kézirataiban a neve arab betűkkel szerepel, 'Abd al-Laṭīf alakban. Lederer György, *A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez* (I. rész), Keletkutatás, 1988, ősz, 29–39. Fodor Pál, *A budapesti imám: Kísérlet a boszniai muszlimok integrációjára (1909–1911)*, Történelmi Szemle, 59 (2017), 2:315–323.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.9

(Dangelmayer) Lipót (1886–1940) vásárolt Isztambulban, ahova a kormány megbízásából utazott 1914-ben a magyar történelemmel kapcsolatos levéltári anyagok felkutatása céljából.[3] 1950-ben testvére, Dangelmayer Rafaella (188?–1950 után) adta el a kéziratokat az MTA Könyvtárának.

E három nagyobb állományrész mellett mások is jelentős ajándékokkal gazdagították a gyűjteményt, sok 19. századi adományozó azonban névtelen maradt, illetve kéziratainк akkor készült növedéki naplójából nem mindig lehet pontosan kikövetkeztetni, hogy melyik műről, illetve annak mely példányáról van szó. A Közép-Ázsiával kapcsolatos kéziratok legfőbb adományozóját, Vámbéry Ármint nem különösebben érdekelték az arab szövegek, ezért a fent említett kommentáron kívül csak egyetlen arab kézirattal rendelkezett, amit az Akadémiának adományozhatott (Arab O. 044). Az e térségből származó művekkel kapcsolatban azonban meg kell említeni Ónody Bertalan földbirtokost (megh. 1892), aki kora ifjúságától kezdve szenvedélyes dinnyész volt, s aki 1875-ben utazott Közép-Ázsiába, hogy ott a növény- s elsősorban a dinnyetermesztést tanulmányozza, és on-

A Korán első fejezete és Ali kalifa híres kétágú kardja a Palkovics Károly esztergomi polgármester által adományozott imakönyvben,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab O. 018, ff. 1v és 57r*

3 Mosony(i) isztambuli küldetéséről ld. Csorba György, Fodor Gábor, *Mosony Lipót: Történeti kutatás és magyar kultúrpolitika Konstantinápolyban, 1914–1916*, Századok, 152 (2018), 317–350.

nan dinnyemagokat hozzon haza.[4] Hazatértekor számos értékes közép-ázsiai perzsa és török kéziraton kívül egy Észak-Afganisztánban másolt, 1616-ból származó arab nyelvtani mű kéziratát is az Akadémia könyvtárának adományozta (Arab O. 008).[5] Megemlíthetjük még Palkovics Károlyt (1816–1897), Esztergom polgármesterét, valamint Ötvös Ágostont (1811–1861), az MTA levelező tagját, akik egy-egy Korán részleteket és imádságokat tartalmazó kéziratot adományoztak (Arab O. 018 és Arab O. 036). Bár az adományozók kilétét nem mindig lehet megállapítani, a bejegyzések gyakran tanúskodnak a kötetek által megtett vándorútról. Ennek jó példája egy másik imádságoskönyv, az Arab O. 041 jelzetű, 1735-ben másolt kézirat, amely a borítókon lévő, s monogramját (I.W.F.Z.L., azaz Ioseph Wenzel Fürst zu Liechtenstein) viselő címerek tanúsága szerint egykor József Vencel liechtensteini herceg (1696–1772) tulajdonát képezte. A további bejegyzések alapján a kötet két későbbi tulajdonosa Adam František Kollár de Keresztény (1718–1783), császári tanácsos és császári és királyi főkönyvtáros, majd a soproni Franciscus de Zierovsky volt, akinek a bejegyzése 1816. január 1-jén kelt. Hasonlóan kalandos utat járt be egy 1823-ban másolt, evangéliumi és egyéb keresztény szövegek magyarázatait tartalmazó mű (Arab O. 086), amely a 19. század második felében magyarok tulajdonában volt Isztambulban, az állományba azonban csak 1954-ben került be a Népkönyvtári Központból. Abban az évben néhány könyvtárból közvetlenül is átadásra kerültek arab kéziratok az Akadémia gyűjteménye számára. Idetartozik például egy görögkeleti hóráskönyv (Arab O. 146), amely korábban a Verespataki B. Polgári Társalgó Egylet tulajdonából a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba került.

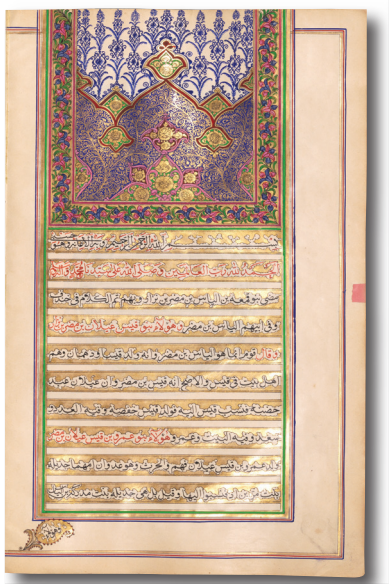

Ibn Hazm arab törzsi genealógiával foglalkozó műve második részének címlapja,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
Arab F. 7, f. 156v

A tudósok együttműködése eredményeként is gyarapodott a gyűjtemény. Sir Edward Denison Ross (1871–1940), a londoni School of Oriental Studies első igazgatója pályája kezdetén a híres Calcutta Madrasah igazgatója volt. Ebben az időben fedezte fel Rampur uralkodójának a könyvtárában az andalúziai

4 Ld. pl. Ónody Bertalan, *Vázlatok közép-ázsiai utamból*, Földrajzi Közlemények, 4 (1876), 121–139, 167–177.

5 Az Ónody család, illetve Ónody Bertalan életéről ld. Kövér György, *Az Ónody fivérek = Memoria Rerum: Tanulmányok Bán Péter tiszteletére,* szerk. Oborni Teréz, Á. Varga László, Eger, Heves Megyei Levéltár, 2008, 289–314, főként 299–301.

Ibn Hazm (Ibn Ḥazm, 994–1064) egy olyan, az arab genealógiával foglalkozó művének a kéziratát, amelyről tudta, hogy érdekli idősebb kollégáját, a nagy magyar iszlámkutatót, Goldziher Ignácot (1850–1921). A Goldzihernek 1905-ben írt levélből kiderül, hogy az uralkodó Ross kérésére lemásoltatta a kéziratot, s a másolatot Rossnak ajándékozta, aki pedig örömmel továbbította azt a magyar tudósnak. Bár a másolat szövegének minőségét Ross nem mindenhol tartotta megbízhatónak, a tudósok együttműködésének e szép példája mellett a kézirat művészi kivitelezése is különlegessé teszi ezt a kötetet (Arab F. 7).

Hasonlóan egyedülálló egy másik kézirat (Arab F. 6) eredete, amely a nyugat-szumátrai Padangból került a gyűjteménybe. A kötet egy Délkelet-Ázsiában rendkívül népszerűvé vált 13. századi szerző, Jahja ibn Saraf an-Navavi (Yaḥyā ibn Šaraf an-Nawawī, 1233–1277) jogi kompendiumát és annak magyarázatát tartalmazza. A benne található, a malájhoz közeli minangkabau nyelven írt tulajdonosi bejegyzés pontosan megadja a mű eredeti tulajdonosának nevét, törzsi hovatartozását és lakhelyét. Valószínűsíthető, hogy a kéziratot Goldziher Ignác holland kollégája és barátja, az 1889 és 1905 között Holland Kelet-Indiában (a mai Indonéziában) élt Christiaan Snouck Hurgronje (1857–1936) küldhette el a magyar tudósnak, akinek a révén kerülhetett azután a gyűjteménybe.

A nyugat-szumátrai Padangban készült kéziratot a helyi szokásoknak megfelelően bekötés nélkül helyezték ebbe a jellegzetes, fekete kerettel ellátott bőrbe.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab F. 6*

A későbbi neves adományozók közül meg kell említeni Hüseyin Namık Orkun (1902–1956) török történészt, aki isztambuli tanulmányai után a neves magyar turkológus Németh Gyula (1890–1976) tanítványa lett Budapesten, s aki ha-

zautazása előtt, 1930-ban egy kéziratos Koránt és egy imakönyvet adományozott a könyvtárnak (Arab O.045 és O. 047).

Az 1950-es évek után az arab kéziratok gyarapodása lelassult. Az adományozók közül három professzort kell kiemelni, Abd al-Moneim Muhtár Amín (ʿAbd al-Munʿim Muḫtār Amīn, 1929–2006) egyiptomi történészt, aki 1957-től élt és tanított Magyarországon, s aki három kéziratot ajándékozott a könyvtárnak (Arab O. 058, O. 068, O. 118), Korvin Gábor (sz. 1942) geofizikust, aki jelentős könyvadományok mellett értékes kéziratokkal is gazdagította a gyűjteményt (Arab Qu.3–6, O. 141, O. 162, O.163, O 164), valamint Alan Jones (1933–2021) arabista professzort az Oxfordi Egyetemről, aki arab és iszlám vonatkozású könyvtárát a Keleti Gyűjteményre hagyta (Arab O. 165).

A jávai papíreperfa kérgéből készült hagyományos (ún. *daluang*) papírra írták azt az arab teológiai kéziratot, amelynek másik jellegzetessége a maláj nyelvű sorközi és margóra írt kommentárok.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab Qu. 5/3, f. 38v*

Az Arab O. 058-as jelzetű málikita jogtudományi mű jelentőségét az adja, hogy a gyűjteményben található azon kevés kézirat egyike, amelyet az arab világ nyugati felében másoltak, amint azt jól mutatja nemcsak az abban használt írásstílus, hanem a kézirat nyitó oldalainak színes szőnyegszerű, négyzetes illusztrációja is.

Egy magrebi írásos jogtudományi mű jellegzetes szőnyegmotívumú kettős nyitópanelje, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab O. 58, f. 1v–2r*

Korvin Gábor egyik adománya (O. 141) a gyűjtemény csekély számú irodalmi műveit gyarapítja, az Arany János[6] által is megénekelt híres arab szerző, al-Kászim ibn Ali al-Haríri (al-Qāsim ibn ʿAlī al-Ḥarīrī, 1054-1122) *Makámá*inak egy kéziratával. Egy másiknak (O. 162) az eredete különleges, mivel ezt a nyelvtani kommentárt a Libanon-hegy egyik melkita kolostorának, a Bazilita Keresztelő Szent János-rend[7] suvajri főházának[8] a szerzetesei másolták és a kéziratban található bejegyzések szerint sokáig az ő tulajdonukban is volt, mígnem az egyik legjelentősebb 19. századi libanoni keresztény gondolkodó, Nászíf al-Jázidzsi (Nāṣīf al-Yāziǧī, 1800–1871) tulajdonába nem került, pecsétje tanúsága szerint.

Keresztény szerzetesek tulajdonosi bejegyzései és Nászíf al-Jázidzsi pecsétje egy híres nyelvtani műnek a szerzetesek által készített másolatán, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab O. 162, f. 211r*

Az arab kéziratok túlnyomó többsége intenzív használat nyomait mutatja, s elsősorban a

6 Arany János, *A poloska: rímes próza*, 1–2. sor: „*Makámát* írni - mint Abu-Mohammed Kazim Ben-Ali Ben-Mohammed Ben-Othman Hariri - nem tréfa dolog …”.

7 1696-os alapítását követően a 18. század második felére jóváhagyott hivatalos szentszéki megnevezése *Ordo Basilianus Sancti Iohannis Baptistæ*.

8 A libanoni Ḍuhūr aš-Šuwayr hegyi faluban található kolostoregyüttes.

A nagy sortávolsággal és rendkívül széles margókkal írt szövegek tág teret engedtek a különböző kommentárok, magyarázatok és javítások elhelyezésének, amint erre jó példa ez az 1303/1885-ben másolt retorikai kézirat. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab O. 119, ff. 2v és 5r*

muszlim oktatási rendszerben kedvelt, jól ismert művek másolatai. A legnagyobb tematikus egység, összesen mintegy száz mű az arab nyelvvel foglalkozik, melyek közül sok több példányban is megtalálható. A legnagyobb példányszámban előforduló mű, a híres arab (nyelv)tudós és perzsa költő, Abd ar-Rahmán al-Dzsámi (ʿAbd ar-Raḥmān al-Ǧāmī, 1414–1492) nyelvtana, amely kilenc, 1616 és 1743 között készült másolatban található meg a gyűjteményben. Az iszlám világban a nyomtatás viszonylag későn terjedt el, így még a 19. század végi oktatásban is nagy szerepük volt a kéziratoknak, amit jól mutat az albániai Shkodrában 1885-ben másolt rövid nyelvtan (Arab O. 156).

Számos további kötet mellett, az iskolai használat jó példája egy 14. században élt szerző, Kutb ad-Dín at-Tahtáni (Quṭb ad-Dīn at-Taḥtānī, 1295–1365) logikai kommentárja is (Arab O. 063), amelynek a végén egy 1706-ból származó bejegyzés megnevezi azt a merzifoni jogi főiskolát (*madrasza*), ahol e példányt másolták, míg egy másik azt az 1794 januárjában befejeződött előadást, ahol ezt a kéziratot használták. Ötven kézirat tárgya a logika. E művek közel fele a 13. században élt Aszír ad-Dín al-Abharinak (Aṯīr ad-Dīn al-Abharī, megh. 1265) Porphüriosz (234 k.–305 k.) *Eiszagogé* című munkáján alapuló műve, illetve az ahhoz írt kommentárok sorozata, míg további tizenkilenc munka a logika speciális ágával, a muszlim teológiai és jogi vita tudományával foglalkozik.

A nyelvtudományok és a logika az iszlám tudományosztályozás szerint az úgynevezett kiegészítő tudományok közé tartoznak, amelyek biztos ismerete az elsődleges tudományok megértésének alapvető feltétele. Ez utóbbiak közül

a jogtudományi (50) és a teológiai művek (22) találhatók meg nagyobb számban a gyűjteményben. Iszlám misztikával huszonhat kézirat foglalkozik, amelyek között egyaránt megtalálhatók az iszlám világ leghíresebb imakönyvének, a 15. századi Muhammad ibn Szulajmán al-Dzsazúli (Muḥammad ibn Sulaymān al-

Balra Mohamed próféta medinai mecsete, jobbra Mohamed próféta és az első két kalifa sírja az egyik *Daláil al-hajrát* kéziratban, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab O. 164, fol. 14v–15r*

A Korán nyitó fejezete a Korán hetedrészét tartalmazó gyűjteményben, Vigyázó Ferenc tulajdonosi pecsétjével, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab O. 046, f. 1v*

Ğazūlī, megh. 1465), *Daláil al-hajrát* (*Dalāʾil al- Ḫayrāt*) című művének szépen illusztrált 17. és 18. századi példányai, valamint a közép-ázsiai Korán-oktatásban használt speciális gyűjtemények, melyek közül az egyik (Arab O. 046) egykor Vigyázó Ferenc (1874–1928) könyvtárának polcán állt. A többi témakör kis számban fordul elő, így mindösszesze nyolc Korán kézirat, öt hadísz mű, és öt egyéb Korán-tudományi mű van. A további szakterületeket illetően említésre méltó a gyűjteményben található tizenegy értekezés, amely a matematika különböző ágaival foglalkozik.

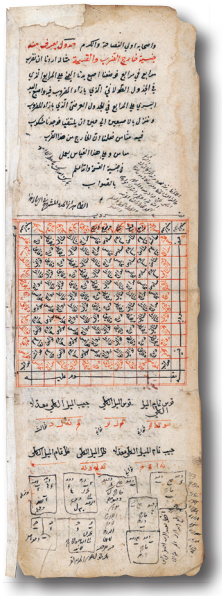

Szilády Áron gyűjteményéből származik az a matematikai kézirat, amely fokokkal és percekkel végez számításokat. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab Qu. 007/1, f. 14v*

A legkorábbi kéziratot a 14. században másolták, míg a gyűjtemény legkésőbbi darabjai a 20. század elejéről származnak, a kéziratok zöme azonban a 17–18. századból való. E nemzetközi viszonylatban kicsi gyűjtemény ugyanakkor számos kiemelkedő alkotást tartalmaz. Ezek között elsőként említhetjük a lovas harcművészettel, valamint hippiátriával foglalkozó két 14–15. századi kéziratot (Arab O. 013, F. 2), amelyek közül az egyik (Arab O. 013) egyben a gyűjtemény legkorábbi datált arab kézirata, amelynek másolását Bagdadban, 757. ramadán hó 13-án [1356. szeptember 8.] fejezték be. E ritkaságszámba menő, és sokáig tévesen azonosított szöveg a 9. században élt Ibn Ahi Hizám (Ibn Aḫī Ḥizām) lovakról és lógyógyászatról írt műve, amely több címen is ismert (*al-Furúszijja va-l-bajtara, al-Hajl va-l-bajtara, al-Furúszijja va-siját al-hajl*) (*al-Furūsiyya wa-l-bayṭara, al- Ḫayl wa-l-bayṭara, al-Furūsiyya wa-šiyāt al-ḫayl*). A lovakkal való foglalkozás (*furúszijja*) másik ágához tartozik az a közel száz évvel későbbi kézirat, amely 13. és 14. századi szerzőknek[9] a mamlúk lovas harcrendre vonatkozó műveit tartalmazza 1445-ben készült másolatban. A kézirat egyik jeles tulajdonosa, a bejegyzések tanúsága szerint, al-Muajjad Sajh (al-Mu'ayyad Šayḫ, uralk. 1412–1421) egyiptomi szultán egyik unokája, Jahja ibn Jasbak (Yaḥyā ibn Yašbak) emír volt (1438–1472), aki valószínűleg saját maga másolta a kézirat második részét.

Az egyistenhitet kifejező Korán fejezet (112, „Az őszinteség") szavai szerepelnek a lovasság végső elrendezését mutató ábrán.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab F. 2/1, f. 11v*

A gyűjtemény első datált kéziratánál is korábban, a 14. század elején készülhetett a Korán nyolcadik részét tartalmazó, gondosan kivitelezett, de datálatlan kézirat (Arab O. 030), amelynek minden oldalára a Korán másolásához leginkább javasolt, elegáns kalligráfiával csupán öt-öt sort írtak. A gyűjtemény egyik legpompásabb darabja (Arab F. 3) a 13. századi egyiptomi költő, Saraf ad-Dín Muhammad al-Búszíri (Šaraf ad-Dīn Muḥammad al-Būṣīrī, 1213–1296) híres, Mohamed prófétát dicsérő versének a 14. században kiegészített változa-

9 A két szerző és műveik: Nadzsm ad-Dín Ajjúb al-Ahdab ar-Rammáh (Naǧm ad-Dīn Ayyūb al-Aḥdab ar-Rammāḥ, 1239–1295), *Raszm al-dzsihád fí szabíl Alláh*, és Huszám ad-Dín Ládzsín at-Tarábuluszi (Ḥusām ad-Dīn Lāǧīn aṭ-Ṭarābulusī, 1261–1338) *Tuhfat al-mudzsáhidín fí l-amal bi-l-majádín*. A gyűjtemény mamlúk kéziratainak leírását ld. Kinga Dévényi, *The Arts of the Lance and Other Mamluk Manscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Journal of Islamic Manuscripts, 14 (2023), 1–39.

A világ leggyakrabban szavalt verse kiegészített változatának kezdő sorai az 1440-es években készült kéziratban, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Arab F. 3, f. 1v*

tát tartalmazza. A gazdagon aranyozott, és sok helyen színes tintával írt, a verssorokat speciális elrendezésben közlő, az eredeti díszes bőrkötésben fennmaradt, nagy méretű kézirat egy 1449-ben elhunyt egyiptomi mamlúk emír megrendelésére készült.

Ugyancsak ritka értekezést rejt egy 15. századi szerző, Ahmad ibn Muhammad Ibn Arabsáh (Aḥmad ibn Muḥammad Ibn ʿArabšāh, 1392–1450), királytükrének a vége, ahova 1666-ban a szerző fiától származó *makámát* másolták le a rizs és a gránátalmamag vetélkedéséről (Arab O. 001). Bár későbbi korból származik, az unikális Arab O. 027-es kézirat hasonlóan különleges, mivel a 18. században Medinában élt híres emberek életét mutatja be.

A kézzel másolt művek megbízhatóságának sarkalatos bizonyítékát szolgáltatják a különböző bejegyzések. Ezek közé tartozik Ibráhím ibn Muhammad al-Halabi (Ibrāhīm ibn Muḥammad al-Ḥalabī, megh. 1549), jogi értekezésének 1585-ben készült másolata (Arab O. 038), amelybe egy későbbi kéz az alábbiakat jegyezte be: „e [példány] több másikkal össze lett vetve, ki lett javítva, és számos ülésen fel lett olvasva, s ezáltal elfogadott referenciapéldánnyá vált, amelyhez [szövegértelmezési] vita esetén lehetett fordulni”. Az ilyen és ehhez hasonló bejegyzések, illetve kolofonok tanúsítják az oktatásban történt használatot, míg más kéziratok különleges nagy sorközeikkel és margóikkal jelzik, hogy másolójuk gondolt a későbbi jegyzetelőkre.

Végezetül meg kell említeni a gyűjteményben található öt autográf kéziratot (Arab O. 002 (913/1507), O. 122/3 (1095/1684), O. 003 (1122/1710), O. 120 (1183/1769), O. 155 (1217/1803)), amelyhez hatodikként társul egy olyan kézirat (Arab O. 114), amelyet közvetlenül a szerzői példányról másoltak 1194/1780-ban. Mindezek a kéziratok együttesen teszik ezt a kis gyűjteményt világviszonylatban is figyelemre méltóvá.

Varsányi Orsolya

Goldziher Ignác levelezése

Goldziher Ignác (1850–1921), az európai iszlámtudományok egyik meghatározó s máig megkerülhetetlen, folyamatosan újra kiadott s hivatkozott alakja, már fiatal korától szorosan kötődött a Magyar Tudományos Akadémiához és annak könyvtárához, melyet folyamatosan bővített. Hagyatéka, levelezése és kéziratai pedig halála után kerültek a könyvtár birtokába. Könyvgyűjteményét az I. világháború után a Jeruzsálemi Héber Egyetem vásárolta meg, mivel megvételéhez az Akadémia nem tudta biztosítani a szükséges anyagi forrást. Ez a gyűjtemény lett az alapja az Izraeli Nemzeti Könyvtár Iszlám és Közel-Kelet Gyűjteményének, mely 1924-ben nyitotta meg kapuit.[1]

Goldziher Ignác kéziratos hagyatékát, amely több mint 13 ezer neki címzett levelet, valamint körülbelül kétszáz saját kézzel írt jegyzetet, előtanulmányt és egyes műveinek kéziratát tartalmazza, fia, Károly (1881–1955) adományozta édesanyja, Mittler Laura szándéka szerint, annak 1925 végi halálát követően. A dokumentumokat 1926. január 18-án, Goldziher Ignác VII. kerületi Holló utcai lakásából szállították az Akadémiára. Az Akadémia több alkalommal köszönetet mondott Károlynak az értékes adományért, kiemelve a tudományos levelezés jelentőségét.[2]

Goldziher Károly Balogh Jenő (1864–1953) főtitkárnak írt levelében már az adományozáskor felajánlotta közreműködését az iratok rendszerezésében és katalogizálásában.[3] A hagyaték feldolgozása mégis csak több mint öt évvel később, Stein Aurél (1862–1943) indítványozására kezdődött meg, aki fontosnak tartotta, hogy Goldziher levelezését tegyék hozzáférhetővé.[4]

Ahogy az általánosan is jellemző volt a korban, Goldziher élénk levelezést folytatott más tudósokkal: a fennmaradt anyagból látható, hogy több mint 1600

1 Samuel Thrope, *The Goldziher Library: A Scholarly Treasure Revealed,* 2024, https://blog.nli.org.il/en/goldziher_library/ (utolsó hozzáférés: 2026. 02. 03.), Dévényi Kinga, *A Goldziher-gyűjtemény = 200 év a tudomány szolgálatában: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának története 1826-2026*, szerk. Hay Diana, Molnár Andrea, Bp., MTA KIK, 2026, 231–235. Samuel Thrope, *The Goldziher Collection at the National Library of Israel = Building Bridges: Ignaz Goldziher and His Correspondents: Islamic and Jewish Studies Around the Turn of the Twentieth Century,* eds. Hans-Jürgen Becker, Kinga Dévényi, Sebastian Günther, Sabine Schmidtke, Leiden, Brill, 2024 (Islamic History and Civilization, 212), 332–346. A könyvtár tételeinek leírását lásd De Somogyi, Joseph, *Bibliothek Ignaz Goldziher*, https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH002236364/NLI (utolsó hozzáférés: 2025. 09. 12.) és Goldziher/207, online az MTA KIK REAL repozitóriumban: https://real-ms.mtak.hu/26921/ (utolsó hozzáférés: 2025. 09. 12.)

2 *Balogh Jenő levele Goldziher Károlynak*, 1926. január 19., MTA KIK RAL 163/1926.

3 *Goldziher Károly levele Balogh Jenőnek,* 1926. január 14., MTA KIK RAL 66/1925.

4 Ezt a kezdeményezést őrzi Balogh Jenő Heller Bernátnak írt, 1933. november 14-én kelt levele (MTA KIK RAL 1004/1933).

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.10

személlyel állt kapcsolatban, kapott tőlük leveleket, lapokat. A Goldziher-levelezés egyediségét és különlegességét rendezettsége, feldolgozottsága, hozzáférhetősége, mérete és tartalma, a témák változatossága és a levélírók személye adja.

Goldziher kiterjedt német nyelvű tudományos levelezése (7663 levél) mellett a magyar nyelvű levelek dominálnak (3380). Utóbbiak írói között — tudóstársai mellett — egyaránt megtaláljuk barátait, tanítványait, s a hozzá segítségül forduló hitközségek rabbijait. E két nyelvtől messze lemaradva, de mégis nagyobb mennyiséget képviselnek a francia, az angol, a héber és az arab nyelvű levelek. A sort az olasz, spanyol, perzsa, jiddis és orosz levelek zárják.

1931 elején kezdhette meg Goldziher Károly apja levelezésének rendszerezését Heller Bernát (1871–1943) és Pukánszky Béla (1895–1950) segítségével. A levelezést a feladók neve szerint ábécérendbe sorolták, és 47 dobozban helyezték el. Az osztályozás során elkészítették a leveleket küldő személyek ábécérendbe szedett névsorát is, amelyen és az egyes borítékokon feltüntették a küldött levelek számát is.

1932-ben Stein Aurél kezdeményezte azt is, hogy az Akadémia kössön megállapodást a Tübingeni Egyetemi Könyvtárral, hogy megszerezzék azt a csaknem háromszáz levelet, amelyeket Goldziher Ignác írt Theodor Nöldekének (1836–1930). Ezeket az Egyetem elküldte, majd az Akadémia titkárságán gépelt másolat készült róluk.[5] Így a Nöldeke-levelezés teljes anyaga, a küldött és kapott levelek egyaránt olvashatóak benne.

Az anyag jelentőségét mutatja, hogy külön helyiségben lelt otthonra: Berzeviczy Albert (1853–1936), az Akadémia elnöke 1933. október 18-án avatta fel a Goldziher-szobát. Kiemelte, hogy a szoba megnyitását a magyar és külföldi tudósok levelezés iránti érdeklődése mellett az is indokolta, hogy az Akadémiának nem állt rendelkezésére elegendő forrás a kiadatlan Goldziher-kéziratok közzétételére. A nagyközönség számára Pukánszky Béla cikke mutatta be a szobát az *Ungarische Jahrbücher* 1933. decemberi számában, alaposabb ismertetést pedig Somogyi József (1899–1976) adott ki 1935-ben.[6]

A II. világháború után a Goldziher-szoba nem nyílt meg újra. Az újjáépítés során az ott található anyagokat a székház földszintjén létrehozott új Keleti Könyvtárba (ma: Keleti Gyűjtemény) helyezték át. A szoba megszűnése azonban nem csökkentette az érdeklődést. Sőt, az ezt követő évtizedekben számos jelentős levelezés jelent meg nyomtatásban, részben (csak a Goldzihernek írt levelek)

5 Berzeviczy Albert, *A Goldziher-féle levelezés-gyüjtemény történetéhez,* Akadémiai Értesítő, 43 (1933), 347.

6 Béla Pukánszky, *Die Goldziher-Sammlung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, Ungarische Jahrbücher, 13 (1933/3-4) 371-372, Joseph De Somogyi, *The Literary Remains of Ignace Goldziher,* Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 67 (1935) 149-154.

vagy — kisebb arányban — teljes egészében.[7] Goldziher gazdag levelezése napjainkban is fontos tudománytörténeti forrás a tudós hazai és nemzetközi kapcsolatainak, valamint élete jelentős eseményeinek feltérképezéséhez. Ennek bizonyítékául csak a közelmúlt egy jelentős eseményét van itt lehetőségünk említeni, a Goldziher Ignác halálának 100. évfordulójának apropóján rendezett, *Islamic and Jewish Studies around the Turn of the Twentieth Century: Ignaz Goldziher and his Correspondents* című nemzetközi konferenciát, melyet Hans-Jürgen Becker, Dévényi Kinga, Sebastian Günther és Sabine Schmidtke szervezett az Alexander-von-Humboldt Research Prize keretei közt 2021. szeptember 20-án. Az ott elhangzott előadások egy része, más, a téma szempontjából releváns tanulmányokkal kiegészülve meg is jelent, s jelenleg, a bibliográfiával együtt, ez tekinthető a Goldziher-levelezés jelenlegi tudományos feldolgozottsága legteljesebb összegzésének.[8]

A Goldziher-levelezés a Keleti Gyűjteményben
Boromisza János felvétele

7 A Goldziher-levelezés bibliográfiájára vonatkozóan ld. Kinga Dévényi, Sabine Schmidtke, *The Published Correspondence of Ignaz Goldziher: A Bibliographical Guide*, 2024, https://albert.ias.edu/entities/publication/21a7792d-94e9-4c3e-b63c-7f05e3d9deec (utolsó hozáférés: 2025. 09. 12.) és Kinga Dévényi, Sabine Schmidtke, *The published Correspondence of Ignaz Goldziher: A Bibliographical Guide* = Becker, Dévényi, Günther, Schmidtke (eds.), *i. m.*, 413–427.

8 Becker, Dévényi, Günther, Schmidtke (eds.), *i. m.*

A levelezés a nagyközönség számára is hozzáférhető: 2012-ben befejeződött a levelek teljes körű digitalizálása, amely több mint 28 ezer felvételt eredményezett, továbbá katalogizálásuk is megtörtént, melynek adatai angol nyelven felkerültek a Könyvtár nyilvános online katalógusába is. Az így létrehozott 13.430 katalógusrekord a levelezés teljes állományát lefedi. A korábbi adatok helyenként módosításra szorultak: a még Goldziher Károly által a borítékokon feltüntetett számok nem mindenhol voltak pontosak. Elképzelhető, hogy a feljegyzéskor is csúszott hiba a számolásba, ám a háború utáni időszak alatt is veszhettek el dokumentumok.[9] A levelek az MTA KIK online repozitóriumában szintén elérhetők.[10]

Korántsem tekinthető azonban Goldziher levelezése teljesen ismertnek és feldolgozottnak, kerülhetnek még elő új, eddig ismeretlen anyagok. A tudós kéziratos anyagának egy része a könyvtárral együtt az Izraeli Nemzeti Könyvtárba került, ahol egy 2024-es rövid kutatóút során Dévényi Kinga készítette első leírását.[11] A más jellegű kéziratos állomány mellett az általa leírt anyagnak egy igen tekintélyes része levelezés (l. III. *Correspondence*, 38 tétel; egyesek több darabot is tartalmaznak). Ezek között van, ami a Keleti Gyűjteményben található anyagot teszi teljesebbé: a Binder Jenővel, Abraham Epsteinnel, Richard J. H. Gottheillel, Hans Stummével, Ismar Elbogennel, Aron Freimann-nal, David Heinrich Müllerrel, Max Herz-cel folytatott levelezést egy-egy tétellel kiegészíti, de fellelhetőek még benne névjegykártyák is, melyek közt vannak oly személyek kártyái is, akikkel Goldziher Ignác levelezést folytatott.

A levelek átfogó képet nyújtanak Goldziher koráról, tanúsítva egy dinamikus európai, sőt globális tudományos közösség létezését. Ez a kiterjedt akadémiai hálózat folyamatos információcserét folytatott és közös intellektuális célok fűzték össze. Különösen figyelemre méltó, hogy Goldziher élete és levelezése éppen abban az időszakban zárult le, amely közvetlenül megelőzte e tudományos közösség fokozatos széttagolódását. Az intellektuális összetartás a második világháború után kezdett számottevően gyengülni, és végül a hidegháború kiéleződésével érte el mélypontját.

2026-ban a Könyvtár nemzetközi projektet indított útjára azzal a céllal, hogy a Goldziher által írt leveleket, amelyek a világon szétszórva, különböző gyűjteményekben találhatók egyetlen digitális platformon gyűjtse össze.[12]

---

9 Dévényi, *Goldziher..., i. m.*

10 https://real-ms.mtak.hu/view/collection/Goldziher_bequest.html (utolsó hozzáférés: 2025. 09. 12.).

11 Dévényi Kinga, *A Preliminary catalogue of documents of the Ignaz Goldziher archive at the National Library of Israel*, Princeton, NJ, Institute for Advanced Study, 2025, https://albert.ias.edu/entities/publication/9cf38ede-3e44-434e-b5bb-e527aef61a77 https://doi.org/10.48706/ws6e-jf76 (utolsó hozzáférés: 2025. 09. 12.).

12 Bővebben lásd: *Goldziher Letters Project,* https://www.ias.edu/hs/islamic-world/goldziher (utolsó hozzáférés: 2026. 10. 18.).

Jablonkay Judit

Perzsa kéziratok

A perzsa kéziratgyűjtemény könyvtárunk kisebb kollekciói közé tartozik — 155 kötete 170 önállóan katalogizált művet tartalmaz —, ugyanakkor hazánk legnagyobb egységes perzsa kéziratgyűjteménye. Több olyan tételt is őriz, amely mind országos, mind világviszonylatban egyedi értéket képvisel. A gyűjtemény tizenkét kolligált kötete közül kettő egy-egy nem-perzsa nyelvű művet is rejt: Perzsa O. 081/2 jelzeten Ḥaydar Tilbe (14. sz. vége – 15. sz. eleje) *Maḫzan al-asrār* c. csagatáj, ill. Perzsa O. 104/3 jelzeten Süleymân Neş'et Efendi (1735–1807) *Tercümet el-ışḳ* c. oszmán-török nyelvű munkáját.[1] A tematikai, tartalmi összetételben érződik az európai gyűjtők szemlélete: a művek több, mint fele (90 tétel) irodalmi szöveg, költői és prózai írások, valamint néhány írnoki kézikönyv. A vallási és történelmi munkák hasonló számban képviseltetnek (29, illetve 25 tétel), ezen kívül néhány tételes mennyiségben találhatók nyelvészeti, orvostudományi, filozófiai, életrajzi művek.

Könyvtárunk perzsa kéziratgyűjteményének legnagyobb volumenű, 59 kötetes adománya Kégl Sándor (1862–1920) egykori könyvtárából érkezett 1925-ben,[2] a gyűjtemény legkorábbi datált kézirata (Perzsa O. 057) is e hagyatékkal került az Akadémia könyvtárához. Kégl azonban nemcsak adományozóként, hanem tudásával és munkájával is segítette a könyvtárat. Azt követően, hogy 1906-ban az Akadémia levelező tagjává választották,[3] azonnal megkezdte az Akadémiai Könyvtár keleti nyelvű kéziratainak katalogizálását. Ez idő tájt még csak 62 perzsa kéziratot számlált a gyűjtemény.[4]

A könyvtárba bekerült első perzsa nyelvű kézirat (Perzsa O. 031) egy zsoltárfordítás 17. századi másolata. A fordítást a Mogul Birodalom központjában, Lahorban, majd Agrában tevékenykedő spanyol jezsuita misszionárius, Jerónimo Javier atya (1549–1617) készítette.[5] A kis kötet valaha Maróthy István (1799–1845), az Oszmán Birodalom és Perzsia területén praktizáló szegedi orvos[6] tu-

1 A teljes perzsa kéziratgyűjteményhez lásd Benedek Péri, Mojdeh Mohammadi, Miklós Sárközy, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Leiden, Boston, Brill, 2018.

2 A Kégl-gyűjtemény perzsa kéziratairól lásd a jelen tanulmányt követő, *A* Kégl-*gyűjtemény* című fejezetet, és Péri, Mohammadi, Sárközy, *i.m.*, 10–12.

3 *Jelentés az akadémiai választásokról,* Akadémiai Értesítő, 17 (1906) 205.

4 Éva Apor, *Sándor Kégl's bequest and the Persian manuscripts in the Oriental Collection = Jubilee volume of the Oriental Collection, 1951–1976*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 1978, 39.

5 Életrajzához lásd Hugues Didier, *Jerome Xavier = Christian–Muslim Relations: A Bibliographical History,* XI. *South and East Asia, Africa and the Americas (1600–1700),* Leiden, Boston, Brill, 2017, 84–91.

6 Maróthy Istvánról bővebben lásd Bálint Sándor, *Maróthy István orvos, Vörösmarty diákkori barátja,* Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 43 (1967),

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.11

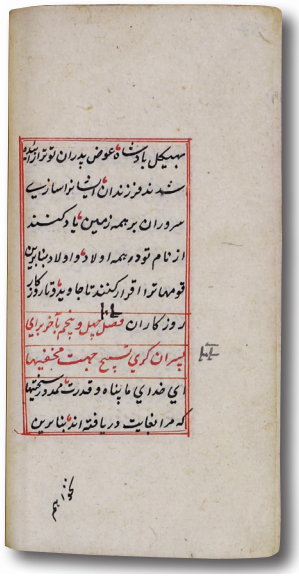

Részlet Jerónimo Javier zsoltárfordításának kéziratából
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Perzsa O. 31, 57v*

lajdonában állt. Halála után néhány évvel, 1848-ban a bátyja, Maróthy Mátyás (1791–1850) adományozta azt az Akadémia könyvtárának.[7] A fennmaradt szöveg hiányos, ám értékét jelentősen növeli, hogy Jerónimo Javier atya e fordításának ezen kívül csupán egyetlen másolatáról tudunk, amelyet a londoni School of Oriental and African Studies (SOAS) könyvtára őriz.[8]

Számos egyéb ritkaságot találunk a perzsa kéziratok között. Az *Alfīya va Šalfīya* címen katalogizált, Kégl-hagyatékbeli kéziratnak (Perzsa O. 081/1) a világon egyedüliként a könyvtárunkban fellelhető példányát ismerjük. A Kégl-gyűjtemény másik két tételének (Perzsa O. 083/3 és Perzsa O. 075) szintén nem került még elő további másolata.[9] Muḥammad ibn ʿAlī ibn Mālik ibn Abī Naṣr al-Ḥaqāʾiq (fl. 12. sz.) *Zīj-i Yamīnī* című asztronómiai munkájának 1513-ra datált, Keleti Gyűjteményben őrzött másolatán (Perzsa O. 010) kívül csak egy későbbi, 1580/81-es példányáról tudunk a szófiai Szent Cirill és Metód Nemzeti Könyvtárban (Ms. OP 1750). Az ʿIzz al-Dīn Saraḫsī által írt *Kanz al-qavāfī* című rímszótárnak (Perzsa O. 004/1) csak egy részben egyezést mutató példányát találták a British Library gyűjteményében (Ms Delhi Persian 1217). Ezen felül két olyan kézirattal is rendelkezik a könyvtárunk, amelyeknek csak iráni gyűjteményekben lelhető egy-egy példánya (Perzsa O. 030[10] és O. 009[11]).

113–122.; Sárközy Miklós, *Magyarok Perszepoliszban = Az előkelő idegen: III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, szerk. Dobrovits Mihály, Pozsony, Lilium Aurum, 2006, 122–126.

7 Péri, Mohammadi, Sárközy, *i.m.*, 7.

8 Ms. 12144, http://digital.soas.ac.uk/LOAA005640/00001 (utolsó hozzáférés: 2025. 11. 06.).

9 Az említett kéziratokhoz lásd a kötet *A Kégl-gyűjtemény* című fejezetét és Péri, Mohammadi, Sárközy, *i.m.*, 5, 71–72, 257–258.

10 Muḥammad ibn Masʿūd Masʿūdī-nak (fl. 1155) tulajdonított, azonosítatlan filozófiai értekezés. A másik ismert másolat Āyatullāh Gulpāyagānī qomi könyvtárában található (Ms 1988), lásd Péri, Mohammadi, Sárközy, *i.m.*, 5, 143–144.

11 Ismeretlen, Sālim írói néven alkotó szerző által írt romantikus eposz (*Ḫuršīd va Parvāna*). A mű másik kéziratos példányát a teheráni egyetem könyvtára őrzi (Kitāb-ḫāna-yi Markazī-yi Dānišgāh-i Tihrān 3374), lásd Péri, Mohammadi, Sárközy, *i.m.*, 5, 268–270.

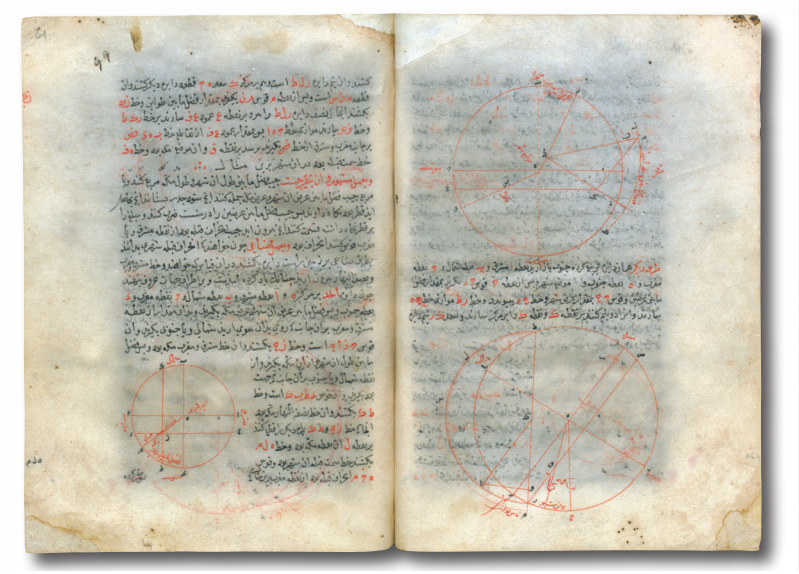

A *Zīj-i Yamīnī* című asztronómiai mű szemléltető ábrái,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Perzsa O. 10, 60v-61r*

A könyvtár adományozói közül említést érdemel a jogász, földbirtokos és „szenvedelmes dinnyész", Ónody Bertalan (megh. 1892), aki, miután 1865–66. telén Gönczy Pál (1817–1892) révén szert tett pár szem *šakar-pāra* fajtájú dinnyemagra azokból, amelyeket Vámbéry Ármin (1832–1913) hozott közép-ázsiai útjáról, 1875-ben maga is elutazott Khívába, hogy további meghonosítható növényfajták magvait begyűjtse.[12] Visszatérte után néhány nyomtatott könyvet és hét perzsa kéziratot (Perzsa O. 024, O. 026, O. 034, Qu. 06, Qu. 28, F. 12, F. 13) ajándékozott az Akadémia könyvtárának, többek között Abū'l-Qāsim Firdausī (940–1019 v. 1025) *Šāh-nāma* című művének illusztrált, datálatlan másolatát (Perzsa F. 12), amelynek azonban egy évszámmal ellátott bejegyzése igazolja, hogy az iszlám időszámítás 953., azaz a Gergely-naptár 1546. éve előtt készült.[13] A stílusjegyek és íráskép alapján nagy valószínűséggel ez lehet könyvtárunk három datálatlan *Šāh-nāma* kézirata közül a legkorábbi, és mindössze öt illusztrált perzsa kéziratunk (Perzsa F. 03, F. 05, F. 12, F. 19, Qu. 02) egyike. Sajnos az első fólión elhelyezett bejegyzés, amely tanúsíthatná, hogy a kötetet 1876. május 31-én Ónody Bertalan ajándékozta az Akadémiai Könyvtárnak az 1970-es években egy kötészeti eljárás során eltávolításra került és azóta nem

12 Kövér György, *Az Ónody fivérek (nem regény) = Memoria rerum: tanulmányok Bán Péter tiszteletére*, szerk. Oborni Teréz, Á. Varga László, Eger, Heves Megyei Levéltár, 2008, 299–301.

13 Perzsa F. 12, fol. 312v https://real-ms.mtak.hu/227/1/Ms_Perzsa_F_12.pdf (utolsó hozzáférés: 2025. 11. 09.).

található, de a kéziratról a restaurálást megelőzően készült mikrofilm[14] máig őrzi az egykori bejegyzés képét.

A Keleti Gyűjteményben őrzött másik, gazdagon illusztrált *Šāh-nāma* kézirat (Perzsa F. 03) ábrázolásai a stílusjegyek alapján minden bizonnyal egy későbbi korban, Szántó Iván leírása[15] szerint 1810 körül készülhettek, azonban egy befejezetlen illusztráció (fol. 180r) és a szöveg szerkesztési elve a teljes kötetre nézvést korábbi eredetet sejtet.[16] Illusztrált kéziratainkat talán legszebb darabja egy töredékes románcgyűjtemény (Perzsa Qu. 02), amely három, 16. század végi, 17. század eleji romantikus eposz részleteit tartalmazza jellegzetes, kora 17. századi Szafavida-kori miniatúrák kíséretében. Emellett érdemes kiemelni kalligráfiai szempontból értékes köteteinket: például Muḥammad ibn Yūsuf Ahlī Šīrāzī (1454–1535), az Akkojunlu (1378–1508) és Szafavida (1501–1736) dinasztiák uralma alatt Sirázban alkotó költő összegyűjtött verseinek kötetét (Perzsa F. 07), amely különböző színekkel felvitt, helyenként dekoratív alakzatokba rendezett *nastaʿlīq* írással készült (évszám nélkül, de egy datált bejegyzés [fol. 1r] alapján 1740 előtt), valamint az ismert perzsa költő, Šams al-Dīn Muḥammad Ḥāfiẓ (ca. 1315–1390) iszlám időszámítás szerint 1275-ben, azaz 1858-ban, kifinomult *šikasta-nastaʿlīq* írással másolt dívánját (Perzsa O. 102).

Lakomát megjelenítő miniatúra egy szafavida-kori kéziratban, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Perzsa Qu. 2, fol. 30r*

A perzsa kéziratgyűjtemény következő jeles adományozója, Szilágyi Dániel (1831–1885)[17] az 1848–49-es forradalom leverése után hagyta el Magyarországot, és telepedett le Isztambulban, ahol az 1850-es évektől gyűjtött elsősorban török kéziratokat.[18] Az Akadémia könyvtárának szánt több száz kötetes gyűjteménye szomorú módon csak töredékben maradt fenn a halála után, gondosan összeállított saját inventáriu-

14 A.6419/III.–A.6420.

15 Szántó Iván, *A perzsa könyvfestészet végnapjai = Két korszak határán: perzsa művészet a Qádzsár-korban (1796–1925)*, szerk. Kelényi Béla és Szántó Iván, Bp., Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, 2010, 38.

16 Péri, Mohammadi, Sárközy, *i.m.*, 181; Szántó 2010, 38.

17 Lásd a kötet *A Szilágyi-gyűjtemény* című fejezetét.

18 Csorba György, Sudár Balázs, *Egy magyar antikvárius Isztambulban = Függőkert: Orientalisztikai tanulmányok*, szerk. Csirkés Ferenc Péter et al., Bp., Argumentum, 2003, 117–136.

ma eltűnt, a hagyatékból a könyvtárhoz beérkezett könyvekről pedig nem készült külön lista, ezért rendkívül nehéz pontosan azonosítani a gyűjteményéből származó köteteket. Vámbéry Ármin 1886. október 25-én felolvasott jelentése[19] szerint az akkor közel 500 tételes kollekció csupán „alig több, mint 40" perzsa kéziratot tartalmazott. Az újabb kutatások[20] valószínűsítik, hogy az alacsonyabb jelzetszámú, Oszmán kori jegyeket viselő kötetek lehettek egykor a Szilágyi-hagyaték tagjai (Perzsa O. 001–032, Qu. 01-04, F. 01–08).

Vámbéry Ármin hagyatékából szintén számos értékes adománnyal gazdagodott a könyvtár.[21] A Vámbéry Rusztem (1872–1948) által 1914-ben átadott gyűjtemény 11 perzsa kéziratot tartalmazott,[22] amelyek legkiemelkedőbb darabja, a *Majmaʿ-i Maḥmūd* (Perzsa F. 14) Maḥmūd Mīrzā-nak (1799–1854), Fatḥ ʿAlī Šāh Qājār (ur. 1797–1834) fiának összegyűjtött írásait tartalmazza. A kötetet Vámbéry Ármin az 1878 és 1901 között a Kádzsár (Qājār) Birodalom hadseregében szolgáló magyar tábornoktól, Wagner Károlytól (megh. 1902) kapta ajándékba, s erről egy rövid, 1889. december 25-én datált bejegyzésben tett említést (fol. 1r). Később, a 20. században csökkent az adományok mennyisége, csupán az '50-es évek időszaka mutatott némi fellendülést. Ezekben az években szállították az Akadémia könyvtárába Karácson Imre (1863–1911) turkológus, történész két perzsa kéziratkötetét, egy Süleymân Neş'et Efendi (1735–1807) három művét egybefoglaló kolligátumot (Perzsa O. 104) és Ḥāfiẓ dívánját (Perzsa O. 105). Ekkor ajándékozta Vladimir Fyodorovich Minorsky (1877–1966) iranista, történész ʿInāyat Allāh Kanbūh (1608–1671) *Bahār-i dāniš* (Perzsa Qu. 38) című művének kéziratát a Keleti Könyvtárnak, és ekkor érkezett be a Stein Aurél hagyatékából származó három, Kasmír történelmével foglalkozó perzsa nyelvű kézirat (Perzsa O. 093, Qu. 29, F. 18).

Díszes *ʿunvān* Maḥmūd Mīrzā versgyűjteményének első oldalán MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Perzsa F. 14, 126v*

Bár az ezt követő években ismét visszaesett az adományozás, a gyűjtemény egyik legszebb kiállítású kötete, Abū Muḥammad Jamāl ad-Dīn Ilyās Niẓāmī Ganjavī (ca. 1141–ca. 1209) *Ḫamsa* című népszerű eposzgyűjteményének datálatlan másolata (Perzsa F. 19) 1981-ben érkezett a Budapesti Mű-

19 *Vámbéry Ármin jelentése néh. Szilágyi Dániel... gyűjteményéről*, Akadémiai Értesítő, 20 (1886), 203–207.

20 Csorba, Sudár, *i.m.*, 133–134.

21 Lásd a kötet *A Vámbéry-gyűjtemény* című fejezetét.

22 Eve Apor, *The Persian Manuscripts of the Vámbéry-Bequest,* Bp., MTAK, 1971 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 62), 3.

szaki Egyetem Könyvtárából. A rangos kötet minőségét, kalligráfiai finomságát, aprólékosan díszített, lakkozott kötéstábláját tekintve megalapozottnak tűnik a feltételezés, miszerint a kolofonban Muḥammad Karīm Ḫān néven említett megrendelő valójában a rövid életű iráni Zand Dinasztia (1751–1794) azonos nevű alapítója (ur. 1751–1779) lehetett. 2010-es évekbeli gyarapodásunkért (Perzsa O. 033 és Qu. 39) Korvin Gábornak (sz. 1942), a Keleti Gyűjteményt hosszú évek óta

A Perzsa F. 19 kötéstáblája

értékes, nagy volumenű könyv- és kéziratadományokkal támogató matematikus, geofizikus professzornak tartozunk köszönettel. A könyvtár legutóbb 2023-ban gazdagodott további perzsa kéziratokkal, amikor Vásáry István (sz. 1945) Iránban gyűjtött szerződéseit (ORI Ms Misc 64) adományozta a Keleti Gyűjteménynek.

Jablonkay Judit

A Kégl-gyűjtemény

Kégl Sándor
MTA KIK Kézirattár, *5075/107*

Kégl Sándor (1862–1920) elsősorban a magyarországi iranisztika úttörőjeként, a perzsa irodalmi kutatások első hazai képviselőjeként ismert,[1] azonban talán kevesen tudják róla, hogy — kötetszám tekintetében is — a Magyar Tudományos Akadémia legjelentősebb könyvadományozói közé tartozott. Könyveit 1924 őszén testvére és örököse, Kégl János (1865–1925) részint Reviczky Jenő (1871–1939) ráckevei közjegyző közvetítésével, részint személyesen ajánlotta fel ajándék gyanánt a Magyar Tudományos Akadémiának, „az örökhagyó intentiojának megfelelően".[2] A teljes gyűjteményt, amely az 1925. augusztus 7-i pusztaszentkirályi átvételi jegyzőkönyv[3] szerint összesen 11 108 kéziratot, könyvet és folyóiratot számlált, az Akadémia saját költségén szállíttatta Budapestre. A könyvekkel együtt Kégl Sándor és húga, Kégl Teréz (1869–1920) jegyzetei, kéziratai, levelei, fotói is a Magyar Tudományos Akadémiára kerültek.[4] Az adományozás említésre méltó előzménye, hogy Kégl életében is szoros kapcsolatot ápolt az Akadémia könyvtárával.[5] Az utókor neki köszönheti a könyvtár keleti nyelveken írt kéziratainak első, kézzel írt

1 Kégl Sándor életútjára, munkásságára vonatkozóan lásd Sárközy Miklós, *Egy Vámbéry tanítvány: Kégl Sándor élete és munkássága (1862-1920) = A kísérlet folytatódik: II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, szerk. Dobrovits Mihály, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2005, 120–163, ill. Sárközy Miklós, *„Mert ő oly forrásokból dolgozott, melyeket senki nem ismert előtte": Kégl Sándor tanulmányai, tudományos öröksége* = Kégl Sándor, *A perzsa irodalom vonzásában: válogatott tanulmányok*, szerk. Dévényi Kinga, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2012 (Budapest Oriental Reprints, A 9), 9–28.

2 Az adományozással kapcsolatos levelezést lásd MTA KIK Kézirattár, RAL 1431/1924.

3 MTA KIK Kézirattár, K 811 139/1925.

4 Kégl Sándor és Teréz kéziratos hagyatékának nagyobb része az MTA KIK Keleti Gyűjteményben (Kégl/001–152), európai nyelvű levelezéseik bizonyos része az MTA KIK Kézirattárban (MS 4825/65, 66) található.

5 Apor Éva, *Kégl Sándor és az Akadémia Könyvtára = Örökségünk, élő múltunk: Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában* szerk. Fekete Gézáné, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2001, 270–291.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.12

Kégl Sándor és Teréz
MTA KIK Kézirattár, *5075/110*

katalógusát, amelyen évekig dolgozott 1906-tól, miután az Akadémia levelező tagjává választották.

Kégl Sándor életét tizenéves korától végigkísérte a könyvek és a könyvgyűjtés iránti elhivatott rajongás. Testvére, János 1924. július 23-án kelt, ismeretlen címzetthez írt leveléből tudjuk, hogy bátyja „45 év alatt évenként könyvtárának fejlesztésére 5–6000 arany forintot fordított."[6] Az Akadémiának ajándékozott hatalmas gyűjtemény egy rendkívül széles érdeklődési körű, sokoldalú és sok nyelven kutató tudós képét vetíti elénk, aki nem pusztán bibliofil szenvedélytől, hanem tudományos érdeklődéstől hajtva, tervszerűen gyűjtötte a kutatásaihoz szükséges műveket. Az Akadémia részéről a hagyaték felmérésére kiküldött Németh Gyula (1890–1976) turkológus levelező tag 1925. június 7-én kelt jelentésében[7] megállapította, hogy a Kégl-könyvtár iranisztikai gyűjteményrészének „értéke tudo-

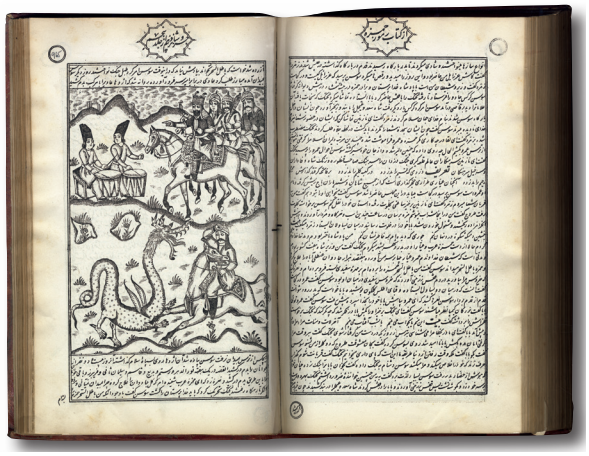

Kitāb-i Rumūz-i Ḥamza, [Ṭihrān] : Maṭbaʿ-i Mīrzā ʿAlī Akbar, 1274 [1857], MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *777.153*

6 Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött levél jelzete OSZK Fond 121/1026.

7 MTA KIK Kézirattár RAL 1046/1925.

mányos szempontból megbecsülhetetlen," hiszen a lehető legteljesebb európai szakirodalom mellett olyan ritka keleti kiadványokat, kéziratokat tartalmazott (sok esetben könyvkereskedelmi forgalomban nem elérhető műveket), amelyek megítélése szerint fontosak lehettek az Akadémia könyvtárának.

Kégl fő gyűjtőköre az irodalom és az irodalomtudomány volt, európai és keleti nyelveken egyaránt. Az adomány nyomtatott könyves állományának európai klasszikus irodalmat, történelmi, földrajzi és utazási irodalmat felölelő része a törzsgyűjteményen belül a megfelelő szakokhoz került besorolásra, míg a keletkutatáshoz kapcsolódó szakirodalom és szótárak, valamint a keleti kiadványok a keleti irodalom szakhoz, amely 1949 után a Keleti Gyűjtemény kezelésébe került. Az iráni litografált könyvek a gyűjtemény kiemelten fontos részét képezik, hiszen az Európában azidőtájt alig ismert Kádzsár-kori könyvnyomtatás kezdeteit tárják elénk. A példátlan tudatossággal válogatott kötetekre Kégl túlnyomórészt

Az értelem gyöngyei (*Javāhir al-ʿuqūl*) című litográfia, amelyet a 17. századi síita tudósnak, Muḥammad Bāqir Majlisī-nak tulajdonítanak, s amely egy allegorikus vitán keresztül ütközteti az iszlám ortodox és misztikus irányzatait. [Ṭihrān] : [Dār al-Ḫilāfa], [1265 = 1849], MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *779.246*

1889–1890-es perzsiai tanulmányútján tett szert, és Magyarország legnagyobb korai perzsa nyomtatványgyűjteményét hagyta a későbbi nemzedékekre. Könyvtárának felbecsülhetetlen tudományos értékét sejteti támogatójával és mesterével, Goldziher Ignáccal (1850–1921) folytatott levelezése is,[8] melynek folyamán Goldziher időről időre igénybe vette egykori tanítványa magánkönyvtárát és szakmai segítségét.

8 Kégl Goldziherhez írt levelei a Goldziher-hagyatékban maradtak fenn (MTA KIK Keleti Gyűjtemény GIL/20/32). Levelezésükhöz lásd Dévényi Kinga, *Kégl Sándor levelei Goldziher Ignáchoz = Varietas delectat: tanulmányok Kégl Sándor emlékére*, szerk. Dévényi Kinga, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2010, 145–164.

A Kégl-gyűjtemény kéziratai is figyelemre méltóak. Az Akadémiai Könyvtár 1925–26. évekre vonatkozó jelentése[9] szerint Kégl hagyatéka közel 75 darab keleti nyelven írt kézirattal gyarapította a könyvtárt. Ezekből 59 kötet került a perzsa kéziratgyűjteményhez, csaknem megduplázva annak addigi állományát. A kéziratok eredetét illetően fontos megjegyezni, hogy az első komolyabb tételt minden valószínűség szerint iráni tanulmányútján[10] szerezte be, kéziratainak többségét azonban hazatérése után vásárolta európai, főleg angliai könyvkereskedések révén — ez magyarázza az indiai kéziratok szembetűnően magas arányát. Bár Kégl a kéziratok terén is elsősorban a saját kutatásaihoz keresett anyagot, ahol az esztétikai szempontok némiképp háttérbe szorultak, így is számos különlegességet rejt a gyűjteménye.[11] Ezek egyike a Keleti Gyűjtemény legrégibb perzsa kézirata, Naṣr Allāh Munšī (1160–1187) *Kalīla va Dimna* adaptációjának 719. šavvāl 13-án, azaz 1319. november 26-án keltezett másolata (Perzsa O. 057), a magyarországi közgyűjteményekben található legkorábbi datált, teljes terjedelmében fennmaradt, iszlám területről származó kézirat. A kötetet az iráni nyelvekkel foglalkozó német filológus, Paul Horn (1863-1908) ajándékozta Kégl Sándornak.

A *Kalīla va Dimna* kézirat jellegzetes oldala,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Perzsa O. 57, 112v—113r*

9 Ferenczi Zoltán, *Jelentés a M. Tud. Akadémia könyvtárának 1925. és 1926. évi állapotáról*, Akadémiai Értesítő, 38 (1927) 30.

10 Kégl perzsiai utazásáról bővebben lásd Sárközy Miklós, '*Egy telem a persa fővárosban*': *megjegyzések Kégl Sándor perzsiai tanulmányújához = Varietas delectat: tanulmányok Kégl Sándor emlékére*, szerk. Dévényi Kinga, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2010, 47–60.

11 A Keleti Gyűjtemény perzsa kéziratainak teljes leírásához lásd Benedek Péri, Mojdeh Mohammadi, Miklós Sárközy, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Leiden, Boston, Brill, 2018.

Kégl gyűjteményét leginkább a kéziratok tartalma, s az érzékeny, megalapozott gyűjtőmunka révén lelt egyedi darabok teszik értékessé. Három olyan kézirat is felsorolható, amelyeknek máig nem került elő további példánya. Ezek egyike a cím és szerző nélkül, töredékes állapotban fennmaradt erotikus *maṣnavī*, amely a két hősnő neve után az *Alfīya va Šalfīya* címet kapta (Perzsa O. 081/1). Az irodalomtörténészek számontartanak egy ugyanilyen című elbeszélő költeményt a 11. századi Azraqī Haravī tollából, azonban hozzáteszik, hogy a mű elveszett. Az indiai csistí dervisrendhez tartozó legendás szent, Šayḫ Niẓām ad-Dīn Auliyāʾ (megh. 1324) feleségének történetét elbeszélő *Ṣādiq al-aṣṣ* című didaktikus költemény (Perzsa O. 083/3) szerzője csak költői nevén, Ḫaṣṣī-ként került feltüntetésre a kéziratban. A vers egyéb fennmaradt másolata nem ismert. Sajnos a jelen kézirat sem teljes, utolsó lapjai hiányoznak. A *Bhagavad Gītā* számos perzsa fordítást ért meg, azonban a Kégl-gyűjteményben található fordításról nem tesz említést a szakirodalom. Pandit Dayārām Kāčrū Ḫušdil (1743–1811) *Ḫulāṣa-yi*

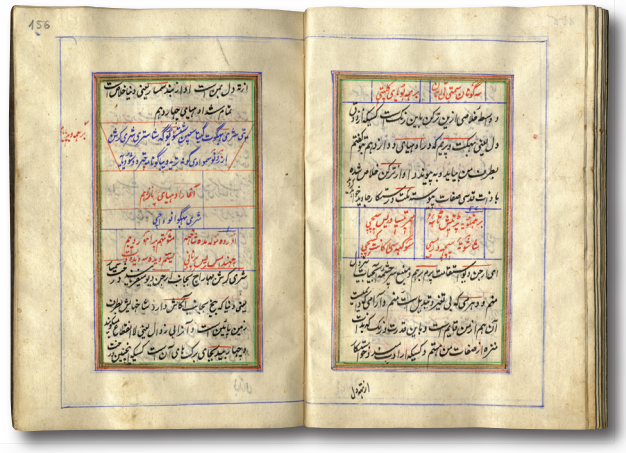

A *Bhagavad Gītā* szanszkrit szövegének arab betűs átírása és perzsa fordítása,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Perzsa O. 075,* 155v—156r

asrār-i Šrī Bhagavad Gītājī című fordításának (Perzsa O. 075), úgy tűnik, még nem került elő további másolata. Ezen túlmenően a teljes gyűjtemény — lévén, hogy a gyűjtő alapvetően saját irodalmi kutatásaihoz, tudományos szempontok szerint válogatta — bőven kínál lehetőségeket és forrásokat a további kutatómunkához.

Stumpf Anna

Török kéziratok és ősnyomtatványok

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1951-ben alapított Keleti Gyűjteménye sok jelentős adományozóval büszkélkedhet. Az új részleget abból a célból hozták létre, hogy a magyarországi orientalisztika alapkönyvtáraként átlátható módon egy helyre gyűjtse a keletkutatók számára hasznos és szükséges dokumentumokat és köteteket.[1] Nem meglepő tehát, hogy a török gyűjteményrész alapjául szolgáló anyag zömét is neves keletkutatók hagyatékai és adományai biztosították.

Szilágyi Dániel és Vámbéry Ármin mellett — akik hagyatékáról egy-egy különálló cikk született — sok más neves turkológus hagyatéka került adományozás vagy vásárlás útján az Akadémia Könyvtárába, majd onnan 1951-től a Keleti Gyűjteménybe. Az őshaza-keresési vágy sokakat késztetett arra, hogy (többek között) a török nyelveket kutassák és az Oszmán Birodalomba utazzanak, többek között ennek köszönhető, hogy a török kötetek teszik ki a Gyűjtemény kéziratos anyagának egyik lenagyobb egységét. Jelen tanulmány bemutat néhányat a török gyűjteményrész legfontosabb adományozói közül.

Szilády Áron (1837–1922)

Szilády Áron 1837-ben született Szilády László lelkész és Magyar Zsófia első gyermekeként. Már gyermekkorában több idegennyelvet elsajátított, a gimnázium első néhány évét Kiskunhalason végezte, majd a Nagykőrösi Gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol többek között Arany János is tanította a későbbi irodalomtörténész, keletkutató lelkészt.[2]

1853-ban kezdte meg teológiai tanulmányait Debrecenben, itt kezdett érdeklődni a keletkutatás iránt tanára, Lugossy József hatására. Az ötvenes évek második felére összesen 8 idegen nyelven tudott, héberül, arabul, törökül, perzsául, olaszul, hollandul, valamint németül és angolul.[3] 1857–58-ban tanulmányútra ment, hogy még inkább elmélyítse török nyelvtudását és jártasságát.[4] Szilády bizalmas viszonyt ápolt Vámbéry Árminnal, akivel mindketten a török–magyar rokonság hívei voltak.[5]

1 Róna-Tas András, *Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteménye*, Magyar Tudomány, 21 (1976), 573–574.

2 Dobos István, *Szilády Áron, a tudós*, Mezőtúr, Corvina Nyomdai Műintézet, 1943, 5–6.

3 Bálint Sándor, *Szilády Áron életpályája*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1926, 4–5.

4 Dobos, *i.m.*, 7.

5 Bálint, *i.m.*, 12.

 doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.13

Az MTA Könyvtára sok Szilády Árontól származó könyvvel rendelkezik, ezek nagy része a Keleti Gyűjtemény állományát gazdagítja. A hagyaték legjelentősebb része azonban a kéziratos anyag, mely közül a legtöbb török nyelvű. A török kéziratgyűjteményben különleges helyet foglalnak el ezek a kötetek, ez az egyetlen személynevet viselő hagyaték (Szilády Török O. 1–52). Szilády hagyatékában találkozhatunk irodalommal, például két *Hüsrev ü Şîrîn* kézirattal (Szilády Török O. 48, 51), de jóval hangsúlyosabb részt képvisel benne a hivatalos iratok csoportja.

A gyűjtemény rendkívül gazdag évkönyvekben (*sâl-nâme*), melyek egy adott év legjelentősebb eseményeit foglalják össze (Szilády Török O. 13, 20–28, 50.), de találunk példát *agadefter*re (vagyis aga regiszter, Szilády Török O. 32), valamint utazási engedélyre is.

A Szilády Török O. 32 jelzetű engedély tartalmaz egy személyleírást, melyből néhány egyéb részlet mellett kiderül, hogy tulajdonosa egy huszonegy éves, közepes testalkatú, fekete hajú, fekete szemű, átlagos ajkú férfi — mely államhatalom várhatna ennél pontosabb leírást a kedvezményezett azonosítására egy hivatalos dokumentumban? Az engedély kiállítási éve a hidzsra szerinti 1257 (vagyis 1841/42), de datálás hiányában is egyértelmű lenne, hogy hozzávetőlegesen mikorra tehető a kiállítás ideje, mivel a lap tetején I. Abdul-Medzsid szultán kalligrafikus névjegye (*tugra)* látható, aki 1839 és 1861 között ült az Oszmán Birodalom trónján.[6]

Utazási engedély,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
Török Szilády O. 31

Kúnos Ignác (1860–1945)

A Gyűjtemény török kéziratai nagyrészt oszmán-török nyelven íródtak. Ez alól (többek között) kivételt képeznek a Kúnos Ignáctól származó anyagok. Kúnos Ignác nagybátyja buzdítására kezdett törökül tanulni, a szépirodalmi nyelv helyett inkább a nép nyelvezete iránt érdeklődött. Vámbéry Ármin bátorítására az Oszmán Birodalomba utazott, ahol nemzetközileg jelentős, a törökök számára pedig egyenesen hiánypótló népirodalmi gyűjtést végzett el.[7]

Kiadványaiban nagyrészt az általa gyűjtött török mesék fordításait közölte, mint például a Vámbéry Ármin előszavával megjelent *Török népmesék* (1889)

6 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török Szilády O. 31.

7 Tasnádi Edit, *150 éve született Kúnos Ignác*, Magyar Tudomány, 2010/10, 1235.

vagy a *Boszporuszi tündérvilág: sztambuli török népmesék* (1923).[8] A magyar közönség fordításaiból ismerhette meg a török kultúrkör két ikonikus alakját, Köroglut (Köroğlu) és Naszreddin hodzsát is. Továbbá 1905-ben az akkoriban Kúnos igazgatásával működő Keleti Kereskedelmi Akadémia kiadásában megjelent az általa írt *Oszmán-török nyelvkönyv: nyelvtan, szótár, olvasmányok*, a bevezetőben olvasható célkitűzés szerint: *"Az oszmán-török nyelv mélyebbre ható megismerésére akar e nyelvkönyvem szolgálni."*[9] Művében — jó okkal — külön kezeli a török népnyelvet, valamint a rengeteg arab és perzsa hatást hordozó szépirodalmi nyelvet. Mindezeken túl más népek kultúrájába is betekintést nyújtott, mivel japán (1923, 1930) és görög (1924) meséket is közölt.[10]

A Keleti Gyűjteményben két Kúnos Ignáctól származó kéziratcsoport található, ezek a Török Qu. 110 és Török Qu. 111 jelzetet viselik. Az anyagok két részben érkeztek a Gyűjteménybe, az első csoport vásárlás útján, fiától, a második pedig Ligeti Lajos ajándékaként.[11] Olyan szempontból is kitűnnek a török kéziratgyűjteményből, hogy ezek az iratok nyelvi és népirodalmi gyűjtések saját kezű lejegyzései elsősorban különböző török nyelvű hadifoglyok közlései alapján, nem pedig klasszikus értelemben vett keleti kéziratok. A hagyaték Török Qu. 110/II jelzetű egysége például 38 krími tatár mesét tartalmaz, valamint ezek fordítását, a Qu. 110/V pedig hozzávetőleg 100 oldalnyi — különböző tatár nyelvekre vonatkozó — jegyzetet, valamint szójegyzéket foglal magában.[12] Ezek jelentős részét hazai turkológusaink kiadták, többnyire a Keleti Gyűjteményhez kötődő könyvtári könyvsorozatokban.[13]

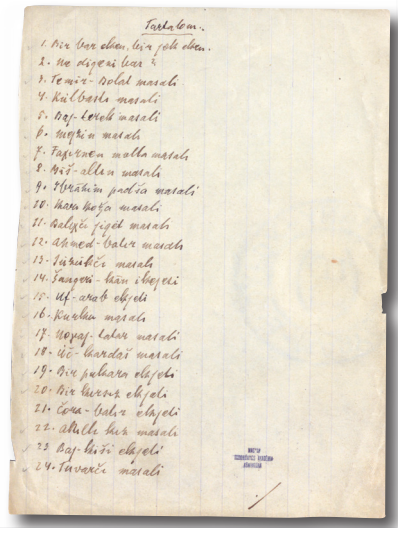

Krími tatár mesék,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
Török Qu. 110/II

8 *Kúnos Ignác,* Terebess Ázsia Lexikon https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/kunos.html

9 Kúnos Ignác, *Oszmán-török nyelvkönyv: Nyelvtan, szótár, olvasmányok*, Bp., Keleti Kereskedelmi Akadémia, 1905, VI.

10 *Kúnos Ignác,* Terebess..., *i. m.*

11 1976. és 1979. évi bejegyzések: a Keleti Gyűjtemény kéziratainak növedéki naplója, 52–53.

12 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török Qu. 110 és Török Qu. 111

13 A Kúnos-anyagról megjelent publikációk listájához lásd a következő tanulmányt: Baski Imre, *Folklór szövegből szótár: Kérdések és megoldások Kúnos Ignác tatár gyűjtésének közzététele kapcsán*, Keletkutatás, 2019, ősz, 97-121. http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2019.2.97 (utolsó hozzáférés: 2026. 06. 05.).

A Müteferrikák és származásuk

Amikor a Keleti Gyűjtemény legértékesebb török dokumentumairól beszélünk, nagyrészt kéziratok kerülnek szóba, azonban ugyanekkora jelentőséggel bírnak a kolozsvári születésű Ibrahim (İbrâhim) Müteferrika (167?–1745) nyomdájából származó oszmán ősnyomtatványok is.

Jelen tanulmány utolsó része röviden ismerteti az első oszmán nyomda alapítóját, majd bemutat kettőt a Keleti Gyűjtemény legjelentősebb adományozói közül, akik szerepet játszottak abban is, hogy a szakkönyvtár az első oszmán nyomda két korszakában kiadott könyvek nagy részét magáénak tudhatja, egyes munkákat több példányban is.

Ibrahim Müteferrika élete és személye számos szempontból kiemelkedő. Figyelemre méltó utat járt be Kolozsvártól Isztambulig: tolmácsként dolgozott II. Rákóczi Ferencnek, diplomáciai megbízatásokat teljesített, majd vezetésével nyílt meg az első oszmán nyomda.[14] Ibrahim Müteferrika mindezek mellett alkotói munkát is végzett. A vezetése alatt működő nyomdában kiadott 17 mű közül egyet ő maga írt, egy másikat pedig ő fordított és állított össze.[15]

A Keleti Gyűjtemény állományában az Ibrahim Müteferrika élete során kiadott 17 könyv közül 13 található meg legalább egy példányban. A nyomda működésének Müteferrika halálát követő időszakában kiadott hét munka közül pedig néggyel rendelkezik, az egyikből két példánnyal.

Vámbéry Ármin (1832–1913)

Fontos adományozó a magyar turkológiában és a Keleti Gyűjtemény történetében egyaránt megkerülhetetlen Vámbéry Ármin. A tudós néhány kötetet már életében az Akadémiának ajándékozott, ám gyűjteményének oroszlánrészét halála után fia, Vámbéry Rusztem adományozta a könyvtárnak.[16] Kéziratgyűjteménye mellett szintén kiemelt jelentőséggel bírnak azok az oszmán ősnyomtatványok, melyek hagyatékának részeként kerültek az Akadémiai Könyvtárba. Mivel kéziratos hagyatéka külön cikk tárgyát képezi, így itt kizárólag ezekről az ősnyomtatványokról lesz szó. Az egyik Müteferrika-kötet, amely neki köszönhetően került az Akadémiai Könyvtárba, Ibrahim Müteferrika *Uṣûlü 'l-Ḥikem fî*

14 Kovács Nándor Erik, *Ibrahim Müteferrika élete = A titokzatos nyomdászmester Ibrahim Müteferrika és a török könyvnyomtatás kezdetei: Isztambuli ősnyomtatványok az MTAK Keleti Gyűjteményében,* szerk. Kovács Nándor Erik http://muteferrika.mtak.hu/hu/nyomda.htm (utolsó hozzáférés: 2026. 06. 06.).

15 Erhan Afyoncu, *İbrahim Müteferrika = İslâm Ansiklopedisi* 21, İstanbul, İSAM, 2000, 326–327.

16 Kovács Nándor Erik, *Vámbéry Ármin és az Akadémia Könyvtára*, Magyar Tudomány, 2013/8, [918–925], 921.

Niẓâm'ül-Ümem című, hidzsra szerint 1144 evâsıt-i şaʿbân, vagyis a Gergely-naptár szerint 1732. februárban kiadott államelméleti munkája. A Keleti Gyűjtemény a kötet három példányával rendelkezik, ezek közül egy volt Vámbéry Ármin tulajdona, ebben pecsétje is látható.[17] Szintén tőle származik Muṣṭafâ Meḥmed el-Vânî munkájának második kiadása, a két kötetes *Lûgat-i Vankûli*, mely egy középkori arab értelmező szótár török változata. A munka először 1141/1729-ben,[18] majd 1170/1756-ban került kiadásra, tehát a nyomda első és második szakasza is ezen munka kiadásával vette kezdetét.[19]

Egy középkori arab értelmező szótár török változata, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *743.394*

Vámbéry Ármin közeli barátságot ápolt az Isztambulban élő és ott könyvesboltot vezető Szilágyi Dániellel (1831–1885). A magyar emigráns hihetetlen érzékkel válogatta össze a legkülönlegesebb könyveket és kéziratokat. Így, bár biztos információval nem rendelkezünk, lehetséges, hogy a Müteferrika nyomtatványokat, vagy egy részüket is az ő üzletéből szerezte be. Egyébiránt a Keleti Gyűjtemény török kéziratainak hozzávetőleg fele Szilágyi Dániel hagyatékából származik, aminek kéziratos részét Vámbéry Ármin javaslatára vásárolta meg az Akadémia 1886-ban. Szilágyi Dániel hagyatékát szintén önálló fejezet mutatja be.[20]

17 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, 768.439.

18 Mustafa Kınık, *İbrahim Müteferrika ve Yayımladığı İlk Kitaplar*, Kalemişi, 2.4 (2014), 32. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kalemisi/article/123902 (utolsó hozzáférés: 2026. 09. 27.).

19 Kovács Nándor Erik, *A nyomda utóéletének emlékei = A titokzatos nyomdászmester Ibrahim Müteferrika és a török könyvnyomtatás kezdetei: Isztambuli ősnyomtatványok az MTAK Keleti Gyűjteményében,* szerk. Kovács Nándor Erik http://muteferrika.mtak.hu/hu/utoelet.htm (utolsó hozzáférés: 2026. 08. 27.)

20 Lásd a kötet *A Szilágyi-gyűjtemény* című fejezetét.

Thúry József (1861–1906)

Thúry József 1861-ben született és idejekorán hunyt el 1906-ban, mindössze 44 évesen.[21] Korai halála ellenére számos témában publikált, a hadtörténet, történetírás, nyelvészet és magyar őstörténet területein is folytatott kutatásokat.[22] Már egyetemistaként díjat nyert egyik tanulmányával, később pedig fordításában jelent meg például *A kasztamuni török nyelvjárás* (Bp., 1885) és a *Csagatáj szótár* (Bp., 1903).[23] Mindemellett nekikezdett egy török-magyar összehasonlító szótár összeállításának. A szótár első felét, a „K" betűig, 1889-ben be is nyújtotta véleményezésre. Az Akadémia az ugor–török háborúban Vámbéryvel és Thúryval ellentétes oldalon álló Hunfalvy Pált és Budenz Józsefet kérte fel, hogy véleményezzék a szótár addig elkészült részét. Ugyan Thúry fejtegetéseinek bizonyos részeivel nem értettek egyet, egyöntetűen megjelenésre ajánlották a munkát. A szótár sajnos sosem készült el, az első felét ma az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őrzik.[24] Vámbéry közbenjárásával Thúry négy hónapot töltött Isztambulban, ahol a korábban említett Szilágyi Dániel volt segítségére. Lehetséges, hogy ez idő alatt szerezte be a tőle származó Müteferrika nyomtatványt. Négy hónap után visszatért Magyarországra, majd először török, később német és magyar, végül latin és történelem tanárként tevékenykedett, a neki felajánlott egyetemi tanári posztot viszont korai halála miatt már nem tudta elfoglalni.[25] Hagyatékából Ömer Bosnavî *Aḥvâl-i gazavât der diyâr-ı Bosna* című műve került az Akadémiai Könyvtárba, majd a Keleti Gyűjteménybe. Az 1154/1571-ben kiadott munka az

A balkáni fejleményekről szóló kötet,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *766.513*

21 Németh Gyula, *Thúry József l. tag emlékezete*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1934, (A Magyar Tudományos Akadémia elhúnyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, 22/3), 4, 36.

22 *Thúry József = Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. Kenyeres Ágnes, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/thury-jozsef-7824B/ (utolsó hozzáférés: 2026. 08. 13.).

23 Szinnyei József, *Thúry József = Magyar írók élete és munkái*, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/t-AF349/thury-jozsef-B07BF/ (utolsó hozzáférés: 2026. 08. 27.).

24 Pataki Ferenc, *Elfelejtett magyar tudós (Thúry József akadémiai tag életútja)*, Ráckeve, Ráckevei Városi Tanács, 1990, 12.

25 Szinnyei József, *i.m.*

1736-tól 1739-ig tartó Habsburg-török háborút dolgozza fel. A Keleti Gyűjtemény két példánnyal rendelkezik, az egyik Thúry Józseftől származik,[26] a másik pedig a Kiskunhalasi Szilády Áron Gimnáziumból.[27] A Müteferrika-kiadvány mellett több kézirat is kapcsolódik Thúry nevéhez, köztük két szótár, az *Abuşka lûgatı* című csagatáj szótár egyik példánya,[28] valamint a *Behcetü'l-lûgat* címet viselő többkötetes perzsa–csagatáj szótár.[29]

Ibrahim Müteferrika nyomdája nem egyszerűen nyomda volt, kiadói szerepet is ellátott. A kiadott könyvek alapján látható, hogy a nyomdászmester hozzá kívánt járulni az Oszmán Birodalom társadalmának tájékozottabbá tételéhez, valamint igyekezett elősegíteni a Birodalom fejlődését, korszerűsödését. A korábban említett *Uṣûlü'l-Ḥikem fî Niẓâm'ül-Ümem*, valamint az ezt követő 10. kiadvány, az általa fordított és összeállított, a mágnesességet tárgyaló, 1144/1732-es kiadású *Fuyûżât-ı miknatisîye* által pedig még aktívabb szerepet vállalt ebben a tevékenységben.[30]

Kovács Nándor Eriknek, a Keleti Gyűjtemény korábbi turkológus kurátorának köszönhetően 2010-ben elkészült az MTA KIK Müteferrika weboldala. A honlap *A titokzatos nyomdászmester — İbrâhim Müteferrika és a török könyvnyomtatás kezdetei — Isztambuli ősnyomtatványok az MTA KIK Keleti Gyűjteményében* címet viseli, és átfogó képet nyújt a nyomdászmester életéről és munkásságáról.

***

Az Akadémiai Könyvtár török gyűjteményrésze számos jelentős adományozónak köszönheti gazdagságát. Természetesen jelen írás nem mutatott, nem is mutathatott be mindenkit azok közül, akiknek hálával tartozik a magyar és nemzetközi turkológia azért, hogy a Keleti Gyűjtemény ilyen jelentős török állománnyal büszkélkedhet, csupán betekintést kívánt nyújtani török kéziratainak és ősnyomtatványainak származástörténetébe.

26 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, 766.513.

27 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, 766.515.

28 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 321.

29 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 324.

30 Kovács Nándor Erik, *Ibrahim Müteferrika élete = A titokzatos nyomdászmester Ibrahim Müteferrika és a török könyvnyomtatás kezdetei: Isztambuli ősnyomtatványok az MTAK Keleti Gyűjteményében,* szerk. Kovács Nándor Erik, http://muteferrika.mtak.hu/hu/nyomda.htm (utolsó hozzáférés: 2026. 08. 15.).

Stumpf Anna

A Vámbéry-gyűjtemény

Vámbéry Ármin hagyatékának legbecsesebb részét, a keleti kéziratokat, valamint könyvtárának mintegy 600 kötetét ma a Keleti gyűjtemény őrzi.[1] A világhírű keletkutató munkássága alapvetően meghatározta a magyarországi turkológia kialakulását és rangját, kiemelkedő szerepet játszott az Akadémiai Könyvtár gyarapításában, és ezáltal a magyarországi keletkutatás műveléséhez nélkülözhetetlen forrásbázis megteremtésében.

Vámbéry Ármin ortodox zsidó szülők gyermekeként 1832-ben született Szentgyörgyön, habár Dunaszerdahelyet tekintette szülővárosának, mivel saját megfogalmazásában itt ébredt öntudatára.[2] Talmudista apja[3] nem sokkal fia születése előtt elhunyt kolerában, s a család nagy szegénységben élt. Egy gyermekkori betegség miatt mankóval járt, míg (mint önéletrajzi munkájában írja) egyszer hirtelen felindultságból apja sírján szét nem törte a mankóját. Nehezére esett a járás, azonban kis idő elteltével megerősödött, és már bottal járt, mire elhagyta Szentgyörgyöt, ahol diákéveit töltötte. Ifjú korában házitanítóként próbált boldogulni, közben pedig számos nyelvet tanult. Ismeretséget kötött a kor néhány neves tudósával, hatásukra és segítségükkel török és arab nyelveken tanult és nyelvészeti tanulmányokat folytatott, különösen a kelet világa állt érdeklődése középpontjában.[4] Eötvös József támogatásának köszönhetően 1857 márciusában indult első keleti útjára, ekkor járt először Isztambulban, itt szilárdult meg a magyarság és a magyar nyelv eredetének kutatása iránti elkötelezettsége. Már 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1862–1863-ban, még az orosz megszállás előtt látogatást tett Közép-Ázsia kánságaiba magát dervisnek kiadva, amihez nemcsak nyelvi és kulturális felkészültségre, hanem hihetetlen önuralomra és alkalmazkodó készségre is szüksége volt. Teljesítményét nem annyira Magyarországon, hanem inkább Nagy-Britanniában értékelték az általa elvárt mértékben, ahova számtalan látogatást tett.[5] Nemcsak filológusként, de útleíróként és a publicisztika körén túlmutató stratégiai elemzőként,

1 Könyvtárának nagyobbik részét a New York Public Library vásárolta meg.

2 Vámbéry Ármin, *Küzdelmeim*, Bp., Franklin-társulat, 1905, 4–6.

3 A dél-németországi gyökerű család a bajorországi eredetre utaló Bamberger, az édesapa által Wamberger változatban használt névalakot viselte, s ennek, valamint németes utónevének (Hermann) magyarosított formájából alakította ki a Vámbéry Ármin nevet, http://vambery.mtak.hu/hu/01.htm (utolsó hozzáférés: 2026. 02. 22.).

4 Vámbéry, *i. m.*, 20.

5 Kovács Nándor Erik, Dévényi Kinga, Kelecsényi Ágnes, *Vámbéry Ármin élete = Vámbéry Ármin (1832–1913) Kelet-kutató dervisruhában* http://vambery.mtak.hu/hu/14.htm (utolsó hozzáférés: 2026. 05. 27.).

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.14

szakíróként is számontartjuk. Magyarországi tudós pályájának fontos állomása volt az egyetemi katedra. 1865-ben nevezték ki tanárnak a Pesti Egyetem Keleti Nyelvek Tanszékére, 1868-tól nyilvános rendkívüli, 1870-től rendes tanárként működött, s nyugalomba vonulásáig, 1905-ig tanította a magyar orientalisztika következő nemzedékét. 1876-ban az Akadémia rendes tagjai közé választotta, 1893-ban tiszteleti, egy esztendőre rá igazgatósági tag lett.[6]

Vámbéry Ármin egyik ösztönzője, fő alakja volt a magyarok eredetének alapkérdéseit övező tudományos vitának. Ezt — előzményeiből kifolyólag — politikailag is áthatott tudományos összecsapások sorozataként„ugor-török háború" néven ismeri a tudománytörténet.[7] A magyarság egyrészt finnugor, másrészt török eredetét bizonygató tudósok közötti elméleti csaták sorát Vámbérynak *A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány* címmel 1882-ben megjelent műve nyitotta meg, amelyben a magyar nyelvet török eredetűként írta le.

Az Akadémiai Könyvtár Vámbérynak köszönhető gyarapodása két fő részre bontható. Az egyik csoportot saját adományai és hagyatéka jelentik. A kutató néhány kötetet már életében az Akadémiának ajándékozott, ám a gyűjtemény nagy részét halála után fia, Vámbéry Rusztem adományozta a könyvtárnak.[8] A közel ötven török kézirat mellett Vámbéry két arab és tíz perzsa kézirata is a Keleti Gyűjtemény állományának részét képezi, ezek mind 1913-ban bekövetkezett halálát követően kerültek a könyvtárba. A másik csoportot Szilágyi Dániel hagyatéka jelenti, amelynek a Könyvtárba kerülésében Vámbéry jelentős szerepet játszott. Szilágyi Dániel több száz tételt felölelő, keleti kéziratokból álló hagyatékát az ő közbenjárásával vásárolta meg az Akadémia.[9] Már első isztambuli útja során megismerkedett Szilágyival, és a későbbiekben is szívesen látogatta az Isztambulba vándorolt magyar gyűjtőt.[10] Valószínűsíthető, hogy saját oszmán-török kéziratainak jelentős hányada Szilágyi Dánieltől származik.[11]

---

6 Kovács, Dévényi, Kelecsényi, *i.m.*

7 Vásáry István, *Vámbéry és a magyar őstörténet = Vámbéry Ármin emlékezete*, szerk. Fodor Pál, Bp., Akadémiai, 1986 (Keleti Értekezések, 2), 19–25; Pusztay János, *Az „ugor-török háború" után*, Bp., Magvető, 1977.

8 Kovács Nándor Erik, Dévényi Kinga, Kelecsényi Ágnes, *Vámbéry Ármin, az Akadémiai Könyvtár gyarapítója = Vámbéry Ármin (1832–1913) Kelet-kutató dervisruhában,* http://vambery.mtak.hu/hu/14.htm (utolsó hozzáférés: 2026. 06. 12.).

9 Apor Éva, Kelecsényi Ágnes, *Keleti Gyűjtemény: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára = Oriental Collection: Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., MTAK, 1997, 7.

10 Anna Horváth, *Turkish Manuscripts in the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Jubilee volume of the Oriental Collection*, 1951–1976: *Papers presented on the occasion of the 25th anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 1978, 96.

11 Kovács Nándor Erik, *Vámbéry Ármin és az Akadémia Könyvtár*, Magyar Tudomány, 2013/8, 921.

A Vámbéry-gyűjtemény 48 török kézirata 4 nagyobb részre osztható. A szöveg- és levélgyűjtemények, valamint a szótárak alkotják a két kisebb, de korántsem elhanyagolható csoportot, további kettőt pedig az irodalmi és a történeti munkák tesznek ki. A legnagyobb számú egységet az irodalmi munkák alkotják. Legtöbbjük oszmán török nyelven íródott, ám helyet kapott közöttük néhány keleti török is.

A Vámbéry-gyűjtemény irodalmi kéziratainak egyike a *Ḳırḳ Vezîr ve Ḫâtûn Sulṭân Ḥikâyesi*[12] (A negyven vezír és a szultán feleségének története)[13] című történetgyűjtemény datálatlan változata.

Népszerű, keretes szerkezetű elbeszélésgyűjtemény,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török O. 375, címoldal, fol. 1r*

A keretes szerkezetű munka évszázadokon át nagy népszerűségnek örvendett a török kultúrkörben. A mű eredetije nem ismert, de az tudvalevő, hogy az első török változat 1446-ban készült II. Murád szultán számára.[14] Felépítése az *Ezeregy éjszaka meséi*vel és *A papagáj hetven meséje a csalfa asszonyokról*[15] című mesegyűjteménnyel rokonítható. A kerettörténet szerint egy uralkodó felesége halála után újraházasodik, fiatal hitvese pedig szerelembe esik annak fiával. Viszonzatlan szerelme veszélybe sodorja a fiú életét. Azért, hogy sorsa eldőljön, az uralkodó 40 napon és 40 éjszakán át hallgatja felesége és vezírei történeteit.

12 Ahol nincs bevett magyar forma, ott az idegen tulajdonneveknél a török kéziratok katalógusában használt átírást alkalmaztuk jelen fejezetben (İsmail Parlatır, György Hazai, Barbara Kellner-Heinkele, *Catalogue of the Turkish manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., LHAS, 2007).

13 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 375.

14 Mübeccel Kiziltan, *Kırk vezir = İslâm Ansiklopedisi* 2022/25, XXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2022, 473.

15 Szanszkrit eredeti: *Śukasaptati*, perzsa változat: *Ṭūṭīnāma*.

A nő célja, hogy az uralkodó fiát kivégezzék, a vezírek pedig ugyanezt próbálják megakadályozni. Ez a keret közös a különböző verziókban, a rövidebb mesék változnak és cserélődnek. A Keleti Gyűjteményben a történetfüzér két példánya is megtalálható. A másik kötetben a *Kitâb-i Ḳırḳ Vezîr* (A negyven vezír könyve) után helyet kap egy értekezés (*riszále*)[16] is.[17] Ez a példány Szilágyi Dániel hagyatékából származik, tehát végső soron mindkét kézirat Vámbéry Árminnak köszönhetően került az Akadémia Könyvtárába.[18]

A Keleti Gyűjtemény egyik legkülönlegesebb török kézirata a *Ferec Baʿde ’ş-Şidde* (Borúra derű),[19] szintén keretes szerkezetű munka. Az arab eredetű mű perzsa közvetítéssel került a török kultúrkörbe.[20] A kötet különlegessége, hogy 1451-ben készült Edirnében, ezzel a mesegyűjtemény legrégebbi ismert kézirata.[21]

A következő, második legnagyobb csoportot a történelmi munkák alkot-

A *Borúra derű* korai kézirata, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török F. 71, fol. 1v–2r*

ják, ezek nagy része az oszmán történelmet tárgyalja. Kiemelkedik közülük egy munka, amely jelen tudomásunk szerint egyedülálló a világon. Ez a mű a *Tárih-i Üngürüsz* (A magyarok története). A szerző, Mahmúd Terdzsümán saját beval-

16 *Riszále*: rövid értekezés, tanulmány.

17 MTA KIK Keleti Gyűjt., Török O. 75.

18 Csorba György, Sudár Balázs, *Egy magyar antikvárius Isztambulban: Szilágyi Dániel = Függőkert: Orientalisztikai tanulmányok,* szerk. Csirkés Ferenc Péter et al., Bp., Argumentum, 2003, 134.

19 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török F. 71.

20 Uğur Altundaş, *El-Ferec Ba'de ş-şidde [tercümesi] = Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü,* https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/el-ferec-ba-de-s-sidde-tercumesi-molla-lutfi (utolsó hozzáférés: 2026. 05. 10.).

21 Kovács, Dévényi, Kelecsényi, *i.m.*

lása szerint egy latin nyelvű munka alapján készítette a Magyarország történetét feldolgozó kötetet.[22] Az, hogy egy forrásból dolgozott, egyrészt azért nem lehetséges, mert a munka hasonlóságot mutat mind a Képes Krónikával, mind pedig a Thuróczy-krónikával, másrészt a *Târih-i Üngürüs*ben megjelenik Nagy Sándor története is, ami egyértelműen harmadik forrásra utal.[23] Mahmúd Terdzsümánnak a kézirat bevezetőjében kitűzött célja az volt, hogy a magyar történelmet megismertesse a szultánnal. Ez az unikális kötet azon kevés kéziratok közé tartozik, amelyeket Vámbéry Ármin még életében ajándékozott az Akadémiának. A következőt írja róla: „Micsoda latin mű szolgálhatott neki szövegül, az előttem ismeretlen."[24] A kézirat címoldalának hátulján Vámbéry oszmán neve (Resîd 'ül-Üngürüsî) olvasható.

Magyar krónika törökül,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
Török F. 57

A Vámbéry Ármin hagyatékából származó munkák azonosítását nagyban megkönnyítik a tulajdonosi bejegyzések és pecsétek. Bizonyos kéziratokban azonban olyan jegyzetek is szerepelnek, amelyek nem a Könyvtárba kerülés forrásáról árulkodnak, hanem arról, hogy hogyan jutottak Vámbéryhez. A török kéziratok régi katalógusának tanúsága szerint a Török O. 373 jelzetű, keleti török nyelven írt versgyűjteményben a kézzel írt katalógus szerint például a következő, ma már nem látható bejegyzés volt olvasható: „Ezen kéziratot egy turkomán rabló csizmaszárából kivettem."[25]

Arra is találunk példát, hogy a keletkutató véleményét feljegyezte az adott munkáról, mint például a Şeyh Muhammed Kadı-zâde *Kitâb-i Maḳbûl fî-Ḥâlü 'l-Ḫuyûl* (A lovak állapotáról szóló elfogadott könyv) című,[26] lótartást tárgyaló művének kéziratában.[27] A kötet előzéklapján található jegyzete a következőképp kezdődik: „a *Lótenyésztésről* inkább mulattató mint oktató egy kézirat…"[28]

A kéziratok mellett a Vámbéry-hagyaték nyomtatott könyvei is figyelmet ér-

22 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török F. 57, fol. 2v.

23 Hazai György, *Vámbéry inspirációk*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009, 23–25.

24 Vámbéri Ármín, *Tarikhi Engerusz, azaz Magyarország története czimü török kézirat ismertetése*, Magyar Akadémiai Értesítő, 1 (1860), 361.

25 Az MTA Könyvtára török kéziratainak régi, kézzel írott katalógusa.

26 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 171.

27 İsmail Parlatır, György Hazai, Barbara Kellner-Heinkele, *Catalogue of the Turkish manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., Library of the Hungarian Academy of Sciences, 2007, 510–511.

28 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 171.

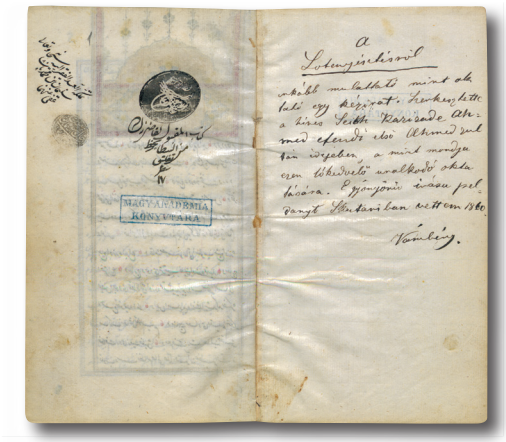

Tulajdonosi bejegyzés egy lótartásról szóló kéziratban,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török O. 171 előzéklap*

demelnek. A több száz kötetet számláló gyűjtemény oszmán ősnyomtatványokat is magában foglal. Ezek a kolozsvári születésű İbrahim Müteferrika[29] vezetése alatt működő első oszmán nyomdában készültek a 18. században. Egyebek mellett a nyomdászmester *Uṣûlü 'l-Ḥikem fî Niẓâm 'ül-Ümem* (A bölcsesség alapelvei a nemzetek politikai rendszerére vonatkozóan) című saját munkája három példányának egyike is Vámbéry Ármin gyűjteményéből származik.[30]

Politikai értekezés,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *768.439*

29 Az Oszmán Birodalom első oszmán-török nyelvű könyveket nyomtató nyomdájának vezetője, bővebben lásd az ezt megelőző fejezetben.

30 Kovács Nándor Erik, *A Nyomda = A titokzatos nyomdászmester Ibrahim Müteferrika és a török könyvnyomtatás kezdetei*: *Isztambuli ősnyomtatványok az MTAK Keleti Gyűjteményében* http://muteferrika.mtak.hu/hu/nyomda.htm (Utolsó hozzáférés: 2026. 05. 06.).

A Keleti Gyűjteménybe került Vámbéry Ármin Koránja is, amelynek előzéklapján az alábbi bejegyzés szerepel: „Ezen Teheránban vett Korán ugyanezen zöld táskában egész közép ázsiai utamon nyakamról lecsüggött, és éjjel-nappal rajtam volt.”[31]

A magyar turkológia egyik legfontosabb alakja mind a Szilágyi-hagyaték, mind pedig saját kéziratai révén elválaszthatatlanul összefonódott az Akadémiai Könyvtárral, neve pedig méltó helyet kapott a Keleti Gyűjtemény legjelentősebb gyarapítóinak emléket állító márványtáblán.

Díszes borítóbelső,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török O. 171*

31 *al-Qur'ān al-karīm*, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, 772.072.

Stumpf Anna

A Szilágyi-gyűjtemény

A Keleti Gyűjtemény török kéziratainak legnagyobb egysége Szilágyi Dániel isztambuli könyvkereskedőtől származik.[1] A gyűjtő a Debreceni Református Kollégiumban tanult, apja, Szilágyi János, református lelkész volt, akinek több értekezése is megjelent a Tudományos Gyűjteményben.[2] A fiatal Szilágyi Dániel harcolt a szabadságharcban, majd 1849-ben Kossuth Lajossal kivándorolt az Oszmán Birodalomba. Kiválóan megtanult törökül, többek között tolmácsként tevékenykedett, és az évek múltán kiváló orientalistává képezte magát, különösen a Magyarországra vonatkozó török kútfőket gyűjtötte. Isztambulban Timoni utcai üzletében ritka nyomtatványokat és kéziratokat árusított.[3] Annak ellenére, hogy Szilágyi sosem írt tudományos művet, a 19. századi keletkutatás fontos alakjává vált.[4] Könyvesboltja által nagy hírnévre tett szert mind az európai, mind pedig a török tudósok körében.[5] Vámbéry Ármin oszmán-török kéziratainak nagy része is feltehetőleg a Timoni utcai üzletből származik.[6] Vámbéry mellett Thúry József, Kúnos Ignác és Goldziher Ignác is előszeretettel látogatták a könyvkereskedést.[7]

Szilágyi Dániel érdeme az is, hogy információkat szerzett a szultán könyvtárában levő corvinákról. 1862-ben járt is egy akadémiai delegáció (Ipolyi Arnold, Kubinyi Ferenc és Henszlmann Imre) a török fővárosban ezek felkutatására, ők sok nehézség után ugyan bejutottak a kincstárral összekötött titkos császári könyvtárba, de csak 9 corvinát találtak meg. Ezekből négyet 1869-ben a szultán Ferenc Józsefnek adományozott, aki ezeket a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Valószínűleg Szilágyinak nagy szerepe volt abban is, hogy 1877-ben a következő szultán, II. Abdul Hamid további 35 kódexet, köztük 11 corvinát küldött Magyarországnak.[8]

1 Szilágyi Dániel (1831–1885) turkológus, isztambuli könyvkereskedő.

2 *Gyászhír*, Regélő Pesti Divatlap, 6. évf., 46. sz., 1838, 357.

3 A. Horváth, *Turkish Manuscripts in the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Jubilee volume of the Oriental Collection, 1951–1976*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 1978, 96.

4 Csorba György, Sudár Balázs, *Szilágyi Dániel és a magyar orientalisztika = Orientalista Nap*, szerk. Birtalan Ágnes, Yamaji Masanori, Bp., 2003, 10.

5 Horváth, *i. m.*

6 Kovács Nándor Erik, *Vámbéry Ármin és az Akadémia Könyvtár*, Magyar Tudomány, 2013/8, 921.

7 Csorba György, Sudár Balázs, *i.m.*, 13.

8 Varga Dániel, *Isztambulból szeretettel,* Rubicon online, https://rubicon.hu/hu/cikkek/isztambulbol-szeretettel (utolsó hozzáférés: 2025. 05. 05.).

 doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.15

Az egykori huszár sosem tért vissza szülőföldjére, de szándéka volt, hogy az általa összegyűjtött különleges könyvek és kéziratok halála után Magyarországra kerüljenek.[9] Ez Vámbéry Ármin közbenjárásának köszönhetően valósulhatott meg. Az Akadémia így nyugtázta a hagyaték érkezését: „A Könyvtári Bizottság jelenti, hogy Konstantinápolyban elhúnyt hazánkfia Szilágyi Dániel keleti kéziratai és nyomtatványai nagy gyűjteményét, az örökösök megvásárlás végett az Akadémiának ajánlották föl; a gyűjtemény megérkezett és megvizsgálására Vámbéry Armin r. t. kéretett föl, ki a gyűjteményről és irodalmi jelentőségéről az összes ülés előtt teljes elismeréssel nyilatkozik."[10]

Vámbéry Ármin pedig (az *Akadémiai Értesítő* ugyanezen számában) így jellemezte 36 évig Isztambulban élő, előző évben elhunyt barátját: „Harminczhat év hosszú idő az emberi életben, de különösen oly ember életében, kit a világi dolgok csak keveset érdekeltek, ki éjjel-nappal kedves kincsesháza szaporítására törekedett, aki leggyönyörtelibb élvezetét abban lelte, ha órák hosszat kutathatott a sztambuli könyvbazárban, és aki a legnagyobb fáradságtól sem riadt vissza, valami irodalmi ritkaságot megszerezni, alig hogy annak neszét vette."[11]

Hat évvel később, 1892-ben Kúnos Ignác készített jelentést a Szilágyi-hagyatékról *Collectio Szilágyiana* címmel. Cikkében bemutatja Szilágyi Dániel személyét és munkásságát, elismeréssel és nagyrabecsüléssel ír a gyűjtő elhivatottságáról és hozzáértéséről, valamint bemutatja a gyűjtemény számos fontos kéziratát.[12]

Szilágyi Dániel hagyatékában körülbelül 500 kézirat került az Akadémiai Könyvtárba, 438 kötet török, közel 50 perzsa és 10–15 arab nyelvű. A Szilágyi Dánieltől származó arab kéziratok pontos azonosítása azonban ezidáig nem történt meg.[13] A gyűjtemény perzsa tételeit szinte kivétel nélkül azonosították, ezek nagy része irodalmi munka.[14] A Keleti Gyűjtemény több mint 800 török kéziratának körülbelül fele származik a gyűjtőtől.[15]

---

9 Kovács Nándor Erik, Dévényi Kinga, Kelecsényi Ágnes, *Vámbéry Ármin, az Akadémiai Könyvtár gyarapítója = Vámbéry Ármin (1832–1913): Kelet-kutató dervisruhában*, http://vambery.mtak.hu/hu/14.htm (utolsó hozzáférés: 2025. 08. 07.).

10 *Tizennegyedik akadémiai ülés: összes ülés 1886. márczius 29-én*, Akadémiai Értesítő 1886, 57.

11 Vámbéry Ármin, *Jelentés néh. Szilágyi Dániel, Konstantinápolyban elhúnyt hazánkfiának keleti kéziratok és nyomtatványokból álló gyűjteményéről*, Akadémiai Értesítő, 1886, 203–204.

12 Kúnos Ignácz, *Collectio Szilágyiana,* Akadémiai Értesítő, 1892, 20–22.

13 Csorba György, Sudár Balázs, *Egy magyar antikvárius Isztambulban: Szilágyi Dániel = Függőkert: Orientalisztikai tanulmányok,* szerk. Csirkés Ferenc Péter et al., Bp., Argumentum, 2003, 134.

14 Collection of Persian Manuscripts, https://real-ms.mtak.hu/view/collection/Collection_of_Persian_manuscripts.html (utolsó hozzáférés: 2025. 05. 04.).

15 [Kovács Nándor Erik], *A Szilágyi-Gyűjtemény,* https://konyvtar.mta.hu/index.php?name=v_3_2_1_szilagyi (utolsó hozzáférés: 2026. 08. 20.).

A kéziratok nagy része az Oszmán Birodalom történetével foglalkozik, kiváló krónikák találhatók köztük. Különösen értékesek a magyar történelemhez, azon belül pedig a hódoltság korához kapcsolódó munkák, mint például a bosnyák származású, pécsi születésű Ibrahim Pecsevi nagybecsű krónikája, a *Târih-i Peçevî* (Pecsevi krónikája) egyik példánya.[16] A munka Szulejmán szultán koráról, valamint az azt követő időszakról ad alapos képet, felhasználva oszmán, valamint rendhagyó módon magyar forrásokat is.[17]

A hagyaték több mint kétszáz kézirata irodalmi tartalmú. Ezek között számos *tezkere* (életrajz-gyűjtemény) és díván (egy adott költő verseinek gyűjteménye) található, így Molla Hasan Çelebi *Tezkiretü 'ş-şu'arâ* (Költők életrajzai) című műve[18] és Âşıḳ Paşa dívánja.[19] A hagyaték nevezetesebb török irodalmi emlékei közé tartozik a *Ferec Ba'de 'ş-Şidde* (Borúra derű) című mesegyűjtemény két példánya.[20] A kéziratok között megtalálható a *Yûsuf ve Züleyḫâ* (Józsuf és Zülejka)[21] és a *Ḫüsrev ve Şîrîn* (Hüszrev és Sírín)[22] több változata is. Mindkét munka a török irodalom legnépszerűbb és legalapvetőbb művei közé tartozik. Közös bennük, hogy számos költő feldolgozta népszerű történeteiket.[23] Ezt jól szemlélteti, hogy a Keleti Gyűjtemény török kéziratállományában a két költeménynek több költőtől származó változata is megvan. A *Yûsuf ve Züleyḫâ* című *mesnevi*[24] a híres szépségű Yûsuf (vagyis József) az iszlámban, kereszténységben és judaizmusban is jól ismert — bár részleteiben eltérő — történetét dolgozza fel.[25]

A perzsa eredetű *Ḫüsrev ve Şîrîn* számos változatának műfaja szintén mesnevi. A történet valós személyen vagy személyeken alapul, a címszereplő Ḫüsrev, vagy-

16 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 217.

17 Fodor Pál, *Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi = Pécs a hódoltság korában*, szerk. Szakály Ferenc, Vonyó József, Pécs, Kronosz, Pécs Története Alapítvány, 2012 (Pécsi Mozaik, 2), 153.

18 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 220.

19 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török F. 1.

20 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török F. 17, Török Q. 5.

21 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 101. Ha nincs ismert és bevett magyar forma, az eredetileg arab betűs neveknél és címeknél nagyrészt a török katalógus átírási rendszerét követem. (Kivéve Ḫüsrev, ez katalógusban Ḫusrevként szerepel. Ebben az esetben a törökben bevett változatot használom.)

22 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 22.

23 İsmail Parlatır, György Hazai, Barbara Kellner-Heinkele, *Catalogue of the Turkish manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., Library of the Hungarian Academy of Sciences, 2007, 585, 590.

24 A török irodalom perzsa költészeti hagyományból örökölt, sorpárokból álló, verses, hosszabb, gyakran didaktikus tartalmú, vagy epikus jegyeket mutató elbeszélő műfaja.

25 Ebben az arab–perzsa–török kultúrkörben meghonosodott változatban Züleyḫâ a bibliai Putifárnénak felel meg.

is II. Hoszró (vagy Huszrau) szászánida uralkodó.[26] Şîrîn alakjáról kevesebbet tudunk, először Firdauszi *A Királyok könyve* (*Şâh-nâme*) című, Perzsia történetét feldolgozó eposzában jelenik meg, mint Ḫüsrev szerelme. Itt örmény hercegnőként tűnik fel, de több későbbi változatban szolgálóként ábrázolják. Nizámí Gandzsaví és Nevái (Firdauszi példáját követve) szintén hercegnőként ábrázolták Ḫüsrev kedvesét.[27] A történetet Sejhí is feldolgozta (művét II. Murád szultánnak ajánlotta), Şîrîn ebben a változatban szintén örmény hercegnő.[28] A történet szerint Ḫüsrev a lány szépségének hírét hallva beleszeret, és sok nehézség és megpróbáltatás után végül egymáséi lesznek.

Három rendkívül népszerű művet tartalmazó kolligátum, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török O. 79 fol. 33v–34r*

A Keleti Gyűjtemény kéziratai között gyakoriak a több független, egybekötött művet tartalmazó kötetek (kolligátumok), a Török O. 79 jelzetű kézirat ezek közé tartozik. Három népszerű munkát tartalmaz, *Ḫüsrev ve Şîrîn* történetének hiányos, prózában írt változata mellett a *Kitâb-i Mecnûn* (Mecnûn könyve) és a *Tercüme-i İskender-nâme* (Nagy Sándor történetének fordítása) olvashatóak a kolligátumban.[29]

A *Kitâb-i Mecnûn* (vagy *Leylâ ve Mecnûn*) szintén a török irodalom legjelentősebb szerelmes történetei közé tartozik. Legnépszerűbb török feldolgozása Fuzúlí 1535-ös, *Leylâ ve Mecnûn* című *mesnevi*je,[30] ennek 19. századi, Szilágyi hagyatékából származó kézirata a Török O. 76 jelzetet viseli.[31]

A török irodalom egyik legjelentősebb szerelmes története, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török O. 76 címoldal fol. 1r*

26 Kovács Nándor Erik, *Hüszrev ve Sírín kéziratok és restaurálásuk az MTA KIK Keleti Gyűjteményében,* http://khusraw.mtak.hu/hu/01.htm (utolsó hozzáférés: 2026. 06. 03.).

27 Mustafa Erkan, *Ḫüsrev ve Şirin, = İslâm Ansiklopedisi* 19, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, 53.

28 Ayşe Yıldız, *Ḫüsrev ü Şîrîn (Şeyhî) = Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü,* http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/husrev-u-sirin-seyhi (utolsó hozzáférés: 2025. 06. 07.).

29 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 79.

30 İskender Pala, *Leylâ vü Mecnûn = İslâm Ansiklopedisi,* 27, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 162.

31 Parlatir, Hazai, Kellner-Heinkele, *i.m.,* 149–150.

Részben történelmi ihletésű munka az említett *İskender-nâme* (Nagy Sándor könyve), amely Nagy Sándor legendáját mutatja be. A Keleti Gyűjtemény a perzsa és török irodalmakban egyaránt népszerű mű számos példányát őrzi. Az *İskender-nâme* kéziratai közé tartozik a gyűjtemény egyik leglátványosabb és legdíszesebb török kézirata, az Török O. 83 jelzetű munka. A hiányos kézirat több mint tíz, arannyal díszített illusztrációt tartalmaz, valamint a fejezetcímek is arany tintával szerepelnek a kötetben.[32]

Nagy Sándor legendája,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Török O. 83, 68. oldal (b.), 156. oldal (j.)*

A történelmi forrásmunkák közül kiemelkedik a *Tevârîḫ-i Âl-i ʿOṣmân* (Az Oszmán ház krónikái) című mű.[33] Ez az ismeretlen szerzőtől származó krónika több száz évet ölel fel, az Oszmán Birodalom történetét mutatja be a kezdetektől egészen Nagy Szulejmán uralkodásáig.[34]

Végül szokatlan témája miatt érdemel említést a Keleti Gyűjtemény egyetlen török szakácskönyve, amely szintén a Szilágyi-hagyaték részeként került az Akadémiai Könyvtárba. Az *Aşçı Kitâbı* (Szakácskönyv)[35] 26 fólió terjedelmű, vége pedig hiányos. A kötetet a következő hat fejezet teszi ki: 1. Levesek 2. Tésztából készült ételek (nagyrészt *börek*ek) 3. Édességek 4. Juhból, bárányból, halból, csirkéből és nyúlból készült kebabok 5. Egyéb húsból készült ételek (*dolma*, *kavurma*…) 6. Saláták és savanyúságok. A Keleti Gyűjtemény török kollekciójában számos változatos téma és műfaj képviselteti magát, ez a szakácskönyv azonban kitűnik közülük.

32 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 83.

33 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 204.

34 Parlatir, Hazai, Kellner-Heinkele, *i.m.*, 437–438.

35 MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Török O. 14.

Az örmény evangeliariumok elején kötelezően megtalálható, hagyományosan gazdagon díszített keretbe foglalt szöveghely konkordancia táblázatok (Euszébiosz-féle kánontáblák) egyikének díszítő eleme (*xoran* szó szerint 'oltárfülke, apszis; sátor'),
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Örmény 1 (ORI Ms Misc 20)*

Rottár Máté

Örmény kéziratok

A Keleti Gyűjteményben soha nem dolgozott főállású armenista, minthogy ezt alapvetően nem is indokolta az örmény gyűjteményrész terjedelme. Időről időre az elsősorban Schütz Ödön és Szalmási Pál örményországi látogatásai nyomán és Czeglédy Károly hagyatékából, illetve a nemzetközi csere révén beérkező örmény nyelvű szakirodalom, forráskiadás, illetve irodalmi szövegkiadás feldolgozásában kaptunk némi segítséget a Könyvtárhoz kötődő szakemberektől. A teljes anyag rendszeres gondozása azonban soha nem volt megoldott, így az anyag katalogizálása, feldolgozottsága is meglehetősen egyenetlen.

Általánosságban megállapítható, hogy a mintegy 300 címet számláló — tehát az egész Gyűjtemény keleti szakirodalmi állományában eltörpülő — örmény nyelvű anyag kétharmadát azok a könyvek teszik ki, amelyeket az Örmény SZSZK Tudományos Akadémiája adott ki a szovjet korszakban. Ezek gyűjtőkörünknek megfelelően nyelvtudományi, irodalomtudományi, történettudományi, csekélyebb hányadában vallástudományi tematikájú szakmunkák, forrásközlések, illetve kézikönyvek. A maradék harmad közel egyenlő részben a 19. és kora 20. században kiadott könyvekből, illetve a 20–21. században a jelentős örmény diaszpórával rendelkező hagyományos nyugati örmény központokból származik (Libanon, Törökország, Jeruzsálem, Párizs, Egyesült Államok), beleértve a hagyo-

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.16

mányosan kiemelkedő tudományos, könyvkibocsátó és -gyűjtő hagyományokkal rendelkező mechitarista szerzetesrend két nagy európai központját, Bécset és Velencét is. Magyar kultúrtörténeti jelentősége miatt mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a nyomtatott könyvek között akad erdélyi örmény vonatkozású mű is.

A látszólag viszonylag jelentéktelen algyűjteménynek azért kellett mégis teret kapnia jelen kiadványban, mert csak részben feldolgozott kéziratos része kiemelkedő értékű érdekességeket foglal magában. Ezek feltárásában Schütz Ödön évtizedekkel ezelőtti néhány szavas meghatározásai, majd a Nagy Kornél által egy részükről korábban készült alaposabb leírások után 2025-ben Zsigmond Benedek munkája jelentett újabb fontos hozzájárulást, a korábbiak további pontosítását. Jelen ismertetés is elsősorban ez utóbbi eredményeken alapul.

Örmény kéziratainkzöme a kiskunhalasi Szilády Gimnázium állományából került be, ugyanakkor éppen a legértékesebb darabok az Országos Széchényi Könyvtár ajándékaként és vétel útján 1954-ben, illetve 1982-ben.

Egyértelműen a legpompásabb kivitelű az a korábban szamosújvári illetőségű, Örmény 1 (= ORI Ms Misc 20) jelzetű, a bőrborítású táblákon kívül ékes veretekkel ellátott bársonnyal is bevont kötésű, illuminált, kéziratos evangéliumos könyv (*awetaran*), amelynek 17. századra tehető keletkezése és fényűző kivitele mellett két további fontos tény is külön rangot kölcsönöz. Egyrészt elülső és hátulsó előzéklapként olyan — szintén evangéliumi szövegrészletet tartalmazó

Máté evangéliuma fejezetkezdete díszes szövegkezdettel, az evangélistát szimbolizáló angyallal, ún. madár-írással és egyéb díszes írású sorokkal.

Az örmény evangéliumos könyv restaurálás utáni bársonyborítású kötéstáblája a négy evangélista attribútumait és a keresztáldozatot ábrázoló fémveretekkel

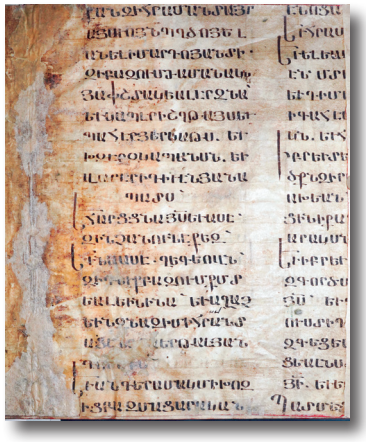

Előzéklapként a kéziratba kötött, lényegesen korábbi keletkezésű, majuszkuláris írásos pergamen fragmentum.

MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Örmény 1 (= ORI Ms Misc 20), Grósz Dorottya felvételei*

— pergamentöredékek kerültek bekötésre, amelyek majuszkuláris írásos (*erkat'agir*) kivitele legalább 5–6 évszázaddal korábbi eredetükre utal. Másrészt ez az a könyv, amelynek kötéséből az 1976 nyarán végzett restaurálása során további, korábban rejtett kézirattöredékek is előkerültek.[1]

Ezen a restaurálás óta „anyakéziratuk" mellett őrzött töredékek pontos azonosítására azonban csak 2025 nyarán került sor, amikor is Zsigmond Benedek aprólékos vizsgálata nyomán kiderült, hogy egy olyan bilingvis vallási mű, valószínűleg zsoltároskönyv töredéke, amely az azonos szövegrészeket óörmény standard változatban, illetve armeno-kipcsak fordításban egyaránt tartalmazza. Az azonosított szövegrészletek többsége a 73. „Milyen jó az Isten az igazakhoz…"[2] kezdetű zsoltárból származik.[3] Ez a nyelv Krím irányából É-ÉNy felé, elsősorban a Lengyel-Litván Unió és Moldávia irányába kirajzó örmény csoportok eltörökösödött, eredeti nyelvét csak liturgikus nyelvként őrző részének tatárral rokon, de örmény betűkkel rögzített irodalmi nyelve, amelynek összesen alig több mint 100 ismert nyelvemléke mind a 16–17. században keletkezett. Ezeket jelenleg számos európai ország gyűjteményeiben őrzik (Örményország, Ausztria, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Lengyelország, Románia, Oroszország és Ukrajna).

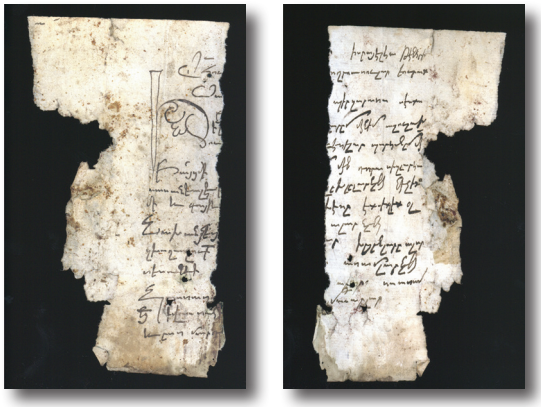

Zsoltárrészletek óörmény és armeno-kipcsak nyelven egyazon töredék két oldalán, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Örmény 9*

A töredékek kora mellett tehát ritkaságuk miatt is unikumnak tekinthetők. Külön érdekesség, hogy noha a magyar turkológia, elsősorban Schütz Ödön munkássága révén, jelentős mértékben járult hozzá az armeno-kipcsak kutatásokhoz, eddig nem volt ismert egyetlen szövegemlék sem magyarországi gyűjteményből. A töredékcsoport azonosítása óta az Örmény 9 jelzetet viseli.

1 Vörös Gyula iparművész, restaurátor által készített *Restaurátor dokumentációja. M.T.A.Kvt. Keleti gyűjt. Örmény kódex — Örménykatolikus (görög)-szertartású kódex* című, 1976. augusztus 3-án kelt jelentés, MTA KIK Keleti Archívum („Restaurálás 1975. okt. – 1979. dec. 31." mappa).

2 A Szent István Társulati Biblia szövegváltozata szerint. Lásd https://szentiras.eu/SZIT/Zsolt73 (utolsó hozzáférés: 2026.09.28.)

3 Párhuzamaihoz lásd Aleksandr Garkavec, *Kypčakskoe pis'mennoe nasledie,* 1, *Katalog i teksty pamjatnikov armjanskim pis'mom*. Almaty, Dešt-i-Kypčak, 2002, 62, 337, 406, 620–621, 832–833.

Egyszerűbb kivitele ellenére hasonló értéket képvisel az Örmény 3 (= ORI Ms Misc 34) kézirat, amely az örmény rítus lembergi úzusához köthető liturgikus gyűjtemény, amely a miseordón kívül azt keretszerűen körbefogó lekcionáriumot és rituále részt is magában foglal, amelyhez egy rövidebb katekizmus is csatlakozik. 1751-ben Lembergben keletkezett és nyelvezetében is a liturgikus óörmény és az újkori óörmény kárpáti ejtésű változatát tükrözi. A kézirat nyilvánvalóan az eredeti műtől független, betoldott illusztrált oldalakat is tartalmaz, ugyanakkor — különben nem tökéletes — oldalszámozása szerint erősen hiányos, és bár ennek szembetűnő jelei a kötésén nem mutatkoznak, egyéb okokból is biztosak lehetünk benne, hogy a kézirat nem teljes.

A kéziratos lembergi liturgikus gyűjtemény miseordó kezdő szakasza és idegen eredetű betoldott képtábláinak egyike („Familia Sacra") német kísérő szöveggel, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Örmény 3 (= ORI Ms Misc 34)*, *Grósz Dorottya felvételei*

A hasonló korú és jelentőségű kéziratok közül a 17. századi kicsiny breviáriumról (Örmény 2 = ORI Ms Misc 21) és történeti kontextusáról Nagy Kornél külön tudományos cikkben számolt be.[4]

Említést érdemelnek még az Oszmán Birodalom szellemi elitjéhez tartozó örményekhez köthető kéziratok. A társadalmi beilleszkedés követelményei okán alapvetően kétnyelvű, sőt idővel elsősorban török anyanyelvű kisebbség számottevő mennyiségű örmény írásos török (és/vagy oszmán-török) nyelvű könyvet írt, amelyek esetenként részben örmény nyelvű részeket is tartalmaztak.

4 Nagy Kornél, *Egy 17. századi örmény katolikus Breviárium az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményében* = *Magyar Könyvszemle,* 133/2 (2017), 197–212, https://ojs.mtak.hu/index.php/mksz/article/view/327/235 (utolsó hozzáférés: 2026.09.28.).

Látványos példák az asztrológiai mű mágikus táblázataira és ábráira, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Örmény 7*

Ezek két érdekes példáját találhatjuk meg a Keleti Gyűjtemény örmény kéziratai között. Az Örmény 7 jelzetű, számos nehezen értelmezhető mágikus táblázatot és különös szimbólumokat tartalmazó asztrológiai jellegű mű, amelyben az örmény-török mellett óörmény szövegrészek is felbukkannak. Kizárólag örmény írásos török nyelvű az elsősorban dalok gyűjteményét tartalmazó, szokatlan noteszszerű formájú, égésnyomot viselő kézirat, amely a verses szövegek mellett az adott dalhoz rendelt standard zenei keretnevét is megjelöli (Örmény 8).

Maradék három örmény kéziratunk a kiskunhalasi Szilády Gimnázium gyűjteményéből került be, ennek megfelelően tematikusan is iskolai tankönyvi jellegűek: (óörmény nyelvű) logika tankönyv (Örmény 4), nyugati örmény nyelven írt óörmény nyelvtan (Örmény 6) és Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre 1773-ban megjelent, korában rendkívül népszerű *Paul et Virginie* című idillikus romantikus kisregényének örménybetűs török nyelvű fordítása (Örmény 5).

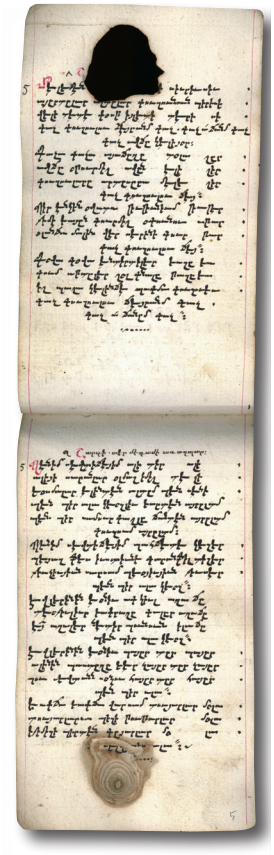

A Benim sèvdükèyim [*sevdiğim] Ali'dir Ali… kezdetű szúfi vallásos ének szövege örménybetűs török kéziratban, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Örmény 8*

Ormos István

Etióp kéziratok

Etiópia a Kr. u. 4. század elején vette föl államvallásként a kereszténységet.[1] Történelmi okokból az etióp egyház egészen a legújabb időkig az alexandriai kopt pátriárka alá tartozott és ily módon viszonylag szoros kapcsolatok fűzték az (egyiptomi) kopt egyházhoz, ám mindig is önálló volt, ezért hibás kopt egyháznak, illetőleg egyáltalán az etiópokat koptoknak nevezni.[2] Etiópia lakossága igen tarka képet mutat. Az államalkotó (vezető) sémi népcsoport délarab gyökerű: eredetileg Délarábiából (a mai Jemenből) vándorolt be a mai Etiópia területére és ott rátelepedett az ott élő őslakosságra.[3] Ez a csoport a sémi nyelvcsaládba tartozó *geez* (klasszikus etióp) nyelvet beszélte, amely azonban legkésőbb a 10. században élő, beszélt nyelvként kihalt, ám liturgikus nyelvként ma is használják. Egészen a 19. század végéig kizárólag ezt a nyelvet alkalmazták írott irodalmi nyelvként; az egyházi költészetben még ma is írnak verseket ezen a holt nyelven. Ezt követően egy másik etiópiai sémi nyelv, az *amhara* lépett a geez helyére államnyelvként; ezt az ország központi területein beszélik már évszázadok óta.[4] A geez írására a rendkívül szép ún. etióp írást használják, amely a Délará-

1 Cikkünkben nem tudományos átírást alkalmazunk, hanem gyakorlati szempontoktól vezéreltetve az idegen (etióp [geez és amhara], arab és orosz) szavak eredetijét leginkább megközelítő, magyar kiejtésű alakokat adjuk meg. — Tisztes kora ellenére még ma is Ullendorff (1920–2011) klasszikus összefoglalója adja a legjobb átfogó képet Etiópiáról: Edward Ullendorff, *The Ethiopians: An Introduction to Country and People*, London, Oxford University Press, 1960. Igen hasznos még Ernst Hammerschmidt, *Äthiopien. Christliches Reich zwischen Gestern und Morgen*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1967; Ignatyij Julianovics Kracskovszkij, *Vvegyenyije v efiopszkuju filologiju*, Leningrád, Izdatyelsztvo Lenyingradszkovo Unyiverszityeta, 1955. (Az ortodox keresztény „rokonság" okán az oroszok mindig is kitüntetett figyelemmel fordultak Etiópia felé.) Az ország történetét kiválóan foglalja össze Andrzej Bartnicki, Joanna Mantel-Niećko, Geschichte Äthiopiens, 1–2, szerk. Renate Richter, Berlin, Akademie-Verlag, 1978. A legkorszerűbb részletes információkat nyújtja az Encyclopaedia Aethiopica, I-V, Wiesbaden, Harrassowitz, 2003–2014 című lexikon, amely hozzáférhető a KGy olvasótermében. Etiópia történetének rövid vázlata olvasható az alábbi helyen: *Csodatévő Takla Hájmánót*, vál., ford. Ormos István, Bp., Helikon, 1986 (Prométheusz könyvek, 13), 147–155 (Utószó).

2 A „kopt" szó a görög aiGYPTos melléknévből ered, jelentése „egyiptomi" s az Egyiptomban őshonos keresztény egyház és híveinek megjelölésére használatos.

3 A „Délarábia" elnevezés az Arab-félsziget déli részét jelöli; a délarabok a sémi nyelvcsaládon belül önálló ágat alkotnak s a félrevezető elnevezés ellenére nincs közvetlen közük az arabokhoz, azoknak csupán távoli rokonaik.

4 Egy elterjedt mondás szerint Etiópia „a népek múzeuma" és az országban 60 nyelvet beszélnek. Ez a számnév itt valójában ennyit jelent: „nagyon sok". Ezek a nyelvek nem kevesebb, mint négy nyelvcsaládba tartoznak! Ormos István, *Etiópiai sémi nyelvek = A világ nyelvei*, főszerk. Fodor István, Bp., Akadémiai, 1999 (2000), 371–373 (a szócikkben

 doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.17

biából származó ún. délarab írásból ered, s amely egyedüli sémi írásként balról jobbfelé halad és a magánhangzókat is feltünteti, azaz valójában szótagírásnak tekinthető: minden betű egy mássalhangzó és egy magánhangzó kapcsolatát jelöli (szigorúan ebben a sorrendben). Az egyes betűket nem kötik egymással.[5] A hagyományos etióp irodalom túlnyomórészt egyházi jellegű (a Biblia könyvei,[6] szentek élete, imakönyvek, liturgikus művek stb.), míg — jóval kisebb számban — találunk benne történeti műveket, krónikákat is. Mindenkor nagy népszerűségnek örvendtek a *varázslással, mágiával* kapcsolatos kéziratok — az etiópok életében nagy szerepet játszanak az okkult tudományok. Ezek nemritkán eltérő hosszúságú pergamencsíkok, illetőleg -szalagok formájában készülnek, amelyeket azután összetekernek és *tekercs* formájában tárolnak, gyakorta nyakban viselik, hogy védelmet nyújtsanak szemmel veréstől, ártó szemtől, mindenfajta gonosz behatástól. Európához képest a könyvnyomtatás csak nagyon későn, a 19. században jelenik meg Etiópiában, és csak lassacskán tesz szert némi jelentőségre. Ennek is köszönhető, hogy a legújabb időkig írnak-másolnak kéziratokat; jómagam 1984–1985-ben többször ellátogattam az Etiópiai Nemzeti Könyvtár szkriptóriumába, ahol akkoriban — megrendelésre — három szakképzett másoló másolt kéziratokat. Érdekes és tanulságos volt figyelni a munkájukat! Különösen nagy mennyiségű kéziratot másoltak a 19. század második felében és a 20. század első felében a császári szkriptóriumban, ámde másutt is szerte az országban. Emögött az a megfontolás rejlett, hogy az etióp elvárások szerint minden valamirevaló templomnak, illetőleg kolostornak illik kisebb-nagyobb kéziratgyűjteménnyel rendelkeznie. Ugyanis a keleti világban a templomok — csakúgy, mint a mecsetek — nemcsak liturgikus, egyben nagy tiszteletnek örvendő helyek, hanem gyakorta adnak helyet a tanulásnak, a tanításnak is.[7] Úgyhogy kegyes cselekedetként a

előforduló hivatkozásokkal együtt!). Az etióp nyelvek kapcsán meg kell említenünk Hetzron Róbert (1937–1997) nevét, aki 1956 őszén, a forradalom során, az ELTE Arab Tanszékén folytatandó egyetemi tanulmányai kezdetén, „fölült a vonatra", amiképp maga mesélte később, s külföldre ment. Benne a sémi nyelvészetnek, mindenekelőtt Etiópia (nem csak sémi) nyelveinek zseniális kutatóját tisztelik benne kortársai szerte a világon, ám ő — emigráns létére — a magyar nyelvészet terén is jelentős eredményeket ért el. Vö. Hetzron Róbert, *Magyarországon nem része az emberi jogoknak az eltérő nyelvészeti vélemény = A nyelvészetről egyes szám, első személyben*, szerk. Sz. Bakró-Nagy Marianne, Kontra Miklós, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991, 63–74.

5 Az etióp írás magánhangzójelölési rendszere indiai mintát követ. A monszun-szeleknek köszönhetően a nagy távolság ellenére réges-rég óta folyamatosan állnak fönn kapcsolatok Etiópia és India között.

6 Az etióp ortodox egyház több olyan apokrif könyvet is a Biblia részének tekint, amelyet a többi keresztény egyház nem ismer, illetőleg nem fogad el.

7 A templomokkal ellentétben a mecsetek nincsenek fölszentelve, ámde őket is nagy tisztelet övezi. Isztambuli sétáim során nemritkán láttam egy-egy mecset könyvtárában a kéziratokba merült helybéli olvasót, míg 1977-ben bagdadi ösztöndíjasként — még egy

hívek lehetőségeik szerint másoltattak kéziratokat, s azokat azután különböző templomoknak vagy kolostoroknak ajándékozták, nemritkán fogadalmi felajánlásként vagy hálából gyógyulásért, teherbeesésért, egy-egy régen várt gyermek megszületéséért, veszélyből való megmenekülésért.[8] Így érthető, hogy Etiópiában ma is bárki viszonylag könnyen hozzájuthat kéziratokhoz. Magam is jártam 1984-ben Addisz Abeba leghíresebb kéziratkereskedőjénél, akit kuncsaftjai csak becenevén (*Sifta;* ez amharául „rablót" jelent) ismertek; a boltjában több terem a mennyezetig volt telezsúfolva eladásra szánt kéziratokkal. A 20. század különböző periódusaiban számos honfitársunk dolgozott Etiópiában, például vízimérnökként vagy orvosként, s ők gyakorta vásároltak kéziratokat, azt hívén, hogy azok egykorúak a Tihanyi apátság alapítólevelével (1055), de legalábbis a Korvinákkal (15. század), és hasonló értéket is képviselnek. Könyvtári szolgálatom első éveiben, az 1980-as évek közepe táján havonta legalább egy ember jött be a Keleti Gyűjteménybe etióp kézirattal, ámde kivétel nélkül csalódottan távoztak, amikor megmondtam nekik, hogy a kézirat árából nem tudnak házakat, de még egy nyaralót sem venni. Volt, aki nagyon meg is haragudott ezért.[9]

---

másik, békésebb világban — a helybéliekhez hasonlóan minden további nélkül betérhettem valamelyik mecsetbe aludni egyet, ha séta közben fáradság vett erőt rajtam. Ugyanez volt a helyzet később Kairóban is: sok diákot láttam mecsetekben, amint épp vizsgára készültek, illetőleg családapákat, amint a mecsetekbe menekültek gyermekzsivajtól visszhangzó otthonukból, hogy szundítsanak egyet egy-egy forró nyári napon. Az is közismert, hogy számos főiskola, sőt egyetem hosszú időn keresztül mecsetben működött, többek között a világ legrégibb egyeteme, a kairói Azhar-mecset is.

8 Ilyen fogadalmi tárgyak (*ex voto*) többhelyütt előfordulnak katolikus templomokban is; mély benyomást tesznek az emberre a csíksomlyói kegytemplom oltára mögötti falon sorakozó, többnyire ezüstből készült fogadalmi tárgyak. Ld. *Fogadalmi tárgyak = Magyar Katolikus Lexikon online*, s.v. Tágabb értelemben a „fogadalmi ajándékok" körébe tartozik az is, amikor egy keresztény gyermeket Mohamednek vagy Musztafának keresztelnek — ezek az iszlám prófétájának a nevei — hálából azért, mert teherbe esik egy keresztény nő egy iszlám kegyhely meglátogatása után, amire azt követően kerítenek sort férjével, hogy már eredménytelenül fölkeresték az összes elérhető keresztény búcsújáróhelyet. Közismert, hogy Nagíb Mahfúz Nobel-díjas egyiptomi író (1911–2006) viszont muszlim létére azért viselt tipikus kopt keresztény nevet, mert szülei számos eredménytelen próbálkozás után a korabeli Egyiptom leghíresebb — kopt — nőgyógyászához fordultak segítségért.

9 Egyszer egy szerb származású szentendrei férfiú besétált egy ún. glagolita írással készült délszláv kézirattal a Széchényi Könyvtárba, amelyet a családi emlékezet szerint a Rigómezei csatából (1389) az életéért menekülő felmenőjüknek sikerült — életét is kockáztatva — a család legféltettebb, egyedüli kincseként a saját hátán megmentenie a csatavesztést követően, midőn elindult új hazát keresni. A Széchényi Könyvtárban közölték vele, hogy ők nem tudják, az micsoda, de az biztos, hogy nem glagolita kézirat, egyben azt tanácsolták neki, hogy menjen el a Keleti Gyűjteménybe. Így is tett. Fölvilágosítottam, hogy az egyébként valóban nagyon szép kézirat legföljebb 100 éves, geez nyelven íródott és egy szent életét tartalmazza. Igencsak elcsodálkozott: ő is épp családi házat készült venni az árából. Sajnos, minden rábeszélésem ellnére sem vált meg a kézirattól.

A világon számos helyen — beleértve Etiópiát is — őrzött etióp kéziratok többnyire későiek, legnagyobbrészt a 19–20. században készültek. Az ennél régebbiek száma viszonylag kicsi, s egyáltalán nem tudunk olyan kéziratról, amely a 13–14. századnál korábbi volna.[10] Ám azt is le kell szögeznünk, hogy az etióp kéziratok datálása sokszor bizonytalan.[11] A kéziratok csak kis részben tartalmaznak illusztrációkat.

Etiópiában jelentősek a kolostori gyűjtemények, míg Etiópián kívül a legfontosabb gyűjteménnyel — leginkább *minőségét* tekintve — a *British Library* rendelkezik Londonban (ez korábban a *British Museum* könyvtára volt). A londoni gyűjtemény alapvetően egyetlenegy eseménynek köszönheti létrejöttét és magas színvonalát. Különböző félreértéseket és diplomáciai feszültségeket követően Lord Robert Napier (1810–1890) vezetésével 1868 húsvétján brit expedíciós sereg megostromolta, majd bevette az uralkodó II. Tévodrosz császár (1818–1868) székhelyét, *Magdala* erődjét, hogy kiszabadítsa az ott őrzött foglyokat. A császár öngyilkosságot követett el, majd a brit sereg elvonult. A császár már egy ideje célzottan gyűjtött össze folyamatosan más templomokból és kolostorokból jobbnál-jobb és szebbnél-szebb kéziratokat az erőd-fővárosban majdan megépítendő székesegyháza számára, amelyet a Világ Megváltójának szándékozott szentelni, de nagy számban másoltatott válogatott új kéziratokat is. A brit sereg mintegy 1000 pompás kéziratot talált a meghódított erődben és ezeket magával vitte. Egy részüket a visszaút során útbaeső templomoknak és kolostoroknak adományozta. Másik részüket a katonák vették magukhoz, s ezek azután az európai régiségkereskedelem bugyrain keresztül a legkülönbözőbb helyekre-gyűjteményekbe jutottak. Végül mintegy 350 kézirat került a British Museumba „Magdala Gyűjtemény" néven.[12] Európában igen fontos még — különösen a kéziratok számát tekintve — a *Bibliothèque nationale* gyűjteménye Párizsban. Kiemelkedő jelentőségű manapság az amerikai *Collegeville* (Minnesota)

10 Az etióp kéziratokról összefoglaló ismereteket nyújt Siegbert Uhlig, Alessandro Bausi, *Manuscripts = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, III (2007), 738–744.

11 Kinézetük gyakran csalóka. Egyszer láttam egy ismerősömnél Addisz Abebában egy zsoltárkéziratot, amely tartalmazta mind a másfélszáz zsoltárt. Ő ezt imakönyvként mindig magánál hordta és a kéziratot naponta végiglapozva minden nap egyszer elimádkozta valamennyi zsoltárt. A kézirat első látásra ősréginek, legalább ezerévesnek tűnt. Igencsak elcsodálkoztam, amikor elmondta, hogy ezt saját maga használatára ő maga másolta mintegy 20 évvel korábban. Az etiópok kedvelik a zsíros húsételeket, van köztük paprikával készült, a mi pörköltünkre emlékeztető fogás is, de szívesen esznek nyers húst is. Evőeszközt nem használnak; csupasz kézzel esznek. Elgondolkoztam. Ha valaki ilyen étkezési szokások mellett naponta végiglapoz egy kéziratot, akkor nem csoda, ha az rettenetesen réginek, megviseltnek tűnik egy idő után.

12 Vö. William Wright, *Catalogue of the Ethiopic Manuscripts in the British Museum Acquired since the Year 1847*, London, British Museum, 1877.

városában található *Hill Museum and Manuscript Library (HMML),*[13] amely tevékenységét az 1960-as években kezdte, majd 1973 óta kiemelt figyelmet szentel az etióp kéziratoknak. Saját gyűjteményt is létrehozott, ámde sokkal nagyobb jelentőségű az a tevékenysége, hogy eleinte etiópiai kolostorok kéziratállományát mikrofilmezte, a mikrofilmek alapján leírta, feldolgozta és katalógusaikat kiadta, majd tevékenységét a világ más területeire is kiterjesztette — így 1978-ban a Keleti Gyűjtemény kéziratait is leírta. Mindez hosszú ideig az intézményen belül az *Ethiopian Manuscript Microfilm Library* keretén belül zajlott. Nagy jelentőséggel bírt az etiópiai kolostorok anyagának mikrofilmezése, ugyanis ezek a gyűjtemények nem kevés veszélynek vannak kitéve, és a kéziratok egy része — sajnos — fokozatosan el is tűnik-elveszik, mert beesik az eső, elrohad, tűz üt ki, leég, eladják, vagy akár el is lopják, stb.[14] Ámde ilyen esetben is legalább megmarad a mikrofilm.

Gyűjteményünk kilenc etióp kéziratot őriz. Ezeket nagyrészt Gajdács Mátyás (1886–1967) békéscsabai születésű preparátor, illetőleg afrikavadász hagyatékából vásárolta meg az özvegyétől a Könyvtár 1974-ben. Ő 1911-től 1965-ig élt és dolgozott folyamatosan Etiópiában; közben csak háromszor látogatott haza rövidebb időre.[15]

Kijelenthetjük, hogy a Keleti Gyűjtemény etióp kéziratai nem bírnak kiemelkedő jelentőséggel, ám szépen illusztrálják a sémi írásbeliség, a sémi kultúra, illetőleg a kereszténység egyik különlegesen izgalmas ágát.[16] Úgy látom, egyetlenegy motívum akad e kéziratokban, ami talán különlegességnek számíthat.[17]

A korábban Etióp 1 (ma ORI Ms Misc 28)[18] jelzetű szép kézirat egy *Szenkesszár* (a görög *Synaxarion*ból), amely az etióp egyház szentjeinek rövid élettörténetét tartalmazza (részben liturgikus célokra) az egyes szentek ünnepeinek megfelelően az egyházi év napjainak sorrendjében (1–8. ill.).[19] A nagyméretű

13 Korábban Hill Monastic Manuscript Library / Saint John's (Abbey and) University.

14 Vö. William F. Macomber, *The present state of the microfilm collection of the Ethiopian Manuscript Microfilm Library = Ethiopian Studies: Proceedings of the Sixth International Conference, Tel-Aviv, 14–17 April 1980*, ed. Gideon Goldenberg, Rotterdam, Boston, Balkema, 1986, 389–396; Getatchew Haile, E*thiopian Manuscript Microfilm Library = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, II (2005), 413–414.

15 Életrajza a BékésWiki-ben; http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Gajdács_Mátyás_(1886–1967) (utolsó hozzáférés: 2025. 09. 28.) Szülővárosa gondosan őrzi az emlékét.

16 Az etióp kereszténységet többek között az teszi különlegessé és izgalmassá, hogy ősi keresztény egyház létére az ország földrajzi fekvése okán számos afrikai hatás is érte.

17 Ld. a 3. ill. leírását alább. A kérdést eleddig nem sikerült hiánytalanul tisztáznom.

18 A mai jelzetekbe a Misc a Gyűjtemény kevés tételt számláló kéziratainak egységes kezelése miatt került be.

19 A műről ld. Ormos István, *Szenkesszár = Világirodalmi lexikon*, Bp., Akadémiai, 1992, XIV, 258. (A teljes kézirat: https://real-ms.mtak.hu/26119/1/Ms_Misc_28.pdf) (utolsó

(32×38 cm; 189 fólió) pergamenkéziratot pirosra festett, dúcokkal préselt bőrrel fedett európai stílusú fatáblák védik. A kézirat Zawditu császárnő uralkodása (1918–1930) alatt készült; az elején és a végén összesen 15 teljesoldalas, naív bájú illusztrációt tartalmaz; ezek európai hatást tükröznek. Figyelemreméltó, hogy a kézirat ugyan geez nyelven íródott, ám a képaláírások részben amhara nyelvűek. Arra gondolunk, hogy nem a másoló készítette az illusztrációkat, hanem külön illusztrátor, aki viszont nem tudott geezül, ahhoz meg lusta volt — vagy sietett — hogy csak ezért fölkeresse a másolót. Sőt, még valószínűbbnek tűnik, hogy a képaláírások egy harmadik kéztől származnak és utólag, már az illusztrációk elkészültét követően kerültek bele a kéziratba.[20]

A korábban Etióp 2 (ma ORI Ms Misc 29) jelzetű, szintén szép kivitelű kézirat a történelmi Etióp Császárság jogi kódexét, a *Fetha nagaszt* („A királyok joga [=jogrendje]") című művet tartalmazza.[21] Ez a mű egyaránt felöleli az egyházi és polgári jogot. Az eredetileg arab nyelven íródott törvénykönyvet (*Nomokánon*) egy tudós egyiptomi kopt pap, asz-Szafí Abu l-Fadáil Mágid Ibn al-Asszál (*floruit* 1232–1260) állította össze a 13. században a kopt egyház használatára Egyiptom-

hozzáférés: 2026. 02. 13.). Egy szent ünnepe (Keresztelő Szent János kivételével) az adott szent halálának a napja, amely egyben újjászületését, az öröklétbe való belépését is jelenti — eltekintve attól a körülménytől, hogy a legújabb időkig gyakran nem ismerték egy-egy ember születésének idejét, vagy akár a helyét sem.

20 Azért gondolom, hogy a képaláírások nem az illusztrátortól származnak, mert a 3. számú illusztrációnkon látható jelenetet szemmel láthatólag a képaláírások készítője sem tudta értelmezni. Ld. alább. — Az másutt is gyakorta megfigyelhető, hogy nem a másoló készíti el az illusztrációkat egy kéziratban. Ez a helyzet például a Kaufmann Gyűjtemény illuminált kéziratainál is, ahol a másolók zsidók, míg az illuminátorok keresztények voltak. Ennek az volt az oka, hogy zsidó illuminált kéziratok iránt nem volt akkora kereslet, hogy zsidó illuminátorok csak ilyen jellegű munkából meg tudtak volna élni, ezért ilyen jellegű tevékenységre senki sem szakosodott, hanem a már elkészült héber kéziratot odaadták egy keresztény illuminátornak, hogy részletes leírás szerint készítse el az illusztrációkat. Ám olyan is előfordult, hogy valamiért nem adtak neki pontos utasításokat, ezért az illuminátor úgy dolgozott, „ahogy azt megszokta". Így szerepelhetett a Misné Tóra kéziratban egy szakállas öregúr alakja, amint átnyújtja Mózesnek a törvénytáblákat a Sínai-hegyen, mert a megrendelő elfelejtette megmondani az illuminátornak, hogy a zsidóknál tilos ábrázolni Istent. Úgyhogy a kézirat befejezését követően gyorsan lefestették az eredeti ábrázolást — csak az Úr kezét hagyták meg. (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Kaufmann A 77/IV f. 32r). Hasonlóképpen jelenhet meg Jézus Krisztus, illetőleg Isten az égő csipkebokorban Mózes előtt a Kaufmann Haggádában (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Kaufmann A 422 f. 59v). Ebben az utóbbi esetben az az igazán meglepő, hogy a 14. század óta, amikor ez a kézirat elkészült Katalóniában, egyik tulajdonosát sem zavarta ez az ábrázolás, jóllehet nagyon sokan és sokat forgatták, amiképpen ezt igencsak viseltes állapota is jól mutatja. Ormos István, *Kaufmann Dávid és gyűjteménye = Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., MTAK, 2001, 233–238.

21 A teljes kézirat: https://real-ms.mtak.hu/26120/ (utolsó hozzáférés: 2025. 02. 13.).

ban, s ez az arab nyelvű *Nomokánon* (*al-Magmú asz-szafavi*) szolgál a kopt egyházban az egyházjog alapjául Egyiptomban mind a mai napig. Ezt a 16. század táján arabból lefordították geezre. A meglehetősen problematikus, nehezen érthető fordítás nagy respektusra tett szert Etiópiában és egészen a modern korig érvényben volt mint *corpus juris,* ám használták az oktatásban is.[22] Ugyanakkor minden jel arra utal, hogy a művet övező általános tisztelet és a reá történő gyakori hivatkozások ellenére a gyakorlatban azért inkább az öröklött szokásjogra támaszkodtak. A viszonylag nagyméretű (28×35 cm; 180 fólió) pergamenkézirat 1928 táján készülhetett. Szintén pirosra festett bőrrel fedett európai stílusú fatáblás kötés védi, amelyet dúcokkal préselt minták díszítenek.

Felettébb elterjedt típusként több kéziratunk is tartalmaz különféle imákat, leginkább magánhasználatra, személyes áhítat céljából. Az emberek ezeket imakönyvként használják, sokszor maguk is rendelik meg a másolást, vagy akár saját kézzel másolják saját maguknak ezeket a kéziratokat. Elterjedt imatípust képviselnek kéziratainkközött az ún. *aszmát* (geez „nevek") imák, amelyek az Úr, Jézus Krisztus, illetve különböző hatalmasságok *titkos neveihez* intézett fohászok.[23] Érdekességük okán kiemeljük az etióp egyházra sajátosan jellemző imatípust, a *malke* („alak > kép, képmás") elnevezésű imákat, amelyek Krisztus, Mária vagy egy-egy szent különböző *testrészeihez* intézett dicsőítő himnuszok (Etióp 3), ám a tárgyuk adott esetben nemcsak konkrét személy, hanem akár a Szentháromság (!), sőt Mária mennybevétele (!) is lehet (Etióp 4; 9–11. ill.).[24] Ez utóbbi kéziratunk — sok más ima mellett — démonoktól védő imákat is tartalmaz.

22 Ibn al-Asszálról és Nomokánonjáról ld. Georg Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, I-V, Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1944–1953, II, (1947), 388–403, kül. 401–403; Khalil Samir S.J., *Safi Ibn al-Assal, Al- = The Coptic Encyclopedia*, ed. Aziz S. Atiya, New York, Macmillan, 1991, 2075–2079, kül. 2076. A Fetha nagasztról ld. Paulos Tzadua, *Fətḥa nägäst = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, II (2005), 534–535. A mű angol fordítása szövegkritikai apparátussal és figyelemreméltó bevezetéssel (xv–xxxii. o.): *The Fetha Nagast, The Law of the Kings*, transl. Abba Paulos Tzadua, ed. Peter L. Strauss, Addis Ababa, Faculty of Law, Haile Sellassie I University, 1968.

23 Vö. Sevir Chernetsov, *Asmat = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, I (2003), 381.

24 Vö. Habtemichael Kidane, *Malke = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, III (2007), 700–702.

A korábban Etióp 5 (ma ORI Ms Misc 51) jelzetű kisméretű pergamenkéziratban különböző imák mellett egy amhara nyelven íródott traktátust találunk a Szentháromságról és Krisztus természetéről az Etiópiában mérvadó *monofizita* doktrina szerint.[25] A kézirat a 18. század végén vagy a 19. század elején íródott (12. ill.) vitairatként az ún. „felkenés-párti" („*unkcionista*") eretnekség ellen.[26]

25 A kereszténység első évezredén végighúzódtak a Krisztus természetéről folytatott ún. krisztológiai viták, amelyeknek a csomópontjai az egyetemes zsinatok („[egyházi] gyűlések") voltak. Nagy nehézséget okozott ugyanis a kereszténység ama tanításának pontos értelmezése, hogy Krisztus, aki emberként is megtestesült, egyben Isten fia, azaz Isten is. Ez a tanítás logikailag nehezen értelmezhető, márpedig a kereszténység eleinte a leginkább görögös műveltségű Közel-Keleten terjedt el, ahol a görög örökség keretén belül a logika művelésének nagy fontosságot tulajdonítottak. Hogyan viszonyul Krisztus isteni természete az emberihez? Dominál-e valamelyikük? Krisztus isteni természete azonos-e az Atya isteni természetével, avagy csak hasonló hozzá? Amennyiben azonos, akkor nem sérül-e az egyistenhit? Ha Krisztus maga is Isten, akkor hogyan tudta őt megszülni Mária, aki ember volt? Vagy esetleg ő is isteni természettel bírt, akár csak részben is? Esetleg csak születésekor költözött bele Krisztusba az isteni természet? Ezekben a kérdésekben az egyes egyházak nemritkán egymástól eltérő nézetet vallottak. A vita résztvevőinek egy része úgy vélte, ill. leszármazottaik ma is úgy vélik, hogy Krisztusnak ugyan két természete van, de az egyik — az isteni — dominál, tehát mintegy azt is mondhatjuk, hogy valójában egy természete van. Őket — leginkább ellenfeleik — a monofizita (görög monosz „egy"; fűszisz „természet") névvel illetik; ők maguk elutasítják ezt a megnevezést. (Újabban a miafizita [görög mia „egy"] elnevezés is használatos.) Ezt az álláspontot képviseli az örmény, az etióp, a kopt és a szír ortodox egyház. Ezt a nézetet a 451-ben a Konstantinápoly melletti Khalkédónban (Chalcedon/Kalcedón; ma Isztambul Kadıköy külvárosa) tartott negyedik egyetemes zsinat elutasította, egyben eretnekségnek, illetőleg a követőit eretnekeknek minősítette. A vita jelentős mértékben az egyes szavak-kifejezések pontos jelentésén, illetőleg értelmezésén folyt és folyik mind a mai napig. Az etiópok maguk a geez tawahedo („vmvel egyesültnek lenni", „egymással egyesültnek lenni", „egybefonódottnak lenni", „eggyé váltnak lenni") kifejezéssel illetik egyházukat, amelynek hivatalos angol elnevezése Ethiopian Orthodox Tewahedo Church. Ez a geez kifejezés arra utal, hogy Jézus Krisztusban „az istenség és az emberség a maga teljességében és tökéletességében, szétválaszthatatlan és összekeveredetlen egységben egyaránt megvan, létezik. ... Az inkarnáció (megtestesülés) során Jézus Krisztusban folyamatosan továbbra is megvan az istenség és az emberség, mindkettő a maga csorbítatlanságában és tökéletességében, szétválaszthatatlan és összekeveredetlen egységben. ... Az inkarnációban az Istenség magához vette és Istenségével egyesítette az emberséget, elkeveredés és romlás, elkülönülés vagy változtatás nélkül." August Dillmann, *Lexicon linguae aethiopicae*, Lipsiae, T. O. Weigel, 1865, 894; August Dillmann, *Chrestomathia aethiopica*, Lipsiae, T. O. Weigel, 1866, 246; V[ilakuvelil] C[herian] Samuel, *The Faith of the Church = The Church of Ethiopia: A Panorama of History and Spiritual Life*, Addis Ababa, The Ethiopian Orthodox Church, 1970, 48. Vilakuvelil Cherian Samuel atya (1912–1998) kiemelkedő indiai keresztény teológus és filozófus volt; érdeklődésének egyik középpontjában a kalcedóni zsinat állott.

26 A „felkenés" problematikája a krisztológia keretébe tartozik és azzal a kérdéssel kapcsolatos, hogy milyen szerepet játszott a Szentlélek Jézus Krisztus megtestesülésében, inkarnációjában. A „felkenés-pártiak" („unkcionisták") szerint Jézus Krisztus a Szentlélek

Az amhara nyelvű értekezés felkelti érdeklődésünket, mert korábbi időkből származó amhara kéziratokkal viszonylag ritkán találkozunk, minthogy ezt a roppant érdekes nyelvet egészen a 20. század elejéig alig írták. Ezért meglehetősen keveset tudunk a történetéről is, jóllehet az államalkotó népesség az Etióp magasföldön legkésőbb a 10. századtól kezdve — ha nem sokkal régebb óta — ezt a nyelvet beszéli. Ám ez a konkrét szöveg nem ismeretlen; megvan más nagyobb gyűjteményben is.

Liturgikus énekeket, a liturgia során énekelt himnuszokat tartalmaz a korábban Etióp 6 (ma ORI Ms Misc 52) jelzetű, kötés nélküli, az íveket összekeveredett sorrendben tartalmazó 20. századi kézirat (*Deggua*).[27]

által történt felkenés által vált Isten természetes fiává oly módon, hogy a felkenésnél használatos szent olaj is maga a Szentlélek volt. Ld. Getatchew Haile, *Materials on the theology of Qəbcat or unction = Ethiopian Studies. Proceedings of the sixth international conference*, Tel-Aviv, 14–17 April 1980, ed. Gideon Goldenberg, Rotterdam / Boston, Balkema, 1986, 205–250; Tedros Abreha, *Qəbat = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, IV (2010), 267–270.

27 Habtemichael Kidane, *Dəggwa = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, II (2005), 123–124.

Illusztrációk:

Ádám és Éva a paradicsomban.
Etióp 1 (ORI Ms Misc 28), fol. 2r

Mária a kis Jézussal megjelenik az Atya képzeletében még a világ (az örökkévalóság) kezdete előtt (aláírás balfelől: „Mielőtt létrejött a világ”; jobbfelől: „Isten képzeletében”) alul: a kiűzetés a paradicsomból (aláírás a kép mellett: „Amikor Ádám és Éva kiment a paradicsomból”).
Etióp 1 (*ORI Ms Misc 28*), fol. 3r

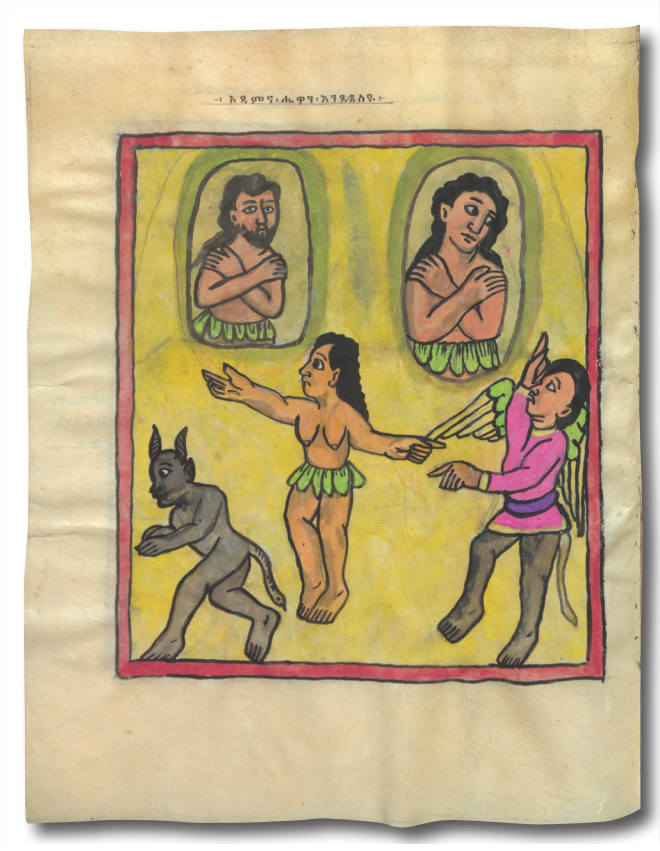

←

Etióp 1 (ORI Ms Misc 28), fol. 3v: a kép aláírása: „Ádám és Éva imádkozik." Az illusztráció nyilvánvalóan a *bűnbeeséssel* kapcsolatos, ámde pontos értelmezése nem világos; bizonnyal valamely Ádám és Éva életével kapcsolatos apokrif bibliai irat szolgálhat az alapjául.[28] Fölül látjuk Ádámot és Évát két medallionban. Nem világos, mit jelent ez: valamelyik szereplő képzeletében jelennek meg, netalántán egy hegyből, talán barlangból (a *Kincsesbarlangból?*) néznek kifelé?[29] Jobbra alól látható Sátán, midőn angyalnak maszkírozva magát megjelenik Évának, szárnya is van, ám igazi kilétét elárulja hosszú farka és a bőrszíne (vö. 2Kor11:14; egy apokrifban Sátán angyal képében, ám a kígyó szájával szólva csalja lépre Évát). Itt azt látjuk, amint épp Évához beszél. Lent Éva ujjával Sátánra mutat, nyilvánvalóan az Úrhoz beszél és Sátánt vádolja meg bűnbeesésük okaként. Tőle balra látunk egy démont (Sátánt?), amint távozik. (A HMML leírása szerint a távozó démon maga a Sátán; én ebben nem vagyok biztos, minthogy a két alak bőrszíne eltér.) A(z egy vagy két?) jelenet már a *bűnbeesés* után játszódik; mindenesetre erre utalnak a fiatal Josephine Bakert (1906–1975) idéző, falevelekből készített merész kötények. Arra, hogy ez az illusztráció ritka különlegesség is lehet, abból következtetek, hogy szemmel láthatólag az etióp kéziratokra szakosodott *Ethiopian Manuscript Microfilm Library* igazgatója, Julian G. Plante (1938–2023), illetőleg munkatársai (mindenekelőtt William F. Macomber [1921–2008]) sem tudtak mit kezdeni vele 1978-ban; egyetlen párhuzamot sem említenek, jóllehet számtalan kézirat, illetőleg kézirat-mikrofilm ment át a kezükön, midőn hosszú éveken át napi 8 órában ezt a munkát végezték főállásban. Leírásuk ugyan korrekt módon megadja, mi látható a képen, ámde közelebbi értelmezéssel adósaink maradnak. Átlapoztam egy viszonylag új, 450 oldalas konferencia-kötetet, amelyet az etióp művészetnek szenteltek, ám ott sem találtam semmi érdemlegeset, s az *Encyclopaedia Aethiopica* megfelelő címszavának (Vol. IV, 90–101: *Painting*) áttanulmányozása sem hozott eredményt.[30]

28 Ld. a 287. sz. lábjegyzetet.

29 A *Kincsesbarlang* ismert apokrif irat, amely nagy népszerűségnek örvendett az egész Közel-Keleten. Ld. *A törzsek származásáról, avagy a Kincsesbarlang, szírből* ford. Ormos István, jegyzetek Fröhlich Ida, utószó Hahn István, Bp., Helikon, 1985 (Prométheusz könyvek, 8).

30 *Proceedings of the Sixth International Conference on the History of Ethiopian Art, Addis Ababa, 5–8 November 2002*, eds. Birhanu Teferra, Richard Pankhurst, Addis Ababa, Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 2003.

Angyali üdvözlet
Etióp 1 (*ORI Ms Misc 28*), fol. 4v

A jobbszélső hasáb felső részén látható egy lyuk a pergamenben, amelyet az írás kikerül. A pergamen — igényesebb kéziratoknál kecskebőr, szerényebbek esetében báránybőr — igen drága alapanyag; egy-egy nagyobb kéz-irathoz akár egy egész nyáj bőrét fölhasználták! A feldolgozást, kikészítést követően kisebb hibák miatt csak úgy nem dobták el a lyukat vagy szakadást tartalmazó lapokat. (Papírra írt kéziratok csak elvétve fordulnak elő Etiópiában.)
Etióp 1 (*ORI Ms Misc 28*), fol. 127v

←

Etióp 1 (*ORI Ms Misc 28*), fol. 186r: A kilenc szent. Ők misszionárius-hittérítők voltak, akik az 5–6. század táján Etiópiába jöttek a Római Birodalomból, leginkább Szíriából. Az alsó sor felettébb emlékeztet a görög ábécé *tau*-betűjét idéző markolattal ellátott hosszú *imabottal*[31] a kézben énekkel kísért liturgikus *táncot* (amhara *akkvákvám, sibseba*)[32] lejtő papokra, illetőleg *debterákra.* Az utóbbiak sajátos etióp intézményként laikus, nem fölszentelt egyházi rendet alkotnak, amelynek tagjai a liturgia során aktívan tevékenykednek, annak a zenéjét és táncát is ők szolgáltatják, amelyet emelkedetten-ünnepélyesen adnak elő, ám geezül is olyan jól tudnak, hogy komplikált retorikai alakzatokban bővelkedő, összetett szerkezetű valamint nyelvezetű verseket is ügyesen írnak a liturgia számára ezen a már kihalt nyelven, minthogy ők a klérus legműveltebb, legjobban képzett rétege. Tudásuk okán a lakosság nagy tisztelettel tekint rájuk, de fél is tőlük, mert úgy hírlik, hogy jól értenek a *varázsláshoz* is — gyakorta készítenek amuletteket.[33]

---

31 Amhara nevén makvámija. Ld. Cynthia Tse Kimberlin, *Maqqwamiya = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, III (2007), 768–769. A helyes alak Maqwamiya, ld. Emmanuil Berovics Gankin, *Amarinnyá-nná maszkóbinnyá mazgaba kálát / Amharszko-russzkij szlovar*, Moszkva, Izdatyelsztvo «Szovjetszkaja Enciklopegyija», 1969, 341a. Figyelemreméltó, hogy ennek a nagyszerű szótárnak (1969), illetve orosz-amhara párjának (1965) megjelenésekor az orosz nyelvet még a Moszkva nevéből képzett maszkóbinnyá [~maszkówinnyá; bilabiális w-vel] szóval jelölték, ám én 1979, ill. 1984–1985 táján már csak a rassinnyá szót hallottam, amely nyilvánvalóan az angol Russia elnevezésből származik.

32 Vö. Kay Kaufman-Shelemay, *Aqwaqwam = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, I (2003), 768–769. A helyes alak aqqwaqwam, ld. Emmanuil Berovics Gankin, *Amarinnyá-nná maszkóbinnyá mazgaba kálát / Amharszko-russzkij szlovar*, Moszkva, Izdatyelsztvo «Szovjetszkaja Enciklopegyija», 1969, 343a. Ez az általános fogalom a liturgikus táncot és annak zenei kíséretét fedi le. A szó jelentésének fejlődése: „helyzet > testtartás > póz > [liturgikus] tánc [énekkel]"; eredetét tekintve a kóma „állni" igéből származik és a tánc során fölvett különböző testtartásokkal kapcsolatos. Ld. még Kay Kaufman-Shelemay, *Liturgical music and dance = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, IV (2010), 278–279.

33 Annakidején én is egy debterától tanultam egy-egy évig geezül és amharául a Higher Institute of Coptic Studiesban Kairóban 1978 és 1980 között. Czeglédy Károly (1914–1986) professzor úr ugyan a Kairói Egyetemre küldött ki, el is mentem, ámde nem tetszett, és némi keresgélés után ráleltem egy kiváló debterára. Itthon azután teljesen váratlanul „vizsgát" is tettem. Ez idő tájt ugyanis hosszabb ideig Budapesten tartózkodott Hetzron Róbert (ld. 4. jegyzetet), akivel én jó barátságba kerültem, s gyakran beszélgettünk Etiópiával kapcsolatos kérdésekről is, s őt kifaggatta az én geez és amhara ismereteimről tanárom és jóbarátom, Iványi Tamás; a válasz — amint utólag hallottam — pozitív volt.

←

Etióp 1 (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 28*), fol. 186v: Szent Aragávi (a kilenc szent egyike) egy nagy kígyón fölmegy az egyébként általa alapított *Dabra Dámó* kolostorába. Ez, mint a legtöbb etióp kolostor, függőleges sziklafallal körülvett, jól védhető, *asztalra* emlékeztető fennsíkon áll.[34] Amikor látogató érkezik, megáll lent a kolostor alatt, fölkiabál, lenéznek, és ha úgy gondolják, ledobnak egy kötelet, amin azután fölmászik a vendég. Előkelőbb személy esetén a kötélre kosarat erősítenek és abban húzzák föl. (Szent Takla Hajmánót esetében ugyanitt egyszer elszakadt a kötél, midőn a szent le akart ereszkedni a kolostorból, ám a szentnek nem esett bántódása, mert hirtelen hat szárnya nőtt és elrepült. Alábbi 8. sz. illusztrációnkban jól látható a szent hat szárnya.) A kép amhara nyelvű *aláírása* arra utal, hogy az óriáskígyót *kötél* gyanánt használva mászik föl Szent Aragávi a kolostorba. Ám az *ábrázolással* a művész inkább azt sugallja, hogy a hatalmas hüllő körülfonja, majd mintegy „föllendíti", „földobja" a szentet a kolostorhoz a fennsíkra — ahelyett, hogy összeroppantaná, megfojtaná és lenyelné, amiképpen ez egy egészséges óriáskígyótól várható lenne. Ez is maga egy csoda, amely a szent mély hitét és belőle eredő csodatévő erejét demonstrálja![35]

34 A geez dabr szó eredeti jelentése „hegy", minthogy azonban a kolostorok többsége ilyen jól védhető hegytetőn található, a szó másodlagosan „kolostor" jelentésre is szert tett és számos kolostor nevében is megtaláljuk.

35 Ld. *Csodatévő...*, *i. m.*, 93–95, kül. 95; 9. ill. (96. és 97. oldal között; Takla Hájmánót repülése). — Egy újsághír arról számolt be a közelmúltban, hogy egy fiatal nő óriáskígyót tartott otthon. Megengedte neki, hogy kijárjon a terráriumból és szabadon közlekedjen a házban. A kígyót az ágyába is beengedte, úgyhogy az állat gyakorta ott töltötte az éjszakát, körbefonva gazdáját. A nőt felettébb meghatotta, hogy milyen bensőséges lelki kapcsolatot sikerült kialakítania a kígyóval. Egy idő után a hüllő abbahagyta az evést és nem volt hajlandó magához venni semmiféle ételt. A nő nyugtalankodni kezdett és konzultált egy herpetológussal, nincs-e valami baj, nem beteg-e kedvence. Az megnyugtatta, aggodalomra semmi ok, a kígyó makkegészséges. Viselkedése is természetes: most épp üríti ki a bendőjét, mert nagy lakomára készül.

Szent Takla Hajmánót imádkozik (amhara képaláírás). Az etióp egyház talán legnépszerűbb szentje mély hitéről azzal is tanúságot tett, hogy olyan hosszú ideig állt féllábon, hogy a másik lába leesett — ez utóbbi a kép bal alsó sarkában látható. A fal két oldalán szúrószerszámok vannak, amelyeknek az a célja, hogy — „küzdelmét" (geez gadl; görög agón) megkönnyítendő — a szent ne dőlhessen neki, még öntudatlanul sem, a falnak.
Etióp 1 (*ORI Ms Misc 28*), fol. 188r

Tipikus etióp fatáblás kéziratkötés, amely az egyiptomi kopt kultúrából ered. A kézirat elejét és végét fatábla védi, amelyek (esetünkben négy) fonott spárgával vannak egymáshoz rögzítve, s az ívek is ugyanezekhez a spárgákhoz vannak rögzítve az egyébként csupasz gerincen.
Etióp 4 (*ORI Ms Misc 50*)

Mihály és Gábriel arkangyal képmása.
Etióp 4 (*ORI Ms Misc 50*), fol. 5r

Szent Takla Hajmánót és Szent Gabra Manfasz Keddúsz képmása.
Etióp 4 (*ORI Ms Misc 50*), fol. 10r

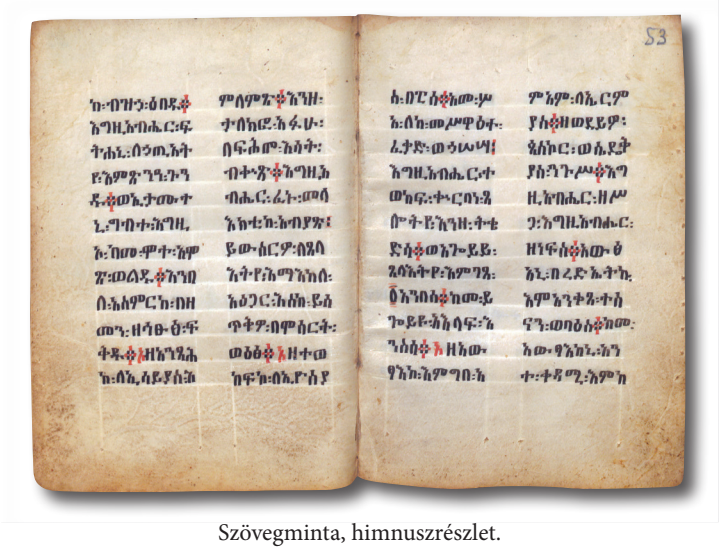

Szövegminta, himnuszrészlet.
Etióp 5 (*ORI Ms Misc 51*), fol. 52v–53r

II.2. Dél-Ázsia

A Közel-Kelet és Dél-Ázsia közötti Közép- és Belső-Ázsián keresztül történő átjárásnak soha nem tudtak teljesen gátat szabni az indiai szubkontinens tömbjét elzáró magashegységek. Így Észak-India közép- és koraújkori történetében a különböző nomád eredetű török, mongol és kelet-iráni népek dominanciája feltűnő. Ennek ellenére a máig magasan jegyzett magyar indológia eltérő gyökerei miatt – az indo-európai nyelvészet és a szanszkrit tanulmányok felértékelődése a 19. század folyamán a történeti összehasonlító nyelvészetben – Magyarországon sokáig a turkológiával párhuzamosan, de attól függetlenül fejlődött.

Már a 19. században olyan nemzetközi hírű szakembereket nevelt ki, mint Leitner Vilmos (1840–1899). Nála is jelentősebb azonban a Brit Birodalomban befutott kiemelkedő pályafutása nyomán, fáradhatatlan munkabírásáról, legendás szívósságáról és tudományos szigorral, akkurátus módszerességgel párosuló polihisztor tehetségéről egyaránt a mai napig nemzetközi szinten is széles körben ismert Stein (Márk) Aurél (1863–1943). Később a brit India területén karriert építő magyar indológusok sorát gyarapította Fábri Károly (1899–1963) is. Közös bennük az is, hogy magyarságukról soha meg nem feledkezve igyekeztek a távolból is támogatni a sikeres életpályán való elindulást lehetővé tevő szülőföldet és annak tudományos életét, értelmiségét és ennek kapcsán gazdagították az Akadémiai Könyvtár gyűjteményét is.

Bár tudatos gyűjtő tevékenység nem irányult dél-ázsiai anyagok célzott beszerzésére és felhalmozására, e fent vázolt egyéni adományozások, és az utólag estlegesnek tűnő, alkalomszerű, de a Brit Világbirodalom bejáratott, áruforgalmi csatornáinak, olajozott infrastruktúrájának szerencsés mellékhatásaként könnyebben Európába jutó új szerzemények egyaránt hozzájárultak dél-ázsiai relevanciájú gyűjteményrészeink kialakulásához.

A Buddha életét ábrázoló észak-burmai leporelló formájú kézirat részlete, Korvin Gábor ajándéka, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 15*

Ferenczi Roland

Dél-ázsiai és dél-kelet ázsiai kéziratok

Az MTA KIK Keleti Gyűjteményében őrzött dél- és dél-kelet ázsiai kéziratok bár az egyik legkisebb algyűjteményt képezik, mégis különleges helyet foglalnak el legvédettebb dokumentumaink között. Mindennek hátterében az áll, hogy mind korukra, tartalmukra és provenienciájukra nézve, mind az íráshordozók anyagát tekintve kuriózumok. Találunk közöttük az észak-szumátrai batak népcsoporthoz köthető *redzsang* (*kaganga*) írással készült fahéncs leporel-

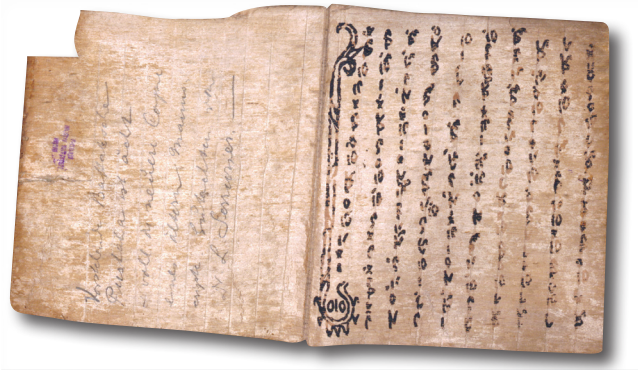

Batak fahéncs leporelló,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 1, fol. 1*

lókat (*batak pusztaka*, ORI Ms Misc 1–2), amelyek közül a második számú kézirat német nyelvű bejegyzésének tanúsága szerint egy 19. század végén, a kampongi király által modern tulajdonosának ajándékozott jóskönyv. Kiemelt jelentőségűek a monszun-ázsiai térségből származó pálmalevél-kéziratok (ORI Ms Misc 3–6),

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.18

Dél-ázsiai pálmalevél-kézirat,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
ORI Ms Misc 6

amelyek a palmira-pálma (*Borassus flabellifer*) és az üstökös-pálma (*Corypha umbraculifera*) leveleiből készült íráshordozókon maradtak fenn.[1] A Keleti Gyűjteményben őrzött pálmalevelek közül kiemelkedik az az ójávai kézirat (ORI Ms Misc 4.) amely a pre-iszlám Közép-Jáváról származik és a rajta található kronogramma szerint Kr. u. 1538-ban másolták. A kézirat azonosítását megelőzően, amelyet Aditia Gunawannak (National Library of Indonesia) köszönhetünk, a rajta szereplő szövegnek (*Pramánaparva*) csupán egyetlen kézirata volt ismert, amelyet az Indonéz Nemzeti Könyvtár őriz, ráadásul írása alapján (ún. *buda* írás) a világ legkorábbi jávai dokumentumai közé sorolandó, amelyekből igen kevés, hozzávetőlegesen mintegy ötszáz példány maradt fenn világszerte. A két *batak* leporelló és az ójávai kézirat története is gyűjteményünk gyarapodásának kezdeteire vezethető vissza, a „Keleti Könyvtár" növedéki naplójának bejegyzései szerint azok ugyanis 1952-ben a Műszaki Egyetem Könyvtárának ajándékai voltak, ahová eredetileg Robert Forrer (1866–1947), strassburgi művészettörténész és műkereskedő antikváriumából kerültek.

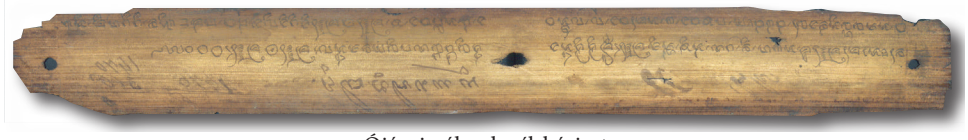

Ójávai pálmalevél-kézirat,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 4, fol. 1r*

A Keleti Gyűjtemény őriz más pálmalevél-kéziratokat is: így különösen értékes kincsünk a Dél-Indiában másolt, tamil *grantha* írással készített, szanszkrit nyelvű szöveget tartalmazó kézirat (ORI Ms Misc 6.), amelyen a *Tárksja-* avagy *Garuda-purána* halottaskönyvét (*Préta-kalpa* vagy *Préta-kánda*) olvashatjuk. Az 1960-ban Fodor Györgytől, egy Dél-Indiát megjárt magyar utazótól a könyvtárunkba került kéziratot elsőként Major István azonosította 1972-ben, aki az át-

1 A pálmaleveleket a begyűjtést követően megszárították, kifőzték, majd újra szárították, hogy végül simára csiszolva és méretre vágva egy olyan kemény, mégis kellőképpen rugalmas anyagot kapjanak, amelyre Dél-Indiában egy hegyesvégű eszközzel (*stylus*) rávésték az írásjeleket, amelyek a levelek felületére kent majd azokról óvatosan eltávolított festékanyag segítségével váltak láthatóvá, míg Észak-Indiában az írnokok egyszerűen tintát használtak és a szövegeket a levelekre festették.

irat elkészítését követően azt *Elements of Tamil phonetics in the orthography of a South Indian Grantha manuscript* című előadásában mutatta be nagy sikerrel az 1974-ben a Srí Lankán megrendezett *IV. International Conference Seminar of Tamil Studies* konferencián. Katalógusunk leírását később Ruzsa Ferenc pontosította, egészítette ki.

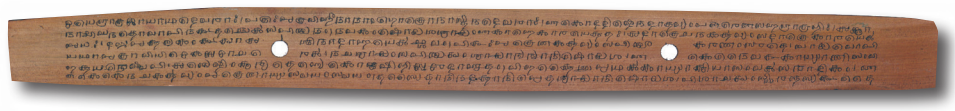

Tamil *grantha* írással készült kézirat, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 6, fol. 1r*

A pálmalevél kéziratok sorában találunk *szinhala* írással készült, páli nyelvű, *théraváda* buddhista kéziratot is (*Maddzshima-nikája, Szattipatthána-szútta*, ORI Ms Misc 5.), amelyet 1953-ban U. Saranankara, srí lankái buddhista rendfőnök ajándékozott a könyvtárnak. Jó állapotban őrződött meg az az aranyozott szegélyű, valószínűsíthetően Thaiföldön másolt pálmalevél-köteg is (ORI Ms Misc 3), amelyre *khmer* írással a páli nyelvű *Praszanga-paripúrana* szövegét másolták, amely tulajdonképpen *théraváda* buddhista *Abhidamma-pitaka* kommentárokat takar, és amely kézirat szintén a Műszaki Egyetemről került gyűjteményünkbe az 1950-es évek legelején. Utóbbi két kézirat pontos leírását szintén Ruzsa Ferenc készítette el.

A Keleti Gyűjtemény két olyan 18. század végén keletkezett, csodálatosan illuminált szanszkrit nyelvű kéziratos kódexet is őriz (ORI Ms Misc 22–23), amelyeket Pulszky Ferenc (1814–1897) adományozott az Akadémia könyvtárának.[2] Mindkettő hindu költeményeket, vallásos rítusokhoz kapcsolódó szövegeket tartalmaz (*Sivaszahaszranáma*, *Visnuszahaszranámasztótra*, *Maháganapativacsanam*, stb.). A hindu isteneket ábrázoló, aprólékosan kidolgozott művészi illusztrációk miatt nem véletlen, hogy ezeket a szanszkrit könyvecskéket legszebb kéziratainak között tartjuk számon. Külön érdekesség, hogy az ORI Ms Misc 23 jelzetű kötet esetében a kódex keletkezésének egészen pontos dátumát is rögzítette az

Siva hitvesével Párvatíval és hátasállatával, Nandival, hajfonatából a Gangesz hömpölyög (Gangádhara), MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 23, Szanszkrit O. 2,* 87–88. oldal

2 Wojtilla Gyula, *Két szanszkrit nyelvű kódex az MTA könyvtárában*, MK, 1972/3–4, 265–271.

írnok, az ugyanis a kolofon szerint 1815-ben Kasmírban, *márgasira* hónap világos felének hetedik napján, csütörtökön íratott.

A szanszkrit nyelvű illuminált kódexek sorába illeszkedik az ORI Ms Misc 44 jelzetű *máhátmja*-gyűjtemény kézirata is.[3] Az 1872-ben elhunyt Pandit Száhib Rám, aki a hosszú évszázadokra visszanyúló tradicionális srínagari kasmíri tudományosság egyik utolsó képviselője volt, Mahárádzsa Ranbír Szingh (1830–1885) kasmíri király kérésére kezdett bele egy nagyszabású összefoglaló munka megírásába, amely a kasmíri szent helyekkel (*tírtha*) kapcsolatos legendákat tartalmazta volna, ám a mű teljességében sosem látott napvilágot. A szent helyek térképes vázlatainak festett illusztrációit tartalmazó, több korabeli indiai tudós jegyzeteivel is ellátott szanszkrit legendárium egyes részleteit végül a magyar származású

Szövegrészlet és két kasmíri szent hely térképe a Stein-hagyatékból származó kéziratból, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 44*

3 Gyula Wojtilla, *Sir Aurel Stein's Kashmirian Mahatmya Collection in the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951–1976*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 1978, 215–224.

régész-indológus Stein Aurél (Sir Marc Aurel Stein) szerezte meg Pandit Góvind Kaul közbenjárásával, és végakaratának megfelelően hagyatékával együtt e kódexet is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárára hagyta.

Szanszkrit kéziratainkban találunk még 18. századi *Padmapurána* töredéket (ORI Ms Misc 18), illetve a *Bhagavad Gítá* szövege *Tátparjabódhiní* című kommentárjának huszadik századi kéziratát. Indiai gyűjteményünkben két bradzs nyelvű kéziratos kötet is található; mindkettő lótenyésztéssel, lovászattal kapcsolatos *Asvasásztra*-szöveg (ORI Ms Misc 16; 60). Dél-ázsiai kincseinkhez sorolandó még az az 1842–1843-ból származó nepáli kézirat, amely eredetileg huszonnyolc buddhista himnuszt tartalmazott, és amelyet későbbi modern tulajdonosai istenségek festett képmásaival egészítettek ki és sajnos ily módon csúfítottak el. Mindezeket 2009-ben Korvin Gábor adományozta könyvtárunknak, leírását pedig Szántó Péter Dániel készítette el.

Bradzs nyelvű, lovászattal kapcsolatos kézirat,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
ORI Ms Misc 60, fol. 10

A Keleti Gyűjteménybe más észak-indiai kéziratok is kerültek Stein Aurél könyvtárából, amelyeket Stein a 19. század végén egy bizonyos Mrs. S. A. Rodgertől szerzett meg, így ma gyűjteményünk részét képezi a Firóz Sáh Khildzsí, a Delhi Szultanátus neves uralkodójának történetét urdú nyelven elbeszélő kéziratos kötet (ORI Ms Misc 24), illetve a kasmíri uralkodók történetét bemutató kézirat, amely a *Táríh-i Kasmír* és a *Táríh-i Firista* szövegeiből tartalmaz részleteket.

Nem kevésbé értékesek a 19. században keletkezett más urdú és perzsa nyelven írt dél-ázsiai kéziratainkban (Ori Ms Misc 27; 30–32), amelyek között olyan különlegességeket is találunk, mint a Kégl Sándor könyvtárából gyűjteményünkbe került Amír Khuszró kézirat (Ms Misc 26). Modern kéziratainkból kiemelendő Haszrat Dzsajpurí (1922–1999) indiai költő kötete (ORI Ms Misc 46), amely összes urdú nyelvű költeményét tartalmazza a költő kézírásában.

A fent említetteken túl a Keleti Gyűjtemény dél- és dél-kelet-ázsiai kéziratai között találunk még észak-burmai leporellókat (Ms Misc 14–15) és egy 19. századi maláj kéziratot (ORI Ms Misc 33).

Észak-burmai leporelló,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 14*

Végezetül fontosnak tartom megemlíteni azt a díszes tokban őrzött angol nyelvű köszöntőlevelet (ORI Ms Misc 62), amely a láhóri alapítású Anjuman-i Punjab társaság nevében érkezett az Akadémiára és amelyet a tagok alapítójuk, a magyar származású orientalista Dr. Leitner Gottlieb Vilmos (1840–1899) tiszteletére írtak Lahorban (Lāhaur/Lahōr), 1886. március 14-én. A nyomtatott dokumentum eredetileg egy Leitnert ábrázoló mellszobor kísérő irata volt, amely eredetijét John Adams Acton (1831–1910), brit szobrász készítette el. A kérdéses szoborról és kísérőleveléről a *Pesti Hírlap* 1929. március 3-ai számában a következőket olvashatjuk: „*A szobor egy művészi rajzokkal diszitett felirat kiséretében érkezett a városházára. A főváros közgyülése köszönettel fogadta a keletindiai tudományos társulat figyelmét és elrendelte a szobornak alkalmas helyen való elhelyezését, a pergamentpaniroson készült arabnyelvű feliratot pedig a levéltárban helyezték el megőrzésre. A felirat tényleg ott van a fővárosi levéltár páncélszobájában, a szoborról azonban nem tud senki.*” Ezek szerint tehát a Keleti Gyűjtemény angol nyelvű kísérőlevelén túl az Indiából érkezett szobor avatásakor léteznie kellett egy „arab nyelvű” kéziratnak is. Bár a szobor úgy tűnik mára elveszett, 2024-ben a Keleti Gyűjtemény megkeresésére Budapest Főváros Levéltára azt a megnyugtató választ adta, hogy az „arab nyelvű felirat”, amely valójában egy ékes urdú nyelven írt kézirat, a Keleti Gyűjtemény angol dokumentumának urdú nyelvű párhuzamos eredetije, továbbra is a helyén van és a levéltárosok mind a mai napig nagy becsben őrzik.

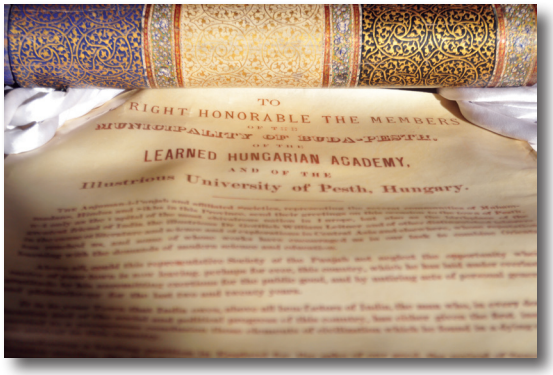

Az oklevél angol nyelvű változata és annak tokja,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 62*

Ferenczi Roland

A Fábri-gyűjtemény

Fábri Károly Lajos (Charles Louis Fabri, Budapest, 1899. november 18. – Delhi, 1968. július 4.) hagyatéka a Keleti Gyűjtemény Dél-Ázsiára vonatkozó állományának egyik legjelentősebb része. A világhírű régész és művészettörténész könyvei, kéziratai, cikkei és fotói hosszas előkészítést követően 2008. szeptember 10-én érkeztek Magyarországra. A páratlan könyvtári gyarapodásban kiemelkedő szerepet játszott Prof. Asók Máthur (Ashok Mathur), Fábri sógora, aki évtizedeken át őrizte és gondozta a hagyatékot; Prof. Náray-Szabó Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója; Dr. Pálmai Géza, Magyarország újdelhi nagykövete; valamint számos további szakember a Külügyminisztériumtól a Delhi Magyar Kulturális Intézetig, akik összehangolt támogatásukkal mind nagyban hozzájárultak a hagyaték hazahozatalához.

Fábri Károly Lajos,
A Keleti Gyűjtemény fotóarchívuma 22

Az egykori pécsi alumnus, Fábri Károly Lajos, aki filozófia–pszichológia–német szakon kezdte tanulmányait, már igen korán érdeklődni kezdett a keleti kultúrák iránt, a hollandiai Leidenben kezdődő, fiatal korától felívelő pályája pedig a legkiválóbb, nemzetközileg elismert keletkutatóink közé emelte őt. Indológiai és művészettörténeti kutatásai során a pályája elején Stein Aurélt (Sir Aurel Stein) is elkísérte iráni expedícióira, majd a British Museum munkatársaként a leletek feldolgozásában is közreműködött. Ezt követően Rabindranáth Thákúr (Rabindranath Tagore) meghívására vendégprofesszorként több indiai egyetemen, így Sántinikétanban, Kalkuttában és Lahorban is oktatott, majd az Indiai Régészeti Felügyelőség megbízásából részt vett az Indus-völgyi civilizáció korai nagy lelőhelyeinek (Móhandzsódaró és Harappá) feltárásain, később pedig a Central Museum of Lahore kurátoraként dolgozott.[1] 1947-től haláláig Delhiben élt és kutatott. Angolul és franciául megjelent műveivel Indiában lefektette a műkritika alapjait, emellett jelentős tanulmányokat írt India régészetéről és művészettörténetéről,

1 Jeney Rita, *Magyar régészeti kutatások Dél-Ázsiában = Hamārī adhyāpikā: Tanulmányok Indiáról Négyesi Mária tiszteletére*, szerk. Ittzés Máté Bp., ELTE Eötvös Kiadó, ELTE BTK Indológia Tanszék, 2018, 138–140.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.19

amelyek közül különösen fontosak az Indus-völgyre vonatkozó, illetve Orissza állambéli kutatásai. Májádhar Mánszinh-nel (Mayadhar Mansingh) és Indrání Rehmánnal (Indrani Rahman) karöltve fáradhatatlanul dolgozott a klasszikus odisszi tánc hagyományainak újjáélesztésén és elismertetésén.[2]

Bár pályája szülőföldjétől távol teljesedett ki, magyarságát mindvégig fontosnak tartotta. Halála előtt néhány évvel még egyszer Magyarországra látogatott, ahol nagysikerű előadásokat tartott, és többek között felkereste a Keleti Gyűjteményt is. Látogatásáról vendégkönyvi bejegyzés tanúskodik.

A könyvtárunkban őrzött hagyaték művészettörténeti műveinek 1165 folió-nyi, részben a mai napig kiadatlan kéz- és gépirata mellett, 87 magánlevelet és 190 fotográfiát tartalmaz; ritka kuriózum Dél-Ázsia kutatói számára.

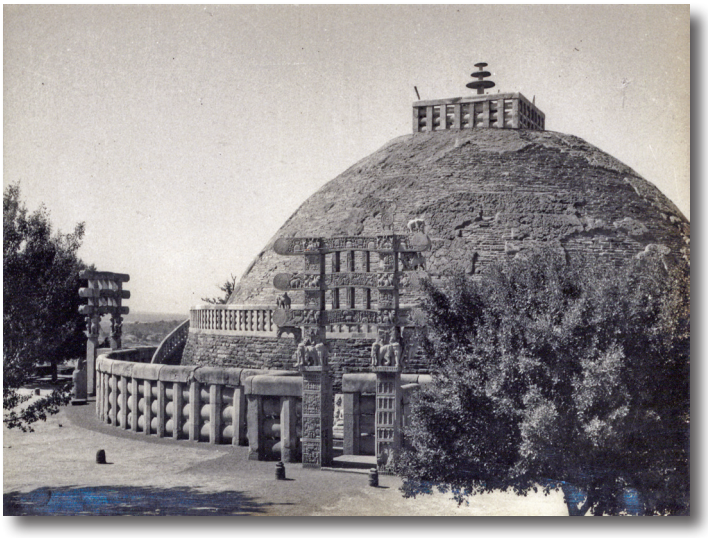

Buddhista sztúpa, Száncsi, Madhja Pradés
Illusztráció Fábri *A History of Architecture* című művéhez (gépirat, 1952),
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Fábri/3*

2 Pap Ágnes, *Fábri Károly Lajos (Charles Louis Fabri) = Passages: Az Orient Projekt magyar–ázsiai kapcsolattörténeti platform évkönyve*, 2 (2024), 83.

Kelecsényi Ágnes

A Stein-gyűjtemények

A nemzetközi Selyemút-kutatás egyik legkiemelkedőbb alakja, a régész-felfedező Stein Aurél (1862–1943) különleges helyet foglal el a könyvtár gazdagítói között. Szinte egész életét Magyarországtól távol töltötte, kapcsolata azonban mindvégig megmaradt szülőhazájával, és mindig hálásan gondolt vissza, ahogy írja: „azon hathatós támogatásra, melyben keleti tanulmányaim kezdetén, úgy a magyar kir. közoktatási minisztérium, mint könyvtára révén és orientalista nagy tudósai személyében a M. Tud. Akadémia részesített."[1] Köszönetét életében és végakaratában is a magyar tudós társaságnak és könyvtárának nyújtott különféle szellemi és anyagi támogatások formájában juttatta kifejezésre. Anyai nagybátyja, az akadémikus szemorvos Hirschler Ignác révén már gimnazista korában látogathatta a könyvtárat. „Ama néhány éven át, melyet mint gimnazista, szülővárosomban töltöttem, sokat jártam olvasótermébe. Ott töltöttem a szülői házon kívül legkellemesebb óráimat; ott kezdtem meg orientalista tanulmányaimat, fáradoztam a szanszkrit nyelvtannal stb.; később is sok hasznos útmutatást és buzdítást nyertem ott régi jóakarómtól, boldogult Hunfalvy Páltól."[2] Stein indológiát és iranisztikát tanult Bécsben, Lipcsében és Tübingenben. 1877-től Indiában élt, közel hat évtizedes pályafutása során fokozatosan fordult érdeklődése a filológiától a régészet és a földrajz felé. A világhírt az a három expedíció hozta meg számára, amelyet 1900–1916 között Belső-Ázsiába vezetett. Tudományos érdeklődése India, Irán, Kína és a Nyugat közötti történeti kapcsolatokra összpontosult, a Selyemút lelőhelyein végzett ásatásai nyomán új megvilágításba került Belső-Ázsia, különösképp Kelet-Turkesztánnak az emberiség kultúrtörténetében játszott szerepe.

A földrajzi távolság ellenére Stein Aurél kapcsolata az Akadémiával, amely már 1895-ben külső tagjává választotta, egész életében töretlen volt. Gondoskodott arról, hogy minden műve a megjelenést követően eljusson a könyvtárba. 1938-ig rendszeresen hazalátogatott, és budapesti tartózkodásai során több alkalommal tartott előadásokat az Akadémia szervezésében. Különösen jó kapcsolatok ápolt Balogh Jenő főtitkárral[3] és Szily Kálmán főkönyvtárnokkal.[4] 1921-ben utóbbinak írt levelével kezdődött az adományok sora, amikor felajánlotta Hir-

1 *Stein Aurél Berzeviczy Albertnek írt leveléből, Mohand Marg, 1912. aug. 2.*, Akadémiai Értesítő, 1912, 589–590.

2 Szily Kálmán, *Adományok az Akadémia könyvtárának,* Akadémiai Értesítő, 1922, 38–39.

3 Balogh Jenő (1864–1953) jogász, politikus, 1920–1935 között az MTA főtitkára, 1940–1943 alelnöke volt.

4 Szily Kálmán (1838–1924) fizikus, nyelvész, 1889–1905 az MTA főtitkára, 1905–1924 főkönyvtárnoka.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.20

schler Ignác és bátyja, Stein Ernő levelezését. „Óhajom, hogy e levelezés, mely a Goethe irodalommal foglalkozik, a M. Tud. Akadémia Goethe-szobájában helyeztessék el. Mind bátyám, mind nagybátyám beható ismerettel és lelkes kitartással folytattak Goethe tanulmányokat, mind a ketten boldogult Elischer úrral közeli összeköttetésben álltak."[5] A levelezést a kérésnek megfelelően a Goethe-szobában helyezték el, majd 1955-ben a Kézirattárba került. A német nyelvű levélcsomó sok információt tartalmaz Stein Aurél gyermekkoráról és pályája indulásáról, H. Boros Vilma tanulmányával 1970-ben jelent meg az erre vonatkozó levelek fordítása.[6]

Az első világháború, illetve az azt követő békediktátumok nehéz helyzetbe hozták az Akadémia könyvtárát is: nemzetközi kapcsolatai a minimálisra csökkentek, a gyarapítás drámaian visszaesett. Stein a távolból is követte az eseményeket, és igyekezett segíteni. Korábban készült végrendelete szerint nyomtatott könyveit az Akadémiára hagyta, de úgy döntött, hogy a nélkülözhető részt már ekkor átengedi a könyvtárnak, és Indiából a saját költségén hazaszállíttatja. Ajándékát az MTA elnöke 1923. januári levelében köszönte meg, és megerősítette, hogy a tudós testület vállalja a Stein által megfogalmazott feltételeket, vagyis: 1. Amíg az adományozó él, addig a könyvek tulajdonában maradnak; 2. Ha az adományozónak valamire szüksége van, számára és költségére haladéktalanul megküldik; 3. Külön és hozzáférhető helyen tartják és róluk bibliográfiai pontosságú lajstrom készül.[7] Az indológia, iranisztika, belső-ázsiai nyelvészet és régészet körébe tartozó 1154 kötetből álló könyvanyag feldolgozását 1927-ben jelentette a főkönyvtárnok.[8] Már ez az adomány is tartalmazott kéziratokat: iskolai és egyetemi jegyzeteit, valamint több művének a kéziratát. Stein Aurél 1934. július 28-án kelt végleges szövegű végrendelete két szakaszának van magyar vonatkozása: nyomtatott könyveinek az Akadémiára hagyományozása és a Belső-Ázsia kutatására létrehozott Stein-Arnold Fund[9] esetében, ahol úgy rendelkezik, hogy az ott meghatározott kutatásokat angol vagy magyar tudósok végezzék. „Minden nyomtatott könyvemet (eltekintve a következő szakaszban meghatározottaktól) a Magyar Tudományos Akadémiának adom, hogy csatolja azokat könyvtárához, hálás megemlékezésem jeleként azért a segítségért, amelyet, mint diák, onnan kaptam, és a buzdításért, melyet nekem, mint tagjának az Akadémia nyújtott.

5 Szily Kálmán, *Adományok Akadémiánk könyvtárának*, Akadémiai Értesítő, 1921, 280.

6 H. Boros Vilma, *Stein Aurél ifjúsága: Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése 1866–1891*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1970 (MTA Könyvtárának Közleményei, 64).

7 *Berzeviczy Albert levele Stein Aurélnak*, MTA KIK Kézirattár, RAL 184/1923.

8 Ferenczi Zoltán, *Jelentés a M. Tud. Akadémia könyvtárának 1925. és 1926. évi állapotáról*, Akadémiai Értesítő, 1927, 21.

9 Az alapítvány elnevezésével jó barátja, az iszlám művészet kiváló szakértője, Thomas Walker Arnold (1864–1930) emlékét kívánta megőrizni.

Stein Aurél ex librise

Úgy rendelkezem, hogy ex-librisem mellett egy megfelelő latin nyelvű címke is kerüljön — még a Budapestre küldés előtt — minden egyes könyvbe, amely jelzi, hogy ezeket én hagyományoztam. Ennek költsége is hagyatékomat terheli."[10] Stein a háború alatt halt meg, a hagyaték részben Indiában volt, ahonnan az adott körülmények között szóba sem jöhetett a szállítás, az Angliában lévő részt pedig lefoglalta az Ellenséges Javak Osztálya. Stein Aurél hagyatéka végül több mint egy évtizedes bonyolult politikai és jogi bonyodalmak után került Budapestre. A végrendeletről 1945-ben a Brit Politikai Missziótól érkezett az első értesítés az Akadémia elnökének, majd ezek után a hagyaték végrehajtóinak egyike, Helen Mary Allan, aki Stein barátjának özvegye volt, közvetlenül felvette a kapcsolatot a tudós társaság vezetőjével, és csatolta az oxfordi könyvek listáját. Levelére Moór Gyula elnök nevében 1947. január 29-én Voinovits Géza főtitkár válaszolt: „a hagyatékot illetően az összes könyvre és folyóiratra szükségünk van, a magyar Akadémia nagyon nehéz helyzetben van, és semmi reményünk arra, hogy a közeljövőben képes lesz külföldi könyveket venni. Így a Stein hagyaték a magyar kutatás számára nagybecsű segítség lesz." Ezek után hosszú szünet következett be az angol-magyar levelezésben, Oxfordban azonban nem állt meg a munka: a hagyatéki eljárást lefolytató Warren Murton ügyvédi cég 1947-ben arra kéri a Bodleian Library-t, amely már addig is tárolt 22 ládányi Budapestre szánt anyagot, hogy fogadja be a Kasmírból, az Indian Institut részére adományozott kéziratokkal együtt érkező, az Akadémiának szánt anyagot is. A nagynevű könyvtár így 1949-től már az egyesített hagyatékot tárolta. Azonban az ismételt kérések ellenére a magyar fél nem lépett, 1955-re már a Bodleiana számára is terhes volt az ingyenes raktározás, ugyanakkor a brit törvények alapján a lefoglalt részt az Ellenséges Javak Osztályának értékesíteni kellett volna, de hajlandóságot mutattak arra, hogy az Akadémiának ajánlják fel vételre. Haraszthy Gyula ezért levélben kérte Rusznyák István elnököt, hogy segítsen abban, hogy a gyűjtemény egyben maradjon (a kasmíri rész végig szabadon hozzáférhető volt), mert „Stein Aurél könyvtára igen fontos és értékes gyűjtemény, amelynek megszerzése, mind a Magyar Tudományos Akadémia, mind pedig az egész magyar

10 A hagyaték Magyarországra kerülésének története a következő iratok felhasználásával történt: MTAK Kézirattár RAL266/1945,1947/40, MTA Levéltár 3. Elnök 78/1;80/4 fond, *Bodleian Library Correspondence relating to Sir Mark Aurel Stein's bequest of printed books to the Hungarian Academy of Sciences*.

orientalisztikai kutatás részére felbecsülhetetlen jelentőségű volna." Külügyminisztériumunk 1956 szeptemberében értesítette az elnököt, hogy a lefoglalt rész zárlatát is feloldották, és utasították londoni követségünket a szállítás megszervezésére. A történelmi események újabb késedelmet okoztak, végül a magyar külképviselet 1957. januárjában kezdte meg a csomagolást, a könyvtár igazgatója 1957. április 7-én jelentette, hogy a Stein-hagyaték megérkezett az Akadémia Duna-parti palotájába.

Előzetes jelentést a hagyatékról a Keleti Gyűjtemény vezetője, Rásonyi László írt 1957 decemberében, majd 1960-ban tanulmányt publikált, amely a hagyaték részletes elemzése mellett az addig megjelent legteljesebb magyar nyelvű Stein életrajzot is tartalmazta.[11] Rásonyi 2300 könyv, 180 fm folyóirat, mintegy 5000 fotó, 1400 körüli levelezés beérkezését jelentette, de a hagyaték ezen kívül is igen változatos volt: kézzel rajzolt és nyomtatott régészeti és földrajzi térképek, személyes dokumentumok és iratok, műveinek kéziratai, naplói, oklevelei, fényképnoteszei, sajtófigyelő szolgálat segítségével összegyűjtött rá vonatkozó újsághírek gyűjteménye, oklevelei stb.

Stein fényképalbuma az 1900–1901 évi első expedíció felvételeivel,
Cat. Stein LHAS Photo 6

Ha csak a nyomtatott anyagot összesítjük, akkor az 1924-ben beérkezett srínagari könyvtárral, 3600 könyv és különlenyomat teszi ki a Stein-gyűjtemények ezen részét, ami alapvető fontosságú volt a magyar orientalisztika számára, s amelynek négyötöd része a Keleti Gyűjtemény állományában került felvételre. Nemzetközi szinten azonban a másik rész, a kéziratos és fotóanyag az, ami egy kutató számára igazán érdekes, annak feldolgozásával — talán politikai megfontolások miatt is — azonban évtizedekig nem foglalkoztak.

11 Rásonyi László, *Stein Aurél és hagyatéka. Aurel Stein and his Legacy,* Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1960 (MTA Könyvtárának Kiadványai, 18).

Mivel Angliában katalogizálták és elérhetővé tették az anyagot, egyre sürgetőbbé vált, hogy az Akadémia gyűjteményét is megismerhesse a nemzetközi tudományos közösség. Már az első vizsgálatok mutatták, hogy az angliai és a budapesti gyűjtemények, mivel a szétválasztás nem követett sem tematikai, sem időbeli kritériumokat, kiegészítik egymást. Ekkor vette kezdetét egy három éves projekt, a British Museum és az MTA Könyvtára megállapodása alapján, a budapesti anyag közös katalogizálására, amelyben a British Library is közreműködött. A fotógyűjtemény katalogizálását a British Library által kidolgozott rendszerbe illeszkedően, Stein fotónoteszei alapján John Falconer és Lilla Russel-Smith végezte, a hagyaték különböző dokumentum típusainak teljes leírását Kárteszi Ágnes és Kelecsényi Ágnes készítették. A katalógus közös kiadásban jelent meg 2002-ben.[12] Ezt követően egy külső raktár rendezése közepette előkerült a hagyaték további része, amelynek a feldolgozása 2007-re fejeződött be.[13]

12 *Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Helen Wang, Bp., London, LHAS, British Museum, 2002.

13 *Supplement to the Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Helen Wang, Bp., London, LHAS, British Museum, 2007.

II.3. Belső-Ázsia

Stein Aurél életműve, egyik fő működési területe révén már egyértelműen átvezet minket Belső-Ázsiába. Míg azonban Stein a kínai, ind és nyugati civilizációk találkozási pontjait keresve jutott ide, a magyar Belső-Ázsia-kutatás másik fő vonalát képviselő tibetistákat, turkológusokat és később mongolistákat az őstörténeti szálak vezették egészen idáig. Maga Belső-Ázsia mélyebb tudományos megismerési igénye, de részben a szerencsés véletlen hívta létre a magyar keletkutatás kimondottan ezzel foglalkozó „újabb" irányzatait.

Minden valóban tudományos magyar keleti expedíció, őshazakeresés és kutatás atyjának és előképének a szinte emberfelettinek tetsző fizikai és szellemi teljesítménye, lenyűgöző eredményei miatt is Kőrösi Csoma Sándort tekintjük. Alakja köré ezek nyomán kultusz épült (amely később buddhista vallási színezetet is nyert). Hazánk szegény sorból elszántsága és tanulmányai révén önerőből felemelkedett fia, szintén az őshazát keresve gyalogolt el Tibet pereméig, hogy aztán eredeti célja elérése helyett új tudományágat, a tibetisztikát megalapítva tegyen szert első orientalistánkként nemzetközi ismertségre.

A másik kulcsfigura a magyar Belső-Ázsia-kutatás történetében Ligeti Lajos, akinek neve ugyan a korábbi fejezetekben is rendre felmerült, de különösen ez az a terület, amely hazai egyetemi létét és egyéb intézményes kereteit kizárólagosan neki köszönheti. Nem csak személye, de tanítványai révén egész iskolája elválaszthatatlanul összefonódott a Keleti Gyűjtemény történetének alakulásával.

Ezáltal e két név és közvetlen követőik határozzák meg eme területtel kapcsolatos gyűjteményrészeink túlnyomó részét.

Orosz Gergely

A tibeti gyűjtemény

A több mint 2500 kéziratot és fanyomatot számláló, mintegy 6000 művet magában foglaló tibeti gyűjtemény Közép-Európa legnagyobb ilyen jellegű kollekciója. Kiemelkedő jelentőségét tovább növeli, hogy olyan egyedi dokumentumokat is tartalmaz, amelyek a tibetológia és a nyugati buddhológia tudományának első lépéseit jelentették — ezek voltak az első olyan tibeti művek, amelyekben tibeti szerzők saját kultúrájukat egy nyugati tudós számára mutatták be.

Kőrösi Csoma Sándor tibeti könyvgyűjteménye

A gyűjtemény első 36 darabja Kőrösi Csoma Sándor egykori tibeti könyvtárából származik, melyeket 1824 és 1830 között, tibeti tanulmányútjai során szerzett meg. 1839-ben Csoma ezen köteteit Salamon C. Malan (1812–1894) tiszteletesnek, a Bengáli Ázsiai Társaság volt titkárának ajándékozta, aki Angliába vitte őket. Duka Tivadar (1825–1908) közbenjárására a művek 1884-ben a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába kerültek, majd 1885-ben, londoni bemutatójukat követően érkeztek Magyarországra.

A gyűjtemény legfontosabb darabjai az ún. Alexander-könyvek, amelyeket tibeti szerzők Kőrösi Csoma Sándor kérésére állítottak össze az 1824–25-ös években, Csoma első zangszkári tanulmányútja során. E szövegek létezéséről elsőként Ligeti Lajos számolt be 1933-ban, amikor tibeti nyelvismerete segítségével a Csoma gyűjtemény három kéziratáról (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 3, 4, 6) megállapította, hogy azok kifejezetten számára készültek.[1] Egy negyedik mű esetében Nagy Lajos Gyula tett azonosítást 1942-ben, a kézirat fizikai jellemzői alapján (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 8).[2] 1975-ben Terjék József Csoma levelezésének vizsgálata révén e negyedik könyv szerzőjét is sikeresen meghatározta.[3]

Az Alexander-könyvek egyes buddhista alaptanításokat és tibeti tudományterületek bemutatását célzó művek. Két típusba sorolhatók: a) kérdés-felelet formájúak, b) adott tudományterületeket összegző, szinoptikus kézikönyvek.

1 Louis Ligeti, *Ouvrages tibétains rédigés a l'usage de Csoma*, T'oung Pao, Second Series, Vol. 30 No 1/2, 1933, 26–36.

2 Louis J. Nagy, *Tibetan books and manuscripts of Alexander Csoma de Kőrös in the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Analecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata*, ed. praef. Louis Ligeti, Bp., Sumptibus Academiae Litterarum Hungaricae, Societatis a Csoma de Kőrös Nominatae, 1942 (Bibliotheca orientalis Hungarica 5).

3 Terjék József, *Kőrösi Csoma-dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben*, Bp., MTAK, 1976 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 1), 76.

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.21

Kérdés-felelet fomájú Alexander-könyvek

Az első csoportba tartozik a Kun-dga'-chos-legs nevű, *kagyü* (t. *bka' brgyud*) rendi szerzetes által összeállított, négy füzetből álló mű (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 4), amely a buddhista kozmogóniát, a „három kincs" (s. *triratna*, vagyis

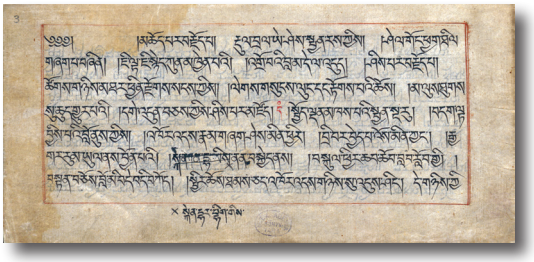

Kun-dga'-chos-legs kompendiuma Kőrösi Csoma Sándornak
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Tib. 4., 1. oldal*

a Buddha, a tanítása és a buddhista gyülekezet) definícióit, a történeti Buddha életét, tanítása halálát követő történetét és a buddhista gyakorlatot tárgyalja klasszikus indiai és tibeti forrásokból merítve.[4] A másik kérdés-felelet szerkezetű mű „A filozófiai nézetek tengerére szálló hajó" címet viseli, amely Tshul-khrims-rgya-mtsho geluk (t. *dge lugs*) rendi szerzetes válasza Csomának (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 3), és amelyben a szerző több mint húsz, elsősorban a buddhista ismeretelméletét érintő kérdést válaszolt meg.[5]

Tudományterületeket összegző Alexander-könyvek

A tudományterületeket összegző Alexander-könyvek szerzője Sangs-rgyas-phun-tshogs volt, Csoma legfontosabb tibeti tanítója, akit Csoma az 1834-ben megjelent tibeti-angol szótárában közreműködőként jelölt meg. A Csoma tibeti útjai idején már a szerzetességből kilépett, világi életet élő tibeti tudós a tibeti orvoslás és időszámítás (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 6), illetve az úgynevezett kisebb tudományok (nyelvtan, költészet stb.) (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 8) területeit foglalta össze, bemutatta azok rövid történetét, fontosabb műveit és egy-egy, általa alapvetőnek tartott munka fejezetekre lebontott

4 E könyv tibeti szövegét kritikai és facsimile kiadásban, Orosz Gergely magyar fordításában az MTA Könyvtára 2022-ben megjelentette, Kun dga' chos legs rdo rje, *Bevezetés a tibeti buddhizmusba: Válaszok Kőrösi Csoma Sándor kérdéseire,* ford., kiad., bev., jegyz. Orosz Gergely, Bp., MTA KIK, 2022 (Keleti Tanulmányok, 18).

5 Magyarra fordítását lásd Uherkovich László, *Kőrösi Csoma Sándor buddhizmusra vonatkozó kérdései egy tibeti lámához = Kőrösi Csoma Sándor és a népek önazonossága*, szerk. Gazda József, Peti Botond, Szabó Etelka, Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2011, 15–80.

rövid összegzését. Az MTA KIK Keleti Gyűjtemény Tib. 6-os mű orvoslásról szóló részét Csoma 1835-ben publikálta,[6] és az Alexander-könyveket 1976-ban Terjék József hasonmás kiadásban megjelentette az Indiában kiadott Śata-pitaka sorozatban.[7]

Csoma könyvtárnak további darabjai

Az Alexander-könyveken kívüli 32 könyv 9 kéziratból és 23 blokknyomatból áll. A kéziratok minden bizonnyal Csoma tibeti tanulmányútjainak helyszínén, Zangszkárban keletkeztek. A nyomtatványok ezzel szemben a történelmi Tibet központi területén, Lhászában (3 db) és Bkra shis lhun po kolostorában (15 db),

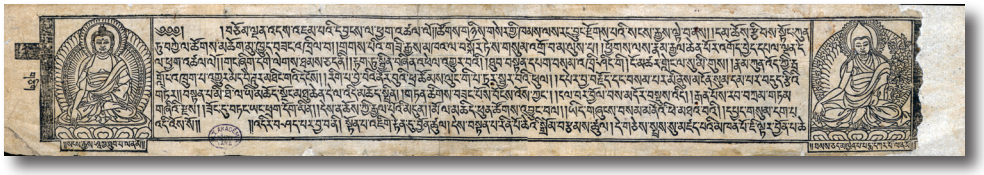

Pad-ma-dkar-po krónikája,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Tib. 20, 1v*

valamint a bhutáni Punakában (Bhután, 5 db) készültek.

Gyakran találkozhatunk köztük az Alexander-könyvekben megnevezett művekkel. Ilyen Pad-ma-dkar-po krónikája (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 20) amelyből Kun-dga'-chos-legs a kompilációjának több mint egy fejezetét átemelte; Ngag-dbang-blo-bzang-rgya-mtsho, 5. dalai láma (1617–1682), kommentárja Daṇḍin *Kāvyādarśa* c. verstani művéhez (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 37), vagy Sureśamatibhadra (tibeti nevén Lha dbang blo gros bzang po (1548?–1631) időszámítással foglakozó műve (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 31, autokommentárja az MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 7), amelyek szinopszisát Sangs-rgyas-phun-tshogs készítette el az MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 6-os, illetve az MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 8-as könyvekben. Csoma az utóbbiban felsorolt nyelvtani művek és szótárak közül is többet megszerzett (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 33–36), de más szótárakat is találhatunk a könyvei között, mint a ritka és ótibeti szavakat összegyűtő *Li shi gur khang* (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 9), vagy Śrīdharasena *Muktāvalī* c. szinonimaszótárának kivonatait (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 13).

A tibeti időszámításhoz, illetve az ennek alapjául szolgáló indiai szent szö-

6 Alexander Csoma de Kőrös, *Analysis of a Tibetan Medical Work*, JABS, 1835 (27, January), 1–20.

7 *Tibetan Compendia Written for Csoma de Körös by the Lamas of Zang-dkar*, ed. Terjék József New Delhi: International Academy of Indian Culture, 1976 (Śata-piṭaka Series, 231).

veggel, a *Kālacakra* tantrával kapcsolatban Csoma több művet is begyűjtött (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 28-29, 30-32), köztük egy útikalauzt a misztikus Śambhalába (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 28), amelyet Blo-bzang-dpal-ldan-ye-shes (1738–1780) 3. pancsen láma készített, illetve egy kronológiai művet (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 30) Sureśamatibhadrától.

A gyűjtemény legnagyobb részét a *lam rim*mel, a „megvilágosodáshoz elvezető fokozatos ösvénnyel" foglalkozó művek alkotják. Csoma hat ilyen könyvet is begyűjtött (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 14–19), köztük az indai tudós, Atiśa *Bodhipathapradīpa* c. költeményével (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 18), valamint Tsong-kha-pa (1357–1419) terjedelmes *Lam rim chen mo*jával (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 14).

A blokknyomatok nagy része valamely szerző összes műveiből (tib. gsung 'bum) lett kiemelve: MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 26-27 Dge-'dun-grub-pa (1391–1474, 1. dalai láma); MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 22 Dge-'dun-rgya-mtsho (1476–1542, 2. dalai láma); MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 16–17, 19 Blo-bzang-ye-shes (1663–1737, 2. pancsen láma); MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 25, 28 Blo-bzang-dpal-ldan-ye-shes (1738–1780, 3. pancsen láma); MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 20 Pad-ma-dkar-po (1526–1592); MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 29-31 Sureśamatibhadra (1548?–1631) összes műveiből származó nyomtatványok. Igen valószínű, hogy Csoma e könyveket is Sangs-rgyas-phun-tshogs-tól szerezhette meg, akiről egy levelében megjegyzi, hogy hosszú utazást folytatott Tibetben, Bhutánban és Nepálban, ahonnan számos könyvet magával hozott.[8]

A könyveket 1903-ban a Duka által az Akadémia olvasótermében felállíttatott Kőrösi-szekrénybe helyezték, ahonnan az 1950-es években — a szekrénnyel együtt — a Keleti Gyűjteménybe kerültek, majd a szekrény felszámolásával, az 1970-es évek során, Csoma könyvei az időközben jelentősen kibővült tibeti állomány részévé váltak.

Csoma egykori tibeti könyvgyűjteménye része a Keleti Gyűjtemény 2009-ben az UNESCO Világemlékezet listájára felkerült Csoma Archívumának is.

A Nagy Lajos által Csoma könyvei közé sorolt két nyomtatvány közül az egyik egy nyingma (*t. rnying ma*) hagyományú kolostorban készült *dhāraṇī*-gyűjtemény egy kötete (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 68), a másik pedig egy *Rgya nag skad (!) bzlog* című apotropaikus *dhāraṇī* (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 510.2). Terjék József feltételezése szerint a szövegeket Duka Tivadar ajándékozta az Akadémiának.[9]

8 Sangs-rgyas-phun-tshogs és unoktestvérre, Kun-dga'-chos-legs-rdo-rje zarándokútjáról lásd Kun dga' chos legs rdo rje, *Bevezetés a tibeti buddhizmusba: válaszok Kőrösi Csoma Sándor kérdéseire*, ford. kiad. bev. jegyz. Orosz Gergely, Bp., MTA KIK, 2022 (Keleti Tanulmányok, 18), 11–16.

9 Terjék, *i. m.*, 115.

Ligeti Lajos ajándékai

A tibeti gyűjtemény gyarapodásának második nagyobb szakasza 1931-ben történt, amikor Ligeti Lajos, belső-mongóliai kutatóútjáról hazatérve 21 fanyomatot és kéziratot ajándékozott a könyvtárnak. A nyomatványok elsősorban Belső-Mongóliában és Pekingben készültek, egy részük Ligeti által megrendelt, 18. századi blokkokról készült új lenyomat. A szövegek tartalma vegyes, találhatunk közöttük buddhista liturgikus szövegeket, egy *dhāraṇī* gyűjteményt (Tib. 58), a nepáli *rañjanā* díszírás ábécéjét (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 509.2, 557.2), különböző írástípusokat és könyvillusztrációkat bemutató művet (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 609.3), a bon vallás egyik szent könyvét, a *Klu 'bum dkar*

Lcang-lung Pandita műve írástípusokról és könyvillusztrációkról,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Tib. 609.3, fol. 22r*

*po*t (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 246, 312), Bskal-bzang-rgya-mtsho (1708–1757), 7. dalai láma összegyűjtött levelezéseit (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 551.2), egy kottát (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 552) és történeti műveket mint Blo-bzang-chos-kyi-nyi-ma (1737–1802) *Grub mtha' shel gyi me long* c. vallástörténeti munkáját (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 151), vagy a 19. századi *Hor chos 'byung*ot (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 259); ez utóbbit hasonmás kiadásban Ligeti meg is jelentette a Śata-pitaka sorozatban 1981-ben.[10]

Mongóliából származó szövegek

A gyűjtemény állománya az 1950-es évek második fele és az 1980-as évek között jelentős mértékben növekedett. Ebben az időben érkezett Mongóliából az a közel 2500 kézirat és fanyomat, amely a mai állomány 98%-át alkotja. Az első darabjait Kara György, Róna-Tas András és Uray-Kőhalmi Katalin hozták magukkal 1957-es mongóliai kutatóútjukról hazatérve, a későbbiekben pedig Mongóliában kutatómunkát végző orientalisták, Bethlenfalvy Géza, Lőrincz László, Terjék Jó-

10 Louis Ligeti, (repr.), *History of Buddhism in Mongolia. Čhen-po Hor-gyi yul-du dam-pa'i čhos ji-ltar 'byun-ba'i chul bšad-pa Bstan-pa rin-po-čhe gsal-bar byed-pa'i sgron-me or Hor čhos-'byuṅ. Written by Gu-šri Dka'-bču Che-'phel alias 'Jigs-med Rig-pa'i rdo-rje of Eastern Thu-med in 1819*, New Delhi, Sharada Rani, 1981 (Śata-Pitaka Series, Indo-Asian Literatures, 271).

zsef és Sárközi Alice adott el Mongóliából származó szövegeket a Könyvtárnak. A kiváló magyar-mongol tudományos kapcsolatoknak köszönhetően a Mongol Tudományos Akadémia könyvajándékaival, valamint az 1956-ban az MTA doktora címet elnyerő Bjambín Rincsen személyes ajándékaival is gazdagodott a gyűjtemény. A szövegek beszerzésének legfontosabb forrása azonban az 1956–1990 között Mongóliában működő földtani expedíciókon részt vett magyarok voltak, akiktől a Könyvtár szintén felvásárolta az általuk elhozott, s Mongóliában a buddhista kolostorok lerombolásával a megsemmisüléssel fenyegetett szövegeket.

A Mongóliából érkezett szövegek közel fele (ca. 1280 darab) kínai és orosz papírra írott 19–20. századi kézirat, amelyek kevés kivétellel Mongóliában készültek. Témájukat tekintve elsősorban tibeti és mongol szerzetesek által írott liturgikus szövegek, ezen belül is jelentős részük a népi buddhizmushoz tartozó apotropaikus szertartás.

Az 1200-at meghaladó számú nyomtatványok esetében ennél lényegesen nagyobb területet ölel fel a szövegek származása. Mintegy 200 darab a mandzsu-kori Kínában készült, ezek többsége buddhista szentirat, *dhāraṇī*-gyűjtemény vagy orvosi szöveg, ezek közé tartoznak a gyűjtemény legrégebbi nyomtatott könyvei

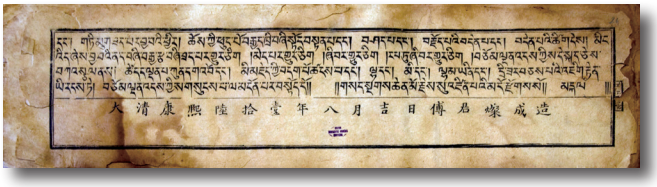

A *Pañcarakṣā* ötödik könyvének utolsó oldala,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Tib. 44.5, fol. 12r*

az 1669-ben kiadott *Pañcarakṣā* (MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 44), és számos egyéb, 17–18. századi nyomtatvány. A Tibetben készült blokknyomatok is nagy területi szórást mutatnak. Két nagyobb forrásuk van: Tibet központi területei, Bkra-shis-lhun-po (28 darab) Lhásza (53 darab), illetve az észak-kelet tibeti Bla-brang (10 darab) és Sku-'bum (84 darab) kolostorai. Belső-Mongólia kolostoraiból hét nyomtatvány származik. A nyomdai kolofonok alapján a blokknyomatok közül 160 darab Mongólia különböző kolostoraiban, elsősorban Urgában készült, de valószínűleg a több száz azonosítatlan nyomtatványok többsége is ott készülhetett.

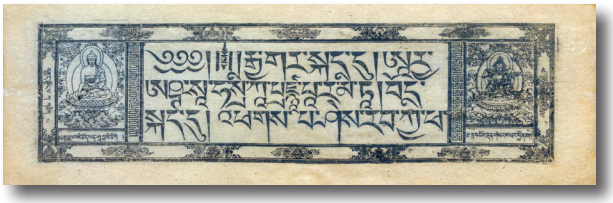

A 8000 verssoros *Prajñāpāramitā* szútra (Urga 1930 körül),
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Tib. 41, fol. 1v.*

Témájukat tekintve a nyomtatványok a tibeti buddhista műveltség geluk hagyományának minden nagyobb területét érintik. Találhatunk köztük buddhista szent szövegeket, a tibeti buddhista kánon különböző kiadásainak egyes köteteit, tibeti és mongol szerzők összegyűjtött műveit, filozófiai és történeti műveket, valamint mongol kolostorok liturgia gyűjteményeit is.

A tibeti gyűjteményről az 1970-80-as években Terjék József készített egy, a mű címét és méreteit tartalmazó cédulakatalógust, majd 2008-2009 között Orosz Gergely egy részletes katalógust.[11] 2009 és 2011 között a teljes tibeti állomány modern savmentes papírdobozokba került elhelyezésre. A szövegek katalogizálása a Könyvtár elektronikus katalógusában 2017–2022 között megtörtént. Jelenleg a szövegek digitalizálása folyik, s ez előre láthatóan 2027-re fog befejeződni.

Śākyamuni tanítványa, *Prajñāpāramitā* szútra (19–20. század),
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Tib. 47, fol. 1v, részlet*

11 Orosz Gergely, *A Catalogue of the Tibetan Manuscripts and Block Prints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., LHAS, 2008–2009 (Oriental manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 3), I–III.

Orosz Gergely

Duka Tivadar hagyatéka és a Csoma Archívum

Duka Tivadar (1825–1908) a 19. századi magyar tudományosság egyik kiemelkedő, ugyanakkor méltánytalanul háttérbe szorult alakja, aki az 1848–49-es szabadságharc leverését követően emigrációba kényszerült, majd Londonban szerzett orvosi diplomát. Hazájához ezt követően is hű maradt, és egész életén át a magyar tudomány és kultúra nemzetközi elismertetéséért munkálkodott. Legmaradandóbb érdeme, hogy feldolgozta Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) életét és munkásságát, s ezzel nemcsak megmentette azt a feledéstől, hanem a modern Csoma-kutatás alapjait is lefektette. Duka közvetítésével olyan tudósok, mint Goldziher Ignác (1850–1921), Vámbéry Ármin (1832–1913) és Stein Aurél (1862–1943) a brit Royal Asiatic Society tagjai lettek, míg több tudóst az ő ajánlására választottak a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjai közé, például Rājendralāla Mitrát (1822–1891) és Mahāmahopadhyāya Maheśacandra Nyāyaratnát (1836–1896). Tudományos érdeklődése rendkívül sokrétű volt: hozzájárult a magyar orvostudomány fejlődéséhez, aktív szerepet vállalt Semmelweis Ignác emlékének ápolásában, valamint részt vett a Károli-biblia újrafordításának előkészítésében is. Az MTA Könyvtárának adományozott kéziratai és nyomtatványai életművének reprezentatív lenyomatát alkotják, és egyben a Könyvtár történetének egyik legértékesebb és legrégibb adományegyüttesét képezik.

A Kőrösi Csoma-szekrény

1904. január 24-én ünnepélyes keretek között állították fel az Akadémia olvasótermében a Kőrösi Csoma-szekrényt. A tetején Kőrösi Csoma Sándor arcképével díszített bútordarabon aranybetűs tábla hirdette: „Duka Tivadar t. tag ajándéka." Duka egy évvel korábban rendelte meg és fizette ki a szekrényt azzal a céllal, hogy az általa összegyűjtött, Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó dokumentumokat egy helyen helyeztesse el, „hogy az utókor, ha érdeklődik érte, megtalálja mind együtt."[1]

Terjék József szerint — aki az Akadémiai Könyvtárban őrzött Csoma-dokumentumokat 1976-ban megjelent, alapvető jelentőségű monográfiájában részletesen feldolgozta — a Kőrösi-szekrény eredetileg az alábbi anyagokat tartalmazta:

1. Kőrösi Csoma Sándor hagyatékát képező tibeti kéziratok és fanyomatok. A harminchat tibeti könyvből álló gyűjteményt Duka Tivadar közbenjárására

1 *Duka Tivadar levele Goldziher Ignáchoz, London 1903. nov. 28. = Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben*, szerk. Terjék József, Bp., MTAK, 1976 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 1), 66.

 doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.22

Salamon Caesar Malan (1812–1894) lelkész ajándékozta az Akadémiának 1883-ban. Ezek a kötetek lettek a később Közép-Európa legnagyobb tibeti könyvgyűjteményévé váló kollekció első darabjai.[2]

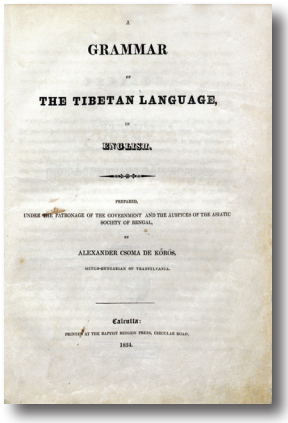
A
GRAMMAR
OF
THE TIBETAN LANGUAGE,
IN
ENGLISH.
PREPARED,
UNDER THE PATRONAGE OF THE GOVERNMENT AND THE AUSPICES OF THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,
BY
ALEXANDER CSOMA DE KÖRÖS,
HUNGARO-WALLACHIAN OF TRANSYLVANIA.
Calcutta:
PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD.
1834.

Csoma tibeti nyelvtanának címlapja, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *722.990*

2. Két dokumentumgyűjtemény (album), melyek közül „az egyik a „Manuscripts et Prints" címet viseli. … mintegy 300 oldalal terjedelmű. A többnyire beragasztásokból (Dukához címzett levelek és kivágott újságcikkek), ritkábban Duka feljegyzéseiből összetevődő könyv inkább Duka életéhez tartozó dokumentumokat tartalmaz. Közülük számos levél értékes anyagot nyújt a kor történetéhez (Vukovics Sebő, Munkácsi Mihály, Mazzini, Arany János levelei stb.). A másik album címe: „Kőrösi Csoma Sándor életrajzához tartozó eredeti adatok sat. és egyéb levelezések és cikkek". … terjedelme: 152 (eredetileg számozatlan) oldal. Mindkét album rendezetlen, mivel számos dokumentum nincs beragasztva, hanem csak a lapok közé szabadon behelyezve. Az albumokban sokszor olyan leveleket és fényképeket is találhatunk, melyek egyértelműen jelzik, hogy jóval Duka Tivadar halála után lettek „hozzácsapva".[3]

3. Csoma monográfiái és tanulmányai, azokkal a folyóiratokkal együtt, amelyekben megjelentek.

4. Duka Tivadar által írt Kőrösi Csoma Sándor-életrajz angol és magyar nyelven, melyeket a szerző kiegészített Csoma saját tibetisztikai írásaival. Mindkét kötet 1885-ben jelent meg: az angol változat a Trübner & Co., a magyar pedig az MTA kiadásában.[4]

5. Agostino Antonio Giorgi *Alphabetum Tibetanum* című 1762-ben, Rómában kiadott műve, amelyből Csoma először szerzett ismereteket a tibeti nyelvről.

6. Egyéb, főként tibeti tárgyú orientalisztikai munkák, amelyek még Duka életében jelentek meg.

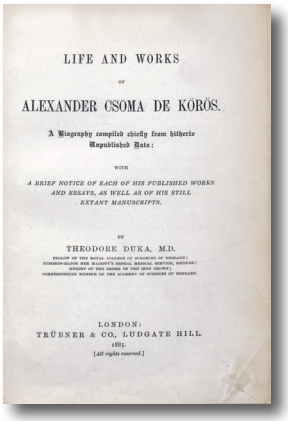
LIFE AND WORKS
OF
ALEXANDER CSOMA DE KÖRÖS.
A Biography compiled chiefly from hitherto Unpublished Data:
WITH
A BRIEF NOTICE OF EACH OF HIS PUBLISHED WORKS AND ESSAYS, AS WELL AS OF HIS STILL EXTANT MANUSCRIPTS.
BY
THEODORE DUKA, M.D.
LONDON:
TRÜBNER & CO., LUDGATE HILL.
1885.
[All rights reserved.]

Duka Csoma-életrajzának címlapja, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *713.408*

2 A tibeti gyűjtemény bemutatását lásd a kötet *A tibeti gyűjtemény* című fejezetét).

3 *Kőrösi Csoma dokumentumok…*, *i. m.*, 205, j. 3.

4 Tivadar Duka, *The life and works of Alexander Csoma de Körös: a biography compiled chiefly from hitherto unpublished data: with a brief notice of each of his published works and essays, as well as of his still extant manuscripts*, London, Trübner & Co., 1885 (Trübner's Oriental Series).

7. Duka Tivadar fényképe.

A Csoma-szekrény tartalmát dokumentálja a MTA KIK Csoma 67/152 jelzet alatt őrzött, cím és keltezés nélküli gépirat. A 72 tételes felsorolás — a tibeti nyelvű könyvek kivételével, amelyek nincsenek közöttük — gyakorlatilag egybeesik Terjék József által ismertetett dokumentumokkal, ugyanakkor tartalmaz három olyat is, amelyek a szekrény 1904-es felállítása után és 1942 között keletkeztek, így nem tekinthetők Duka Tivadar eredeti adományainak. E későbbi eredetű darabok közé tartozik például a Kőrösi Csoma Sándor három részletben, posztumusz kiadott *Mahāvyutpatti* fordítása, a *Sanskrit–Tibetan–English Vocabulary,*[5] valamint az 1942-ben, Csoma halálának századik évfordulója alkalmából megjelent sajtó- és hanganyagok gyűjteménye. Minden bizonnyal a lista is ekkor, 1942-ben készülhetett.

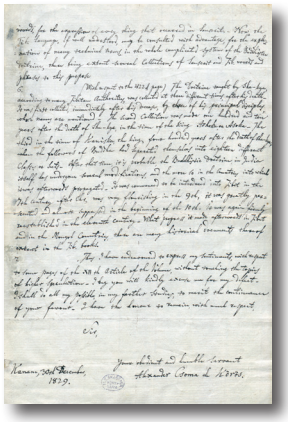

Csoma levele
B. H. Hodgsonhoz,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
Csoma 58/1

A listán megtalálhatók a Terjék József által említett két album mellett további jelentős dokumentum-egységek is: *Csoma 65* szám alatt egy „Kőrösi Csoma Sándor levelei másolatban…-ra vonatkozó angol és magyar levelek és újságkivágások" megjegyzéssel ellátott, egész vászonkötésű album szerepel; *Csoma 54* szám alatt található egy másik egész vászonkötésű gyűjtemény, amely „Duka Tivadar 21 angol és magyar nyelvű értekezése gyűjtőkötetben" címet viseli; *Csoma 58* jelzettel egy borítékban őrzött dokumentumegyüttes található, „14 darab levél, Kőrösi Csoma Sándortól, Duka Tivadartól, Alex H. Wilsontól, Stein Auréltól…" megjegyzéssel; végül a *Csoma 57* számú egység szintén egy borítékban elhelyezett anyagot tartalmaz, „11 újságkivágás magyar és angol lapokból, az 1885–1910-es évekből" feljegyzéssel.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a Csoma-szekrény anyaga nem kizárólag Kőrösi Csoma Sándor személyéhez és munkásságához kapcsolódó forrásokat őrzött, hanem Duka Tivadar tudományos tevékenységének tágabb dokumentációját is magában foglalta.

Terjék József említett monográfiájában arról számol be, hogy a Csoma-szekrényt az 1950-es évek folyamán helyezték át az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményébe, majd valamikor 1975 után használaton kívül helyezték. A tibeti nyelvű könyvek a gyűjtemény tibeti állományába kerültek, míg a többi kötet a könyvtár általános állományába integrálódott. A szekrény megszűnésével párhu-

5 *Sanskrit-Tibetan-English vocabulary: being an edition and translation of the Mahāvyutpatti,* ed., transl. Alexander Csoma de Kőrös, eds. E. Denison Ross, Mahāmahopādhyāya Satis Chandra Vidyābhūsana, I, Calcutta, The Asiatic Sorciety, 1910; II, Calcutta, Asiatic Society of Bengal, 1916; III, Calcutta, Asiatic Society of Bengal, 1944 (Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, 4).

zamosan a dokumentumokra korábban felhelyezett „Csoma” jelzetek túlnyomó részét is eltávolították, így az egyes tételek eredetére már csak a katalóguscédulákon szereplő „Duka Tivadar ajándéka” megjegyzés utalt. Ezzel ellentétben az említett albumok, valamint a levelezést és egyéb dokumentumokat tartalmazó borítékok és dossziék a Keleti Gyűjteményben maradtak; az olvasóterem egyik szekrényében kerültek elhelyezésre, és a korábbi „Csoma” jelzeten kívül semmilyen új raktári azonosítót nem kaptak.

A Duka-hagyaték könyvtári feldolgozása

A Keleti Gyűjtemény munkatársai Dévényi Kinga osztályvezető kezdeményezésére 2005-ben elhatározták, hogy feltárják a Csoma-szekrényből származó albumok, dossziék és borítékok tartalmát, s az egykori „Csoma-dokumentumokat” — ezúttal nem fizikai, hanem virtuális formában, a könyvtár elektronikus katalógusán keresztül — ismét egységbe rendezzék.[6] A több éven át tartó feldolgozó munka során az érintett anyagokat szétválogatták, tartalmukat részletesen katalogizálták, és az állomány hosszú távú megőrzése érdekében savmentes tárolóeszközökbe helyezték át. A projekt célja az volt, hogy a szétszóródott, korábban egységként kezelt dokumentumegyüttes ismét kutatható és rekonstruálható legyen — immár a korszerű könyvtári nyilvántartás keretei között.

A feldolgozás során megtartották az eredeti „Csoma” jelzeteket, azonban kiderült, hogy az 1942-es jegyzékhez képest egyes tételek jelentős mértékben bővültek. Különösen a Csoma 58 jelzetű tétel esetében állt elő változás: míg korábban 14 levelet tartalmazott, 2005-ben már egy több mint 140 levelet magába foglaló iratgyűjteményt találtak e jelzet alatt. Ez a bővülés azzal magyarázható, hogy azokat a dokumentumokat, amelyeket Terjék még a mappákhoz „hozzácsapva” említett, időközben ebbe a dossziéba csatolták át. Ennek következtében a Csoma által írt vagy rá vonatkozó levelek keveredtek Duka Tivadar más témájú levelezésével.

A katalogizálás során a rekordokban feltüntették a dokumentumok eredeti, Csoma-szekrényből származó jelzetét. A 2005-ben indult feldolgozómunka célkitűzései közé az is hozzátartozott, hogy a már meglévő anyaghoz hozzákapcsolják a Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó modern szakirodalmat és képanyagot is. Ezeket az újonnan bevont dokumentumokat a régi jelzetsorozat logikáját követve integrálták a rendszerbe, így a „Csoma” jelzetű tételek számozása folyamatos maradt. A „Csoma” sorozat jelenleg a 120-as sorszámnál tart.

6 A feldolgozásról és eredményeiről bővebben lásd Dévényi Kinga, *Tartalmi feltárás, konzerválás, digitalizálás: Az MTAK Csoma-gyűjteménye a XXI. században*, Magyar Tudomány 171 (2010/1), 19–25.

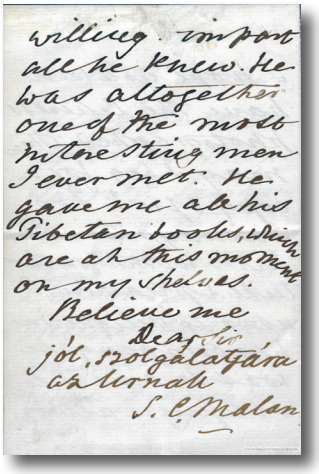
willing import
all he knew. He
was altogether
one of the most
intelligent men
I ever met. He
gave me all his
Tibetan books, which
are all this moment
on my shelves.
Believe me
Dear Sir
jól, szolgálatjára
alternah
S. C. Malan

S. C. Malan levele Duka Tivadarhoz, *Csoma 58/13/2*

A Csoma-jelzetű dokumentumok a következő főbb kategóriákba sorolhatók:

1. Csoma levelezése: három eredeti levél,[7] valamint tizenegy másolat, amelyek a kalkuttai Bengáli Ázsiai Társaság Könyvtárából és a brit külügyminisztériumból származnak.[8] Ide tartozik továbbá több mint 200 dokumentum Duka levelezéséből, amelyek Csoma életrajzának összeállításához, az MTA-n belül alapított Csoma Alapítványhoz, illetve a Csoma-szekrény és az adományozás történetéhez kapcsolódnak.[9] Ezek között szerepel Duka Rājendralāla Mitrával és S. C. Malannal folytatott kiterjedt levelezése is.[10]

2. Monográfiák és tanulmányok: ide tartoznak Csoma saját művei, a Duka által adományozott orientalisztikai munkák, valamint modern szakirodalom. A gyűjtemény részét képezik továbbá újságkivágatok, amelyek Duka Csoma-életrajzára vonatkoznak.[11]

3. Duka Tivadar egyéb adományai. Duka Tivadar adományai nem csupán Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó kutatásait, hanem szélesebb tudományos és közéleti tevékenységét is tükrözik. Iratanyaga tartalmazza orvosi tárgyú tanulmányait (magyar és angol nyelven), amelyek közül több az *Orvosi Hetilapban* jelent meg, továbbá dokumentálja a Budapesten megrendezett VIII. Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson való részvételét, valamint a Semmelweis Emlékbizottság munkájában betöltött szerepét. Levelezése és kapcsolattartása kiterjedt egyházi és nemzeti intézményekre is, többek között a sárospataki és eperjesi kollégiumoknak tett adományaira, valamint a Károli Gáspár halálának 300. évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepségen való részvételére. Mint a British and Foreign Bible Society tagja, Duka közreműködött a Károli-féle bibliafordítás revíziójának előkészítésében is.

7 Kettő Brian Houghton Hodgson nepáli brit rezidenshez (MTA KIK Keleti Gyűjtemény Csoma 58/1/1–2), egy pedig Neumann londoni osztrák követségi tanácsoshoz szól (MTA KIK Keleti Gyűjtemény Csoma 58/3).

8 Az MTA KIK Keleti Gyűjtemény Csoma 65-ös jelzet alatt; ma egy kartondobozba gyűjtve; korábban ez volt a Terjék által nem említett, „Kőrösi Csoma Sándor" feliratú album.

9 E dokumentumok az MTA KIK Keleti Gyűjtemény Csoma 57, 58, 60, 65, 67, 68-as jelzetek alatt találhatók.

10 MTA KIK Keleti Gyűjtemény Csoma 58/10/1–13 Rājendralālamitra levelei; MTA KIK Keleti Gyűjtemény Csoma 58/13/1–24 S. C. Malan levelei, amelyek közül tizenkettőt Terjék közreadott eredeti nyelven és magyar fordításban (Terjék (szerk.), *i. m.*, 37–61).

11 Duka Csoma-életrajzának angol és magyar nyelvű ismertetetései az MTA KIK Keleti Gyűjtemény Csoma 67-es jelzet alatt (az egykori „Manuscripts and Prints" album) vannak összegyűjtve.

Külön figyelmet érdemel Duka nemzetközi tudománypolitikai szerepvállalása. Mint korábban említettük, ő kezdeményezte több kiemelkedő magyar tudósnak a Royal Asiatic Society taggá választását és brit tudósokat is sikerrel ajánlott a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjai közé, köztük Edwin Felix Thomas Atkinsont (1840–1890), Arthur Grotét (1814–1886) és William Stephen Atkinsont (1820–1876). A levelezés e személyekkel — csakúgy, mint több szabadságharcos bajtársával folytatott magán- és közéleti levelei — mind megtalálhatók az MTA Könyvtárának ajándékozott iratanyagban.

A Csoma Archívum

A Csomára vonatkozó dokumentumok leválogatásával 2008-ban hozta létre a Keleti Gyűjtemény a Csoma Archívumot, amely 2009-ben sikerrel pályázott az UNESCO Világ Emlékezete listájára. Az archívum az alábbi részekből áll:

1. A négy, Csomának írott tibeti nyelvű Alexander-könyv.
2. Csoma tibeti gyűjteményének további 32 kötete.
3. Csoma levelezése és a hozzá kapcsolódó iratok (közel 250 levél, ebből 26 eredeti Csoma-levél).
4. Duka Tivadar ajándékainak Csomára vonatkozó része.
5. A Csomára vonatkozó modern és kortárs szakirodalom.

A Duka család további adományai

Duka Tivadar halála után családja további 28 dokumentumot adományozott az Akadémiai Könyvtárnak. Ezek között levelezés, a magyar őstörténetről, a perzsa nyelvről szóló jegyzetek, valamint nevári–tibeti–angol, angol–limbu és angol–mangar szószedetek találhatók. Ezeket a dokumentumokat a Könyvtár „Duka” jelzettel katalogizálta.

Rottár Máté

Mongol–mandzsu kéziratok és nyomatok

A mongol–mandzsu gyűjtemény 382 tételes terjedelmével (amelyből 346 mongol) messze nem számít a Keleti Gyűjtemény legnagyobb egységének, más európai gyűjteményekkel összehasonlítva mégis kiemelkedő értékűnek tekinthető. Mindenképpen kivételes gyarapodás szempontjából: hátterében nem a többi jelentősebb mongol anyaggal rendelkező könyvtárt (Koppenhága, Berlin, München, Drezda, Párizs, London, Cambridge, Oxford, illetve Liverpool) gazdagító nagy, jellemzően állami, illetve uralkodói támogatással vezetett expedíció sorozatok tömeges beszerzései, vagy az egyetemi központok jelentős költségvetési háttérrel megvalósított, programszerű gyűjtőmunkája áll, sem pedig aszimmetrikus politikai viszonynak köszönhetően kiaknázott lehetőségek (Szentpétervár, Moszkva). Sokkal inkább egy-egy kiemelkedő önálló adományozó, majd a későbbiek során a magyar és mongol állam, illetve tudományos élet közötti kiváló kapcsolatok révén megvalósult önkéntes ajándékozás. (E tekintetben hasonló helyzetben talán a közép-kelet-európai régió többi, jelentős mongolisztikai hagyományokkal rendelkező központja van, mint Prága, Varsó, kevésbé jellemzően Krakkó, s a sok szempontból eltérő háttérrel rendelkező Helsinki.)

A mongol anyag megalapozásában egyértelműen Ligeti Lajos érdemeit kell kiemelni: 1928–1931 közötti utazásán[1] összegyűjtött és vásárolt kéziratai és fanyomatai Budapestre érkezése előtt az Akadémiai Könyvtár állományában egyetlen, ismeretlen származású (de a török kéziratok első néhány tételével közeli rokonságot mutató) kéziratos mongol szótár és legfeljebb 13 mandzsu dokumentum volt,[2] amit Ligeti további 120 mongollal és 19 mandzsuval a többszörösére szaporított.[3] (Ezek mellett egyébiránt több, mint 50 epigráfiai és ikonográfiai pacs-

1 Ligeti Lajos, *Magyar kutatóút Mongolországba*, Magyar Nyelv, 24 (1928), 265–270; Ligeti Lajos, *Ligeti Lajos első jelentése mongolországi kutató útjáról*, Akadémiai Értesítő, 40 (1929), 172–176; Ligeti Lajos, *Ligeti Lajos második jelentése mongolországi kutató útjáról*, Akadémiai Értesítő 40 (1929), 255–259; Louis Ligeti, *Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie Chinoise. 1928–1931*. Bp., Société Kőrösi Csoma, 1933; Ligeti Lajos, *Sárga istenek, sárga emberek: Egy év Belső-Mongólia lámakolostoraiban*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934.

2 Sajnos nem mindegyik kéziratról áll rendelkezésre megbízható proveniencia adat, különösen az 1951 előtt beérkezett anyag esetében.

3 Lásd Ligeti Lajos és Balogh Jenő akadémiai főtitkár levelezését 1929. júniusából és 1930. október 29-ről, MTA KIK Kézirattár, Ms 6482/146, 147. A Ligeti-hagyaték szintén tartalmaz több összefüggő autográf jegyzéket a beszerzett kéziratokról, pl. *Szerzett kéziratok, xylographiák, levonatok stb. jegyzéke*, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Ligeti/01/10/02; a két világháború közötti időszakból származó, Ligeti által készített kéziratos „müncheni" katalógus cédulái és Apor Éva 1975. január 9-én kelt jelentése Rejtő István igazgatónak a Keleti

 doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.23

kolatot, 20 tibeti, 1 török–kínai fanyomatot, 2 ujgur kézirat akkor még ritkaságszámba menő fényképét, 28 kínai fanyomatos könyvet, illetve 3 sino-arab nyomtatványt is köszönhet ennek az utazásnak az Könyvtár.) A korábban meglévő mandzsu anyag egy része közvetlenül kapcsolható Szentkatolnai Bálint Gábor személyéhez. Ez alapján feltehető, hogy beszerzésük Széchenyi Béla kelet-ázsiai expedíciójának és/vagy Zichy Jenő harmadik ázsiai kutatóútjának hozadéka, és már a 19. század végén az Akadémia tulajdonába kerülhettek.

Ligeti Lajos második fontos keleti utazásához, az 1936–37-es afganisztáni expedícióhoz[4] kisebb mértékű, de annál jelentősebb donáció köthető. Ennek révén került a Könyvtárba Ibn Faḍlān meshedi kéziratának fényképmásolata, amely a magyar őstörténet egyik legfontosabb arab forrása, és korábban az eredeti szöveg semmilyen változata nem volt hozzáférhető hazánkban. Másrészt ekkor került hozzánk az egyetlen európai gyűjteményből ismert afganisztáni mogol írott szöveget tartalmazó kézirat, Abdu'l-Qādir mogol költő 20. század legelején keletkezett perzsa-mogol verseskötete („Ligeti-füzet").[5]

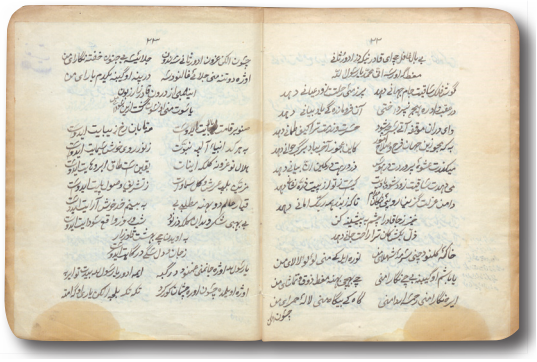

ʿAbd al-Qādir / Abdul-Qådər molla, mogol költő autográf versesfüzete mogol és perzsa nyelvű gazelekkel, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *„Ligeti füzet"*.

donátorairól. MTA KIK Keleti Archívum, Keleti Gy. ikt. sz. 1/1975 („IRATTÁR, 1974. okt – 1976. dec. 31." mappa).

4 Ligeti Lajos, *Afgán földön*, Bp., Franklin Társulat, [1938?]. (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára.)

5 Az afganisztáni mogol nyelv egy erősen elperzsásodott, de sok tekintetben a 14. századi középmongol nyelvállapot jellemzőit meglehetős konzervativizmussal őrző mongol peremnyelv, amelyet ugyanakkor sajátos innovációk is jellemeznek. Kutatása az élő mongol nyelvek között a legkésőbb indult meg, s talán legkevésbé tökéletesen került feldolgozásra, ezért a vele kapcsolatos forrásanyag kiemelkedő jelentőségű ritkaság.

Az Akadémia 1949-es átszervezéséhez kötődően született meg a végleges döntés (megint csak az eddigre már akadémiai alelnök Ligeti hathatós közreműködésével) a különálló Keleti Gyűjtemény megalapításáról, így értelemszerűen a több tízezer kötetnyi orientalisztikai szakirodalom mellett ez a kéziratos (és régi könyves) anyag is leválogatásra került a közös könyvtári gyűjteményből. A két ország közötti 1950-es diplomáciai kapcsolatfelvétel új szintre emelte a tudományos együttműködés és utazás lehetőségeit.[6] A további jelentős gyarapodások szempontjából legmeghatározóbb jelentőségű esemény az volt, amikor Bjambín Rincsen (Mongólia szerte máig közismert, nagy tiszteletnek örvendő) mongol tudós és író, az 1921-ben alakított Mongol Tudományos Akadémia két vezéralakjának egyike (Damdinszüren mellett), Magyarországon — azaz politikai megfontolásokból szándékosan nem a Szovjetunióban, hanem a Keleti Blokk egy másik, jelentős orientalisztikai hagyományokkal és nemzetközileg is elismert tekintélyű tudományos akadémiával rendelkező országában[7] — védhette meg doktori disszertációját 1956-ban. Részben Ligetivel ápolt jó személyes és szakmai kapcsolata és a kedvező politikai környezet tette ezt lehetővé, és ennek nyomán, mintegy a szívesség viszonzásaként, nyílt lehetőség az első modernkori magyar mongóliai expedíció megszervezésére. Ennek keretében Ligeti három fiatal tanítványa, Kőhalmi (Uray-Kőhalmi) Katalin, Katulics (Kara) György és Róna Tas András (Róna-Tas

Ligeti Lajos három tanítványa (b-j): Róna-Tas András, Uray-Kőhalmi Katalin és Kara György a nevezetes 1957-es expedíción. (A hátulján szereplő kéziratos megjegyzés a következőképpen adja meg a pontos dátumot és helyszínt: „3. Upsanor 1957 VI 7.; Ulangom”. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *U-K 4.10/4.*

6 Szilágyi Zsolt, *A 70 éves magyar–mongol diplomáciai kapcsolatok történetének első szakasza 1950-től 1990-ig.* Bp., 2020 (PEACH Műhelytanulmányok, 24; kizárólag elektronikusan publikált tanulmány, online: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1690590/file/peach_wp_24_szilagyi_magyar_mongol_1.pdf utolsó hozzáférés: 2026.09.15.).

7 Róna-Tas András, *Nomádok nyomában: Etnográfus szemmel Mongóliában*, Bp., Gondolat, 1961 (Világjárók), 20, 34.

András) 1957-ben egy nagyszabású utazáson vehetett részt, amely Mongólia több különböző területét, épített örökségét és történelmi emlékeit a Mongol Akadémia széleskörű támogatásával látogatta végig. Emellett fontos néprajzi, illetve nyelvi terepmunka folytatására is lehetőséget nyújtott.[8] Ennek eredményeképpen a három fiatal kutató által válogatott kéziratokat a Mongol Akadémia ajándékként küldött meg 1958-ban az MTA-nak. A Keleti Gyűjtemény kéziratainak növedéki naplójában ezekre vonatkozó bejegyzéseiben a beszerzés módját és forrását jelölő lakonikus meghatározása rendszerint „Ajándék Ulábátorból". Abban a tekintetben is jelentősnek bizonyult az utazás, hogy Rincsen ekkor megismert lányát Kara György hamarosan feleségül vette, így mongolisztikai téren a két Akadémia közötti személyes kapcsolatok újabb dimenzióval bővültek. Bizonyára ennek is köszönhető, hogy Ligeti után Rincsen a mongol–mandzsu algyűjtemény második legnagyobb név szerint ismert egyéni donátora. A későbbi, időskori adományozásaival ugyanis Ligeti 150-re emelkedő tételei a teljes állomány 39%-át, Rincsen 84 darabja pedig annak 22%-át teszi ki, a Mongol Akadémia ismert 28 ajándékával, ami bő 7%-ot jelent, összesen a teljes algyűjtemény 68,5%-át, a jelenlegi állomány bő kétharmadát adják ki.

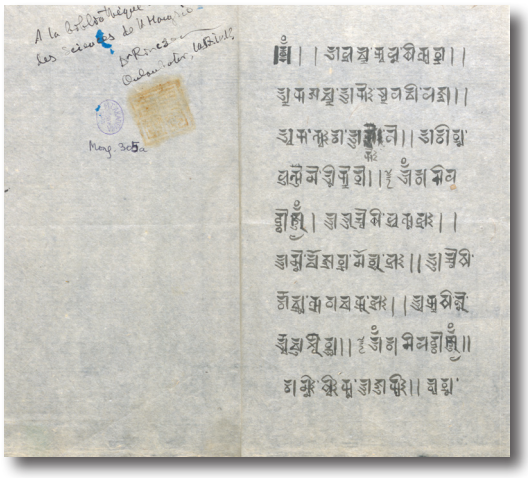

Ritka, ún. szojombó írásos mongol buddhista szöveg kéziratos másolata B. Rincsentől. *MTA KIK Mong. 305a.*

Az ilyen alapokon megszilárdult kutatói kapcsolatok a későbbiekben is folytatódtak, és Ligeti tanítványai, diákjai számos kéziratot hoztak haza mongóliai terepmunkához, vagy konferenciákhoz kötődő útjaikról.[9] Ugyanezen időszak másik jellemző beszerzési forrását a testvéri Mongóliában javarészt vissza nem térítendő nemzetközi segítségnyújtás keretében,

8 A hivatalos beszámolók a MTA különféle nyomtatott felületein jelentek meg: Kara György, U. Kőhalmi Katalin, Róna Tas András, *Jelentés mongóliai tanulmányutunkról*, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 12/1–4 (1958), 409–414. [= Az MTA I. Osztályának 1957. IX. 16-i felolvasó ülésén elhangzott előadás írott változata.] és Kara György, U. Kőhalmi Katalin, Róna Tas András, *Nyelvészeti és néprajzi tanulmányúton Mongóliában*, Magyar Tudomány, 55(= új folyam 3)/8–9 (1958, aug–szept.), 305–328. Emellett népszerű útleírásában Róna-Tas András néhány évvel később részletesebben is ismerteti a tanulmányút történéseit: Róna-Tas, *i.m.*

9 Lásd Bese Lajos korábban már idézett, 1969. szept. 18-án, Ulánbátorban kelt levelét Kenéz Ernőnek. MTA KIK Keleti Archívum „Nem iktatott levelek" mappájában.

állami megbízásból tevékenykedő szakemberek, elsősorban geofizikusok, hidrogeológusok, élelmiszeripari mérnökök, állatorvosi szakértők és az expedíciók kíséretébe tartozó személyzet, mint például sofőreik kint vásárolt, majd az Akadémiai Könyvtárnak eladott (vagy eleve a Könyvtár beszerzési keretének terhére vásárolt) kéziratai jelentették.[10] Megjegyzendő, hogy a tibeti lamaista buddhizmust követő mongoloknál is jóval gyakoribbak, könnyebben elérhetőek voltak a tibeti nyelvű kéziratok, hiszen az írástudás és könyvkibocsátás központjai egészen sokáig egyértelműen a buddhista kolostorok voltak. Ennek köszönhető tehát, hogy a tibeti anyag zöme is ekkor, jellemzően Mongóliából került a Gyűjteménybe.

Tipikus buddhista vallásos tartalmú 17. századi fanyomat: a Wutai shan zarándokterület szent helyeit sorban bemutató kalauz,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 4,*
Boromisza János felvétele

A keleti blokk politikai–gazdasági válsága a ‚80-as évek elejétől az egyre gyengülő „belső" cserekapcsolatokban is megnyilvánult, a rendszerváltás utáni időszakban pedig aktív keleti kapcsolataink évtizedekre szunnyadó állapotba kerültek. A mongol közgyűjtemények újraszervezése és átértékelése miatt kéziratok hivatalos államközi ajándékozása ma már szóba sem kerülhet, ugyanakkor a ‚90-es – 2000-es évek sok tekintetben kaotikus viszonyai és Mongólia kapitalista berendezkedésre hangolódása is hozzájárultak ahhoz, hogy magyarországi magángyűjteményekbe műkereskedelem útján további kéziratok kerüljenek.

A két akadémia között, illetve újabban a Kínai Népköztársaság Belső-Mongol Autonóm Területének mongol tudományos műhelyei és a Könyvtár között, egyes projektek mentén szorosabb, intézményes együttműködés indult. Ilyenek

10 Hobot József – Zsille Antal, *Geofizikai kutatások Mongóliában*. I–II. rész, *Magyar Geofizika*, 39/4. (1998), 133–150 (online: https://real-j.mtak.hu/12502/1/EPA03436_magyar_geofizika_1998_4.pdf utolsó hozzáférés: 2026.09.29.); Balla Zoltán, *Az első Mongol-Magyar Földtani Expedíció 1966-1969*, Földtani Kutatás, 35/3. (1998), 32–36. (elérhető online: https://epa.oszk.hu/02700/02732/00137/pdf/EPA02732_foldtani_kutatas_35_3.pdf utolsó hozzáférés: 2026.09.29.) Kimondottan a geofizikai kutatások történetét bemutató honlap elérhető az alábbi linken: https://mongolia.gportal.hu/gindex.php?pg=24414917 (utolsó hozzáférés: 2026.09.29.)

keretében anyagunkból több esetben nemzetközi együttműködéssel kerültek kiadásra kéziratok. Az elmúlt évek legnagyobb szabású ilyen közös vállalkozása Belső-Mongol Népi Kiadó és a Könyvtár között az ELTE Mongol és Belső-Ázsiai Tanszékének közreműködésével valósult, illetve valósul meg: monumentális sorozatban facsimile kiadásban publikálja állományunk tekintélyes részét.[11]

Míg korábban a mongol és mandzsu kéziratainkat és fanyomatainkról csak Ligeti Lajos kéziratos („müncheni, csíkos") katalógus cédulái álltak rendelkezésre, csak Bese Lajos írta le és katalogizálta az újonnan beérkezettekkel együtt. Ennek első nyilvánosan publikált eredménye egy tanulmánykötetben megjelent cikk formájában csak 1976-ban jelent meg,[12] részletes katalógus azonban csak 2000-ben, Kara György alapos munkájának gyümölcseként látott napvilágot.[13]

Formai szempontból az algyűjtemény kéziratokra, fanyomatokra (egybefaragott fa nyomódúcokról készült nyomtatványokra), és ritka litográfiákra, illetve korai modern európai szedésű nyomtatványokra és folyóirat számokra osztható. Ezek keletkezési ideje a 17–20. századot öleli fel, tehát első pillantásra nem gondolnánk különösen korainak. Valójában azonban mongol fanyomatok, és különösen kéziratok esetében már a 1800-nál korábbiak is igen ritkának tekinthetők. A szövegek datálása sokszor bizonytalan, tudniillik kivételes eset az, ha szerepel bennük pontos keltezést is tartalmazó másolói/nyomdászi kolofon. A közvetett filológiai, paleográfiai, papirológiai stb. érvek alapján valószínűsíthetően 1700 előtt keletkezett dokumentumok száma 15 (3,9%), további 12 cím (3,7%) talán szintén ide sorolható, 1701–1800 közötti 70 db (18%), további 19 db (5%) bizonytalan, de akár 18. századi is lehet. Összességében tehát legkevesebb 97 tétel, azaz a teljes algyűjtemény negyede már csak a kora miatt is kiemelkedő értéket képvisel.

---

11 Az együttműködési keretmegállapodást 2019. március 20-án írta alá a két intézmény (Belső Mongol Népi Kiadó és az MTA KIK) képviselője, illetve vezetője. A mongol–kínai–angol bevezetővel kiegészített jó minőségű facsimile másolatokat tartalmazó eddig megjelent 8 kötet adatai: *Delekei-dü mongγol sudur nom-ud: Qangγari ulus un boti = Rare Mongolian Books Around the World: Hungary*, eds. Mingγad Erdemtü, Borǰigin Čilaγu, Ágnes Birtalan, Attila Rákos, Kökeqota, Öbör Mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a / Inner Mongolia People's Publishing House, 2019–2021 („Nige büse nige ǰam" daγau ulus orondu qadaγalaγdaǰu bayiγ-a mongγol surbulǰi bičig-ün foto keblel-ün čubural / Collection of Photocopies of Mongolian Sources Kept in the Countries Along the "Belt and Road"), I–VIII.

12 Lajos Bese, *On the Mongolian and Manchu Collections in the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951–1976*, ed. Éva Apor, Bp., MTAK, 1978 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 2), 43–60 (online: https://real-eod.mtak.hu/68/1/KTOS_02.pdf utolsó hozzáférés: 2026.09.29.).

13 György Kara, *The Mongol and Manchu manuscripts and blockprints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., Akadémiai, 2000. (Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 1) (online: https://real-eod.mtak.hu/1198/1/ORIENTMANUSC_0.pdf utolsó hozzáférés: 2026.09.29.).

Hatalmas méretű hori burját családi genealógiai tábla — a mongol és mandzsu algyűjtemény nagyobb részéből mérete, formája és jellege révén is kilógó kézirat, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 293*

Tartalmi tekintetben a gyakoribbnak számító, a mongol vallásos áhítat középpontjában álló, sok esetben több eltérő példányban is őrzött kanonikus buddhista műveken kívül extrakanonikus, szertartási szövegek, kommentárirodalom és a kapcsolódó „világi tudományok", mint az asztrológia, kronológia, jóslás, orvostudomány és állatgyógyászat művei is előfordulnak.

A tibeto-mongol buddhista pokol illusztrált leírása késő 19. századi, utólag színezett bilingvis fanyomatos változatban (eredetileg több hiányos kéziratból összefésült teljes példány), MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 279*

Előbbi kategóriát képviselik például az *Aranyfény* (szkr. *Suvarnaprabhāsa*, mong. *Altan gerel*), *Gyémántvágó* (szkr. *Vajracchedikā*, mong. *Včir-iyar oγtaluγči*), *Nagy Megszabadító* (tib. *Thar pa chen po*, mong. *Yekede tonilγaγči*), az Öt Oltalom (szkr. *Pañcarakṣā*, mong. *Tabun sakiyan*) szútrák, és a buddha újjászületések tanmeséinek (szkr. *jātaka*) gyűjteménye, a *Mesefolyamok óceánja* (mong. *Eldeb*

üliger-ün dalai).[14] Ezek mindegyikéből rendelkezik a Keleti Gyűjtemény legalább egy legfeljebb 18. századi példánnyal. A tudományok köréből említést érdemel az egyik legfontosabb 14. századi ujgur származású mongol szerző, fordító szerzetes, Chos-kyi ʾod-zer-féle, mára elveszett mongol nyelvi-nyelvtörténeti traktátus, a *Jirüken-ü tolta* 'A szív gyöke'[15] kommentárjának 18. századi fanyomata (Mong. 11), a különféle gyógyászati anyagok tibeti–mongol bilingvis jegyzékét tartalmazó mű (*Eldeb em-ün garčay*) 18. századi fanyomata (Mong. 94), és a 17. századi ritka, illusztrált kéziratos naptártöredék (Mong. 33). Ez utóbbi az egyes napokhoz társított szerencsés vagy szerencsétlen jellemzők, az adott naphoz társított bolygók és egyéb jellemzők feltüntetésével afféle asztrológiai táblázatként a jóslás egyik formájának gyakorlati segédeszközéül szolgált.[16]

Töredékes, 17. századi, illuminált naptár kézirat különféle asztrológiai és vallási szimbólumok ábrázolásaival, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 33*

Szintén buddhista külső formai jegyeket magukon viselő, de tartalmukban a prebuddhista hiedelemvilághoz kötődő népvallási szertartási szövegek is igen jelentős csoportot alkotnak. Ezek közül egyszerű megjelenése ellenére kiemelendő az a cím és keltezés nélküli gazdaszellemeknek és istenségeknek bemutatandó szóróáldozati rituáléhoz (libáció) készült 17–18. századi kézirat (Mong. 52), amely tartalmában és egyes formai jegyeiben is korábbi, akár 16. századi eredetről árulkodik. Tisztán sámánista hagyományokat tükröző mű a mandzsu császári udvari szertartásokat rendszerbe foglaló 18. századi, fanyomatos *Mandzsuk szertartásos könyve* (*Hesei toktobuha Manjusai wecere metere kooli bithe*, Mandzsu 26 jelzettel), amelynek külön érdekessége, hogy gazdag illusztrációi mellett Szentkatolnai Bálint Gábor számos autográf margójegyzetét viseli (beragasztott cédulákon).

14 Ez ugyan nem független az azonos című ind mesegyűjteménytől (*Kathāsaritsāgara*), de tartalmában messze nem is azonos azzal.

15 Az írott mongol *tolta* szó jelentése 'a szív felső, kiszélesedő, a fő erek be- és kilépési pontját tartalmazó pitvari részének külső, zsíros borítású része', amely átvitt értelemben a szív legfontosabb, lényegi részét jelöli.

16 Lajos Bese, *An Old Mongolian Calendar Fragment*, AOH, 25 (1972), 149–173.

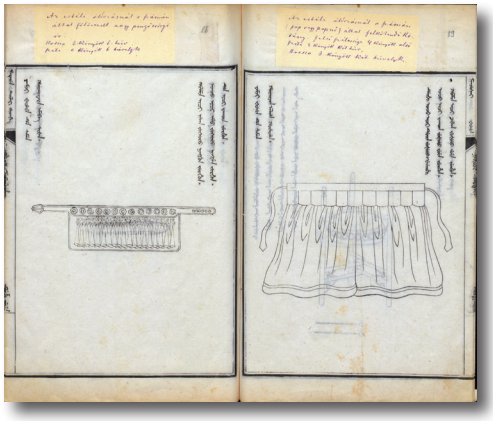

A mandzsu császári udvar régi sámánista hagyományokat őrző hivatalos állami kultuszának szertartásos könyve. A szöveg keletkezési idejével nagyjából megegyező korú, 18. századi fanyomat Szentkatolnai Bálint Gábor beragasztott autográf jegyzeteivel, fordításaival, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Man. 26*

Jóval kisebb, de jelentős csoportot képeznek a történeti irodalom képviselői, mint például a *Gangesz folyása* (*Gangga-yin urusqal*) című munka 19. századi kézirata (Mong. 98). A kézirattal kapcsolatos történeti érdekesség, hogy Kara György a katalógusában még azt írja, hogy 1965. decemberében, amikor éppen a mű feldolgozásával foglalkozott, bőr táskájával és a félkész tanulmánnyal együtt ellopták.[17] Kápolnás Olivér azonban 2021-ben már arról tudott beszámolni, hogy 2014-ben egy úr jelent meg a Keleti Gyűjteményben, hogy visszaszolgáltassa a kéziratot jogos tulajdonosának, miután egy ismerősi hagyatékból hozzá került és megtalálta benne a tulajdonjogot igazoló pecsétet.[18] Szintén izgalmas érdekesség az a cím nélküli, 1854 körül oroszból fordított kéziratos nyílt levél, amelyben I. Miklós cár a krími háború kapcsán tájékoztatja mongol nyelven olvasó alattvalóit a háború kitörésének okaival kapcsolatos hivatalos uralkodói álláspontról (*Burqan-u örüsiyenggüi-ber . bida nigedüger Niqolai impirator…* 'Isten kegyelméből mi, I. Miklós császár…' kezdetű kézirat; Mong. 316).

Történeti, illetve jogtörténeti forrásként is érdekesek egyes jogi és adminisztrációs iratok, illetve az a 19–20. századi, tehát még a mandzsu Qing-dinasztia fennhatósága alatti Mongóliában keletkezett kínai–mandzsu–mongol háromnyelvű szótár, amely a hivatalos iratok rögzített terminológiájában igazít el (*Alban-u bičig sidkeküi-dür kereglekü toytaysan üge*; Mong 41). Legszebb kivitelű ebben az iratcsoportban minden kétséget kizáróan az az 1878-as mandzsu császári kinevező okirat (*Abkai hesei ulhibure fungnehe*) vagy oklevél tekercs, amely különböző színű selyem mezőkre oszlik, amelyen eltérő színű tintákkal szerepel a bal felől mandzsu, jobb felől pedig kínai nyelven ismerteti a rangbeli előléptetés kedvezményezettjét, okait és részleteit (Man. 36, illetve tévesen ORI Ms Misc 43).

17 Kara, *i.m.*, 146.

18 Olivér Kápolnás, *"Gangīn ursgal"-īn negen xuwilbarīn tuxai*, Quaestiones Mongolorum Disputatae, 17 (2021), 2.

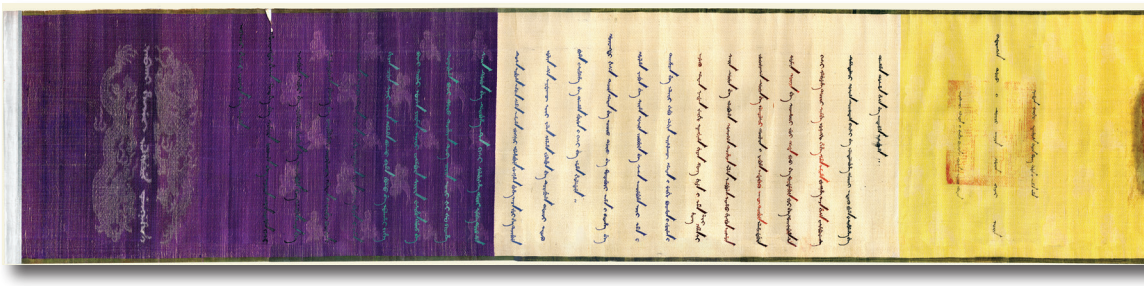

A nyelvi, nyelvészeti tárgyú művek ezzel szemben igen tekintélyes részarányukkal tűnnek ki; a Ligetihez köthető tételek között pedig különösen magas számban fordulnak elő. Legtöbbjük mandzsu császári parancsra összeállított, „hivatalos", gyakran három–négy, vagy többnyelvű szótár, társalgási könyv, de előfordulnak nyelvtani munkák és társalgási könyvek is. A szótárak közül kivitele és többnyelvűsége miatt is kitűnik a Mong. 91 jelzetű cím nélküli késő 18. századi tetraglott szótár, amelynek később betoldott piros tintás bejegyzései a mandzsu, kínai és írott mongol alakokat írott ojrát megfelelőikkel egészítik ki.[19] Még ennél is érdekesebb talán az a Zichy Jenő hagyatékából a Néprajzi Múzeum könyvtárába, majd onnan 1965-ben Ligeti Lajos személyes közbenjárására egy-egy Ming-kori sino-tibeti és sino-ujgur szójegyzéket tartalmazó kézirat társaságában hozzánk került cím nélküli kétkötetes szótár kézirat, amelynek második kötete hatnyelvű (Man. 35). Maga a példán 19. századi, a szöveg pedig keltezetlen, bizonytalan korú. Külön érdekességét több jellemzője biztosítja: 1) a kínain, mandzsun és írott mongolon kívül kollokviális jellegű írott ojrát, egy közelebbről egyelőre nem azonosított mandzsurokon nyelvjárás és kelet-turkesztáni turki (~ ujgur) megfelelőket is megad; 2) a kínain és az ojrát világos írásán kívül mindegyik nyelvi adatot az egyértelműbb hangjelölésre alkalmas mandzsu írással rögzíti. Más tekintetben, kissé esetlennek ható fanyomatos illusztrációi miatt, és kínai írásjegyekkel átírt beszélt mongol nyelvjárási alakjai miatt érdemel különös figyelmet az elméletileg praktikus segédletként kereskedőknek szánt 19. századi kínai–mongol képes szótár (*Man han tongwen* 滿漢同文 / *Xinchu duixiang Menggu zazi* 新出對象蒙古雜字; Mong. 96). Mindhárom a kínai tematikus elrendezésű szótári hagyományokat követi.

19 Magyar–mongol együttműködésben megjelentetett részletes elemző tanulmányt, értelmező átírást és facsimilét egyaránt tartalmazó kiadásához lásd: *Manǰ, xyatad, mongol, tod üseg xawsarsan tol' bičig*, eds. Togtoxīn Otgontūl, Ágnes Birtalan, Magsarǰawīn Bayarsaixan, Ulānbātar, MUIS-īn Mongol Sudlalīn Xürēlen, 2020.

Pompás kivitelű mandzsu–kínai császári kinevező okirat kiterített tekercse kalligrafált és a hordozó selyemanyagba szőtt feliratokkal, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Man. 36*

A kínai–mongol tematikus elrendezésű képes szótár 19. századi fanyomatos példánya, *Az állatok fejezete*, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 96*

A következő nagy, lényeges tematikus csoportot az irodalom legkülönbözőbb területeihez köthető művek jelentik. Ezek között számos eredeti klasszikus kínai regény, illetve népszerű irodalom alapján készített műfordítás (különösen a mandzsu algyűjteményben), indo-tibeti mesegyűjtemények mongol változatai, illetve többnyire tibetiből fordított buddhista kötődésű, de szépirodalmi jellegű szöveg említhető, de előfordulnak eredeti mongol alkotások is (regény, illetve különféle folklórműfajok, mint eposz, mese, találóskérdés). Irodalmi határterület a bölcseleti, morálfilozófiai és didaktikai műveké, amelyek nagyobb része tibetiből készült fordítás, kisebb hányada pedig eredeti mongol alkotás. Ezek közül egyértelműen kiemelkedik a gyűjtemény legértékesebb, világhírű darabja, a Ligeti által több formában kiadott, Sa-skya pandita által írt *Bölcs mondások kincsestára* címen ismert (skr. *Subhāṣitaratnanidhi*, tib. *Legs bshad*) didaktikus aforizmagyűjtemé-

nyének legnevezetesebb mongol fordítása (Mong. 54). [20] Ez a 13. századi mongol szerzetes, fordító Sonom Gara személyéhez köthető, noha maga a tibeti–mongol párhuzamos kézirat csak a kora 17. században készülhetett. Irodalmi értékén kívül rendkívül archaikus, preklasszikus írott mongol nyelvezete adja különös jelentőségét. Ligeti Lajos is a mongol nyelvtörténet rekonstrukciójához való hasznossága miatt értékelte különösen nagyra és szentelt neki ekkora figyelmet.

Az utolsó említést érdemlő tartalmi kategória a politikai programiratoké és

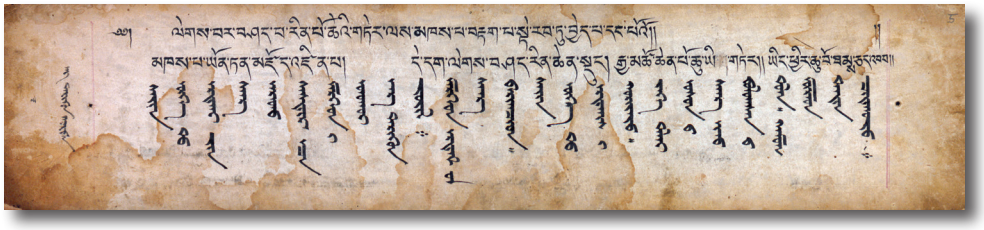

Szakja pandita híres *Bölcs mondások kincsestára* címen ismert műve Sonom Gara-féle első mongol fordításának kora 17. századi kétnyelvű kézirata,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 54*

„próféciáké". Ezek közül kiemelhető egy 17. századi kézirat, amely három többé-kevésbé független, de egységes kompozícióba szerkesztett szöveget is tartalmaz. Az első egy cím nélküli, amely saját legendája szerint egy kettévált kőből került elő, de tulajdonképpen az egész testén szőr borította, repedezett lábú, hegycsúcson ülő „Égi ember" (*tngri-yin kümün*) kinyilatkoztatása. E szerint az emberiség a pusztulásába rohan, és csak 1%-a számíthat arra, hogy ezt túléli, de csak abban az esetben, ha erényes élettel és bizonyos mágikus gyakorlatokkal tesz a megmeneküléséért. A második rész kizárólag a végromlás borzalmainak részleteit ecseteli, míg a harmadik, Konfuciusz párnakönyve (*Küngvusi baysi-yin dere-yin nom*), amelyet a mester sírjában, párnája alatt leltek, Konfuciusz és

20 Először közölte fotómásolatban: *Le Subhāṣitaratnanidhi mongol, un document du moyen mongol,* I, *Le manuscrit tibéto-mongol en reproduction phototypique, avec une introduction*, éd. Louis Ligeti, Bp., Société Kőrösi Csoma, 1948 (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 6), majd latin betűs (értelmező) átírásban: Sa-skya paṇḍita, *Bölcs mondások kincsestára*: *Subhāṣitaratnanidhi*, ford. Sonom gara, szerk. Ligeti Lajos, Bp., ELTE Belső-ázsiai Intézet, 1965 (Mongol Nyelvemléktár, 6) és Sa-skya paṇḍita, *Trésor des sentences, Subhāṣitaratnanidhi*, trad. Sonom Gara, éd. Louis Ligeti, Bp., Akadémiai, 1973 (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta, 4), amelyhez szómutató is készült Louis Ligeti, *Trésor des sentences: Subhāṣitaratnanidhi de Sa-skya paṇḍita: trad. de Sonom Gara*, Bp., Akadémiai, 1973 (Indices Verborum Linguae Mongolicae Monumentis Traditorum, 4). Végül pedig magyar műfordításban is közreadta Sza-szkja pandita [Kun-dga' rgyal-mchan], *A bölcsesség kincsestára*, ford., jegyz., utószó Ligeti Lajos, műford. Tandori Dezső. Bp., Európa, 1984. Bizonyos izgalmas nyelvi tanulságait pedig tudományos cikkben dolgozta fel: Louis Ligeti, *Les fragments du Subhāṣitaratnanidhi mongol en écriture 'phags-pa: Mongol préclassique et moyen mongol*, AOH, 17 (1964), 239–292.

Lao-ce az emberiség kínjai fölötti párbeszédes lamentálását írja le, majd áttér a derűlátó végkifejletre: egy bizonyos tizedik mongol uralkodó lesz az, aki mégis kivezeti a világot a siralmak korábban elkerülhetetlennek tűnő birodalmából. Ehhez azonban bizonyos praktikák, ráolvasások, erényes és mágikus gyakorlatok segítségére is szükség lesz, amelyeket előírásként tár az olvasó elé. Ezek közül az egyik, hogy a szövegben többhelyütt említett óvó amulettként szolgáló rajzot, amely a kézirat utolsó lapjának hátoldalát díszíti — és amely egyértelműen egy vagy több kínai írásjegy végletesen eltorzított másolata — férfiaknak jobb, nőknek pedig a bal vállukra tűzve kell viselnie mindenkor.[21]

A köztársaság kori Kínában Nankingban kiadott Mongol–tibeti hetilap 1931-es 55. füzetének litografált politikai karikatúrája, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 102*

Formai és tartalmi tekintetben is külön csoportot alkotnak, mégis e gyűjteményrészbe soroltattak a nagyrészt szintén Ligeti által beszerzett ‚30-as évekbeli kínai kisebbségi (a kínai mellett mongol, mandzsu, tibeti nyelvű) folyóiratok.

Keletkezési helyük szerint szövegeink jelentős része nagyobb (a mai Kína északi részén fekvő) belső-mongóliai kolostori központokhoz, illetve a pekingi nyomdákhoz köthető, de a mai Mongólia területén keletkezett szövegek is nagy számban fordulnak elő. Az oroszországi Burjátföldről származó kéziratok száma csekélyebb (29 db), de így is feltűnő csoportot alkot. A budapesti mongolisztikai iskola kiemelt érdeklődését tükrözi, és a gyűjtemény értékét emeli, hogy a világszerte általában jóval ritkább világos írásos, az írott ojrátnak[22] nevezett irodalmi nyelven írt kéziratok közül is mintegy 28 darabot tartalmaz.

21 Alice Sárközi, *Political prophecies in Mongolia in the 17–20th centuries*, Bp, Akadémiai, 1992 (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 38; Asiatische Forschungen, 116), 19–43.

22 Ez a mongolság által elsődlegesen használt, a 13. században kialakított, de helyesírási tekintetben csak a 16–17. század folyamán egységesített ujgur-mongol írásos (klasszikus) írott mongoltól eltérő, a nyugati mongolokra jellemző, 17. században létrehozott reformált helyesírású, az akkori beszélt nyelvhez közelebb álló irodalmi nyelv.

A tibeti és mongol kultúrkörben egyaránt elterjedt Geszer-eposz egyik epizódja, feltehetőleg kora 19. századi ojrát írásos kéziratváltozatban,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 131*

Unikális a már említett afganisztáni mogol kézirat („Ligeti-füzet”), illetve igen ritka a Japánban az ott tanuló dahúr/daur (azaz egy Mandzsúriában honos archaikus mongol peremnyelvet beszélő népcsoporthoz tartozó) egyetemi hallgatók által kiadott, egészen különös Merse-féle latin betűs helyesírást alkalmazó (egynyelvű) dahúr nyelvkönyv (*SINKƎZ MOXGOL BITƎT = *Šinkẽ moŋgol bitey*; Mong. 85). Szintén különlegesek a mandzsu írással rögzített dahúr nyelvű kéziratok (Mong. 86–88).

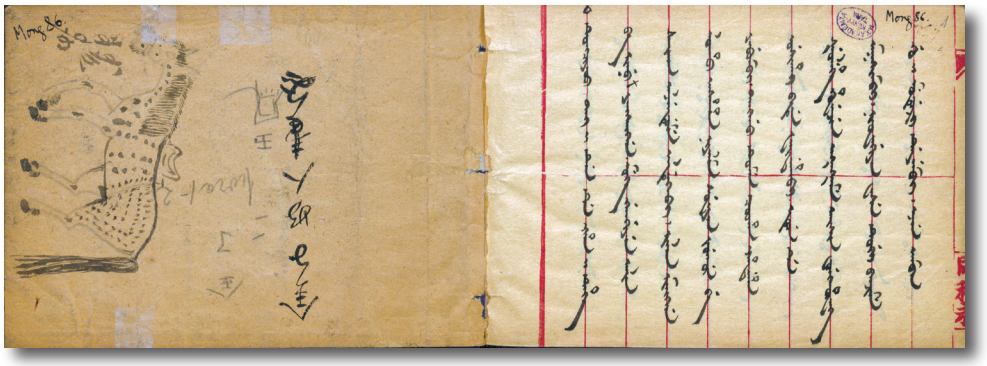

20. századi mandzsu betűs dahúr/daur nyelvű kézirat első oldala,
a borító (eredetileg üres) belső oldalán egy almásderes ló rajzával,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Mong. 86*

Rottár Máté

A Ligeti-hagyaték
(Az MTA KIK Keleti Gyűjteményében őrzött rész)

A különböző Ligeti-hagyatékrészek helyzete meglehetősen komplikált: 1) Az általa Belső-Mongóliában beszerzett keleti kéziratokat és nyomatokat, illetve pacskolatokat 1930/1931-ben postázta az MTA-nak. 2) Az általa hazahozott tárgyi anyagot, fanyomatos képi ábrázolásokat az MTA tulajdonában meghagyva letétként a Hopp Ferenc Múzeumba adták át feltehetőleg még 1931 végén. 3) Az általa ugyanitt készített fényképeket a Földrajzi Intézetben Lóczy Lajos által oktatási segédanyagként elkezdett és akkoriban Cholnoky gondozásában gyűjtött fényképanyag tablói számára átadta. (Ezek jelenleg az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban, illetve kisebb számban negatívként a MNM Történeti Fényképtárában találhatók. 4) Az általa Afganisztánban beszerzett egyetlen kéziratot feltehetőleg hazaérkezése után adta át az Akadémiai Könyvtárnak. 5) Ligeti professzor a magánkönyvtárát hivatalosan 1974-ben a SZTE könyvtárának ajándékozta azzal a kitétellel, hogy a könyvek jelentős része csak halálát követően kerüljön lakásából elszállításra; ezekkel együtt afganisztáni fényképeinek kis formátumú papírmásolatai is bekerültek a későbbi szegedi Keleti Gyűjteménybe. 6) 1976-ban a tulajdonában lévő keleti kéziratokat, nyomatokat, illetve Kúnos Ignác és Baráthosi Balog Benedek nála lévő jegyzetfüzeteit az MTA KIK Keleti Gyűjteményének adta át (akkor MTAK Keleti Könyvtár néven). 7) 1978-ban tudományos jellegű iratanyagát, utazásain készített feljegyzéseit, vázlatait, dolgozatait, néhány személyes iratát és (valószínűleg véletlen folytán) tudományos vonatkozású levelezésének egy kisebb hányadát szintén a MTA KIK Keleti Gyűjteményének állományába adta, ha nem is lepecsételt, de lezárt ládában, amelynek kulcsát Schütz Ödönre bízta, akit egyúttal felhatalmazott, hogy halála után az addig még lakásán maradt, ugyanilyen jellegű anyagokat a ládában elhelyezze. Később 1986-ban, azaz halála előtt szűk egy évvel további anyagokat küldött el a ládába, majd 1987-es halálát követően 1988 elejére került be a teljes ide szánt anyag. 8) 1981-ben

A 75. születésnapját ünneplő Ligeti Lajos,
Felvégi Andrea felvétele ,
MTA KIK Kézirattár, *6502/139.*

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.24

személyes felügyelete alatt szállíttatta be hivatali működésének iratanyagát, családi fényképeit és majdnem teljes levelezését az MTAK(IK) Kézirattárába azzal a meghagyással, hogy csak halálát követően kezdhetik meg annak feldolgozását.

A Keleti Gyűjteményben őrzött Ligeti-hagyaték alatt a fenti felsorolás 7. pontját értjük, mert egyéb, a Gyűjteménybe érkezett anyagai, nevezetesen a kéziratok és pacskolatok (1, 4, 6. pont) a vonatkozó algyűjteményekhez soroltattak, míg a 8. pont anyagait a szintén az Akadémiai Könyvtárhoz tartozó másik osztály, a Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye fogadta, dolgozta fel és kezeli.

Több átfogó beszámoló született a jelen kötetben lépten-nyomon felbukkanó Ligeti Lajos életével, tevékenységével kapcsolatban,[1] illetve a Keleti Gyűj-

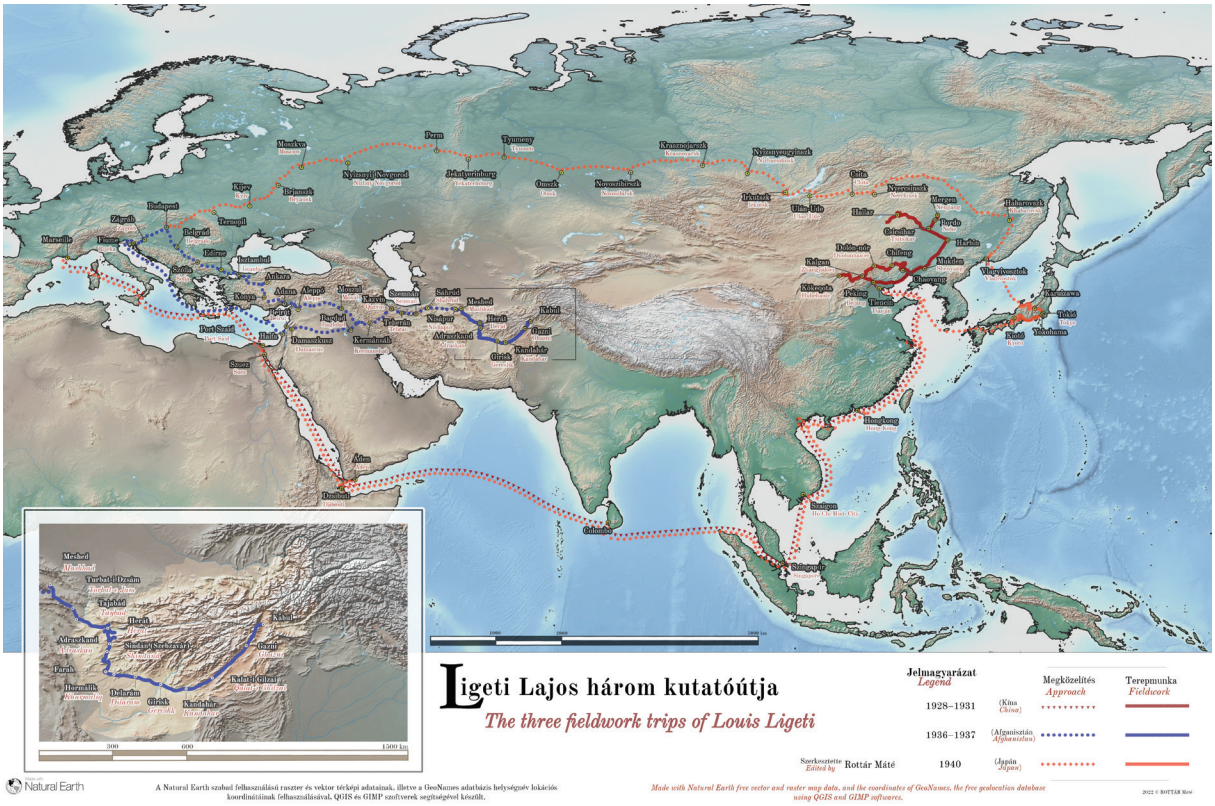

1 Lásd a 2022–23-as emlékkiállítás kísérőfüzeteként megjelent legfrissebb összefoglalást: Rottár Máté, Kelecsényi Ágnes, *Sárga istenek és ritka nyelvek nyomában: Ligeti Lajos (1902-1987), az iskolateremtő tudós = On the track of yellow gods and rare languages Louis Ligeti (1902-1987), the outstanding scholar,* Bp., MTA KIK, 2022. A kiállítás anyaga virtuális séta keretében megtekinthető online is: https://ligeti.digitaliskepmuhely.hu/_(utolsó hozzáférés: 2026.03.20).

temény Ligeti anyagairól is.[2] Ilyen, könnyen hozzáférhető előzmények után ehelyütt talán elegendő csupán a hagyaték legnagyobb jelentőségű dokumentumairól beszámolnunk.

Elsődleges fontosságúak mindazok a dokumentumok, amelyek Ligeti Lajos kutatóútjai során gyűjtött, tapasztalt, kutatott eredményeit tartalmazzák. Ezek-

Ligeti Lajos rendezett, 1929–30-as kolostori körútjának sajátkezű helyszíni feljegyzéseit tartalmazó, hat füzetbe összefűzött lapjai, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/01/06/02-06*

2 Rottár Máté, *Ligeti Lajos hagyatéka az MTA Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteményében*, Keletkutatás, 2022, ősz, 21–43. A hasonló részletességű vetítettképes előadás ismertette a hagyatékot 2022. április 14-én, a Kőrösi Csoma Társaság hibrid felolvasóestjeinek sorozatában, amelynek felvétele online megtekinthető: Rottár Máté, *Ligeti-hagyaték az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményében*, online két részletben: https://youtu.be/hF75A6M-eCk?si=tCIiLDDAbHffBkxc és https://youtu.be/GNae5fJJmTA?si=sxW5rk-02t0fnz4NN (utolsó hozzáférés: 2026.05.14).

nek egy kisebb hányada ugyan áldozatul esett a második világháború pusztításainak, ám a megmaradt nagyobb rész több tudományos részterület első megbízható adatközléseit képviseli. Napjainkban külön érdekességét adja többüknek az, hogy Ligeti életében nem tudta az összes olyan anyagot feldolgozni és közreadni, amit tervezett, illetve azok közül sem, amelyeken tevékenyen dolgozott is, tehát ezek egy része már közel egy évszázada vár megjelentetésére.

Az első, 1928–1931 közötti Kína különböző, főként mongolok lakta területeit érintő utazás főbb, Ligeti által közreadott eredményeinek fizikai lenyomata mindmind megtalálható az iratanyagban, saját kéziratok és jegyzetanyag formájában, nem ritkán a publikált változatnál nagyobb részletességgel (Ligeti/01/01–33). Ilyenek az akkoriban kellő részletességgel nem ismert katonai-közigazgatási beosztás, illetve a belső-mongol törzsi és nyelvjárási megoszlás feltárása, a mongol buddhizmus gyakorlati oldalának bemutatása és a tibeto-mongol buddhizmus szent szövegei kanonikus gyűjteményének mongol változata, az ún. Kandzsúr részletes katalógusának elkészítése. Ennél nagyobb a jelentőségük az utazásról készített, részben publikálatlan jegyzeteknek, de az első utazáshoz kapcsolódó anyagok közül a legfontosabb az archaikus mandzsúriai mongol szigetnyelv, a dahúr különböző nyelvjárásaiból készített, kiadatlan, folklórszövegeket és lexikai adatokat egyaránt tartalmazó 1930–31-es gyűjtés (Ligeti/05/01–09).

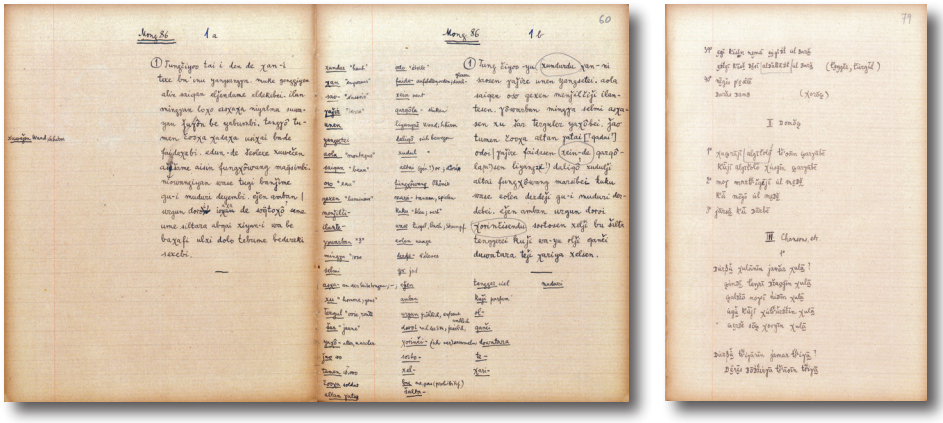

Ligeti dahúrral kapcsolatos anyagainak legteljesebb kéziratos gyűjteményét tartalmazó füzete. A latin és mandzsu betűs nyomatok, kéziratok másolatai, illetve feldolgozásai mellett saját terepmunka gyűjtéséből származó folklórszövegeket magában foglalja. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/05/04*

Az 1936–37-es afganisztáni utazás hozadékai között a mongol kéziratok között már szóltunk arról a századforduló körül keletkezett versesfüzetről („Ligeti-füzet”), amely az iráni–afganisztáni határvidék mongol helyőrségek erősen elperzsásodott és sorvadó maradéka által akkor még beszélt mogol nyelv kevés írott emléke egyikeként kimondott ritkasága révén képvisel komoly értéket. A

hagyaték anyagai között e füzetben szereplő perzsa mintát követő, de részben mogol nyelvű költemények (*ġazal*) kortárs kiejtésének fonetikus lejegyzése és feldolgozásukhoz szükséges vegyes jegyzetanyag egyaránt igen fontos (Ligeti/48/01–05, 09). Ligeti ugyanezen nyelv kollokviális változatának több nyelvjárásából származó, számottevő terjedelmű, a közel 4000 szavas szójegyzék mellett összefüggő folklór- és egyéb szövegeket is magában foglaló nyelvi anyagai kivétel nélkül közreadatlanok, a hagyatékrész páratlanul becses részét alkotják (Ligeti/49/01–08, Ligeti/50/01–23, Ligeti/51/01–07).

Az *Afgán földön* című útleírás illusztrációjaként megjelentetett, az afganisztáni mogol nyelv elterjedési területét ábrázoló téképvázlat eredetije; tusrajz pauszpapíron, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/50/01/02 (b)*

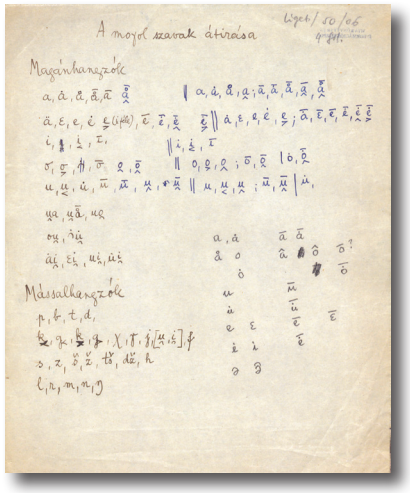

A mogol nyelv pontos fonetikus lejegyzésére Ligeti által használt mellékjeles betűk (közel teljes) készlete, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/50/06 (a)*

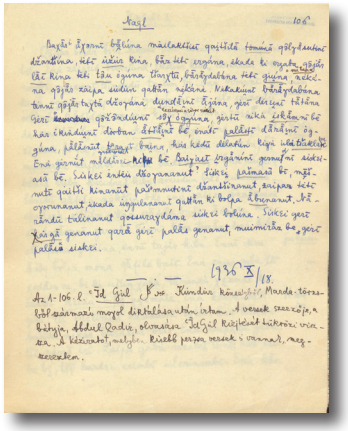

1936. október 18-án lejegyzett történet marda mogol nyelvjárási kiejtés szerint. Alatta egy fontos megjegyzés rögzíti, hogy az ezt megelőző sorszámot viselő lapokon (jelenleg különválasztva, Ligeti/48/01 jelzeten) a „Ligeti füzet" mogol verseinek fonetikus latin betűs lejegyzése ʿÎd Gül (molla), ʿAbdu'l-Qâdər fiatalabb férfi rokonának kiejtését tükrözi, de az eredeti, arab írásos kéziratra is sikerült szert tenni.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/50/07*

Hasonlóak e tekintetben az észak-afganisztáni török, elsősorban özbeg nyelvű népesség máig sem tökéletesen tisztázott dialektális megosztottságának feltérképezéséhez hatalmas segítséget nyújtó, az előző két kiadatlan gyűjtést mennyiségében nagy mértékben felülmúló, formailag és nyelvileg is sokrétű anyagokhoz (Ligeti/54/01–14, Ligeti/55/01–08, Ligeti/56/01–04, Ligeti/57/01–09).

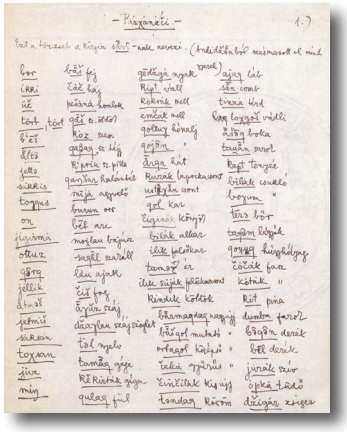

A Ferganai-medencéből származó pärχänäči „szárt” özbeg nyelvjárásból Afganisztánban gyűjtött szavak jegyzéke, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/55/02*

Terjedelmükben és jelentőségükben ezek mögött elmaradnak ugyan, de szintén megemlítendők az afganisztáni perzsa nyelvváltozatokból készült feljegyzések (Ligeti/52/01–06, Ligeti/53/01–11).

A harmadik, 1940-es japán utazásról néhány hivatalos iraton kívül csekély mennyiségű tudományos tartalmú dokumentum került be a Keleti Gyűjteményben őrzött hagyatékrészbe, mivel ennek az útnak az iratai, eredményei nem élték túl a háború pusztítását. Az utazások kísérődokumentumai ugyanakkor túlnyomórészt a Kézirattárban őrzött hagyatékrészben találhatók.

Keleti Gyűjteményünk hagyatékrészének dokumentumai különben nem csak a terepmunka tevékenység, de az életmű tematikus összetételét is jól leképezik, azonban az egyes témakörök terjedelmi arányai jelentősen eltérnek a Ligeti Lajos

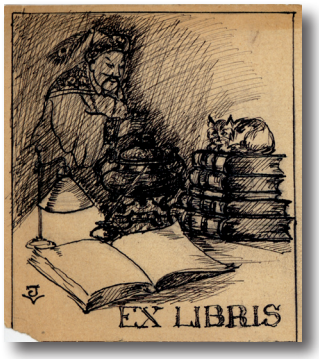

Ligeti egyik beragasztható ex libris címke terve. Szintén tőle származó, de egészen más mintával készült párhuzamos terveket őriz az SZTE Klebelsberg Könyvtár Keleti Gyűjteménye. Sajnos azonban ténylegesen egyik sem került használatba.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/62/15*

publikációs listájában foglaltaktól. A magyar nyelv régi török jövevényszavait érintő kutatás, amely közismerten Ligeti kutatásainak gerincét alkotó, a teljes tudományos életművön végigvonuló hatalmas témakör, ehhez képest meglepő módon alulreprezentált a hagyatékban, de még így is jelentős hányadát alkotja annak (Ligeti/42/01–09, Ligeti/43/01–14, Ligeti/44/01–11, Ligeti/45/01–18, Ligeti/46/01–08).

Bár eredetileg az előzőhöz kapcsolódó háttérkutatásként fogott bele Ligeti a mongol nyelvtörténet egyes kérdéseinek tisztázásába, azonban később már önálló, elsődleges témaként évekig meghatározta kutatási programját, illetve ezáltal a személyéhez így vagy úgy kötődő tudományos műhelyek munkájának fő irányvonalát is. Ezen belül az „altaji nyelvek" viszonyának tisztázása, az ős-, „para-", illetve ómongol töredékek értelmezése, a (különféle írásokkal rögzített) középmongol és preklasszikus írott mongol források szigorú és aprólékos filológiai feldolgozásának éveken át keletkezett bőséges iratanyaga viszonylag kevés újdonsággal szolgál a publikációiban megjelentetett adatokhoz képest. (Dialektológiai jelentősége révén a fent már említett, kiemelkedő jelentőségű eredeti nyelvi nyersanyagok mongol vonatkozású része is ide kapcsolódik.) Talán több érdekességet, újdonságot szolgáltathat a főként Ming-kori kínai császári tolmács- és fordítóirodák által összeállított különféle „sino–barbár", azaz kínai–nemkínai, jelen esetben sino-dzsürcsen (Ligeti/24/23–24, Ligeti/25/01–14, Ligeti/26/01–06), sino-mongol (Ligeti/27/02–11, Ligeti/28/01–08, Ligeti/29/01–05), sino-ujgur (Ligeti/30/02–06, Ligeti/31/01–10, Ligeti/32/01–10), sino-perzsa (Ligeti/33/01–06), sino-tibeti (Ligeti/33/07–10) szójegyzékek feldolgozása cédulaszótár formában, melyek egy (kisebb) része ilyen kidolgozott formájában szintén nem jelent meg.

Még jelentősebb azonban az ezekben szereplő kínai átírás helyes értelmezését segítendő háttéranyagokként készített kínai (főként korai mandarin) történe-

Egyes, a rímszótárak hagyománya alapján kiemelt, a kínai fonetika minden lényeges elemét, teljes hangkészletét lefedő írásjegyek különböző korok forrásai alapján rekonstruált akkori kiejtéseinek táblázata

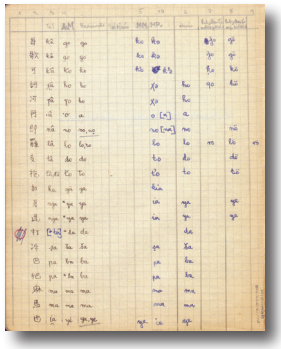

MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/37/14*

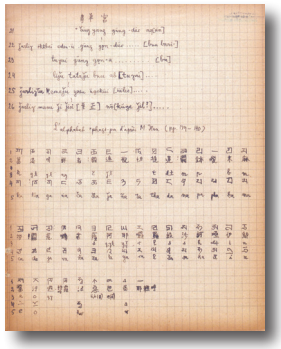

MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/37/12*

A Kubiláj kán által megrendelt birodalmi mongol írás, a pakpa ('phags pa) írás betűi az ezekkel lejegyzett kínai szavak írásjegyei, feltételezett hangértéke, a nekik megfelelő tibeti betű, és ezek olvasata

ti fonetikai rekonstrukcióval kapcsolatos jegyzetanyag, amelyből önálló tanulmányként szinte semmi nem látott napvilágot (Ligeti/37/01–16, Ligeti/38/01–18).

E két óriási terület mellett az életmű és így a hagyaték fontos részét képezik a nyelvtörténeti kutatások történeti hátterének felderítését, történettudományi összefüggéseinek összegzését célzó anyagok, illetve az egyes részkérdésekhez kapcsolódó, ezekből fakadó olyan szakirányú vizsgálódások, amelyek idővel önálló kutatássá előlépve fontos, sokszor úttörő szakterületi vívmányokat hoztak a turkológia, mandzsu-tunguzisztika, a mongolisztika és kimondottan a mongol buddhizmus tanulmányozásának területén. Bár ezek túlnyomó többségét Ligeti maga közreadta, a hagyaték számos ponton tartalmaz olyan, ezeket kiegészítő adatokat, amelyek ma is számot tarthatnak tudományos érdeklődésre. Ezek közül talán érdemes külön kiemelni a dzsürcsen és a mandzsu viszonyára, illetve mindkettő történeti fejlődésére irányuló kutatásainak feljegyzéseit (Ligeti/23/03–22), amelyek részben szintén kiadatlanok.

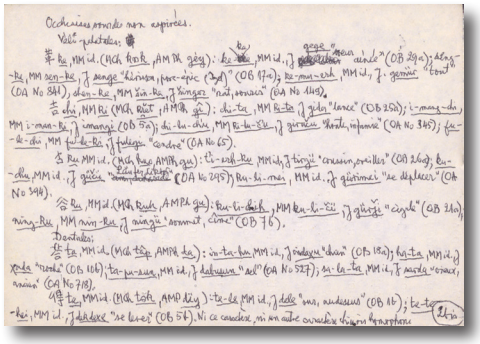

A Ming-kori sino–dzsürcsen szójegyzékekben a nem hehezetes szókezdő zárhangok átírására használt kínai írásjegyek számos példával és azok rekonstruált kiejtésével,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/25/07*

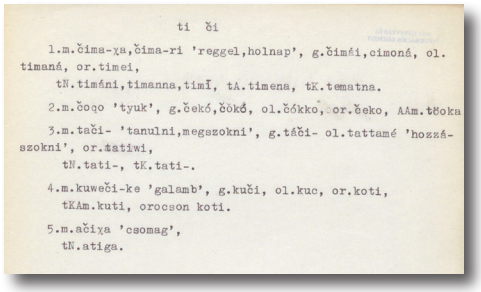

A mandzsu-tunguz nyelvekre (továbbá a térség számos más nyelvére) jellemző hangtörténeti folyamat, a *ti > či (ejtsd: csi) hangváltozás aleseteinek felsorolása és példái (számos mandzsu-rokon nyelv párhuzamos példáival),
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Ligeti/23/04*

2017-ben lejárt zárolásukat követően a hagyaték feldolgozása erőforráshiány miatt vontatottan indult, 2019-től azonban jelentősebb lendületet vett és 2022-re a teljes anyag alapos rendezésen, katalogizáláson esett át, mintegy 1100 rekordja felkerült a könyvtár online katalógusába, és szabadon kutathatóvá vált. Örvendetes módon 2023-ban a törvényes örökös nagylelkű adománya révén a személyes hagyatékból származó, elsősorban kitüntetések, egyesületi és akadémiai tagságok díszokleveleiből álló értékes anyaggal bővült tovább. A hagyaték digitalizálása és kutatása folyamatosan zajlik.

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

RÉCÉPISSÉ

DE DEMANDE DE CARTE D'IDENTITÉ

Délivré à M. Ligeti Louis

né le 28 Sept 1903 à Balassagyarmat

de nationalité Hongroise

résidant à Paris

rue 4 bis rue des Beaux

Profession Professeur - Ecole Hautes Etudes Hongroises Université

Le présent récépissé tenant lieu de permis de séjour, sera valable

(un mois au maximum).

Mai 1934

ÉTRANGERS

PRÉFECTURE DE POLICE

Service des Étrangers

Commissariat de Police de

N° 940753

Reçu de M Ligeti

la somme de

pour carte d'identité d'étranger.

Le 193

francs

N° d'ordre ou du Bordereau journalier :

Le Receveur :

Ligeti Louis

Ligeti

Ligeti

Ligeti

Rottár Máté

Az Uray-Kőhalmi hagyaték

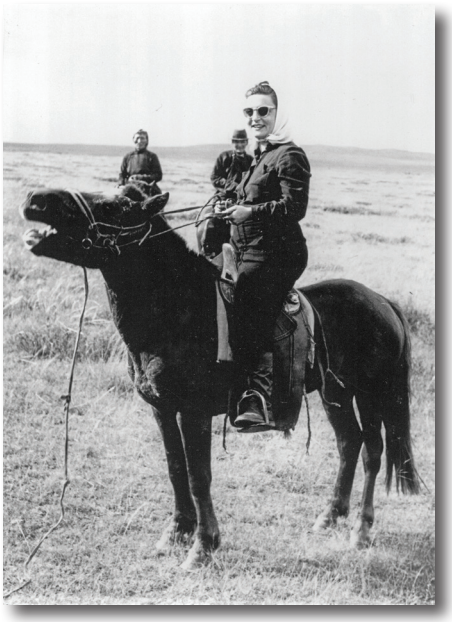

Urayné Kőhalmi Katalin lóháton a mongol füvespusztán. (1957-ben vagy 1959-ben készült felvétel papírnagyítása), MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *U-K 4.10/71*

Uray-Kőhalmi Katalin, a néhai Uray Géza tibetista özvegye, Ligeti egyik korai tanítványa, mongolista és tunguzista, a steppei anyagi kultúra és művelődéstörténet, illetve a mandzsu-tunguz népek folklórja és nyelvei legfontosabb hazai szakértőjének hagyatéka 2012-es elhunytát követően került a Keleti Gyűjteménybe. Bár az itteni Ligeti-hagyatékhoz mérve terjedelem tekintetében szerényebb, annak legfeljebb felére tehető, tehát még mindig tekintélyes méretű algyűjtemény rendkívül sokrétű, értékes anyaggal gazdagította a Keleti Gyűjtemény egyébként is színes állományát. Uray-Kőhalmi Katalin saját tudományos munkásságához kapcsolódó anyagain és személyes tudós könyvtárán kívül csekélyebb részét alkotja néhai férje, a kiváló tibetista, filológus és jogász, Uray Géza néhány kézirata, jegyzetei és iratai, illetve édesapja, Kőhalmi Béla néhány személyes és hivatalos dokumentuma.

A szokványostól eltérő módon a hagyaték Keleti Gyűjteménybe vezető útja meglehetősen kacifántos volt. Uray-Kőhalmi Katalin 2012-es (február 17.) elhunytát követően törvényes örököse mindkettejük akaratának megfelelően a Keleti Gyűjteménybe szánta a hagyaték orientalisztikai tárgyú részét és az Amerikában élő nagyszülői leszármazottak egyik képviselőjének közreműködésével, anyagi és fizikai segítségével be is szállíttatta azt, amelyben Kápolnás Olivér közvetítői szerepe is kétségtelenül fontos szerepet játszott. Azonban rövid időn belül (szeptember 12.), már a hagyatéki eljárás jogi folyamatának lezárulta előtt, végrendelet, illetve további egyenes ági örökös hiányában Uray Piroska szintén elhalálozott, amely megakasztotta az átadási folyamatot, jogilag kérdésessé tette a hagyaték helyzetét. A külföldön élő távolabbi rokonság jogilag már nem minősült örökösnek, ezért a hagyaték az államra szállt, amelynek nevében a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő a keletkutatással kapcsolatos hagyatékrészt hivatalból mégis a Keleti Gyűjteményhez utalta.[1]

1 2014. május 6-i hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv, 2014. május 13-án kelt hagyatéki végzés, és 2015. október 5-én kelt teljes hatályú pót-hagyatékátadó végzés, (MTA KIK Keleti Archívum, „2012–2014 Uray-Kőhalmi" mappa).

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.25

A 2015-ös végzés nyomán már jogerősen a Keleti Gyűjteményhez került könyv-, fénykép-, tárgy- és iratgyűjteményből a könyvállomány gyors feldolgozása, szabályos állományba vétele valósult meg rövid időn belül. Ugyanakkor a hagyaték további részeinek alapos könyvtári feldolgozására, tartalmi feltárására, katalogizálására sajnos erőforrás hiányában azóta sem kerülhetett sor teljes mértékben.

2026. év elején Uray-Kőhalmi Katalin születésének 100. évfordulója okán, illetve az ezen alkalomból tervezett különféle emlékkonferenciák és minikiállítások felkéréseinek eleget téve végre sikerült megkezdeni az anyag előzetes rendezését, leltárlista készítését (mint a feldolgozási folyamat első lépése), azonban egyelőre részleteiben ez sem zárult le teljesen. Egy három tárlóból álló szerény kiállítás ugyanakkor felállításra került az egyik emlékkonferencia mellett, és már az eddigi feldolgozás is kiváló áttekintést nyújt a hagyaték alapvető összetételéről, érdekességeiről. (A hátralévő munka zömét a hagyaték jelentős kiterjedésű, de egységesnek és viszonylag rendezettnek tűnő konferenciarészvétellel kapcsolatos anyagainak, illetve a kutatói kapcsolattartás, hivatalos és személyes jellegű családi levelezésnek a részletes lajstromba vétele, feldolgozása adja.) Az alábbiakban vázolható a hagyaték jellegéről, tartalmáról kialakult összkép.

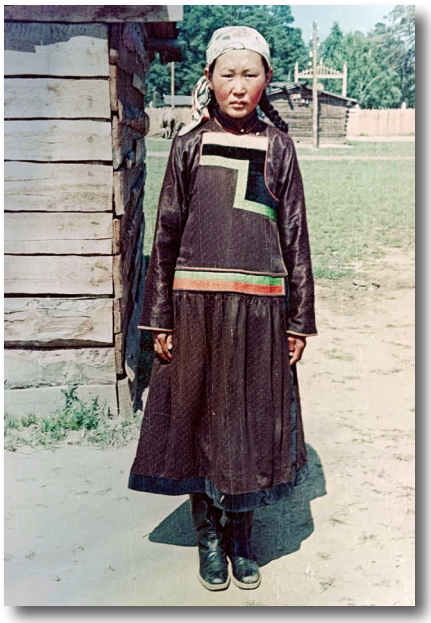

Kamnigán lány javított színes fotója; Uray-Kőhalmi Katalin felvétele, (A hagyaték U-K 2-es jelű dobozának egyik negatív fotójáról készült, de papírnagyítása is megtalálható: MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *U-K 4.10/84)*

A mintegy 30 db kb. 40×27×12 cm méretű savmentes archiváló doboz már formai, tárgy- illetve szövegtípus szerinti csoportjai is jelentős változatosságot mutatnak. Tárgyak, mint virágpréselmények gyűjteménye, csekély numizmatikai gyűjtemény és egy-egy kuriózum számba menő apróság, mint például mongol ruhatári őrbiléta éppúgy megtalálható benne, mint keleti (tibeti) kéziratok és facsimile reprintek, terjedelmes képanyag fotók, negatívok (jellemzően tekercsek) és mikrofilmek formájában, illetve a klasszikusabb kutatóhagyatékokra jellemző kéziratos anyag.

1957. július 19-én szedett virág préselménye Uray-Kőhalmi Katalin virágpréselmény gyűjteményéből. Az ’57-es expedíció virágait a gyűjtés helyét és idejét pontosan feltüntető gépiratos lapokra ragasztotta, és az egészet egybefűzte. *(*MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *U-K 0.3 „MONGÓLIAI VIRÁGOK; 1957. április 27 – július 26.”)*

Ez utóbbi talán legérdekesebb részét azok az 1957-es és 1959-es mongóliai expedíciókról származó utazási feljegyzések, noteszek, naplók, vázlatfüzetek adják, amelyek szokatlanul nagy számban tartalmaznak Uray-Kőhalmi Katalin által a helyszínen készített illusztrációkat. Ezek néhol szójegyzékek egyszerűbb, eseti monokróm magyarázó grafikái, máshol azonban komolyabban kidolgozott, színes ceruzákkal készített néprajzi és régészeti terepmunka dokumentációnak, múzeumi anyagnak, az akkori technika korlátai miatt a fotóknál részletgazdagabb, jobban használható képi rögzítésének is beillenek. (Lásd a következő oldalakon.)

Mellettük olyan további, a terepmunkához kapcsolódó dokumentumok is előfordulnak, mint az evenki szóanyag gyűjtéséhez előre legépelt, rendkívül akkurátusan összeállított kérdőív, továbbá szakirodalmi kivonatok, segédletek. Ezek mellett a hivatalos utazási beszámolók, kiutazásokkal kapcsolatos iratanyag az ’50–60-as évek kutatóutak ma már nehezen rekonstruálható részleteinek elsőrendű forrásanyagát nyújtják.

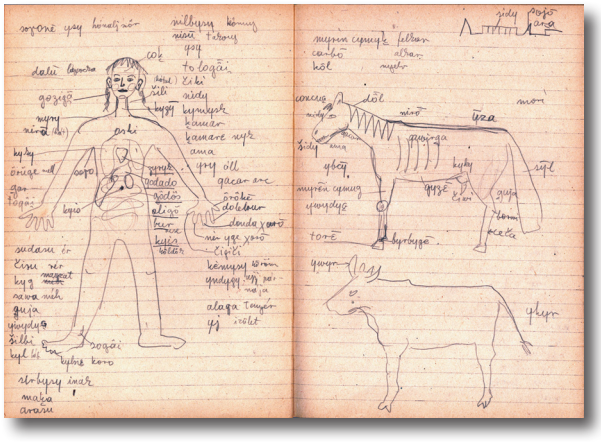

Emberi és állati testrészek funkcionális vázlatrajza az 1959-es északkelet-mongóliai kamnigán gyűjtőút terepen használt segédleteként. Vagy az anyaggyűjtéssel párhuzamosan, vagy annak előkészítéseképpen kellett, hogy készüljenek a gyors rajzok a szókincs pontos, egyértelműbb képi azonosítását elősegítendő.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *U-K 6.15*

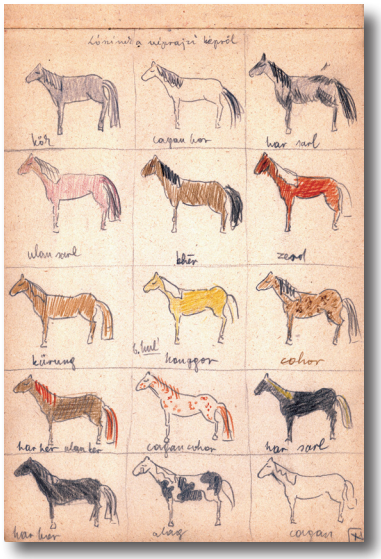

Lószínek mongol elnevezéseikkel;
színes ceruzarajz,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
U-K 6.13, 7. oldal

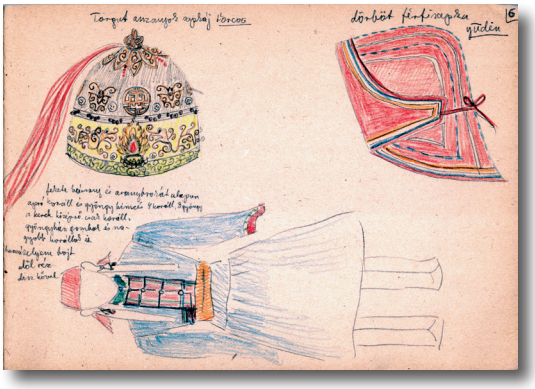

Nyugat-mongóliai népviselet pontos ceruzarajz másolatai,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
U-K 6.12, 6. oldal

Nyugat-mongóliai népviselet pontos ceruzarajz másolata,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *U-K 6.12, 21. oldal*

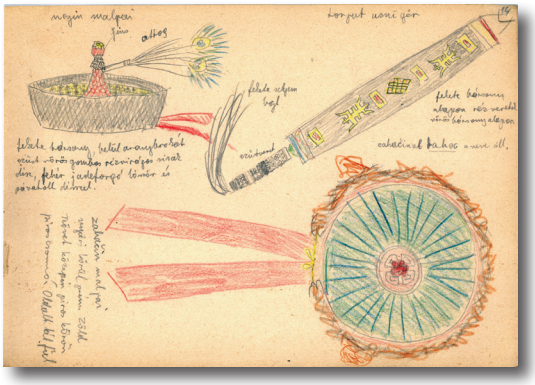

Nyugat-mongóliai népviselet pontos ceruzarajz másolatai,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
U-K 6.12, 14. oldal

Jellemző csoportot alkotnak a tudományos feldolgozás és prezentáció anyagai, beleértve a számos kézzel rajzolt ábrával teletűzdelt kéziratokat, gépiratokat, konferencia előadásokat és óratartáshoz használt oktatási anyagokat (teljes óraterveket lefedő szövegekkel, kioszthatók jegyzetekkel, írásvetítő stencilekkel, diafilmekkel).

12. századi nyugat-mongóliai (Kobdó/Xowd járás) nyereglelet alapján készült rekonstrukció; tűfilc-vagy tusrajz fehér lapra applikált pauszpapíron. Kiadvány illusztrációja gyanánt és egyúttal egyetemi oktatási segédanyagként egyaránt használatba kerülhetett.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *U-K 1.2*

Csekély mennyiségük mellett csak érdekességet jelentenek a Mongóliában megjelent magyar kötődésű néhány újságcikk, illetve a magyar napi sajtó egy-egy mongol relevanciájú oldala. Bár mennyiségre nem, jelentőségük okán mégis nagyobb figyelmet érdemel Uray Géza magyar és angol nyelvű önéletrajzainak és saját publikációs jegyzékeinek néhány kötege.

Rincsen két verse orosz nyelvű Vengrija „Magyarország” ciklusából, amelyek egyikét Uray-Kőhalmi Katalinról, illetve neki írta. A Mongolīn sonin = Mongol'skie novosti napilap 1957. január 19. számában került sajtó alá.
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *U-K 6.6*

A teljes hagyatéki anyag legnagyobb tömegét adja a kutatói és hivatalos, illetve magán jellegű családi levelezés irategyüttese. Utóbbi körbe tartoznak olyan Mongóliából a házastársnak hazaküldött, kötetlenebb stílusú, de természetesen nem intim jellegű levelek, amelyek a hivatalos beszámolókhoz képest jóval színesebb, részletgazdagabb és nem utolsó sorban szórakoztatóbb képet festenek az expedíciók egy-egy epizódjáról, a ténylegesen megélt körülmények, nehézségek jellegéről. Ez a teljes csoport egyelőre — már csak terjedelme okán is — további részletes feldolgozásra vár.

Végül említésre érdemes az a mindössze néhány borítéknyi személyes és családi, de hivatalos iratanyag, amely többek között Uray-Kőhalmi Katalin édesapja, Kőhalmi Béla, a Kossuth díjas könyvtáros, egyetemi tanár, az Országos Könyvtári Központ, illetve az Országos Széchényi Könyvtár szaktanácsadója hagyatékával, rokonságával, tanácsköztársasági szerepvállalását követő bécsi emigrációjával kapcsolatos iratokat és családi fotókat tartalmaz.

Rottár Máté

A Kara-hagyaték

Rendkívül örvendetes, hogy 2026. májusában lezárult a Kara-hagyaték adományozásának bonyodalmas jogi procedúrája. Az özvegy páratlan nagylelkűsége, türelme nyomán aláírásra került dokumentum értelmében évekre elnyújtva, több szakaszban kerül sor az értékes hagyaték átadására, amely rendkívüli mértékben gyarapítja a Könyvtári állományt.

A 90-nél is több keleti kéziratot, személyes és hivatali iratanyagot, válogatott szakirodalmat, dedikált különnyomatok gyűjteményét, ritka és régi nyomtatványokat is tartalmazó felajánlás első beszállítási fázisára 2026. júniusában került sor.

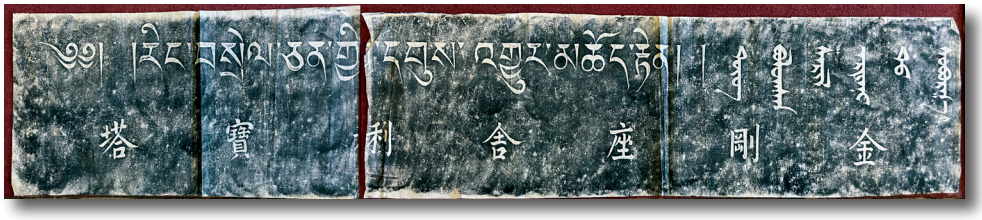

Rottár Máté

Kelet-ázsiai felirat-levonatok

Epigráfiai, illetve miscellanea jellegénél fogva önmagában egy külön kis univerzumot alkotó algyűjtemény, annak dacára, hogy alapvetően egyetlen személyhez és az ő tudományos érdeklődéséhez kötődik, és teljes egészében egyazon (noha szélesebb) régióból származik.[1] Kivétel nélkül Ligeti Lajos belső-mongóliai útjához köthető ugyanis az a nyolc nagyobb jelzet alatt 73 alegységbe sorolt, mongol, mandzsu, kínai, tibeti (továbbá nesztoriánus szír, kitaj, tangut, ujgur, szanszkrit) nyelvű, nagyrészt kolostori feliratokról készült pacskolatgyűjtemény, amelyeket az elmúlt évtizedekben elhanyagolt a kutatás és a könyvtári érdeklődés, noha nem kizárt, hogy akad köztük olyan felirat, amelynek az eredetije azóta (különösen a maoista „Kulturális Forradalom" sötét éveinek pusztításai nyomán) esetleg megsemmisült. Az elmúlt másfél év során két különböző raktárrendezés eredményeképpen a régi cédulakatalógus és Ligeti feljegyzései által rögzített anyag egésze elő-, és újrafeldolgozásra került.

Katalogizálásukra csak nagy vonalakban, az ajándékozó Ligeti által került sor a két világháború közötti időszakban. Ő maga akadémiai jelentéseiben és franciául megjelent beszámolójában csak különösebb részletek nélkül említi szerzeményei között ezt a speciális feliratmásolat típust.[2] A többi általa adomá-

1 Kivételt képeznek ez alól a Stein-féle pacskolatok, amelyek a zárt állományként kezelt hagyaték részeiként érkeztek be, ezért továbbra is akként kezeljük, vagyis nem kerültek egyesítésre az itt tárgyalt csoporttal. Ezek különben jellemzően eltérő technikával is készültek vagy textilre, vagy pépként felhordott, majd megszárítva lefejtett durvább textúrájú papírra. A 2012-ben ajándékba kapott piros tintás „Buddha lábnyoma" a xi'ani Nagy Vadlúd pagodából (ORI Ms Misc 35) azonban nem soroltatott be ebbe a csoportba. Eltérő provenienciája miatt szintén kivételt képez a mongol-mandzsu gyűjtemény részét képező néhány pacskolat, amelyeket B. Rincsen, illetve a Mongol Tudományos Akadémia adományozott a Ligeti védnöksége alatt álló Keletinek 1957-ben (Mong. 306ab, 307ab).

2 Ligeti Lajos, *Ligeti Lajos első jelentése mongolországi kutató útjáról*, Akadémiai Értesítő, 40 (1929), 172–176; Ligeti Lajos, *Ligeti Lajos második jelentése mongolországi kutató útjáról*,

doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.27

nyozott (mongol, mandzsu, tibeti és kínai) kézirat és régi nyomtatvány mellett ennek a formailag és jellegében is világosan elkülönülő halmazt alkotó dokumentum-csoportnak is Ligeti készítette el a „müncheni rendszerűnek" mondott, „csíkosnak" becézett hagyományos cédulakatalógusát. Az ennek során megalkotott „Keleti felirat-levonatok" algyűjteményi elnevezést a jelzet kiosztás csekélyebb következetlenségei dacára napjainkig változatlan formában tartottuk meg, már csak azért is, mert a jelzetek fekete tintával (többé-kevésbé következetesen) rögzítésre kerültek maguknak a fizikai példányoknak a hátoldalán is.

E katalógus cédulák (és ugyanennek gépiratos listába szerkesztett, de azonos adattartalmú változata) mellett mindössze egy olyan lista áll rendelkezésünkre (Ligeti/01/10/02, fol. 6.), amelyik további adatokat szolgáltat az egyes feliratok eredeti elhelyezkedéséről, ám ez csak a kökeqotai pacskolatokat tartalmazza.

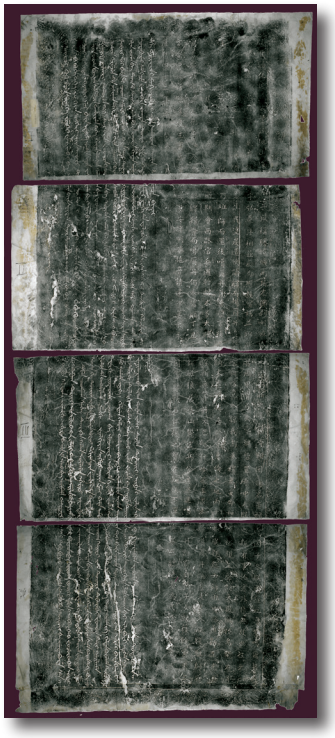

1703-as mandzsu–kínai történeti felirat a kökeqotai Xiao zhao 小召 (Hsziao-csou) Chongfu si 崇福寺 (Csung-fu szi) lámakolostorból, többek közt Kangxi császár Galdan elleni 1696-os hadjáratáról. A feliratot négy nagyméretű lappal tudták lefedni, ezeket viszont nem rögzítették egymáshoz. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kel. fel. 3 H (= Köke qota № 2)*

Akadémiai Értesítő, 40 (1929), 255–259; Louis Ligeti, *Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie Chinoise, 1928–1931*, Bp., Société Kőrösi Csoma, 1933.

A 159 db különálló (nem ritkán több darabból összeragasztott) papírlap, amelyek 73 egységbe rendeződnek, és összesen öt város, illetve terület (Peking, Chaoyang, Kökeqota, Xi'an, Bárin Jobb/Nyugati zászló) nyolc helyszínének, kolostorának[3] 19 feliratáról[4] és a hozzájuk kapcsolódó kisebb díszítő írásokról, illetve egy öntött bronz füstölőedény feliratáról készült másolat, továbbá 24 db ikonográfiai jellegű (fa)nyomat.

Az ismert keltezésű feliratok eredeti keletkezési ideje a 8. század vége és a 20. század második évtizede közé tehető, de ezt a pontosan 1139 évnyi időtartamot meglehetősen egyenetlenül fedik le, ugyanis a 8. századból egy, a 11. sz.-ból egyazon csoport 4 felirata, a 14. sz.-ból egy feliratcsoport, majd újabb jelentős, több évszázados hiátussal a 18. sz. első feléből kettő csoport négy felirata, második feléből további négy csoportba tartozó öt felirat, a 19. századból három csoport négy felirata, a 20. sz. elejéről pedig két felirat képviseli az adott időszakot. Összefoglalva tehát a korai, 8., 11. és 14. századot mindössze egy-egy feliratcsoport képviseli, míg a szövegek nagyobb tömege (kilenc csoport) a 18–19. sz. során keletkezett.

Készítési technika tekintetében a halmaz gerincét a pacskolatok alkotják, amelyeket jelentős számú, már említett ikonográfiai nyomat egészít ki. Ez utóbbi-

3 Városok szerinti csoportosításban: Haidian kerület/Wanshou si 萬壽寺, Changping qu (昌平区) / Juyong átjáró (居庸關); Youshun si (佑顺寺); Taiping zhao 太平召, Xiao zhao 小召 / Chongfu si 崇福寺, Wutasi (五塔寺); Chongren si (崇仁寺); a Liao-dinasztia Qingling (慶陵) mauzóleum-együttesének Zhongling (中陵) mauzóleuma (Yongxing-sír).

4 Tulajdonképpen feliratегyütteséről, amely egyes esetekben egy sztélé mindkét oldala, vagy egy sztúpa körbefutó felirata, esetleg egy kapuív mindkét oldalának poliglott feliratегyüttese. Az egy csoportba tartozóknál gyakran az alapszöveg különböző nyelvű fordításai fizikailag külön feliratokként, de azonos tartalommal jelennek meg, amelyek így egyazon csoportba sorolandók, még ha fizikailag elkülönülő feliratokat is képeznek.

akat a kelet- és belső-ázsiai könyvnyomtatási kultúra leghagyományosabb módszereit követve egyben kivésett fadúcról készített fanyomatok. Megint mások a kitaj uralkodói epitáfiumok másolatai, amelyek a csoport szinte összes többi tagjától teljesen eltérő módon kéziratos másolatai az eredeti feliratoknak. Egyetlen „párjuk" e tekintetben egy kéziratos mongol–tibeti kétnyelvű feliratokkal ellátott mandala ábrázolás, amely az ikonográfiai csoport részét képezi. (№ 161, azaz *Kel. fel. 8 / #24.) (Ligeti külön nem említette/kommentálta ezt a kivételes darabot, ezért felmerül a gyanú, hogy vajon eredetileg valóban ugyanennek az algyűjteménynek a részét képezhette-e egyáltalán.)

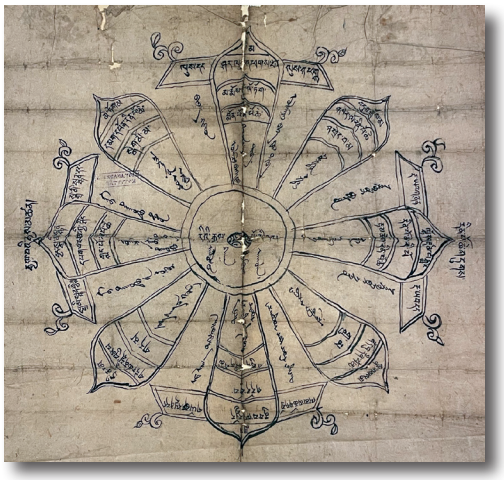

A többséget alkotó pacskolatok technikai jellemzői, hogy 1:1 méretarányú, speciális technikával készült monokróm (többnyire fekete tussal, ritkábban piros tintával készült) „negatív" másolat. A Kínában használatos feliratmásolat készítési technikákat a Széchenyi Béla 1877–1880-as híres ázsiai expedíciója által beszerzett xi'an-i nesztoriánus sztéléről készített pacskolatokat feldolgozó cikkében J. Heller a következőképpen írja le: „A kőfeliratoknak papirra való másolásánál két módot használnak. Az egyik abból áll, hogy a kőlapot bevonják nyomdafestékkel s erre aztán áttetsző papirost vonnak. A másik mód érdekesebb, de határozottan jobb is, s Kkinában [*Khinában] rendkívüli ügyességgel alkalmazzák. A papirost először megnedvesítik, a köre fektetik s erős kefével ahhoz hozzásimítják. Azután az egyik kézbe egy nemez darabot vesznek, a másikba egy kis fakalapácsot s míg egyik kézzel a nemezt a papiros minden részére ráfektetik, addig a másik kézzel folytonosan gyengén kalapálják. A papiros így az Írásjegyek mélyedéseibe behatol, míg a be nem írt közök felett sima és sík felületet kapunk. Erre tust kevernek, s ha ez elég sűrű, a papirra kenik nemez sávokból készült kefefélével, mely mint a sebészek kötelékei, össze van hengergetve. Úgy látszik, a nestorianus

emlékkő minden másolata, a mit csak láttunk, ily módon készült."[5] A hordozó papír anyaga a nedves technika következtében az eredeti felületi szinteltéréseket követve enyhén háromdimenziós textúrát vesz fel. Jellemző ugyanakkor, hogy az egyes pacskolatok kivitelezése ingadozó színvonalú.

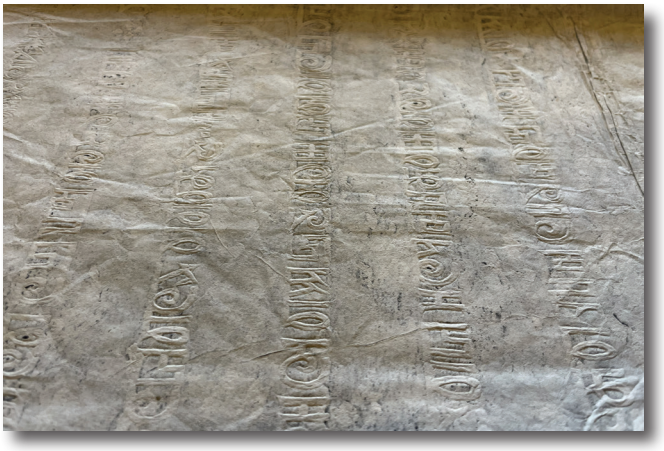

Juyong guan mongol feliratának hátoldala, ahol jól látszik, hogy a papír anyaga felveszi a véset alakját a harmadik dimenzióban is. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kel. fel. 5 (C)*

Maguk a másolatok az 1920-as évek végén, esetleg a ,30-as évek legelején, tehát nagyjából Ligeti utazásának idején keletkezhettek. Kezelésük a méretük miatt kimondottan nehézkes, de a kiemelkedően jó minőségű kínai papír miatt — illetve a tárolási gondosság és figyelem hiányának dacára, talán a kutatói érdeklődés visszafogottságának is köszönhetően — anyaguk viszonylag jó állapotban maradt, ami lehetővé tette, hogy gondos restaurátori állagjavítás és konzerválás mellett új, megfelelő tárolási körülményeket biztosító hordszerkezetet, illetve csomagolást kapjanak, megelőzve a további károsodást, kopást és szakadásokat, elsősorban a sérülésnek jobban kitett (egykori) hajtások mentén.

A legkisebb méretű/formátumú közülük alig 11×10 cm-es, míg a legnagyobb közel 500×250 cm, amivel kétségkívül a Keleti Gyűjtemény állományának legnagyobb fizikai kiterjedésű, bár közel sem legnehezebb egysége. A teljes feliratokról készült pacskolatok külön mozgó lapjainak túlnyomó többsége mindazonáltal három jellemző maximális befoglaló méret kategóriába sorolható: 1) 65–115×205–246 cm; 2) 110–115×65–72 cm; 3) 88×185 cm; +1) 112×15–17 cm (sztúpa); +2) 10×40, ill. 53×32 cm (füstölő). Ezek a kolostori feliratok jellemző

5 Heller J., *A szinganfui nesztoriánus emléktábla = Gróf Széchenyi Béla keletázsiai utjának tudományos eredménye, 1877–1880,* II, *A gyűjtött anyag feldolgozása,* Bp., Kilián Frigyes, 1897, 626.

többsége esetén (díszítő kerettel együtt) 65–75 vagy 115 cm széles, 180–275 cm magas kőfelület leképezésére voltak elegendők, részben átfedő, egymáshoz rögzített, vagy pedig külön mozgó papírlapok segítségével.

Tematikus jellemzőiket vizsgálva elmondható, hogy nagy többségük történeti tárgyú felirat tibeto–mongol buddhista kolostorokból, esetleg hozzájuk kapcsolódó adományozói, kolostori tisztviselői jegyzékekkel, de buddhista vallási tárgyú (dhāraṇī és szútraszöveg részletek 6-nyelvű fordítása) szöveg, kitaj uralkodói epitáfium, a nesztoriánus kereszténységgel kapcsolatos ismertetés,[6] illetve — nyilván az alapítói/donátori tevékenységet megörökítő egyéb emlékek kiegészítésére szolgáló — az általánosságban vett adományozás mint kegyes cselekedet morálfilozófiai és „üdvtörténeti” értelmét megvilágító, méltató szövegrészlet is akad.

A pekingi buddhista Wanshou si 萬壽寺 kolostor (Van-sou szi azaz a „Tízezer évnyi [hosszú] élet kolostora”) császári parancsra 1751-ben szerkesztett és felállított emlékfeliratának másolata. A sztélé mandzsu–kínai szövegének pacskolata piros tintával készült és egy hordozó alapra applikálva tekercs formára alakították. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kel. fel. 1*

A Xi'an 西安 (Hszi-an), régibb európai átírásában Singanfu nesztoriánus keresztény feliratának keresztdíszes címmezeje és a szír–kínai névjegyzék maradékának részlete a modern kínai felülvésés alatt. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kel. fel. 4 (A)*

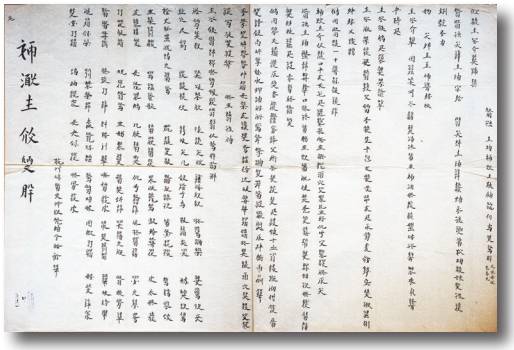

A Bárin Jobbszárny zászló 巴林右旗 Liao Qingling 遼庆陵 (Liao Csing-ling) császári sírcsoportjából előkerült kitan Liao-dinasztia elitjébe tartozó személyek kínai és kitan nyelvű epitáfiumai közül az egyik utóbbi csoportba tartozó felirat kéziratos másolata,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kel. fel. 7 D*

6 Pontosabban a nesztorianizmus alapvető tanainak egy részét ismertető, illetve ezek Kínába érkezésének, terjedésének történetét elbeszélő szöveg.

A rajtuk szereplő szövegek nyelve és írása meglehetősen változatos, de egyértelműen a (klasszikus írott) mongol, (irodalmi) mandzsu, a (klasszikus) kínai és a (klasszikus) tibeti dominál, az adott irodalmi nyelv bevett írásával. Ezek mellett azonban egy-egy példa erejéig megjelenik a szír, a pakpa (*'phags-pa*) írásos középmongol, a tangut, az ujgur és a szanszkrit is. Utóbbi saját *dēvanāgarī* írásán kívül különböző átírásokban tibeti betűkkel, *'phags-pa*, ujgur, tangut és kínai írással is.

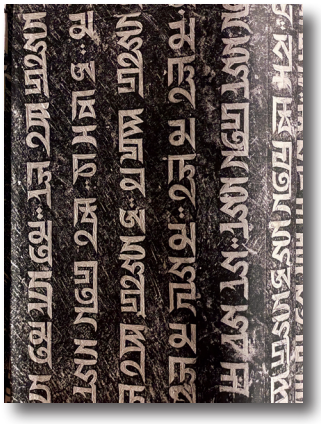

A hatnyelvű felirat egyik legérdekesebb része a középmongol nyelven egy buddhista szútra szövegét pakpa (*'phags pa*), avagy négyszögírással rögzítő rész. De a szanszkrit alapszövegek mellett a kevésbé ritkának mondható tibeti és kínai fordításon kívül tangut és ujgur változat is szerepel. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kel. fel. 5 (A) (fent)* és *Kel. fel. 5 (C) (jobbra)*

A Nagy Fal védelmi rendszerének Peking melletti Jūyōng guān 居庸關 (Csü-jung kuan) átjárója 14. század közepi kaputoronnyal kombinált sztúpa talapzata, azaz a Yúntái 雲臺 (Jün-taj) „Felhő emelvény" hatnyelvű feliratainak egyik fele. A szögletes kapuív belső falaiba, domborműves díszítő mezők közé vésett feliratok 1:1-es méretű másolata még éppen nem haladja meg a Keleti Gyűjtemény olvasótermének kapacitását. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Kel. fel. 5 (A)*

II.4. Távol-Kelet

A kelet-ázsiai térségre irányuló kutakodásnak hazánkban egy-egy elszigetelt, többnyire az érdeklődés és tudománytalan fejtegetések kereteit átlépni képtelen képviselője korábban is előfordult. Elsősorban az egyéb érdemei okán, az Akadémia levelező tagjai közé választott Podhorszky Lajos, gróf Széchenyi István fiainak fogadott — noha pedagógusként csődöt mondó — nevelője (mint később a délibábos kínai–magyar nyelvhasonlítás mívelője) és Bálint Gábor, több Kelet-Ázsiát érintő expedíció zseniális nyelvtehetséggel megáldott, de hevülékeny temperamentummal és csökönyös természettel sújtott résztvevője emelhető ki. Utóbbi is a Magyar Tudományos Akadémia holdudvarát képező tudományos körök kezdeti, sokszor zsákutcába futó rokonságkeresési próbálkozásaival kapcsolatban ismert, melyek beárnyékolják valóban rendkívül magas tudományos értéket képviselő munkáit. Az Akadémia első szűk egy évszázados működése korántsem volt mentes az ilyen jellegű kudarcba fulladt próbálkozásoktól, és éppen e tévedéseken keresztül alakította ki tudományos fegyvertárát, amely későbbiekben oly sok eredményre segítette.

A Távol-Kelet rendszeres és valóban tudományos kutatására szintén az őstörténeti kutatások teremtették meg az igényt, amint a Keletre vezető szálakat követve a kutatás a kínai források írásának, nyelvének és szemléletének áthatolhatatlannak tűnő falába ütköztek. Noha fordításban korábban is jutottunk némely magyarság eredetét érintő kelet-ázsiai adathoz, az egyetemen először Pröhle Vilmos foglalkozott alaposabban a témával. Egyetemi tanszékvezetői kinevezése Mahler Ede 1928-as nyugdíjazása, és az őt váltó Kmoskó Mihály korai, 1931-es halála nyomán a korábban ókori keleti és sémi filológiai fókuszú Keleti Szeminárium irányváltását jelzi az eredetileg teológiai gyökérből korábban kisarjadt tudományágak felől azok felé, amelyek eddigre értek önálló tudományágakká a rokonságkeresés rögös útjairól szerteágazó ösvényeken. Ennek minden bizonnyal a két világháború közötti tudománypolitika törekvései és az őstörténeti kutatások előrehaladása ágyazott meg. Noha a sokoldalú Pröhle a maga poliglott tehetsége és sokrétű képzettsége miatt mindkét területen tevékenykedett, a későbbi közel-keleti és távol-keleti stúdiumok intézményes különválásának kezdőpontja éppen a Keleti Szeminárium „hasadása” az általa vezetett, innentől Keletázsiai Intézetre keresztelt részre és az újonnan alakított, Németh Gyula vezetése alá helyezett Török Filológiai és Magyar Őstörténeti Intézetre, ahol pedig „a sémi filológia szünetelő tanszékét ellátó megbízott előadóként” tevékenykedik. Emellett természetes, hogy e területek összetett és mélyen gyökerező kapcsolatai miatt a későbbiekben sem szűnt meg az átjárhatóság és szakmai összefonódás a tanszékek között.

Ligeti Lajos is a Keletázsiai Intézetben kezdi meg egyetemi pályafutását, amíg 1939-ben önálló Belső-Ázsiai Intézetet nem kap, 1942-ben pedig egyszerre vállalja emellett a Magyarságkutató Intézet ügyvezető igazgatói, illetve nyugállományba vonuló Pröhle helyén a Kelet-Ázsiai Intézet vezetését fizetés nélküli helyetteskén. A tudományos igényű sinológia művelése és oktatása az ő vezetése alatt indul meg igazán, — érdeklődése és az előzmények fényében nem meglepő módon egyfajta kiemelt belső-ázsiai és magyar őstörténeti érdeklődéssel a homlokterében. A háború és a mindent átformáló új éra, majd különösen a Budapest rövidesen megkezdődő bombázásakor és ostromakor megsemmisülő addigi tanszéki könyvgyűjtemény nagyban visszavetik az ezirányú a fejlődést, de meg nem állítják.

E hosszú kitérőnek nagyon is sok köze van a Keleti Gyűjteményhez, ugyanis ezek magyarázzák, hogy egyrészt miért nem keletkezik számottevő kelet-ázsiai gyűjteménye az Akadémia könyvtárának a második világháború előtt, de azt is, hogy miért kap olyan nagy lendületet különösen a sinológiai szakirodalom gyarapodása a háború utáni, Ligeti alelnökségével fémjelzett időszakban, amihez ragyogó intézményes keretet biztosítanak a keleti blokk keleti országaival folyamatosan kiépülő cserekapcsolataink, és amit meglehetősen ösztönöz a felívelő egyetemi tanszéki aktivitás.

Noha már az előző alfejezetek — belső-ázsiai kötődéseik mellett — is számos nyilvánvaló kapcsolatot mutattak a kínai kultúra által dominált Kelet-Ázsiával, az alábbiakban már tisztán ez utóbbi régió anyagait vesszük alaposabb vizsgálat alá.

Simon Petra

Kínai, japán és koreai könyvek

Kína, Japán és Korea kulturális és szellemi öröksége évszázadokon keresztül meghatározó szerepet játszott Kelet-Ázsia társadalmi, politikai és művészeti fejlődésében, s közvetett módon az egyetemes történelem, gondolkodás és kultúra alakulásában is. E civilizációk írásos hagyománya különösen figyelemre méltó: a klasszikus filozófiai és vallási művektől a történeti krónikákon és nyelvészeti értekezéseken át egészen a kortárs irodalom változatos alkotásaiig terjed, így egyedülálló forrásbázist kínál a régió és a világ szellemi fejlődésének vizsgálatához.

A Keleti Gyűjtemény gazdag kínai könyvanyaga, amely főként ajándék és csere útján bővül, jelentős forrást biztosít a kínai filozófia, irodalom, történelem és kultúra kutatásához. A könyvtár kínai állománya az ókori filozófia klasszikus

A kínai filozófia klasszikusai

szövegeitől egészen a 20. század politikai és társadalmi gondolkodóinak jelentős műveiig kínál áttekintést. A gyűjtemény kiemelkedő darabjai közé tartoznak Laozi (Lao-ce), Kongzi (Konfuciusz), Mengzi (Menciusz), Zhuangzi (Csuang-ce) és Xunzi (Hszün-ce) művei, melyek az ókori kínai filozófia alappillérei.

Megtalálhatók a középkori kínai költészet nagyjai, mint Li Bai (Li Paj), Du Fu (Tu Fu) és Su Shi (Szu Si), ismertebb nevén Su Dongpo versei. Helyet kaptak továbbá a középkori és kora újkori kínai regényirodalom klasszikus remekei is: Shi Nai'an (Si Naj-an) *Vízparti történet*, Luo Guanzhong (Lo Kuan-csung) *A három királyság története,* Wu Cheng'en (Vu Cseng-en) *Nyugati utazás és* Cao Xueqin (Cao Hszüe-csin) *A vörös szoba álma.*

 doi.org/10.36820/Oriental.Studies.22.28

E művek nemcsak irodalmi értékük miatt kiemelkedők, hanem azért is, mert betekintést nyújtanak a kínai társadalom, gondolkodás és világkép történeti alakulásába. A gyűjtemény a modern kori irodalmat is felöleli, különös tekintettel Mao Zedong (Mao Ce-tung) írásaira, amelyek alapvető forrásként szolgálnak a modern kínai történelem és politikai gondolkodás megértéséhez.

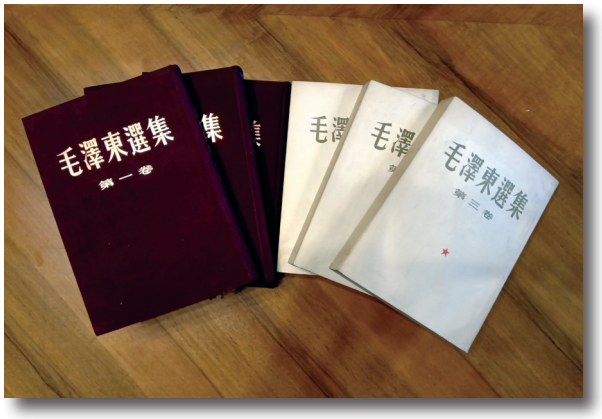

Mao Zedong művei a Keleti Gyűjteményben

A fent ismertetett 19. századi nyomtatványokon kívül egyetlen kiemelkedő kínai kézirat is megtalálható a gyűjteményben. 1956-ban vétel útján került a gyűjteménybe a *Manyi yi su zhi* (蠻夷異俗誌) című kínai selyemkönyv, amely a délnyugat-kínai Guizhou tartományban élő miao nemzetiség népszokásait mutatja be.

Manyi yi su zhi
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 7*

Manyi yi su zhi
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *ORI Ms Misc 7*

2017-ben az MTA Könyvtár és Információs Központ tudományos-szakmai együttműködési megállapodást írt alá a tajvani Nemzeti Könyvtárral (National Library, NCL), melynek eredményeként a Keleti Gyűjteményben megnyílt a Taiwan Resource Center for Chinese Studies, elősegítve a kínai tanulmányokhoz kapcsolódó kutatások támogatását és a tudományos kapcsolatok erősítését. A megállapodás aláírása alkalmából a tajvani könyvtár két régi kínai nyomtatvány hasonmás kiadását ajándékozta a Keleti Gyűjteménynek.

TRCCS emléktábla

A díszdobozban átadott kötetek közül az egyik a buddhista *Gyémánt szútra* 1341-ben a Yuan-korban készült, fekete és vörös színnel nyomtatott kiadása. A másik pedig Su Dongpo, a Song-kor jelentős költőjének összegyűjtött verseit tartalmazó 13. századi nyomtatvány rekonstruált kiadása. Emellett a tajvani

Gyémánt szútra (hasonmás kiadás)
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *779.646*

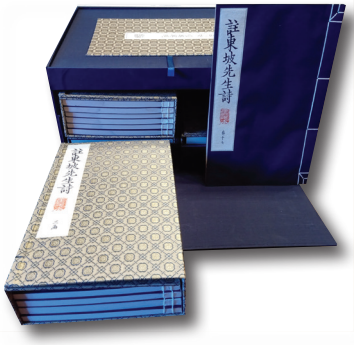

Su Dongpo versei (hasonmás kiadás)
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
787.781

könyvtár e központon keresztül adatbázisokhoz való hozzáféréssel támogatja a hazai sinológiai kutatást és évente mintegy száz tajvani kiadású, sinológiai tárgyú szakkönyvet adományoz a Keleti Gyűjteménynek, így az adományok összességükben jelentős gyűjteményt alkotnak.

A Keleti Gyűjtemény japán könyvállománya szintén rendkívül gazdag és sokoldalú, magában foglalva a japán művészetek, nyelvészet, irodalom, filozófia, régészet és történelem legfontosabb műveit. A könyvállományunk folyamatosan bővül nemzetközi csere, vétel és adomány útján. A gyűjtemény nemcsak intézményi partnerektől, hanem egyéni adományozóktól is kapott értékes japán nyelvű könyveket.

Onna Daigaku Takarabako
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
ORI Ms Misc 36

2007-ben Galambos Imre adományaival a gyűjtemény értékes kéziratokkal és nyomtatványokkal gazdagodott, melyek a japán történelem, irodalom és filozófia fontos forrásai.

Az egyik kézirat, egy 17. század végi japán mű, az *Onna Daigaku Takarabako* (女大学宝箱; „A nők nagy tanításának kincsestára”) 19. századi, gazdagon illusztrált másolata. A mű a női jogokat, a tanulás fontosságát mutatja be a feltételezett szerző (Kaibara Ekiken) korában, a 17. századi Japánban.

Fudōson himitsu daranikyō,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
ORI Ms Misc 40

A másik, egy *Fudōson himitsu daranikyō* (不動尊秘密陀羅尼經 ; „A Mozdulatlan Tiszteletreméltó titkos dhāraṇī szútrája”) című, 20. század elején másolt buddhista szútra, amely Fudō Myōōhoz (Fudōson), a védelmező, démonokat legyőző istenséghez kapcsolódik.

A *Genjinron* (原人論), egy 19. század elejéről származó, az ember eredetét buddhista szemszögből megvilágító japán kézirat. Ez a kézirat is, a Gyűjtemény sok más kelet-ázsiai könyvéhez hasonlóan, hagyományos cérnafűzéses kötést kapott, amellyel az összehajtott, „dupla” lapokat összefogták (ORI Ms Misc 38).

A *Shiyō bungo* (私用文語) című kézirat a 19. században élt Makimura Masanao műve a klasszikus japán nyelvről (ORI Ms Misc 39).

Érdekesség a *Shōgaku shūjihon* (小学習字本), amely egy 19. századi általános iskolai szépírásgyakorló könyv (ORI Ms Misc 37).

Szintén ajándékozás révén került a gyűjteménybe a *Shūi miyako meisho zue* 2. kötete (拾遺都名所圖會), egy 18. századi, fametszetekkel illusztrált könyv, mely

Shūi miyako meisho zue,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *767.293*

Shūi miyako meisho zue,
MTA KIK Keleti Gyűjtemény,
767.293

Kiotó híres helyszíneit, templomait, kertjeit és egyéb nevezetes pontjait mutatja be számos, aprólékos illusztrációval és részletes leírásokkal.

A japán gyűjtemény fontos részét képezik a folyóiratok, amelyeket a könyvtár elsősorban a kiotói és tokiói cserepartnerektől kap. A folyóiratok a legfrissebb tudományos kutatásokat és eredményeket ismertetik, különösen a régészet, az irodalom, a nyelvészet és a történelem területein.

Kiállítási katalógusok a Tokiói Nemzeti Múzeumból

A gyűjtemény rendszeresen gyarapodik a Tokiói Nemzeti Múzeum által küldött kiállítási katalógusokkal is. Ezek a kiadványok nem csupán a múzeum legújabb tárlatainak részletes ismertetését nyújtják, hanem gazdag forrásként szolgálnak a japán művészet és kultúra sokrétű vonatkozásainak tanulmányozásához is.

A Keleti Gyűjtemény koreai könyvállománya is számos különleges értéket rejt. Közülük is kiemelkednek az 1950–1960 között Phenjanban megjelent kötetek. Ezek a művek valódi ritkaságok: nemcsak, hogy ma már rendkívül kevés

példány maradt fenn belőlük, de számos darab gyakorlatilag hozzáférhetetlen a világ könyvtáraiban, így jelenlétük a Gyűjteményben igazi kuriózumnak számít. Témájukat tekintve ezek a könyvek rendkívül széles spektrumot ölelnek fel, a politika- és gazdaságtörténettől kezdve, az országtörténelem, szociográfia, államigazgatás és egyéb társadalmi és tudományos területekig, mint például a hangtan. A koreai gyűjtemény kiemelkedő darabjai között megtalálhatók klasszikus történelmi művek is, mint a *Samguk sagi* (三國史記), amely a három koreai királyság, Goguryeo (Kogurjo), Baekje (Pekcse) és Shilla (Silla) történelmét dolgozza fel. Emellett a gyűjtemény tartalmazza Kim Il-sŏng (Kim Ir Szen) munkáit, Sztálin és más kommunista ideológusok egyes műveinek koreai fordítását, továbbá népmeséket, közmondásgyűjteményeket, valamint olyan kiadványokat is, amelyek a Goguryeo királyság sírjaiban található falfestményekkel foglalkoznak. E művek különleges jelentőséggel bírnak: nemcsak a koreai társadalom és kultúra mélyebb megértését segítik elő, hanem hozzájárulnak a koreai szellemi örökség fennmaradásához is.

Észak-koreai kiadványok az 1950-es évekből

III. Függelékek

Kelecsényi Ágnes

A Keleti Gyűjtemény munkatársai az alapítás óta

Apor (Szeidovitz) Éva (iranista) 1961–2007

Bagi Judit (sinológus) 2009–2021 (2009–2012 között fiatal kutató ösztöndíjasként)

Bertalan Emma > lásd Lenhardt Antalné

Bese Lajos (mongolista) 1958–1976 (többször, pl. 1973-ban terepmunka miatt hosszabb időszakra távol, 1974. szeptember 1. – 1975. augusztus 1. között vendégtanárként külföldön, illetve 1976. január 1-től tartós szabadságon)

Boromisza János (raktáros, digitalizáló és szerkesztő) 2013–

Csabai Ágnes (egyiptológus, református lelkész) 2023–2024

Csáki Éva (turkológus) 1982–1987 (1993. július 31-ig fizetés nélküli szabadságon, külföldön)

D. Molnár Zsuzsa (könyvtáros) 1992–1993 (ezen az időszakon kívül nem a Keleti Gyűjtemény állományában)

Dávid Nóra (hebraista, ókortörténész) 2024–

Dévényi Kinga (arabista, sémi filológus) 2004–2022

Ecsedy Ildikó (sinológus) 1961–1970

Ferenczi Roland (indológus, dravidológus, ókortörténész) 2021– (2024 ősze óta fizetés nélküli szabadságon külföldön)

Gergely Rezső (könyvtáros?) 1958–1961

Gőz Zoltán (japanológus) 1984–1985

Hamza Ferencné Ilona (raktáros) 1975–1983

Haraszti Györgyné Takács Marianna (művészettörténész) 1986–1992 (projektmunkán)

Horváth Anna > lásd Szilágyi Gáborné

Huszághné Kelecsényi Ágnes > lásd Kelecsényi Ágnes

Iványi Tamás (arabista) 1970–1974

Jablonkay Judit (arabista, iranista) 2018–

Jeremiás Éva (iranista) 1967–1970 (projektmunkán)

Kárteszi Mihályné Ágnes (könyvtáros) 1987–2011 (később projekt megbízással)

(Huszághné) Kelecsényi Ágnes (indológus, könyvtáros) 1993–2024

Kovács Nándor Erik (turkológus, oszmanista, történész) 2005–2022

Lenhardt Antalné Bertalan Emma (turkológus, iranista) 1951–1961 (ezt követően nem a Keleti Gyűjtemény állományában)

Luvsandash Erdenesuvd (Erdenesuwd, Luwsandaš) > lásd Miklósvölgyi Zsoltné

Major István (indológus, dravidológus) 1970–1971 (tudományos ösztöndíjas gyakornok)

Manchin Júlia (mongolista) (2012–2013; fiatal kutató ösztöndíjasként)

Maróth Miklós (arabista, klasszika filológus) 1967–1970 (projektmunkán)

Miklós Zoltánné (?)

(Miklósvölgyi Zsoltné) Luvsandash Erdenesuvd (mongolista) 1992–2011 (ezt követően nem a Keleti Gyűjtemény állományában)

Nagy Marietta (turkológus) 2021–2022

Ormos István (arabista, sémi filológus) 1983–2003

Orosz Gergely (tibetista) 1999–2014, 2017– (2011–2014 fizetés nélküli szabadságon külföldön)

Péntek Éva (könyvtáros) 1985–1988

Rásonyi László (turkológus) 1951–1961

Rottár Máté (mongolista) 2019– (2019–2023 között fiatal kutatóként)

Sáfrán Györgyi (könyvtáros) (időlegesen)

Sashegyi József (raktáros) 1954 (időlegesen és csak rész-munkaidőben)

Severino-Varsányi Orsolya > Lásd Varsányi Orsolya

Simon Petra (sinológus) 2014–

Simonkay Zsuzsanna (mongolista) 2013–2017 (2013–2016 között fiatal kutató ösztöndíjasként, részben hosszabb szabadságon)

Somlai György (tibetista) 1975–1989

Stemler György (mongolista, tibetista) 1976 (átmenetileg)

Stumpf Anna (turkológus) 2022–

Sudár Balázs (turkológus) 1997–1999

Sz. Horváth Anna > lásd Szilágyi Gáborné

Szabó Gábor (raktáros) 2006–2013

Szabó József („tud. technikai munkaerő”) 1959–1961 (ideiglenesen és részmunkaidőben)

Szandtner Pálné Tóth Laura (könyvtáros)

Szilágyi Gáborné Horváth Anna (turkológus) 1971–1983 és 1988–1997

Takács Marianna > lásd Haraszti Györgyné

Tamási Balázs (hebraista, ókortörténész) 2011–2014

Tatár (Mária) Magdolna (mongolista) 1973–1975 (korábban nem a Keleti Gyűjtemény állományában)

Terjék József (tibetista) 1968–1975

Tóth Erzsébet (tibetista) 1988–1993

Tüske László (arabista, könyvtáros) 1980 (átmenetileg)

„Varga kartárs” (?) 1952 (átmenetileg és részmunkaidőben)

Vargyas Péter (asszириológus, ókortörténész) 1975–1992 (1988–1990. május végéig fizetés nélküli szabadságon külföldön)

Varsányi Orsolya (arabista) 2024–

A Keleti Gyűjtemény vezetői az alapítás óta

Scher Tibor 1951–1952 (mint a Különgyűjteményi Osztály vezetője, amelynek a Keleti Gyűjtemény az egyik részlege volt)

Berlász Jenő 1952?–1957? (noha ténylegesen a Kézirattár vezetője volt, formálisan egyúttal az összes különgyűjtemény osztályvezetői tisztét is betöltötte)

Rásonyi László 1958–1961 (valójában 1951-es megalapítása óta vezette a Keleti Gyűjtemény *de facto* elkülönülő egységét, azonban ennek önálló osztállyá szervezésére csak 1958-ban került sor)

Bese Lajos 1961–1976 (ténylegesen külföldi vendégtanári tartózkodása, illetve tartós alkotói szabadsága miatt 1974 szeptembere után csak 1975. augusztus 1. – december 31. között láthatta el vezetői feladatait)

Apor Éva 1976–2005

Dévényi Kinga 2005–2011

Kelecsényi Ágnes 2011–2024

Ferenczi Roland 2024–

Rottár Máté 2024– (megbízott)

Irodalomjegyzék

Afyoncu, Erhan, *İbrahim Müteferrika = İslâm Ansiklopedisi* 21, İstanbul, İSAM, 2000, 324–327.

Altundaş, Uğur, *El-Ferec Ba'de' ş-şidde [tercümesi] = Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü,* https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/el-ferec-ba-de-s-sidde-tercumesi-molla-lutfi

Apor Éva, Ecsedy Ildikó, *Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról: 1950–1962: Válogatott bibliográfia = Hungarian publications on Asia and Africa: 1950–1962: Selected bibliography,* szerk. Bese Lajos Bp., Akadémiai Kiadó, 1963.

Apor, Eve, *The Persian Manuscripts of the Vámbéry-Bequest*, Bp., MTAK, 1971 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 62).

Apor, Éva (ed.), *Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951–1976: Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences,* Bp., LHAS, 1978 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 2).

Apor, Éva, *Sándor Kégl's bequest and the Persian manuscripts in the Oriental Collection = Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951–1976: Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 1978 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 2), 35–42.

Apor Éva, Kelecsényi Ágnes, *Keleti Gyűjtemény: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára = Oriental Collection: Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., MTAK, 1997.

Apor Éva, *Kégl Sándor és az Akadémia Könyvtára = Örökségünk, élő múltunk: Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., MTAK, 2001, 270–291.

Apor Éva (ed.), *David Kaufmann Memorial Volume*, Bp., LHAS, 2002 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 10).

Apor Éva, István Ormos (eds.), *Goldziher Memorial Conference*, Bp., LHAS, 2005 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 12).

Bálint Sándor, *Maróthy István orvos, Vörösmarty diákkori barátja,* Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 43 (1967), 113–122.

Bálint Sándor, *Szilády Áron életpályája*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1926.

Balla Zoltán, *Az első Mongol-Magyar Földtani Expedíció 1966-1969*, Földtani Kutatás, 35/3 (1998), 32–36, https://epa.oszk.hu/02700/02732/00137/pdf/EPA02732_foldtani_kutatas_35_3.pdf

Barabás, Györgyi, Róbert Dán, *Bibliography of the Writings of Alexander Scheiber between 1933 and 2005 = Scheiber Sándor és munkásságának bibliográfiája*, szerk. Hidvégi Máté, Bp., OR-ZSE, 2013, 191–349.

Bartnicki, Andrzej, Joanna Mantel-Niećko, *Geschichte Äthiopiens*, hrsg. Renate Richter, Berlin, Akademie-Verlag, 1978, I–II.

Baski Imre, *Folklór szövegből szótár: Kérdések és megoldások Kúnos Ignác tatár gyűjtésének közzététele kapcsán*, Keletkutatás, 2019, ősz, 97–121, http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2019.2.97

Beer, Georg (hrsg.), F*aksimile-Ausgabe des Mischnacodex Kaufmann A 50 mit Genehmigung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest*, Haag, Nijhoff, 1929 [Hebrew], reprint: Jerusalem, Makor, 1968.

Berlász Jenő, *Az akadémiai kézirattár átalakulása*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1957.

Berlász Jenő, Sz. Németh Mária, *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*, Bp., MTAK, 1956.

Berzeviczy Albert, *A Goldziher-féle levelezés-gyüjtemény történetéhez*, Akadémiai Értesítő, 43 (1933), 347.

Bese, Lajos, *An Old Mongolian Calendar Fragment*, AOH, 25 (1972), 149–173.

Bese, Lajos, *On the Mongolian and Manchu Collections in the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951–1976: Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Bp., MTAK, 1978 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 2), 43–60.

Birhanu, Teferra, Richard Pankhurst (eds.), *Proceedings of the Sixth International Conference on the History of Ethiopian Art, Addis Ababa, 5–8 November 2002*, Addis Ababa, Institute of Ethiopian Studies, Addis Ababa University, 2003.

Brann, Marcus, *Verzeichniss der Schriften und Abhandlungen David Kaufmann's = Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*, hrsg. Marcus Brann, Ferdinand Rosenthal, Breslau, Schottlaender, 1900, LVII–LXXXVII.

Chernetsov, Sevir, *Asmat = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, I (2003), 381.

Cohen, Evelyn M., *The Artist of the Kaufmann Mishneh Torah = Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies. Jerusalem, August 4 — 12, 1985: Division D,* II, *Art, Folklore, Theatre, Music*, Jerusalem, World Union of Jewish Studies 1986, 25–30.

Cohen, Evelyn M., *The Decoration of Medieval Hebrew Manuscripts = A Sign and a Witness: 2,000 Years of Hebrew Books and Illuminated Manuscripts*, ed. Leonard Singer Gold, New York, New York Public Library, Oxford University Press, 1988, 49–50.

Cohen, Evelyn M., *The Kaufmann Mishneh Torah Illuminations = David Kaufmann Memorial Volume*, ed. Éva Apor, Bp., LHAS, 2002 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 10), 97–104.

Csodatévő Takla Hájmánót, vál., ford. Ormos István, Bp., Helikon, 1986 (Prométheusz könyvek, 13).

Csoma de Kőrös, Alexander (ed., transl.), E. Denison Ross, Mahāmahopādhyāya Satis Chandra Vidyābhūsa (eds.), *Sanskrit–Tibetan–English vocabulary: being an edition and translation of the Mahāvyutpatti*, I, Calcutta, The Asiatic Sorciety, 1910; II, Calcutta, Asiatic Society of Bengal, 1916; III, Calcutta, Asiatic Society of Bengal, 1944 (Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, 4).

Csoma de Kőrös, Alexander, *Analysis of a Tibetan Medical Work*, JABS, 1835 (27, January), 1–20.

Csorba György, Fodor Gábor, *Mosony Lipót: Történeti kutatás és magyar kultúrpolitika Konstantinápolyban*, 1914–1916, Századok, 152 (2018), 317–350.

Csorba György, Sudár Balázs, *Egy magyar antikvárius Isztambulban: Szilágyi Dániel = Függőkert: Orientalisztikai tanulmányok*, szerk. Csirkés Ferenc Péter et al., Bp., Argumentum, 2003, 117–136.

Csorba György, Sudár Balázs, *Szilágyi Dániel és a magyar orientalisztika = Orientalista nap*, szerk. Birtalan Ágnes, Yamaji Masanori, Bp., ELTE BTK Orientalisztikai Intézet, MTA Orientalisztikai Bizottság, 2003, 10–22.

Dávid Nóra, *„Az élők megvénülnek, az álmok soha": Scheiber Sándor és a genizakutatás*. Megjelenés alatt.

De Somogyi, Joseph, *Bibliothek Ignaz Goldziher*, [gépirat, 1923], https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH002236364/NLI és Goldziher/207, https://real-ms.mtak.hu/26921/

De Somogyi, Joseph, *The Literary Remains of Ignace Goldziher*, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 67 (1935) 149–154.

Dévényi, Kinga (szerk.), *Varietas delectat: tanulmányok Kégl Sándor emlékére*, Bp., MTAK, 2010 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 14).

Dévényi, Kinga, *Kégl Sándor levelei Goldziher Ignáchoz = Varietas delectat: Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*, szerk. Dévényi Kinga, Bp., MTAK, 2010, 145–164.

Dévényi, Kinga, *Tartalmi feltárás, konzerválás, digitalizálás: Az MTAK Csoma-gyűjteménye a XXI. században*, Magyar Tudomány 171 (2010/1), 19–25.

Dévényi, Kinga, *The Arts of the Lance and Other Mamluk Manscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Journal of Islamic Manuscripts, 14 (2023), 1–39.

Dévényi, Kinga, *"Traces of Turkish Flowers": Islamic Manuscripts in Buda and Pest from Ottoman Times until Today = Multilingual Islamic Manuscripts in Eastern and Western Europe: Languages, Scripts, and Messages*, ed. Katarzyna K. Starcewska, Berlin, De Gruyter, 2026 (The European Qur'an, 11), 105–139.

Dévényi, Kinga, Munif Abdul-Fattah, Katalin Fiedler, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Leiden – Bp., Brill – LHAS, 2016 (Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 4; Islamic Manuscripts and Books, 4).

Dévényi, Kinga, Kelecsényi Ágnes, *Új kihívások előtt a Keleti Gyűjtemény*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 60/4 (2013), 175–178.

Dévényi, Kinga, Sabine Schmidtke, *The Other Half of a Republic of Letters Locating, Reuniting, and Publishing the Scattered Letters of Ignaz Goldziher (1850–1921): A Programmatic Statement*, Albert Repository, Institute for Advanced Study, September 2026, https://albert.ias.edu/20.500.12111/10922. https://doi.org/10.48706/K7PM-YX14

Dévényi, Kinga, Sabine Schmidtke, *The Published Correspondence of Ignaz Goldziher: A Bibliographical Guide*, 2024, https://albert.ias.edu/entities/publication/21a7792d-94e9-4c3e-b63c-7f05e3d9deec

Dévényi, Kinga, *A Preliminary Catalogue of Documents of the Ignaz Goldziher Archive at the National Library of Israel,* Princeton, NJ, Institute for Advanced Study, 2025, https://albert.ias.edu/entities/publication/9cf38ede-3e44-434e-b5bb-e527aef61a77 https://doi.org/10.48706/ws6e-jf76

Didier, Hugues, *Ǯerome Xavier = Christian–Muslim Relations: A Bibliographical History,* XI, *South and East Asia, Africa and the Americas (1600–1700).* Leiden, Boston, Brill, 2017, 84–91.

Dillmann, August, *Chrestomathia aethiopica*, Lipsiae, T. O. Weigel, 1866.

Dillmann, August, *Lexicon linguae aethiopicae*, Lipsiae, T. O. Weigel, 1865.

Dobos István, *Szilády Áron, a tudós*, Mezőtúr, Corvina Nyomdai Műintézet, 1943.

Duka Tivadar, *Körösi Csoma Sándor dolgozatai, összegyűjt. és életrajzzal bev.*, Bp., MTA, 1885.

Duka, Tivadar, *Life and Works of Alexander Csoma de Körös: A Biography compiled chiefly from hitherto unpublished data: with a brief notice of each of his published works and essays, as well as of his still extant manuscripts*, London, Trübner & Co., 1885 (Trübner's Oriental Series).

Ecsedy Ildikó, *In memoriam Bese Lajos (1926–1988)*, Keletkutatás, 1989, ősz, 116–118.

Erdemtü, Mingγad, Borǰigin Čilaγu, Ágnes Birtalan, Attila Rákos (eds.), *Delekei-dü mongγol sudur nom-ud: Qangγari ulus un boti = Rare Mongolian Books Around the World: Hungary,* Kökeqota, Öbör Mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a / Inner Mongolia People's Publishing House, 2019–2021, I–VIII.

Erkan, Mustafa, *Ḫüsrev ve Şirin = İslâm Ansiklopedisi,* 1999/19, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

Falconer, John, Ágnes Kárteszi, Ágnes Kelecsényi, Lilla Russell-Smith, *Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, eds., Éva Apor, Helen Wang, Bp., LHAS – British Museum, 2002 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 11).

Falconer, John, Ágnes Kárteszi, Ágnes Kelecsényi, Lilla Russell-Smith, *Supplement to the Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, eds., Éva Apor, Helen Wang, Bp., LHAS – British Museum, 2007 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 13).

Ferenczi Zoltán, *Jelentés a M. Tud. Akadémia könyvtárának 1925. és 1926. évi állapotáról*, Akadémiai Értesítő, 38, (1927), 20–34.

The Fetha Nagast, The Law of the Kings, transl. Abba Paulos Tzadua, ed. Peter L. Strauss, Addis Ababa, Faculty of Law, Haile Sellassie I University, 1968.

Fodor Pál, *Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi = Pécs a hódoltság korában*, szerk. Szakály Ferenc, Vonyó József, Pécs, Kronosz, Pécs Története Alapítvány, 2012 (Pécsi Mozaik, 2), 142–168.

Fodor Pál, *A budapesti imám: Kísérlet a boszniai muszlimok integrációjára* (1909–1911), Történelmi Szemle, 59 (2017), 2:315–323.

Fodor, Alexander, *Hungary = World Survey of Islamic Manuscripts*, ed. Geoffrey Roper, London, Al-Furqān Islamic Heritage Foundation, 1992, I, 387–394.

Fuzûli, Muhammed ibn Süleymân, *A fű és a bor vitája*, ford. Péri Benedek, Bp., MTAK, 2016 (Lichniae, 1).

Gankin, Emmanuil Berovics, *Amarinnyá-nná maszkóbinnyá mazgaba kálát / Amharszko-russzkij szlovar*, Moszkva, Izdatyelsztvo «Szovjetszkaja Enciklopegyija», 1969.

Garkavec, Aleksandr, *Kypčakskoe pis'mennoe nasledie,* I, *Katalog i teksty pamjatnikov armjanskim pis'mom.* Almaty, Dešt-i-Kypčak, 2002.

Getatchew, Haile, *Ethiopian Manuscript Microfilm Library = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, II (2005), 413–414.

Getatchew, Haile, *Materials on the theology of Qəbcat or unction = Ethiopian Studies, Proceedings of the Sixth International Conference, Tel-Aviv, 14–17 April 1980*, ed. Gideon Goldenberg, Rotterdam, Boston, Balkema, 1986, 205–250.

Goitein, Shelomo Dov, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza,* Berkeley, University of California Press, 1967–1985, I–V.

Goldziher Ignácz, *Kaufmann Dávid könyvtára*: *Olvasta Goldziher Ignácz r. t. az április 23-iki ülésen*, Akadémiai Értesítő, 17 (1906), 306–314.

Graf, Georg, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur,* Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1944–1953, II, (1947), 388–403, I-V.

H. Boros Vilma, *Stein Aurél ifjúsága: Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése 1866–1891*, Bp., 1970 (MTA Könyvtárának Közleményei, 64).

Habtemichael, Kidane, *Dəggwa = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, II (2005), 123–124.

Habtemichael, Kidane, *Malke = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, III (2007), 700–702.

Hammerschmidt, Ernst, *Äthiopien. Christliches Reich zwischen Gestern und Morgen*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1967.

Haraszthy Gyula, *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1919–1958 = Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve 1986–1990*, szerk. Kovács Ilona, Bp. OSZK, 1994, 201.

Harasztiné Takács Marianna, *Kaufmann Dávid Eszter-tekercsének helye az európai könyvművészetben = Eszter könyve*. Kísérőfüzet, szerk. Harasztiné Takács Marianna, Bp., Helikon, 1989, 39–65.

Hazai György, *Vámbéry inspirációk*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009.

Heller J., *A szinganfui nesztoriánus emléktábla = Gróf Széchenyi Béla keletázsiai utjának tudományos eredménye, 1877–1880*, II., Bp., Kilián Frigyes, 1897.

Hetzron Róbert, *Magyarországon nem része az emberi jogoknak az eltérő nyelvészeti vélemény = A nyelvészetről egyes szám, első személyben*, szerk. Sz. Bakró-Nagy Marianne, Kontra Miklós, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 1991, 63–74.

Hidvégi Máté (szerk.), *Scheiber Sándor és munkásságának bibliográfiája*, Bp., OR-ZSE, 2013.

Hidvégi Máté, *Scheiber Sándor 1939-es angliai napló-levelei*, Múlt és Jövő, 1988, 38–54.

Hobot József, Zsille Antal, *Geofizikai kutatások Mongóliában,* I–II, Magyar Geofizika, 39/4. (1998), 133–150, https://real-j.mtak.hu/12502/1/EPA03436_magyar_geofizika_1998_4.pdf

Horváth Anna, *Turkish Manuscripts in the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Jubilee volume of the Oriental Collection, 1951–1976. Papers presented on the occasion of the 25th anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Bp., MTAK, 1978 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 2), 95–103.

Jaré, Giuseppe, *La Chiriofisionomia [!] di Abramo Colorni*, Rivista israelitica, 2 (1905/1), 25–28.

Jefferson, Rebecca J. W., *The Cairo Genizah and the Age of Discovery in Egypt*, London, Bloomsbury, 2022.

Jeney Rita, *Magyar régészeti kutatások Dél-Ázsiában = Hamārī adhyāpikā: Tanulmányok Indiáról Négyesi Mária tiszteletére*, szerk. Ittzés Máté, Bp., ELTE Eötvös Kiadó – ELTE BTK Indológia Tanszék, 2018, 138–140.

Judlov, Jichák, *Le-Toledot ha-defusz ha-ʿivrit be-Manṭova be-meʾah ha-ses ʿaszara* [A héber könyvnyomtatás története Mantovában a 16. században], Qiryat Sefer, 49 (1973–1974), 236–241.

Kápolnás, Olivér, *"Gangīn ursgal"-īn negen xuwilbarīn tuxai*, Quaestiones Mongolorum Disputatae, 17 (2021), 1–6.

Kara, György, U. Kőhalmi Katalin, Róna Tas András, *Jelentés mongóliai tanulmányutunkról,* A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 12/1–4 (1958), 409–414.

Kara, György, U. Kőhalmi Katalin, Róna Tas András, *Nyelvészeti és néprajzi tanulmányúton Mongóliában*, Magyar Tudomány, 55(= új folyam 3)/8–9 (1958, aug–szept.), 305–328.

Kara, György, *The Mongol and Manchu Manuscripts and Blockprints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2000 (Oriental manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 1), https://real-eod.mtak.hu/1198/1/ORIENTMANUSC_0.pdf

Kárteszi Á., Kordován V., Ormos I., *A Scheiber-könyvtár katalógusa = Catalogue of the Scheiber Library*, szerk. Apor Éva, Bp. MTAK, 1992 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 9).

Katsányi Sándor, *A főváros könyvtárának története 1945-ig*, Bp., FSZEK, 2004.

Katsányi Sándor, Tóth Gyula, *A Fővárosi Könyvtár története 1945–1998,* Bp., FSZEK, 2008.

Kaufmann Haggadah: Facsimile Edition of MS 422 of the Kaufmann Collection in the Oriental Library of the Hungarian Academy of Sciences, introd. Scheiber, Alexander, Bp., MTAK – Kossuth, 1957.

Kaufmann Haggáda: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyüjteményében őrzött, 14. századból származó héber kézirat, bev. Sed-Rajna Gabriella, Bp., Kultúra, 1990.

The Kaufmann Haggadah, Bp., Szekszárd, LHAS, Schöck ArtPrint, 2025.

Kaufmann, David, *Gesammelte Schriften,* hrsg. Marcus Brann, Frankfurt am Main, J. Kauffmann, 1908–1915, I–III.

Kaufmann, David, *Or ha-ganuz: ginzei ha-genizah aser haytah be-Miszrajim ha-atiqah*, Hashiloah 2 (1897), 385–393 és 481–490.

Kaufmann, David, *Zur Geschichte der jüdischen Handschriftenillustration = Die Haggadah von Sarajevo*, hrsg., David Heinrich Müller, Julius Von Schlosser (nebst einem Anhange von David Kaufmann), Wien, Alfred Hölder, 1898, 254–311.

Kaufmann, David, Max Freudenthal, *Zur Geschichte jüdischer Familien*, III, *Die Familie Gomperz*, Frankfurt am Main, Komissionsverlag von J. Kauffmann, 1907.

Kaufman-Shelemay, Kay, *Aqwaqwam = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, I (2003), 768–769.

Kaufman-Shelemay, Kay, *Liturgical music and dance = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, IV (2010), 278–279.

Kégli Ferenc, *Az OKK (1945–1952) = Fejezetek a magyarországi könyvtárügy történetéből, 1945–1956*, szerk. Sonnevend Péter, Bp., OSZK – Gondolat, 2018, 211–212.

Kelecsényi, Ágnes, Bába Ágota (szerk.), *A kelet magyar kutatói*, Bp., Magyarország Külügyminisztériuma, 2014.

Kelecsényi, Ágnes, Quaglia, Fabrizio, *Egy különös utazás: Kaufmann Dávid (1852–1899) és gyűjteménye*, Bp., MTAK, 2024.

Kinik, Mustafa, *İbrahim Müteferrika ve Yayımladığı İlk Kitaplar*, Kalemişi, 2.4 (2014), 23–40, https://dergipark.org.tr/tr/pub/kalemisi/article/123902 (Utolsó megtekintés: 2026. 09. 27.)

Kiziltan, Mübeccel, *Kırk vezir = İslâm Ansiklopedisi* 2022/25, XXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2022, 473.

Kovács Nándor Erik, Dévényi Kinga, Kelecsényi Ágnes, *Vámbéry Ármin élete = Vámbéry Ármin (1832–1913) Kelet-kutató dervisruhában* http://vambery.mtak.hu/hu/14.htm.

Kovács Nándor Erik, Dévényi Kinga, Kelecsényi Ágnes, *Vámbéry Ármin, az Akadémiai Könyvtár gyarapítója = Vámbéry Ármin (1832–1913) Kelet-kutató dervisruhában* http://vambery.mtak.hu/hu/14.htm.

Kovács Nándor Erik, *A Nyomda = A titokzatos nyomdászmester Ibrahim Müteferrika és a török könyvnyomtatás kezdetei: Isztambuli ősnyomtatványok az MTAK Keleti Gyűjteményében* http://muteferrika.mtak.hu/hu/nyomda.htm.

Kovács Nándor Erik, *75 éves az Ankarai Egyetem Hungarológia Tanszéke: az évforduló kapcsán emlékezünk az alapítóra, Rásonyi Lászlóra*, Magyar Tudomány 172/10 (2011), 1312–1315.

Kovács Nándor Erik, *A nyomda utóéletének emlékei = A titokzatos nyomdászmester Ibrahim Müteferrika és a török könyvnyomtatás kezdetei: Isztambuli ősnyomtatványok az MTAK Keleti Gyűjteményében*, szerk. Kovács Nándor Erik – Kelecsényi Ágnes http://muteferrika.mtak.hu/hu/utoelet.htm

Kovács Nándor Erik, *A Szilágyi-Gyűjtemény* https://konyvtar.mta.hu/index.php?name=v_3_2_1_szilagyi

Kovács Nándor Erik, *Hüszrev ve Sírín kéziratok és restaurálásuk az MTA KIK Keleti Gyűjteményében* http://khusraw.mtak.hu/hu/01.htm

Kovács Nándor Erik, *Ibrahim Müteferrika élete = A titokzatos nyomdászmester Ibrahim Müteferrika és a török könyvnyomtatás kezdetei: Isztambuli ősnyomtatványok az MTAK Keleti Gyűjteményében*, szerk. Kovács Nándor Erik, Kelecsényi Ágnes http://muteferrika.mtak.hu/hu/nyomda.htm.

Kovács Nándor Erik, *Vámbéry Ármin és az Akadémia könyvtára*, Magyar Tudomány, 2013/8, 918–925.

Kövér György, *Az Ónody fivérek (nem regény) = Memoria rerum: tanulmányok Bán Péter tiszteletére*, szerk. Oborni Teréz, Á. Varga László, Eger, Heves Megyei Levéltár, 2008, 289–315.

Kracskovszkij, Ignatyij Julianovics, *Vvegyenyije v efiopszkuju filologiju*, Leningrád, Izdatyelsztvo Lenyingradszkovo Unyiverszityeta, 1955.

Kun dga' chos legs rdo rje, *Bevezetés a tibeti buddhizmusba: Válaszok Kőrösi Csoma Sándor kérdéseire*, ford., kiad., bev., jegyz. Orosz Gergely, Bp., MTA KIK, 2022 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 18).

Kúnos Ignác, *Oszmán-török nyelvkönyv: Nyelvtan, szótár, olvasmányok*, Bp., Keleti Kereskedelmi Akadémia, 1905.

Kúnos Ignác, Terebess Ázsia Lexikon https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/kunos.html

Kúnos Ignácz, *Collectio Szilágyiana*, Akadémiai Értesítő, 1892/3, 20–27.

Lederer György, *A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez,* I, Keletkutatás, 1988, ősz, 29–39.

Ligeti Lajos, *Magyar kutatóút Mongolországba*, Magyar Nyelv, 24 (1928), 265–270.

Ligeti Lajos, *Ligeti Lajos első jelentése mongolországi kutató útjáról*, Akadémiai Értesítő, 40 (1929), 172–176.

Ligeti Lajos, *Ligeti Lajos második jelentése mongolországi kutató útjáról*, Akadémiai Értesítő, 40 (1929), 255–259.

Ligeti Lajos, *Sárga istenek, sárga emberek: Egy év Belső-Mongólia lámakolostoraiban*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934.

Ligeti Lajos, *Afgán földön*, Bp., Franklin Társulat, [1938?] (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára).

Ligeti, Louis, *Ouvrages tibétains rédigés à l'usage de Csoma*, T'oung Pao, Second Series, Vol. 30, No 1/2, 1933, 26–36.

Ligeti, Louis, *Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie Chinoise, 1928–1931*, Bp., Société Kőrösi Csoma, 1933.

Ligeti, Louis, *Le Subhāṣitaratnanidhi mongol, un document du moyen mongol,* I, *Le manuscrit tibéto-mongol en reproduction phototypique, avec une introduction*, Bp., Société Kőrösi Csoma, 1948 (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 6).

Ligeti, Louis, *Les fragments du Subhāṣitaratnanidhi mongol en écriture 'phags-pa: Mongol préclassique et moyen mongol*, AOH, 17 (1964), 239–292.

Ligeti, Louis (repr.), *History of Buddhism in Mongolia. Čhen-po Hor-gyi yul-du dam-pa'i čhos ji-ltar 'byun-ba'i chul bšad-pa Bstan-pa rin-po-čhe gsal-bar byed-pa'i sgron-me or Hor čhos-'byuṅ: Written by Gu-šri Dka'-bču Che-'phel alias 'Jigs-med Rig-pa'i rdo-rje of Eastern Thu-med in 1819*, New Delhi, Sharada Rani, 1981 (Śata-Pitaka Series, Indo-Asian Literatures, 271).

Lőwinger Sámuel (szerk.), *Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1943/44, 1944/45 és az 1945/46 tanévről*, Bp., 1946.

Macomber, William F., *The Present State of the Microfilm Collection of the Ethiopian Manuscript Microfilm Library = Ethiopian Studies. Proceedings of the Sixth Inter¬national Conference*, Tel-Aviv, 14–17 April 1980, ed. Gideon Goldenberg, Rotterdam – Boston, Balkema, 1986, 389–396.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának éves beszámoló jelentései (1950 – napjainkig), https://real-eod.mtak.hu/view/series/Magyar_Tudom=E1nyos_Akad=E9mia_K=F6nyvt=E1ra_=E9vi_jelent=E9sei.html

Monok István, Gyarmati Vera (szerk.), *Az UNESCO Világemlékezet lista magyarországi elemei*, Bp., UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága, 2016.

Nagy Kornél, *Egy 17. századi örmény katolikus Breviárium az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményében* = Magyar Könyvszemle, 133/2 (2017), 197–212, https://ojs.mtak.hu/index.php/mksz/article/view/327/235

Nagy, Louis J., *Tibetan Books and Manuscripts of Alexander Csoma de Kőrös in the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Analecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata,* ed. praef. Louis Ligeti, Bp., Sumptibus Academiae Litterarum Hungaricae, Societatis a Csoma de Kőrös Nominatae, 1942 (Bibliotheca orientalis Hungarica, 5).

Narkiss, Bezalel, *A Tripartite Illuminated Mahzor from a South German School of Hebrew Illuminated Manuscripts around 1300 = Fourth World Congress of Jewish Studies, Jerusalem 1965, Papers*, Jerusalem, World Union of Jewish Studies, 1967–1968, II. 129–133.

Narkiss, Bezalel – Gabrielle Sed-Rajna, *Index of Jewish Art: Iconographical Index of Hebrew Illuminated Manuscripts,* IV*, Illuminated Manuscripts of the Kaufmann Collection at the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., Jerusalem, Paris, 1988.

Németh Gyula et al., *Jelentés a háborús károkról*, Akadémiai Értesítő, 56 (1948), 70–76.

Németh Gyula, *Thúry József l. tag emlékezete*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1934 (A Magyar Tudományos Akadémia elhúnyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, 22/3).

Online Catalogue of the Collection of Persian Manuscripts = A perzsa kéziratok online katalógusa https://real-ms.mtak.hu/view/collection/Collection_of_Persian_manuscripts.html

Ónody Bertalan, *Vázlatok közép-ázsiai utamból*, Földrajzi Közlemények, 4 (1876), 121–139, 167–177.

Ónody Péter, A *Gomperz család története = A Magyar Zsidó Levéltár és Múzeum Évkönyve*, szerk. Bányai Viktória et al., Bp., Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, 2019, 30–59.

Ormos István (ford.), Fröhlich Ida (jegyzetek), Hahn István (utószó), *A törzsek származásáról, avagy a Kincsesbarlang*, Bp., Helikon, 1985 (Prométheusz könyvek, 8).

Ormos István, *Szenkesszár = Világirodalmi lexikon*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970–1995, 14. köt. (1992) 258.

Ormos István, *Etiópiai sémi nyelvek = A világ nyelvei*, főszerk. Fodor István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999 (2000), 371–373.

Ormos István, *Kaufmann Dávid és gyűjteménye = Örökségünk, élő múltunk*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., MTAK, 2001, 221–269.

Ormos István, *Kaufmann Dávid és gyűjteménye = Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., MTAK, 2001, 221–269.

Ormos, István, *David Kaufmann and His Collection = David Kaufmann Memorial Volume*, ed. Éva Apor, Bp., MTAK, 2002, 125–196.

Orosz, Gergely, *A Catalogue of the Tibetan Manuscripts and Block Prints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., LHAS, 2008-2009 (Oriental manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 3), I–III.

Otgontūl, Togtoxīn, Ágnes Birtalan, Bayarsaixan, *Magsarǰawīn (eds.), Manǰ, xyatad, mongol, tod üseg xawsarsan tol' bičig*, Ulānbātar, MUIS-īn Mongol Sudlalīn Xürēlen, 2020.

Pala, İskender, *Leylâ vü Mecnûn = İslâm Ansiklopedisi*, 27, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 162–164.

Pap Ágnes, *Fábri Károly Lajos (Charles Louis Fabri) = Passages. Az Orient Projekt magyar–ázsiai kapcsolattörténeti platform évkönyve*, 2 (2024), 83.

Parlatir, İsmail, György Hazai, Barbara Kellner-Heinkele, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., LHAS, 2007 (Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, 2).

Parlatir, İsmail, György Hazai, Barbara Kellner-Heinkele, *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe el yazmaları kataloğu*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2007.

Pataki Ferenc, *Elfelejtett magyar tudós (Thúry József akadémiai tag életútja)*, Ráckeve, Ráckevei Városi Tanács, 1990.

Péri, Benedek, Mojdeh Mohammadi, Miklós Sárközy, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Leiden – Boston, Brill, 2018.

Péri, Benedek, Možgan Mohammadī, Miklós Sárközy, *Fihrist-i nusḫahā-yi ḫaṭṭī-yi fārsī-yi Kitāb-ḫāna-yi Ākādimī-yi ʿUlūm-i Majāristān*, Tihrān, Daftar-i Muṭālaʿāt-i Siyāsī va Bayn-ul-milalī, 2020.

Pukánszky, Béla, *Die Goldziher-Sammlung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, Ungarische Jahrbücher, 13 (1933/3–4) 371–372.

Pusztay János, *Az „ugor-török háború" után*, Bp., Magvető, 1977.

Quaglia, Fabrizio, *'Questa terra è di Dio. Questo libro è il mio.' Catalogue of Fifteenth- to Eighteenth-Century Books from the David Kaufmann Collection.* Bp., LHAS, 2026.

Quaglia, Fabrizio, *Libraries within Libraries: The creation of the Kaufmann Book Collection* [blog] https://edblogs.columbia.edu/footprints/tag/kaufmann/

Rásonyi László, *Stein Aurél és hagyatéka. Aurel Stein and his Legacy*, Bp., 1960 (MTA Könyvtárának Kiadványai, 18).

Regourd, Anne, *Arabic documents from the Cairo Geniza in the David Kaufmann Collection in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*—Budapest, Journal of Islamic Manuscripts, 3/1(2012), 1–19.

Reif, Stefan C., *A Jewish Archive from Cairo: The History of Cambridge University's Genizah Collection*, London, Psychology Press, 2000.

Róna-Tas András, *Nomádok nyomában: Etnográfus szemmel Mongóliában*, Bp., Gondolat, 1961 (Világjárók).

Róna-Tas András, *Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteménye*, Magyar Tudomány, 9 (1976), 573–577.

Rottár Máté, *Ligeti Lajos hagyatéka az MTA Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteményében*, Keletkutatás, 2022, ősz, 21–43.

Rottár Máté, *Ligeti-hagyaték az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményében*, online két részletben: https://youtu.be/hF75A6M-eCk?si=tCIiLDDAbHffBkxc és https://youtu.be/GNae5fJJmTA?si=sxW5rk02t0fnz4NN

Rottár Máté, Kelecsényi Ágnes, *Sárga istenek és ritka nyelvek nyomában: Ligeti Lajos (1902-1987), az iskolateremtő tudós = On the track of yellow gods and rare languages Louis Ligeti (1902-1987), the outstanding scholar*, Bp., MTA KIK, 2022, Online virtuális kiállítás: https://ligeti.digitaliskepmuhely.hu/

Rozsondai, Marianne, Rozsondai, Béla, *Catalogue of the Incunables in the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences*, Bp., Argumenum, MTAK, 2013.

Safrai, Shmuel, *The Literature of the Jewish People in the Period of the Second Temple and the Talmud,* III*, The Literature of the Sages, First Part: Oral Tora, Halakha, Mishna, Tosefta, Talmud, External Tractates*, Leiden, Brill, 2014.

Samir S.J., Khalil, *Safi Ibn al-Assal, Al- = The Coptic Encyclopedia*, ed. Aziz S. Atiya, New York, Macmillan, 1991, 2075–2079.

Samuel, V[ilakuvelil] C[herian], *The Faith of the Church = The Church of Ethiopia. A Panorama of History and Spiritual Life*, Addis Ababa, The Ethiopian Orthodox Church, 1970.

Sárközi, Alice, *Political Prophecies in Mongolia in the 17–20th Centuries*. Bp, Akadémiai Kiadó, 1992 (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 38; Asiatische Forschungen, 116).

Sárközy Miklós, *Egy Vámbéry tanítvány: Kégl Sándor élete és munkássága (1862-1920) = A kísérlet folytatódik: II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, szerk. Dobrovits Mihály, Dunaszerdahely, Lilium Aururm, 2005, 120–163.

Sárközy Miklós, *Magyarok Perszepoliszban = Az előkelő idegen: III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, szerk. Dobrovits Mihály, Pozsony, Lilium Aurum, 2006, 122–126.

Sárközy Miklós *'Egy telem a persa fővárosban': Megjegyzések Kégl Sándor perzsiai tanulmányújához = Varietas delectat: Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*, szerk. Dévényi Kinga, Bp., MTAK, 2010, 47–60.

Sárközy Miklós, *„Mert ő oly forrásokból dolgozott, melyeket senki nem ismert előtte": Kégl Sándor tanulmányai, tudományos öröksége* = Kégl Sándor, *A perzsa irodalom vonzásában: válogatott tanulmányok*, szerk. Dévényi Kinga, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2012 (Budapest Oriental Reprints, A 9), 9–28.

Sa-skya paṇḍita, *Bölcs mondások kincsestára: Subhāṣitaratnanidhi,* ford. Sonom Gara, szerk. Ligeti Lajos, Bp., ELTE Belső-ázsiai Intézet, 1965 (Mongol Nyelvemléktár, 6).

Sa-skya paṇḍita, *Trésor des sentences: Subhāṣitaratnanidhi,* trad. Sonom Gara, szerk. Ligeti Lajos, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973 (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta, 4).

Scheiber, Alexander, *Ketaim hadasim mi-Széfer Talmuda rabba sel Joszéf ben Jákov ha-bavli = Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*, ed. UŐ., Bp., Alexander Kohut Memorial Foundation, 1947, [héber rész] 158–168.

Scheiber Sándor, *A Kaufmann-geniza kutatása és jelentősége = MIOK Évkönyv 1977–78,* Bp., 310–328 (angol nyelven: *The Kaufmann Genizah: Its Importance for the World of Scholarship = Geniza Studies*, Uő., Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag, 1981, 176–188, és = *Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951–1976. Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, szerk. Éva Apor, Bp., MTAK, 1978 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 2), 175–188.

Scheiber Sándor, *Móse Májmúni és törvénykódexe* = Scheiber Sándor (szerk.), *A Májmúni Kódex*, Bp., Magyar Helikon – Corvina, 1980, 7–20.

Scheiber Sándor (szerk.), *A Májmúni Kódex*, Bp., Magyar Helikon – Corvina, 1980.

Scheiber, Alexander, *Geniza Studies,* Hildesheim – New York, G. Olms, 1981.

Scheiber Sándorné Bernáth Lívia, *Életem Sanyival = Scheiber Sándor és munkásságának bibliográfiája*, szerk. Hidvégi Máté, Bp., OR-ZSE, 2013, 103–112.

Schmelzer, Menahem, *Scheiber professzor szeretett könyvei* = Kárteszi Á., Kordován V., Ormos I., *A Scheiber-könyvtár katalógusa*, szerk. Apor Éva, Bp., MTAK, 1992 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 9), VII–X.

Sed-Rajna Gabriella, *A budapesti »Misné Tóra« legszebb lapjai = A Májmúni Kódex*, szerk. Scheiber Sándor, Bp., Magyar Helikon – Corvina, 1980, 35–162.

Sed-Rajna, Gabriella, *A budapesti »Misné Tóra« festményei és díszítése = A Májmúni Kódex*, szerk. Scheiber Sándor, Bp., Magyar Helikon – Corvina, 1980, 21–35.

Sed-Rajna, Gabrielle, *The Illustrations of the Kaufmann Mishneh Torah*, Journal of Jewish Art, 6 (1979), 64–77.

Shalev-Eyni, Sarit, Nóra Dávid, *The Kaufmann Haggadah: Studies for the Facsimile Edition.* Bp. – Szekszárd, LHAS – Schöck ArtPrint, 2025.

Shalev-Eyni, Sarit, *Aural-visual and Performing Aspects of Illuminated Manuscripts for Liturgical and Ritual Use = Clothing Sacred Scripture*, eds. David Ganz, Barbara Schellewald, Berlin, De Gruyter, 2019, 283–296.

Shalev-Eyni, Sarit, *Between Interpretation and Distraction: Image, Text and context in the illuminated Ashkenazi Mahzor = Jewish Prayer. New Perspectives*, ed. Uri Ehrlich, Beer Sheva, Ben Gurion University, 2016, 355–357.

Shalev-Eyni, Sarit, *Jews among Christians: Hebrew Book Illumination from Lake Constance*, Turnhout, Brepols, 2010.

Shalev-Eyni, Sarit, *The Aural-Visual Experience in the Ashkenazi Ritual Domain of the Middle Ages = Resounding Images: Medieval Intersections of Art, Music, and Sound*, eds. Diane Reilly – Susan Boynton, Turnhout, Brepols, 2015, 189–204.

Shalev-Eyni, Sarit, *The Tripartite Mahzor* [Ph.D. dissertation], The Hebrew University of Jerusalem (Hebrew), 2001.

Simon, Róbert, *Ignác Goldziher: His Life and Scholarship as Reflected in his Works and Correspondence*. Bp. – Leiden, MTAK – Brill, 1986.

Sz. Németh Mária, *Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta*. MKsz, 1956/3.

Sza-Szkja pandita [Kun-dga' rgyal-mchan], *A bölcsesség kincsestára*, ford., jegyz., utószó Ligeti Lajos, műford. Tandori Dezső, Bp., Európa, 1984.

Szántó Iván, *A perzsa könyvfestészet végnapjai = Két korszak határán: Perzsa művészet a Qádzsár-korban (1796–1925)*, szerk. Kelényi Béla, Szántó Iván, Bp., Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, 2010, 34–43.

Szent István Társulati *Biblia*. Lásd https://szentiras.eu/SZIT/Zsolt73 (utolsó hozzáférés: 2026.02.15.)

Szilágyi Zsolt, *A 70 éves magyar–mongol diplomáciai kapcsolatok történetének első szakasza 1950-től 1990-ig*. Bp., 2020 (PEACH Műhelytanulmányok, 24; kizárólag elektronikusan publikált tanulmány). https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1690590/file/peach_wp_24_szilagyi_magyar_mongol_1.pdf

Szily Kálmán, *Adományok az Akadémia könyvtárának*, Akadémiai Értesítő, 33/1–4 (1922), 38–39.

Szinnyei József, *Thúry József = Magyar írók élete és munkái*, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/t-AF349/thury-jozsef-B07BF/

Tasnádi Edit, *150 éve született Kúnos Ignác*, Magyar Tudomány 2010/10, [1235–1237], Bp., Akadémiai Kiadó, 2010, 1235–1237.

Tedros Abreha, *Qəbat = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, IV (2010), 267–270.

Terjék József (szerk.), *Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben*, Bp., MTAK, 1976. (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies 1.)

Terjék, József (ed.), *Tibetan Compendia Written for Csoma de Körös by the Lamas of Zang-dkar*, New Delhi: International Academy of Indian Culture, 1976 (Śata-piṭaka Series, 231).

Thrope, Samuel, *The Goldziher Collection at the National Library of Israel = Building Bridges: Ignaz Goldziher and His Correspondents: Islamic and Jewish Studies Around the Turn of the Twentieth Century*, eds. Hans-Jürgen Becker, Kinga Dévényi, Sebastian Günther, Sabine Schmidtke, Leiden, Brill, 2024 (Islamic History and Civilization, 212), 332–346.

Thrope, Samuel, *The Goldziher Library: A Scholarly Treasure Revealed*, 2024, https://blog.nli.org.il/en/goldziher_library/

Thulin, Mirjam, *Kaufmanns Nachrichtendienst: Ein jüdisches Gelehrtennetzwerk im 19. Jahrhundert*, Göttingen/Bristol, CT, Vandenhoeck & Ruprecht, 2012 (Schriften des Simon-Dubnow-Instituts, 16), 34–90.

Thulin Mirjam, *Wissenschaft and Correspondence: Solomon Schechter between Europe and America*, Jewish Historical Studies, 48 (2017), 109–137.

Thúry József = Magyar Életrajzi Lexikon, főszerk. Kenyeres Ágnes https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/thury-jozsef-7824B/

Tse Kimberlin, Cynthia, *MaqqWamiya = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, III (2007), 768–769.

Tzadua, Paulos, *Fəṭḥa nägäst = Encyclopaedia Aethiopica*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, II (2005), 534–535.

Uherkovich László, *Kőrösi Csoma Sándor buddhizmusra vonatkozó kérdései egy tibeti lámához = Kőrösi Csoma Sándor és a népek önazonossága*, szerk. Gazda József, Peti Botond, Szabó Etelka, Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2011, 15–80.

Uhlig, Siebert et al. (eds.), *Encyclopaedia Aethiopica,* Wiesbaden, Harrassowitz, 2003–2014, I–V.

Uhlig, Siegbert, Bausi, Alessandro, *Manuscripts = Encyclopaedia Aethiopica,* Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2003–2014, III (2007), 738–744.

Ullendorff, Edward, *The Ethiopians: An Introduction to Country and People*, London, Oxford University Press, 1960.

Vámbéri Ármin, *Tarikhi Engerusz, azaz Magyarország története czimü török kézirat ismertetése*, Magyar Akadémiai Értesítő: A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok Közlönye, 1 (1860), 360–362.

Vámbéry Ármin, *Jelentés néh. Szilágyi Dániel, Konstantinápolyban elhúnyt hazánkfiának keleti kéziratok és nyomtatványokból álló gyűjteményéről,* Akadémiai Értesítő, 1886, 203–207.

Vámbéry Ármin, *Küzdelmeim*, Bp., Franklin-társulat, 1905.

Ván Benjámin, *Szilády Áron élete*, Kiskunhalas, Református Egyházközség – Szilády Áron Társaság – Thorma János Múzeum, 2012.

Varga Dániel, *Isztambulból szeretettel*, Rubicon online https://rubicon.hu/hu/cikkek/isztambulbol-szeretettel

Vásáry István, *Vámbéry és a magyar őstörténet = Vámbéry Ármin emlékezete*, szerk. Fodor Pál, Bp., Akadémiai Kiadó, 1986 (Keleti Értekezések, 2), 19–25;

Weisz Miksa, *Néhai Dr. Kaufmann Dávid tanár könyvtárának héber kéziratai és könyvei*, Pozsony, Alkalay Adolf és Fia, 1906.

Weisz, Max, *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann s[eligen] A[ndenkens]*, Frankfurt am Main, J. Kauffmann, 1906.

Widder Selomo, *Resimat ha-pijutim ve-ha-sirim ben kitbe ha-genizah be-szifrijat David Kojfman se-ba-Aqademijah ha-Madait ha-Hungarit be-Budapest = Keleti dolgozatok Löw Immánuel emlékére*, szerk. Scheiber Sándor, Bp., 1947, 15–113 [héber rész].

Wojtilla Gyula, *Két szanszkrit nyelvű kódex az MTA könyvtárában*, MK, 1972/3–4, 265–271.

Wojtilla Gyula, *Sir Aurel Stein's Kashmirian Mahatmya Collection in the Library of the Hungarian Academy of Sciences = Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951–1976: Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, ed. Éva Apor, Bp., MTAK, 1978 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 2), 215–224.

Wright, William, *Catalogue of the Ethiopic Manuscripts in the British Museum Acquired since the Year 1847*, London, British Museum, 1877.

Yıldız, Ayşe, *„Ḫüsrev ü Şîrîn (Şeyhî)" = Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/husrev-u-sirin-seyhi 2024

Zsom Dóra (szerk.), *A zsidó evangélium: Jézus élettörténete (Toledot Jesu): Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Keleti Gyűjtemény, Kaufmann A 559*, Bp., MTAK, 2023 (Keleti Tanulmányok / Oriental Studies, 19).

Zsom, Dóra, *Magic Squares in the Hebrew Manuscripts of the Kaufmann Collection*, Acta Orientalia Hung. 79 (2026/2), 329–350.

Zsom, Dóra, *Geomancia a Kaufmann-gyűjtemény kéziratain = Betűk és kövek. Hebraisztikai tanulmányok*, szerk. Péntek Dániel, Zsengellér József, Bp., L'Harmattan, 2026, 158–166.

Személynevek mutatója

ʿAbd al-Laṭīf *lásd* Abdullatif
Abd al-Moneim Muhtár Amín (1929–2006) 98
Abdul Hamid, II. (ʿAbdülḥamīd II) (1842–1918, ur. 1876–1909) 133
Abdullatif (ʿAbd al-Laṭīf) (megh. 1946) 94
Abdu'l-Qādir / ʿAbd al-Qādir / Abdul-Qådər molla (kb. 1905–1930?) 194
al-Abhari, Aszír ad-Dín (megh. 1265) 100
Aboab, Jichák (14. század) 77
Abū'l-Ḥasan Yamīn al-Dīn Ḫusrau *lásd* Amír Khuszró
Acosta, Isaac (megh. 1728) 78
Acton, John Adams (1831–1910) 171
Adelmann, Mordekhai (Moritz) (1847–1922) 67, 82
Afyoncu, Erhan (1967–) 122
al-Ahdab ar-Rammáh, Nadzsm ad-Dín Ajjúb (1239–1295) 102
Ahlī Šīrāzī, Muḥammad ibn Yūsuf (1454–1535) 111
Allan, Helen Mary (née Allan, Mrs. Percy Stafford Allen) (1872–1952) 176
Altundaş, Uğur 129
Amír Khuszró (Amīr Ḫusrow, Abū'l-Ḥasan Yamīn al-Dīn Ḫusrau) (1253–1325) 170
Apor (Szeidovitz) Éva (1937–) 15, 36, 39, 45, 47, 48, 49, 51, 54, 64, 72, 83, 89, 91, 108, 112, 114, 127, 133, 169, 178, 193, 198, 238, 241
Arámá, Jichák (ca. 1420–1494) 79
Arany János (1817–1882) 99, 119, 188
Arnold, Thomas Walker (1864–1930) 175
Ásik pasa (Âşıḳ Paşa) (1271/72–1332) 135
Asók Máthur (Ashok Mathur) (? szül. 1920k.) 172
Atkinson, Edwin Felix Thomas (1840–1890) 192
Atkinson, William Stephen (1820–1876) 192
Avraham Askenazi, Malkiél ben(16–17. század) 77
Azraqī Haravī (11. sz.) 118

Bagi Judit (1978–) 238
Bajor Lajos, IV. (1283–1347) 74
Baker, Josephine (1906–1975) 155
Bálint Gábor, Szentkatolnai (1844–1913) 29, 49, 194, 200, 201, 229
Bálint Sándor (1904–1980) 109, 119, 120
Balla Zoltán (1939–) 197
Balogh Jenő (1864–1953) 15, 104, 174, 193

Bán Péter (1947–2010) 96, 110
Bányai Viktória (1971–) 65
Barabás Györgyi 88
Bartnicki, Andrzej (1933–2004) 143
Baski Imre (1951–) 121
Bausi, Alessandro (1963–) 146
Becker, Hans-Jürgen (1956–) 104, 106
Beer, Georg (1865–1946) 53, 68
Berlász Jenő (1911–2015) 17, 31, 241
Bernardin de Saint-Pierre, Jacques-Henri (1737–1814) 142
Bertalan Emma (Lenhardt Antalné) (1927–?) 35, 238, 239
Berzeviczy, Albert (1853–1936) 105, 174, 175
Bese (Ligeti) Lajos (1926–1988) 35, 37, 39–42, 44–47, 196, 198, 200, 238, 241
Bethlenfalvy Géza (1936–2021) 184
Binder Jenő (1856–1933) 107
Birhanu, Teferra 155
Birtalan Ágnes (1961–) 133, 198, 202
Blau Lajos (1861–1936) 91
Boga István (1934–2006) 59
Bologna, Luigi da (16–17. század) 78
Bonafoux, Menahem (14–15. század) 80
Boromisza János (1979–) 27, 30, 48, 106, 197, 238
Bosnavî, Ömer (fl. 18. sz. első fele) 124
Brann, Marcus (1849–1920) 65
Brigniano, Tomaso (17. század) 76
Brody, Heinrich (1868–1942) 89
Budenz József (1836–1892) 23, 124
al-Búszíri, Saraf ad-Dín Muhammad (1213–1296) 102

Cao Xueqin (Cao Hszüe-csin) (1710–1765) 231
Carretto, Giovanni Dominico (1454–1514) 78
Cavalieri, Giuseppe (1834–1918) 76
Chernetsov, Sevir (1943–2005) 149
Chos-kyi 'od-zer (fl. 13. sz.) 200
Chwat, Ezra (1960–) 50, 83
Čilaγu, Borǰigin 198
Cohen, Evelyn M. (1948–) 72
Colorni, Abramo (1544–1599) 76, 77

Czeglédy Károly (1914–1996) 20, 22, 49, 138, 159
Csabai Ágnes (1981–) 238
Csáki Éva (1953–) 238
Csorba György 95, 111, 112, 129, 133, 134

Dalla Volta, Leon Samuel (1730–1801) 77
Dalla Volta, Samuel Vita (1772–1853) 77
Damdinszüren, Cendín (Cendīn Damdinsüren) (1903–1986) 195
Dán Róbert (1936–1986) 88
Dangelmayer Rafaella (188?–1950 után) 95
Dangelmayer, Lipót *lásd* Mosony(i)
Dávid Antal (1890–1967) 32
Dávid Nóra (1981–) 53, 64, 70, 82, 86, 238
De Somogyi, Joseph (1899–1976) 104, 105
Delmedigo, Joszef Selomo (1591–1655) 80
Dévényi Kinga (1957–) 48, 51, 55, 58, 64, 94, 102, 104, 106, 107, 114, 116, 117, 126, 127, 129, 134, 190, 238, 241
Didier, Hugues (1942–) 108
Dillmann, August (1823–1894) 150
Dobos István (1957–) 119
Dobrovits Mihály (1963–) 109, 114
Domsa Károlyné Szabó Alojzia (1943–2014) 50
Du Fu 杜甫 (Tu Fu, Zi Mei 子美, Shaoling Yelao 少陵野老) (712–770) 231
Duka Tivadar (1825–1908) 13, 18, 180, 183, 187–192
Durazzano, Girolamo de (1739–1809) 78
Dzsajpurí, Haszrat (1922–1999) 170
al-Dzsámi, Abd ar-Rahmán (1414–1492) 100
al-Dzsazúli, Muhammad ibn Szulajmán (megh. 1465) 101

Ecsedy Ildikó (= Hilda Ecsedy) (1938–2004) 36, 39, 45, 46, 238
Elbogen, Ismar (1874–1943) 107
Elischer Boldizsár (Balthasar Elischer) (1818–1895) 175
Emden, Jaakov (1697–1776) 79
Epstein, Abraham (1841–1918) 107
Erdemtü, Mingyad (1969–) 198
Erdey-Grúz Tibor (1902–1976) 48
Erkan, Mustafa (1970–) 136

Fábri Károly Lajos (Charles Louis Fabri) (1899–1968) 59, 165, 172, 173

Falconer, John (1951–) 51, 178
Fatḥ ʿAlī Šāh Qājār (ur. 1797–1834) 112
Fehér Géza (1890–1955) 32
Fekete Gézáné (1930–) 14, 15, 64, 114, 148
Fekete Lajos (1891–1969) 22
Ferenczi Roland (1989–) 166, 172, 238, 241
Ferenczi Zoltán (1857–1927) 15, 117, 175
Firdauszí (Abū'l-Qāsim Firdausī) (940–1019 v. 1025) 110, 136
Firóz Sáh Khildzsí (ur. 1290–1296) 170
Fodor Alexander *lásd* Fodor Sándor
Fodor Gábor (1984–) 95
Fodor György (? fl. 1950–1960) 167
Fodor István (1943–2021) 143
Fodor Pál (1955-) 94, 127, 135
Fodor Sándor (1941–2014) 59, 94
Forrer, Robert (1866–1947) 167
Freimann, Aron (1871–1948) 107
Friedmann Endre (1934–2018) 41
Fröhlich Ida (1947–) 155
Fuzúlí (Fużûlî) (megh. 1556) 53, 136

Gajdács Mátyás (1886–1967) 147
Galambos Imre (1967–) 234
Gankin, Emmanuil Berovics (1922–2014) 159
Garkavec, Aleksandr (1947–) 140
Gergely Pál 17
Gergely Rezső 35, 238
Gerosolimitano, Domenico (1552–1621) 78
Getatchew, Haile (1932–2021) 147, 151
Goitein, Shelomo Dov (1900–1985) 81, 82, 90
Goldenberg, Gideon (1930–2013) 147, 151
Goldziher, Ignác (Ignaz) (1850–1921) 15, 19, 24, 26, 51, 52, 54, 56, 57, 67, 68, 82, 89, 97, 104–107, 116, 133, 187
Goldziher, Károly (1881–1955) 104, 105, 107
Goldziher, Ignácné *lásd* Mittler Laura
Gombocz Zoltán (1877–1935) 29
Gomperz család 65
Gomperz Irma *lásd* Kaufmann Dávidné
Gomperz Zsigmondné, sz. Gomperz Róza (1830–1917) 14, 67, 69, 70, 84

Gonzaga, Vincenzo I. (1562–1612) 76
Gottheil, Richard James Horatio (1862–1936) 107
Gönczy Pál (1817–1892) 110
Gőz Zoltán 238
Graf, Georg (1875–1955) 149
Graziano, Avraham Yosef Šelomoh (1619–1685) 77, 78, 79
Grote, Arthur (1814–1886) 192
Gunawan, Aditia (1983–) 167
Günther, Sebastian (1961–) 104, 106
Gyarmati Vera 55
Gyulai Andrea 35

Habsburg, Frigyes, Szép, III. (1289–1330) 74
Habsburg-Lotaringiai, Ferenc József, I. (1830–1916, ur. 1848–1916) 133
Habtemichael, Kidane (1953–) 149, 151
Ḥāfiẓ, Šams al-Dīn Muḥammad (ca. 1315–1390) 111, 112
Hahn István (1913–1984) 82, 87, 91, 155
al-Halabi, Ibráhím ibn Muhammad (megh. 1549) 103
Hamisz, Semuel (17. század) 80
Hammerschmidt, Ernst (1928–1993) 143
Hamza Ferencné Ilona 238
Haraszthy Gyula (1910–1990) 27, 176
Harasztiné Takács Marianna (1917–2021) 49, 75, 93
al-Haríri, al-Kászim ibn Ali (1054–1122) 99
Ḫaṣṣī > Niẓām al-Dīn Auliyāʾ (megh. 1324) 118
Haszan Cselebi, molla (Molla Ḥasan Çelebi) (1546–1604) 135
Havet, Jacques (1919–2002) 44
Ḥaydar Tilbe (14. sz. vége – 15. sz. eleje) 108
Hazai György (1932–2016) 51, 128, 130, 135, 136, 137
H. Boros Vilma (Harangi/Haranghy Lászlóné) (1899–1991) 175
Heller Bernát (1871–1943) 86, 87, 88, 104, 105
Heller J. 225, 226
Henszlmann Imre (1813–1888) 133
Herz, Max (Miksa) (1856–1919) 107
Hetzron Róbert (1937–1997) 144, 159
Hidvégi Máté (1955–) 86, 87, 88
Hirschler Ignác (1923–1891) 174, 175
Hobot József (1928–2014) 197
Hodgson, Brian Houghton (1801–1894) 189, 191

Holló Barnabás (1865–1917) 15
Horn, Paul (1863–1908) 117
Horváth Anna 127, 133, 239, 240
Horváth László 49
Hoszró (Huszrau), II. (590–628) 136
Huszám ad-Dín Ládzsín at-Tarábuluszi (1261–1338) 102

Ibn Ahí l-Hizám (9. sz.) 102
Ibn al-Asszál, asz-Szafí Abu l-Fadáil Mágid (fl. 1232–1260) 148, 149
Ibn Arabsáh (1392–1450) 103
Ibn Faḍlān (sz. 879, fl. 10. sz. első fele) 194
Ibn Hazm (994–1064) 96, 97
Ibn Pakuda, Bahja (c. 1050–1120) 81
Ibrahim (İbrâhim) Müteferrika (167? –1747) 56, 122, 123, 124, 125, 131
Indrání Rehmán *lásd* Rehmán, Indrání
Ipolyi Arnold (1823–1886) 133
Iványi Tamás (1944–) 159, 238
ʿIzz al-Dīn Saraḫsī 109

Jablonkay Judit 108, 114, 239
Jaghel, Camillo (1554–1624) 78
Jahja ibn Jasbak, emír (1438–1472) 97, 102
Jahja ibn Saraf an-Navavi *lásd* an-Navavi, Jahja ibn Saraf
Jarè, Giuseppe (1840–1915) 76, 79
al-Jázidzsi, Nászíf (1800–1871) 99
Jefferson, Rebecca J. W. 81
Jeney Rita (1978–) 172
Jeremiás Éva (1944–) 239
Jerónimo Javier atya (1549–1617) 108, 109
Jiszrael, Menasseh ben (1604–1657) 80
Jona, Salomone (1825–1895) 79
Jones, Alan (1933–2021) 59, 98
Judlov, Jichák (1944–) 77
Juhász Ernő (1939–2004) 59
Júszuf al-Baszír (megh. 1038 k.) 135
Kāčrū, Pandit Dayārām Ḫušdil (1743–1811) 118
Kadı-zâde, Muhammed, Şeyh (16–17. század) 130
Kaibara Ekiken (1630–1714) 234
Kanbūh, ʿInāyat Allāh (Inayat-Allah Kamboh) (1608–1671) 112

Kápolnás Olivér 201, 216
Kara (Katulics) György (1935–2022) 50, 184, 195, 196, 198, 201, 221
Káró, Joszéf (1488–1575) 80
Kárteszi Ágnes (Kárteszi Mihályné Sárközy Ágnes) 49, 51, 91, 178, 239
Kászon-Jakabfalvi László Ferenc 58
Katsányi Sándor (1931–) 32, 250
Kaufmann Dávid (1852–1899) 10, 14, 18, 23, 24, 26, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 59, 60, 64–85, 87, 89, 90, 91, 148
Kaufmann Dávidné, született Gomperz Irma (1854–1905) 14, 65, 67
Kaufman-Shelemay, Kay (1948–) 159
Kaul, Pandit Govind (1846–1899) 170
Kaul, Pandit Száhib Rám (Pandit Száhib Rám) (megh. 1872) 169
Kégl János (1865–1925) 15, 114
Kégl Miklós (csalai Kégl Miklós) 59
Kégl Sándor (1862–1920) 15, 19, 23, 26, 55, 56, 59, 108, 109, 114, 115, 116, 117, 118, 170
Kégl Teréz (1869–1920) 114, 115
Kégli Ferenc (1946–) 28
Kelecsényi Ágnes (1954–) 13, 17, 31, 48, 51, 56, 58, 84, 126, 127, 129, 134, 174, 178, 208, 238, 239, 241
Kenéz Ernő (1912–1984) 41, 42, 196
Keresztury Dezső (1904–1996) 20–26, 29
Kiefer Ferenc (1931–2020) 50
Kim Il-sŏng (Kim Ir Szen) (1912–1994) 237
Kınık, Mustafa 123
Kızıltan, Mübeccel (1951–) 128
Kmoskó Mihály (1876–1931) 229
ha-Kohen, Joszef ben Jehosua (1496–1575/80) 79
Kollár de Keresztény, Adam František (1718–1783) 96
Komlós Ottó (1913–1988) 82
Kongzi (Konfuciusz) (ca. i. e. 551–479) 204, 231
Korvin Gábor (1942–) 59, 98, 99, 113, 160, 170
Kossuth Lajos (1802–1894) 133
Kovács Gyula, M. 31
Kovács Ilona (1938–2023) 27
Kovács Máté (1906–1972) 34
Kovács Nándor Erik (1980–) 14, 21, 35, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 131, 133, 134, 136, 239
Kőhalmi Béla (1884–1970) 28, 216, 220

Kőhalmi Katalin *lásd* Uray-Kőhalmi Katalin
Kőrösi Csoma Sándor (Sken dha, Sken dhar bhig) (1784–1842) 13, 14, 15, 35, 44, 48, 49, 54, 56, 179, 180, 181, 182, 183, 187–191, 193, 204, 209, 223
Kövér György (1949–) 96, 110
Kracskovszkij, Ignatyij Julianovics (1883–1951) 143
Kubinyi Ferenc (1796–1874) 133
Kúnos Ignác (1860–1945) 120, 121, 133, 134, 207
Kutb ad-Dín at-Tahtáni (1295–1365) 100
Kuun Géza (1838–1905) 49

Laozi (Lao-ce, ca. i. e. 6–5. sz.) 205, 231
Lederer György 94
Leitner Gottlieb Vilmos (1840–1899) 165, 171
Lenhardt Antalné *lásd* Bertalan Emma
Lewis, Geoffrey (1920–2008) 59
Li Bai (Li Paj) (701–762) 231
Liechtenstein, Ioseph Wenzel Fürst 96
Ligeti Lajos (= Louis Ligeti) (1902–1987) 15, 20, 21, 22, 26, 34, 36, 38, 39, 41, 44, 48, 56, 59, 121, 179, 180, 181, 184, 193–196, 198, 202, 203, 205–216, 222, 223, 225, 226, 230
Lőwinger Sámuel (1904–1980) 26, 82, 88
Lugossy József (1812–1884) 119
Luo Guanzhong (Lo Kuan-csung) (fl. 14. sz.) 231
Luvsandash, Erdenesuvd 239

Maarssen, Jozef (1692–1730) 80
Macomber, William F. (1921-2008) 147, 155
Maheśacandra Nyāyaratna (1839–1896) 187
Mahfúz, Nagíb (1911–2006) 145
Mahler Ede (1857–1945) 229
Maḥmūd Mīrzā (1799–1854) 112
Mahmúd Terdzsümán (1510–1575) 129, 130
Maimonidész (1138–1204) 72
Major István (1943–) 59, 167, 239
Makimura Masanao (1834–1896) 235
Malan, Salamon Ceasar (1812–1894) 180, 188, 191
Manchin Júlia 239
Mánszingh, Májádhar (Mayadhar Mansingh) (1905–1973) 173
Mantel-Niećko, Joanna (1933-2009) 143

Mao Zedong (Mao Ce-tung) (1893–1976) 232
Maróth Miklós (1943–) 239
Maróthy István (1799–1845) 108, 109
Maróthy Mátyás (1791–1850) 109
Melich János (1872–1963) 20
Mengzi (Menciusz) (ca. i. e. 371–289) 231
Minorsky, Vladimir Fyodorovich (1877–1966) 112
Minz, Jehuda (1405–1508) 79
Mittler, Laura (Goldziher Ignácné) (1854–1925) 104
Modena, Renato da (16–17. század) 78
Mohamed próféta (570k.–632) 101, 102
Mohammadi, Mojdeh (Možde Moḥammadī) 52, 108, 109, 111, 117
Molnár Andrea 104
Molnár Zsuzsa, D. 238
Monok István (1956–) 55
Moór Gyula (1888–1950) 176
Mortara, Marco (1815–1894) 66, 77, 79
Mosony(i) (Dangelmayer) Lipót (1886–1940) 94, 95
Muajjad Sajh, mamlúk szultán (uralk. 1412–1421) 102
Muḥammad Bāqir Majlisī (kb. 1627/1628–1699) 116
Muḥammad ibn ʿAlī ibn Mālik ibn Abī Naṣr al-Ḥaqāʾiq (fl. 12. sz.) 109
Muḥammad ibn Masʿūd Masʿūdī (fl. 1155) 109
Muhtár Amín, Abd al-Moneim *lásd* Abd al-Moneim Muhtár Amín
Munšī, Naṣr Allāh (1160–1187) 117
Murád (Murâd), II. (ur. 1421-1444, 1446-1451) 128, 136
Müller, David Heinrich (1846–1912) 69, 107
Münster, Sebastian (1488–1552) 80

Nagíb Mahfúz (1911–2006) 145
Nagy Kornél (1973–) 139, 141
Nagy Lajos Gyula (Louis J. Nagy) (1920–1950k.) 180, 183
Nagy Marietta (1973–) 239
Nagy Sándor (i.e. 356–323) 130, 136, 137
Napier, Lord Robert (1810–1890) 146
Náray-Szabó Gábor (1943–) 172
Narkiss, Bezalel (1926–2008) 52, 69, 72, 73
an-Navavi, Jahja ibn Saraf (1233–1277) 97
Németh Gyula (1890–1976) 17, 21, 29, 31, 33, 36, 38, 97, 115, 124, 229
Németh Mária, Sz. (1921–2010) 17, 31

Neş'et Efendi, Süleymân (1735–1807) 108, 112
Neumann, Philipp von báró (1781–1851) 191
Neváí (1441–1501) 136
Niẓām al-Dīn Auliyā' (= Ḫaṣṣī) (megh. 1324) 118
Nizámí Gandzsaví (Niẓāmī Ganjavī) (ca. 1141–ca. 1209) 112, 136
Norci, Rachel (19. század) 77
Nöldeke, Theodor (1836–1930) 105

Nyireö István (1893–1977) 24, 27

Oborni Teréz (1960–) 96, 110
Ónody Bertalan (megh. 1892) 95, 96, 110
Ónody család 96
Ónody Péter 65
Orkun, Hüseyin Namık (1902–1956) 97
Ormos István (1950–) 14, 49, 54, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 74, 91, 143, 147, 148, 155, 161, 239
Orosz Gergely (1975–) 50, 51, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 239
Otgontūl, Togtoxīn 202

Ötvös Ágoston (1811–1861) 96

Pala, İskender 136, 255
Palkovics Károly (1816–1897) 95, 96
Pálmai Géza (megh. 2017) 172
Pankhurst, Richard (1927-2017) 155
Pap Ágnes 173
Parlatır, İsmail (1946–) 51, 128, 130, 135, 136, 137
Pataki Ferenc (1928–2015) 124
Pecsevi Ibrahim (İbrâhim Peçevî) (1572–1650) 135
Péntek Dániel (1991–) 85
Péntek Éva 239
Péri Benedek (1966–) 52, 53, 108, 109, 111, 117
Plante, Julian G. (1938–2023) 155
Podhorszky (Szubszilványi) Lajos (1815–1891) 229
Porphüriosz (234 k.–305 k.) 100
Provençal, Mose (1503–1576) 77
Pröhle Vilmos (Prőhle Frigyes Vilmos) (1871–1946) 229, 230
Pukánszky, Béla (1895–1950) 105

Pusztay János (1948–) 127

Quaglia, Fabrizio (1964–) 65, 66, 67, 69, 76, 84
Quiros, Mordechai Mendes (1817–1877) 78

Rabindranáth Thákúr (Rabindranath Tagore) (1861–1941) 172
Rabinowitz, Rafael Natan (1835–1888) 67, 77
Rājendralāla Mitra (1822–1891) 187, 191
Ranbír Szingh, Maháradzsa (1830–1885) 169
Rásonyi László (1899–1984) 21, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 34–39, 41, 44, 62, 177, 239, 241
Regourd, Anne 83
Rehmán, Indráni (1930–1999) 173
Reif, Stefan C. (1944–) 81
Rejtő István (1928–1991) 47, 193
Reviczky Jenő (1871–1939) 114
Richler, Bejamin (1940–) 50
Rincsen, Bjambín (1905–1977) 185, 195, 196, 220, 222
Rodger, Sarah Ann (szül. Reed) (1847–1922) 170
Róna-Tas András (Róna Tas András) (1931–) 32, 119, 184, 195, 196
Ross, Edward Denison, Sir (1871–1940) 96, 97, 189
Róth Ernő (1908–1991) 82, 88
Rottár Máté (1986–) 37, 40, 42, 43, 138, 193, 207, 208, 209, 216, 221, 222, 239, 241
Rózsa György (1922–2005) 40, 44, 45, 50
Rozsondai Béla (1934–) 76
Rozsondai Marianne (1945–) 76
Russell-Smith, Lilla 51
Rusznyák István (1889–1974) 176
Ruzsa Ferenc (1957–) 168

Sabbataj Cvi (1626–1676) 79
Sacerdote Modon, Sanson (1679–1727) 77
Safrai, Shmuel (1919-2003) 68, 69
Sáfrán Györgyi (1911–1985) 35, 239
Sālim (írói álnév) 109
Samir S.J., Khalil (1938–) 149, 257
Samuel, Vilakuvelil Cherian (1912–1998) 150
Sapira, Jichak (16–17. század) 80

Saranankara, U. 168
Sárközi Alice (1942–) 185, 205
Sárközy Miklós (1976–) 52, 108, 109, 111, 114, 117
Sashegyi József 239
Schechter, Solomon (1847–1915) 81, 89
Scheiber Sándor (1913–1985) 49, 53, 72, 73, 82, 83, 86–93
Scheiber Sándorné Bernáth Lívia (1921–2007) 86, 87
Scheiber, A. *lásd* Scheiber Sándor
Scher Tibor (1912–1975) 27, 29, 35, 241
Schiller Zsigmond (1847–1920) 94
Schlosser, Julius von (1866–1938) 69
Schmelzer, Menahem (1934–2022) 91, 92, 93
Schmidtke, Sabine (1964–) 104, 106, 107
Schulhof Izsák (1645 k.–1733) 75
Schütz Ödön (1916–1999) 138, 139, 140, 207
Sed-Rajna Gabrielle (1927-2008) 52, 53, 69, 72, 73
Severino-Varsányi Orsolya 104, 239, 240
Şeyhî (13?? –1428) 136
Shalev-Eyni, Sarit (1964–) 70, 73
Shi Nai'an (Si Naj-an) (ca. 1296–1372) 231
Sifta (1984k.) 145
Simon Petra 231, 239
Simon Róbert (1939–) 51
Simonkay Zsuzsanna 239
Snouck Hurgronje, Christiaan (1857–1936) 97
Somlai György 49, 239
Sommi, Leone de' (1525 k.–1590 k.) 75
Sonom Gara (fl. 14. sz.) 204
Stein Aurél (Sir Marc Aurel Stein) (1862–1943) 14, 18, 19, 23, 26, 51, 54, 55, 56, 104, 105, 112, 165, 169, 170, 172, 174–179, 187, 189, 222
Stein Ernő (1843–1902) 175
Stemler György 239
Strauss, Peter L. (1940–) 149
Stumme, Hans (1864–1936) 107
Stumpf Anna (1995–) 119, 126, 133, 240
Su Dongpo (Szu Tung-po) (= Su Shi) (1037–1101) 231, 234
Sudár Balázs (1972–) 111, 112, 129, 133, 134, 240
Süleymân Neş'et Efendi (1735–1807) 108, 112

Szabó Ervin (1877–1918) 32, 34, 96
Szabó Etelka (1945–) 181
Szabó Gábor 240
Szabó József (1906–1989) 240
Szakja pandita (Sa-skya paṇḍita) (1182–1251) 204
Szalmási Pál 138
Szandtner Pálné Tóth Laura (1911–?) 35, 240
Szántó Iván (1977–) 111, 259
Szántó Péter Dániel (1980–) 170
Széchenyi Béla, gróf (1837–1918) 194, 225, 226
Széchenyi István, gróf (1791–1860) 229
Szentkatolnai Bálint Gábor lásd Bálint Gábor, Szentkatolnai
Szép Frigyes, III. *lásd* Habsburg, Frigyes, III., Szép
Szilády Áron (1837–1922) 28, 31, 33, 101, 119, 120, 125
Szilágyi Dániel (1831–1885) 14, 18, 28, 31, 58, 111, 112, 119, 123, 124, 127, 129, 132, 133, 134, 136, 137
Szilágyi Gáborné Horváth Anna, *lásd* Horváth Anna
Szilágyi János (1796–1837/1838) 133
Szilágyi Zsolt (1980–) 41, 195
Szily Kálmán (1838–1924) 15, 174, 175
Szinnyei József (1830–1913) 124
Szulejmán, I. (ur. 1520–1566) 135, 137

Tam, Jaakov (1100–1171) 80
Tamás Lajos (1904–1984) 29
Tamási Balázs (1975–) 240
Tandori Dezső (1938–2019) 204
at-Tarábuluszi, Huszám ad-Dín Ládzsín (1261–1338) 102
Tasnádi Edit (1942–) 120
Tatár (Mária) Magdolna 240
Telegdi Zsigmond (1909–1994) 20, 22, 24, 29, 32
Teleki József (1790–1855) 14
Terjék József (1939–) 13, 36, 44, 48, 180, 182, 183, 186, 187, 189, 240
Thallóczy Lajos (1857–1916) 32
Thrope, Samuel 104
Thulin, Mirjam 64, 66, 81
Thúry József (1861–1906) 124, 125, 133
Tóth Erzsébet (1957–) 240
Tóth Gyula 32

Tüske László (1953–) 240
Tzadua, Abba Paulos (1921–2003) 149

Uherkovich László 181
Uhlig, Siegbert (1939–) 146
Ullendorff, Edward (1920–2011) 143
Uray Géza (1921–1991) 49, 216, 220
Uray-Kőhalmi Katalin (Urayné Kőhalmi Katalin) (1926–2012) 39, 184, 195, 196, 216, 217, 218, 220

Vajda, Georges (1908–1981) 91
Vámbéry Ármin (Hermann Wamberger, Resîd 'ül-Üngürüsî) (1832–1913) 14, 18, 23, 32, 56, 94, 95, 109, 110, 112, 114, 119–124, 126–134, 187
Vámbéry Rusztem (1872–1948) 32, 112, 122, 127
Ván Benjámin (1892–1985) 31
el-Vânî, Muṣṭafâ Meḥmed (1525k.–1592) 123
Varga Dániel 133
Varga kartárs (?) 240
Varga László, Á. 96, 110
Vargyas Péter (1950–2009) 240
Varsányi Orsolya *lásd* Severino-Varsányi Orsolya
Vásáry István (1945–) 113, 127
Venetianer Lajos (1867–1922) 59
Vigyázó Ferenc (1874–1928) 26, 101
Voinovits Géza (1877–1952) 29, 176
Vörös Gyula 140
Vörösmarty Mihály (1800–1855) 109

Wang, Helen (1965–) 51, 178
Weisz Miksa (1872–1931) 14, 67, 68, 69, 75, 81, 83, 89
Weöres Sándor (1913–1989) 21
Wessetzky Vilmos (1909–1997) 32
Widder Salamon (1880–1951) 82, 83, 89
Wojtilla Gyula (1945–) 59, 168, 169
Wright, William (1830–1889) 146
Wu Cheng'en (Vu Cseng-en) (ca. 1500–1582) 231

Xunzi (Hszün-ce) (i. e. 310 – i. e. 238) 231

Yamaji Masanori (1944–) 133
Yıldız, Ayşe 136

Zakhut, Mose (1620–1697) 79
Zand, Muḥammad Karīm Ḫān(-i) (ur. 1751–1779) 113
Zhuangzi (Csuang-ce) (i. e. 4. sz.) 231
Zichy Jenő (1837–1906) 32, 194, 202
Zierovsky, Franciscus de (fl. 1816) 96
Zulay, Menahem (1901–1954) 89
Zsengellér József (1966–) 85
Zsigmond Benedek (1975–) 139, 140
Zsille, Antal 197
Zsom Dóra (1977–) 85

Képjegyzék
(A képek előfordulásának oldalszáma szerint)

9. A világegyetem modellje, az első oszmán nyomda 1730-as kiadványának mellékletéből, MTA KIK Keleti Gyűjt. 756.152

10. Ahasvérós lakomája, *Eszter-tekercs*, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ms Kaufmann A 14

11. Fegyvermarkolat rajza egy közép-ázsiai versgyűjteményben, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ms. Török O. 373

12. Az Akadémia palotájának főhomlokzata, Hámori Péter, ELTE HTK Művészettörténeti Kutatóinézet felvétele az mta.hu oldalról

15. Kőrösi Csoma Sándor, Holló Barnabás szobra, 1904

17. A háborús károkat szenvedett könyvtár, 1945, Gergely Pál felvétele, D/2630/b

18. Duka Tivadar (1825–1908), Cat. Stein LHAS Photo 29/043

18. Szilágyi Dániel és Vámbéry Ármin 1857, Isztambul, Magyar Földrajzi Múzeum – Érd

18. Kaufmann Dávid, Thein Izidor festménye, 1900, MTA Művészeti Gyűjt., K16

19. Kégl Sándor (1862–1920), MTA KIK Kézirattár, Ms 5075/108

19. Goldziher Ignác, *Akadémiai album*, MTA KIK Kézirattár, Ms 31537

19. Stein Aurél (1862–1943), a Keleti Gyűjt. fotóarchívuma, 4

21. Rásonyi László (1899–1984), a Keleti Gyűjt. első vezetője (bal o.) és M. Tayyib Gökbilgin (1907–1981) török történész (jobb o.), Keleti Gyűjt. fotóarchívuma (bal oldali kép)

21. Ligeti Lajos (1902–1987), LHAS Photo D7950 (jobb oldali kép)

22. Müncheni rendszerű katalóguscédula, Ms Török O 53a

25. Az olvasóterem a nyitás idején, Keleti Gyűjt. fotóarchívum, 50

27. Az olvasóterem faragott berendezése, Boromisza János felvétele

30. Oszlopfő a Gyűjtemény munkaszobájában, Boromisza János felvétele

33. Szilády Áron, *Akadémiai album*, 1865, Kézirattár, Ms1410/219

33. Németh Gyula (1890–1976), Keleti Gyűjt. fotóarchívum, 13

46. Bese Lajos terepmunkán mongol kollégájával, Keleti Gyűjt., fotóarchívum 021.2

47. Apor Éva, Keleti Gyűjt. fotóarchívum

48. Donátorok táblája, Boromisza János felvétele

53. A *Kaufmann Haggáda* 2025-ös facsimile kiadása, Dávid Nóra felvétele

54. Az UNESCO Világemlékezet oklevele

57. A Goldziher Ignác digitális gyűjtemény

66. Kaufmann jellegzetes lila tintás tulajdonosi bejegyzése, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kaufmann MS A 410

69. *Misna*, *Codex Kaufmann* (*Sabbat I.1–6*), MTA KIK Keleti Gyűjt., Kaufmann MS A 50, fol. 42v

71. *Kaufmann Haggáda*, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Kaufmann MS A 422, 26r

72. Maimonidész, *Misné Tóra*, törvényadás a Szinájon MTA KIK, Keleti Gyűjt. Kaufmann Ms A 77, 4 fol. 32r

74. Zodiákus jelek az ú.n. *Háromosztatú Mahzór*ban, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kaufmann MS A 384, 144r (bal oldali kép)

74. Salamon király és Sába királynője, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kaufmann MS A 384, 183v (jobb oldali kép)

78. Olasz és héber nyelvű cenzori és tulajdonosi bejegyzések, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kaufmann B 777, számozatlan utolsó nyomtatott oldal

82. Ámosz próféta könyvének judeo-arab kommentárja, MTA KIK Keleti Gyűjt., MS Kaufmann GEN 330, frg. 1v

83. Színes ketuba (házasságlevél) töredéke a kairói genizából, MTA KIK Keleti Gyűjt., MS Kaufmann GEN 294a

86. Scheiber Sándor portréja az 1950-es Országos Gyűlés tablóján, MILEV 2019.4, https://collections.milev.hu/items/show/33002

90. Shelomo Dov Goitein baráti hangvételű levele Scheiber Sándornak, 1965. január 28., SCH/017/48/03

92. A Biblioteca Apostolica Vaticana elöljárójának levele Scheiber Sándornak, 1948. július 6., SCH számozatlan intézményi levél

94. Budán másolt arab teológiai értekezés, 1047/1638-ban (Arab O. 145/2, f. 63v)

95. Muszlim imakönyv, Arab O. 018, ff. 1v és 57r

96. Ibn Hazm arab törzsi genealógiával foglalkozó műve második részének címlapja, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab F. 7, f. 156v

97. Nyugat-szumátrai kézirat bőrkötése, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab F. 6

98. Arab teológiai kézirat, maláj nyelvű kommentárokkal, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab Qu. 5/3, f. 38v

99. Egy magrebi írásos jogtudományi mű kettős nyitópanelje, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab O. 58, f. 1v–2r

99. Keresztény szerzetesek tulajdonosi bejegyzései és Nászíf al-Jázidzsi pecsétje egy híres nyelvtani mű másolatán, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab O. 162, f. 211r

100. 1303/1885-ben másolt retorikai kézirat kommentárokkal, magyarázatokkal és javításokkal, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab O. 119, ff. 2v és 5r

101. Balra Mohamed próféta medinai mecsete, jobbra Mohamed próféta és az első két kalifa sírja az egyik *Daláil al-hajrát* kéziratban, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab O. 164, fol. 14v–15r (felső kép)

101. A *Korán* nyitó fejezete a *Korán* hetedrészét tartalmazó gyűjteményben, Vigyázó Ferenc tulajdonosi pecsétjével, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab O. 046, f. 1v (bal oldali kép)

101. Matematikai kézirat Szilády Áron gyűjteményéből, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab Qu. 007/1, f. 14v (jobb oldali kép)

102. Az egyistenhitet kifejező Korán fejezet, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab F. 2/1, f. 11v

103. A világ leggyakrabban szavalt verseének kézirata, MTA KIK Keleti Gyűjt., Arab F. 3, f. 1v

106. A Goldziher-levelezés a Keleti Gyűjteményben, Boromisza János felvétele

109. Részlet Jerónimo Javier zsoltárfordításának kéziratából, MTA KIK Keleti Gyűjt., Perzsa O. 31, 57v

110. A *Zīj-i Yamīnī* című asztronómiai mű szemléltető ábrái, MTA KIK Keleti Gyűjt., Perzsa O. 10, 60v-61r

111. Lakomát megjelenítő miniatúra egy szafavida-kori kéziratban, MTA KIK Keleti Gyűjt., Perzsa Qu. 2, fol. 30r

112. Díszes *ʿunvān* Maḥmūd Mīrzā versgyűjteményének első oldalán, MTA KIK Keleti Gyűjt., Perzsa F. 14, 126v

113. A Perzsa F. 19 kötéstáblája

114. Kégl Sándor, MTA KIK Kézirattár, 5075/107

115. Kégl Sándor és Teréz, MTA KIK Kézirattár, 5075/110 (felső kép)

115. *Kitāb-i Rumūz-i Ḥamza*, MTA KIK Keleti Gyűjt., 777.153 (alsó kép)

116. *Az értelem gyöngyei* című perzsa litográfia, MTA KIK Keleti Gyűjt., 779.246

117. A *Kalīla va Dimna* kézirat jellegzetes oldala, MTA KIK Keleti Gyűjt., Perzsa O. 57, 112v-113r

118. A *Bhagavad Gītā* szanszkrit szövegének arab betűs átírása és perzsa fordítása, MTA KIK Keleti Gyűjt., Perzsa O. 75, 155v-156r

120. Utazási engedély, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török Szilády O.31

121. Krími tatár mesék, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török Qu. 110/II

123. Egy középkori arab értelmező szótár török változata, MTA KIK Keleti Gyűjt., 743.394

124. A balkáni fejleményekről szóló kötet, MTA KIK Keleti Gyűjt., 766.513

128. Népszerű, keretes szerkezetű elbeszélésgyűjtemény, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török O.375, címoldal, fol. 1r

129. A *Borúra derű* korai kézirata, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török F. 71, fol. 1v–2r

130. Magyar krónika törökül, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török F. 57

131. Tulajdonosi bejegyzés egy lótartásról szóló kéziratban, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török O. 171 előzéklap (felső kép)

131. Politikai értekezés, MTA KIK Keleti Gyűjt., 768.439 (alsó kép)

132. Díszes borítóbelső, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török O. 171

136. A török irodalom egyik legjelentősebb szerelmes története, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török O. 76 címoldal fol. 1r

137. *Nagy Sándor legendája*, MTA KIK Keleti Gyűjt., Török O. 83, 68. oldal (b.), 156. oldal (j.)

138. Örmény evangeliarium szöveghely konkordancia táblázatának díszítő eleme, MTA KIK Keleti Gyűjt., Örmény 1 (= ORI Ms Misc 20)

139. Máté evangéliuma fejezetkezdete, Grósz Dorottya felvétele, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Örmény 1 (= ORI Ms Misc 20) (bal oldali kép)

139. Az örmény evangéliumos könyv, Grósz Dorottya felvétele, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Örmény 1 (= ORI Ms Misc 20) (középső kép)

139. Előzéklapként a kéziratba kötött majuszkuláris írásos pergamen fragmentum, Grósz Dorottya felvétele, MTA KIK Keleti Gyűjt., Örmény 1 (= ORI Ms Misc 20) (jobb oldali kép)

140. Zsoltárrészletek óörmény és armeno-kipcsak nyelven egyazon töredék két oldalán, MTA KIK Keleti Gyűjt., Örmény 9

141. A kéziratos lembergi liturgikus gyűjtemény miseordó kezdő szakasza és idegen eredetű betoldott képtábláinak egyike, Grósz Dorottya felvétele, MTA KIK Keleti Gyűjt., Örmény 3 (= ORI Ms Misc 34)

142. Látványos példák az asztrológiai mű mágikus táblázataira és ábráira, MTA KIK Keleti Gyűjt., Örmény 7 (felső kép)

142. Szúfi vallásos ének szövege örménybetűs török kéziratban, MTA KIK Keleti Gyűjt., Örmény 8 (alsó kép)

152. Ádám és Éva a paradicsomban, Etióp 1 (ORI Ms Misc 28) fol. 2a

153. Mária a kis Jézussal megjelenik az Atya képzeletében még a világ kezdete előtt, Etióp 1 (ORI Ms Misc 28) fol. 3a

154. „Ádám és Éva imádkozik." Etióp 1 (ORI Ms Misc 28) fol. 3b

156. Angyali üdvözlet, Etióp 1 (ORI Ms Misc 28) fol. 4b

157. A kézirat egy pergamenlapja lyukat kikerülő írással, Etióp 1 (ORI Ms Misc 28) fol. 127b

158. A kilenc szent, Etióp 1 (ORI Ms Misc 28) fol. 186a

160. Szent Aragávi egy nagy kígyón fölmegy a Dabra Dámó kolostorába, Etióp 1 (ORI Ms Misc 28) fol. 186b

162. Szent Takla Hajmánót imádkozik (amhara képaláírás), Etióp 1 (ORI Ms Misc 28) fol. 188a

163. Tipikus etióp fatáblás kéziratkötés, Etióp 4 (ma ORI Ms Misc 50) (felső kép)

163. Mihály és Gábriel arkangyal képmása, Etióp 4 (ma ORI Ms Misc 50) fol. 5a (alsó kép)

164. Szent Takla Hajmánót és Szent Gabra Manfasz Keddúsz képmása, Etióp 4 (ORI Ms Misc 50) fol. 10a (felső kép)

164. Szövegminta, himnuszrészlet, Etióp 5 (ORI Ms Misc 51) fol. 52b–53a (alsó kép)

166. A Buddha életét ábrázoló észak-burmai leporelló formájú kézirat részlete, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 15 (felső kép)

166. Batak fahéncs leporelló, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 1, fol. 1 (alsó kép)

167. Dél-ázsiai pálmalevél-kézirat, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 6 (felső kép)

167. Ójávai pálmalevél-kézirat, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 4, fol. 1r (alsó kép)

168. Tamil grantha írással készült kézirat, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 6, fol. 1r (felső kép)

168. Siva hitvesével Párvatíval és hátasállatával, Nandival, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 23 Szanszkrit O. 2, 87–88. oldal (alsó kép)

169. Szövegrészlet és két kasmíri szent hely térképe a Stein-hagyatékból származó kéziratból, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 44

170. Bradzs nyelvű, lovászattal kapcsolatos kézirat, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 60, fol. 10

171. Észak-burmai leporelló, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 14 (felső kép)

171. Az oklevél angol nyelvű változata és annak tokja, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 62 (alsó kép)

172. Fábri Károly Lajos, A Keleti Gyűjt. fotóarchívuma 22.

173. Buddhista sztúpa, Szánchi, Madhja Pradés, MTA KIK Keleti Gyűjt., Fábri/3

176. Stein Aurél ex librise

177. Stein fényképalbuma az 1900–1901 évi első expedíció felvételeivel, Cat. Stein LHAS Photo 6

181. Kun-dga'-chos-legs kompendiuma Kőrösi Csoma Sándornak, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Tib. 4., 1. oldal

182. Pad-ma-dkar-po krónikája, MTA KIK Keleti Gyűjt., Tib. 20, 1v

184. Lcang-lung Pandita műve írástípusokról és könyvillusztrációkról, MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Tib. 609.3, fol. 22r*

185. A *Pañcarakṣā* ötödik könyvének utolsó oldala, MTA KIK Keleti Gyűjt., Tib. 44.5, fol. 12r (felső kép)

185. A 8000 verssoros *Prajñāpāramitā* szútra, MTA KIK Keleti Gyűjt., Tib. 41, fol. 1v (alsó kép)

186. Śākyamuni tanítványa, *Prajñāpāramitā* szútra (19–20. század), MTA KIK Keleti Gyűjtemény, *Tib. 47, fol. 1v, részlet*

188. A. Csoma de Körös, *A Grammar of the Tibetan Language*, Keleti Gyűjt., 722.990 (felső kép)

188. Duka T., *Life and Works of A. Cs. de Kőrös*, Keleti Gyűjt., 713.408 (alsó kép)

189. Csoma levele B. H. Hodgsonhoz, Csoma 58/1

191. S. C. Malan levele Duka Tivadarhoz, Csoma 58/13/2

194. ʿAbd al-Qādir/Abdul-Qådər molla, mogol költő autográf versesfüzete, MTA KIK Keleti Gyűjt., „Ligeti füzet".

195. Ligeti Lajos három tanítványa a nevezetes 1957-es expedíción, MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 4.10/4

196. Szojombó írásos mongol buddhista szöveg kéziratos másolata B. Rincsentől, MTA KIK Mong. 305a

197. Buddhista vallásos tartalmú 17. századi fanyomat, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 4 (Boromisza János felvétele)

199. Hatalmas méretű hori burját genealógiai tábla, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 293 (felső kép)

199. A tibeto-mongol buddhista pokol illusztrált leírása, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 279 (alsó kép)

200. Töredékes, 17. századi, illuminált naptár, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 33

201. A mandzsu császári udvar szertartásos könyve, MTA KIK Keleti Gyűjt., Man. 26

203. Mandzsu–kínai császári kinevező okirat tekercse, MTA KIK Keleti Gyűjt., Man. 36 (felső kép)

203. A kínai–mongol tematikus elrendezésű képes szótár, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 96 (alsó kép)

204. A *Bölcs mondások kincsestára* mongol fordítása, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 54

205. Mongol–tibeti hetilap, 1931, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 102

206. A Geszer eposz ojrát írásos kézirata, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 131 (felső kép)

206. Dahúr/daur nyelvű kézirat, 20. század, MTA KIK Keleti Gyűjt., Mong. 86 (alsó kép)

207. A 75. születésnapját ünneplő éves Ligeti Lajos, Felvégi Andrea felvétele, MTA KIK Kézirattár, Ms. 6502/139

209. Ligeti Lajos 1929–30-as feljegyzései kolostori körútjáról, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/01/06/02-06

210. Ligeti dahúrral kapcsolatos anyagainak füzete, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/05/04

211. Az afganisztáni mogol nyelv elterjedési területét ábrázoló térképvázlat eredetije, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/50/01/02 (b) (bal oldali kép)

211. A mogol nyelv lejegyzésére Ligeti által használt betűkészlet, Ligeti/50/06 (a) (jobb oldali kép)

211. 1936. október 18-án lejegyzett történet marda mogol nyelvjárási kiejtés szerint, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/50/07 (alsó kép)

212. Afganisztánban gyűjtött özbeg szavak jegyzéke, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/55/02 (felső kép)

212. Ligeti egyik beragasztható ex libris-terve, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/62/15 (alsó kép)

213. Kínai írásjegyek kiejtési táblázata, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/37/14 (bal oldali kép)

213. A Kubiláj kán által megrendelt birodalmi mongol írás, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/37/12 (jobb oldali kép)

214. A Ming-kori sino–dzsürcsen szójegyzékekben használt kínai írásjegyek, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/25/07 (bal oldali kép)

214. A mandzsu-tunguz nyelvekre (továbbá a térség számos más nyelvére) jellemző hangtörténeti folyamat példái, Ligeti/23/04 (jobb oldali kép)

215. Ligeti Lajos francia tartózkodási engedélye 1934-ből, MTA KIK Keleti Gyűjt., Ligeti/62/13/06

216. Urayné Kőhalmi Katalin lóháton a mongol füvespusztán, MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 4.10/71

217. Kamnigán lány javított színes fotója, Uray-Kőhalmi Katalin felvétele. Papírnagyítása: MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 4.10/84

218. Uray-Kőhalmi Katalin virágpréselménye, U-K 0.3 „MONGÓLIAI VIRÁGOK; 1957. április 27 – július 26."

218. Emberi és állati testrészek funkcionális vázlatrajza, 1959. MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 6.15

219. Lószínek mongol elnevezéseikkel; színes ceruzarajz, MTA KIK Keleti Gyűjt. U-K 6.13.,7. oldal (bal felső kép)

219. Nyugat-mongóliai népviselet pontos ceruzarajz másolatai, MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 6.12, 6. oldal (jobb felső kép)

219. Nyugat-mongóliai népviselet pontos ceruzarajz másolata, MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 6.12, 21. oldal (bal alsó kép)

219. Nyugat-mongóliai népviselet pontos ceruzarajz másolatai, MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 6.12, 14. oldal (jobb alsó kép)

220. 12. századi nyugat-mongóliai nyereglelet alapján készült rekonstrukció, MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 1.2 (felső kép)

220. Rincsen két verse, 1957. MTA KIK Keleti Gyűjt., U-K 6.6 (alsó kép)

223. 1703-as mandzsu–kínai történeti felirat a kökeqotai lámakolostorból, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kel. fel. 3 H (= Köke qota № 2.)

226. Juyong guan mongol feliratának hátoldala, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kel. fel. 5 (C)

227. A pekingi buddhista Wanshou si 萬壽寺 kolostor császári parancsra 1751-ben szerkesztett és felállított emlékfeliratának másolata, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kel. fel. 1 (jobb felső kép)

227. A Xi'an 西安 (Hszi-an) nesztoriánus keresztény felirat modern kínai felülvésés alatt, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kel. fel. 4 (A) (bal alsó kép)

227. Kínai és kitan nyelvű epitáfiumok kéziratos másolata, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kel. fel. 7 D (jobb alsó kép)

228. Hatnyelvű felirat, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kel. fel. 5 (A) (fent) és Kel. fel. 5 (C) (jobbra)

228. Yúntái 雲臺 (Jün-taj) „Felhő emelvény" hatnyelvű feliratainak egyik fele, MTA KIK Keleti Gyűjt., Kel. fel. 5 (A) (alsó kép)

231. A kínai filozófia klasszikusai

232. Mao Zedong művei a Keleti Gyűjteményben (felső kép)

232. *Manyi yi su zhi*, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 7 (alsó kép)

233. *Manyi yi su zhi*, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 7 (felső kép)

233. TRCCS emléktábla (alsó kép)

234. *Gyémánt szútra* (hasonmás kiadás), MTA KIK Keleti Gyűjt., 779.646 (bal felső kép)

234. Su Dongpo versei (hasonmás kiadás), MTA KIK Keleti Gyűjt., 787.781 (jobb felső kép)

234. *Onna Daigaku Takarabako*, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 36 (bal alsó kép)

235. *Fudōson himitsu daranikyō*, MTA KIK Keleti Gyűjt., ORI Ms Misc 40 (felső kép)

235. *Shūi miyako meisho zue*, MTA KIK Keleti Gyűjt., 767.293 (alsó kép)

236. *Shūi miyako meisho zue*, MTA KIK Keleti Gyűjt., 767.293 (felső kép)

236. Kiállítási katalógusok a Tokiói Nemzeti Múzeumból (alsó kép)

237. Észak-koreai kiadványok az 1950-es évekből

Keleti Tanulmányok / Oriental Studies

A Keleti Gyűjtemény sorozatának kötetei

1. Terjék, József, ed. (1976), *Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben.* ISBN 963-7301-05-4

2. Apor, Éva, ed. (1978), *Jubilee Volume of the Oriental Collection, 1951-1976: Papers Presented on the Occasion of the 25th Anniversary of the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences.* ISBN 963-7301-21-6

3. Terjék, József (1976), *Collection of Tibetan MSS and Xylographs of Alexander Csoma de Kőrös*. ISBN 963-7301-17-8

4. Kakuk, Zsuzsa, ed. (1980), *Kasantatarische Volkslieder: auf Grund der Sammlung von Ignác Kúnos*. ISBN 963-7301-33-x

5. Kakuk, Zsuzsa, ed. (1981), *Hungarian Turcology 1945-1974: Bibliography*. ISBN 963-7301-37-2

6. Wojtilla, Gyula (1984), *Kőrösi Csoma Sándor szanszkrit–magyar szójegyzéke = A List of Words Sanskrit and Hungarian by Alexander Csoma de Kőrös.* ISBN 963-7302-04-2

7. Bálint, Gábor (1988), *Wolgatatarische Dialektstudien: Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76.* ISBN 963-7302-43-3

8. Kakuk, Zsuzsa, Baski Imre, Hrsg. (1989), *Kasantatarische Volksmärchen: auf Grund der Sammlung von Ignác Kúnos.* ISBN 963-7302-65-42

9. Kárteszi, Á., Kordován V., Ormos I. (1992), *A Scheiber-könyvtár katalógusa = Catalogue of the Scheiber Library*. ISBN 963-7302-77-8

10. Apor, Éva, ed. (2002), *David Kaufmann Memorial Volume: Papers Presented at the David Kaufmann Memorial Conference, November 29, 1999, Budapest, Oriental Collection Library of the Hungarian Academy of Sciences.* ISBN 963-7451-10-2

11. Apor, Éva, Helen Wang, eds. (2002), *Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences.* ISBN 963-7451-11-0

12. Apor, Éva, Ormos István, eds. (2005), *Goldziher Memorial Conference: June 21-22, 2000, Budapest, Oriental Collection, Library of the Hungarian Academy of Sciences*. ISBN 963-7451-12-9

13. Apor, Éva, Helen Wang, eds. (2007), *Supplement to the Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. ISBN 978-963-508-545-3

14. Dévényi, Kinga, ed. (2010), *Varietas delectat: Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*. ISBN 978-963-7451-20-1

15. Birtalan, Ágnes, ed. (2011), *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century: Philological Studies on the Basis of Gábor Bálint of Szentkatolna's Kalmyk Texts.* ISBN 978-963-7451-22-5

16. Goldziher, Ignác, (2013), *A klasszikus arab irodalom története*, szerk. Dévényi Kinga. ISBN 978-963-7451-23-2

17. Ḫvārizmī, Ḥaydar, (2020), *"Maḫzan al-asrār" = The Treasury of* Secrets, ed. and transl. Benedek Péri. ISBN 978-963-7451-65-2

18. Kun dga' chos legs rdo rje, (2022), *Bevezetés a tibeti buddhizmusba: válaszok Kőrösi Csoma Sándor kérdéseire.* szerk. és ford. Orosz Gergely. ISBN 978-963-7451-80-5

19. Zsom, Dóra, szerk. (2023), *A zsidó evangélium: Jézus élettörténete (Toledot Jesu): Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Keleti Gyűjtemény, Kaufmann A 559.* ISBN 978-963-7451-93-5

20. Dombay, Franciscus, (2025), *A mór-arab nyelv grammatikája: A népnyelv használat szerint latin - mór-magyar szószedettel,* ford., tanulmányok és jegyzetek Dévényi Kinga, Jablonkay Judit, Varsányi Orsolya ISBN 978-615-6792-11-2 (print), 978-615-6792-12-9 (pdf)

21. Quaglia, Fabrizio, (2026), *'Questa terra è di Dio. Questo libro è il mio.' Catalogue of Fifteenth- to Eighteenth-Century Books from the David Kaufmann Collection*. ISBN 978 615 679 220 4